

यो ह्यत्र कर्मणाः कर्ता स निर्मितकान्कारः [Tib. 126a] स्वभावशून्यः । तेन च स्व-
भावशून्येन स्वतन्त्रकर्त्रा यत्किं चित्कर्म क्रियते तदपि स्वभावशून्यं^(१) । तद्यथा निर्मितके-
नान्यो निर्मितको निर्मितस्तथा वेदितव्यं ॥

यद्योक्तमग्नि^(१) ॥

एकस्य भाषणास्य सर्वे भाषन्ति निर्मिताः ।

५

एकस्य तूष्णाभूतस्य सर्वं तूष्णाभवति हि ॥

तस्माद्वयवादिनां गाध्यगिकानां कुतो गिष्ठ्यादर्शनं ॥ उक्तं चार्पसगाधिरात्रे^(१) ।

पदं सगत्तु^(४) कथां कथेति नाथो

वोधिगतान्^(५) मनुजान् कृपायमानः ।

^(६) निर्मितं त्रिनु^(७) [तत्र] निर्गनित्र

१०

चिचरति^(८) तेषु प्रणीतबुद्धयमान् ॥

१) *sratantra* manque dans le tibétain.

२) Digha N. II. p. 212 *ekasmin bhasamānasmin sabbe bhāsanti nim-
mitā* | *ekasmin tuṣṭim āsīce sabbe tuṣṭhi bhavanti te* || — Div. Av. 166. a.
ekasya bhāṣyamāṇasya (?) . *ekasya tūṣṭibhūtasya sarve tūṣṭibhavanti te*.

३) Édition de la B. T. S. p. 41, 4-5, 8-9. Les pādas d'ordre impair présen-
tent le schème ~~~~~ Les pādas pairs ~~~~~

४) = गङ्गम'ङ्गम'.

५) Mss. et B. T. S. *viśvagato*. — D'après le tibétain, il s'agit des hommes.

६) Mss. et B. T. S. *nirmītu*. कुल'यस' देस्ते' सुल'म'ङ्गम' सुल'दे'
= *nirmūtān gīnu tatra*... Le pluriel est confirmé par *teṣu*.

७) Donné par B. T. S.

८) सुते' — fait apparaître.

प्राणिशतसङ्ख्यं⁽¹⁾ तं शुनिता
 प्रणिदधयिमु⁽²⁾ वरायबुद्धज्ञाने ।
 कद् वय लभि⁽³⁾ ज्ञानमेवद्वये
 आशय⁽³⁾ ज्ञानं जिनोऽस्य⁽⁴⁾ व्याकरोति ॥

5

⁽⁵⁾ रश्मिशतसङ्ख्यं अप्रमेयान्
 अवसिर् पादतलेहि धर्मराज्ञा⁽⁶⁾ ।
 सर्वि निरय शीतला भवति
 दुःखमपनीय मुखं च वेदयन्ती⁽⁷⁾ ॥
 धर्म दशवलप्रभाषिते⁽⁸⁾

10

मरुमनुज्ञान विशुद्ध भोति चतुः ।

इत्यादि ।

1) *taṃ* Mss. et B. T. S. — Il faut le pluriel.

2) Mss. *pranidadhī citu*, B. T. S. *jīnu*; Cambr. Add. 916 *citta*. Tib. = *pranidhīm lar*. (ཤྲོད་ལམ་འདེབས་) . — *pranidadhayimsu*, d'après les formes *stavayimsu*, *bhramayimsu* (Ed. Müller, *Gāthās des Lalitavistara*, Weimar, 1874, p. 27).

3) Mss. *jñāna*, *jñātvā*.

4) = *vākaroti*. ལྟོན་པ་.

5) = B. T. S. p. 44. 21. — Cette stance, comme la suivante, manque dans le tibétain. L'édition (B. T. S.) présente d'ailleurs une lacune que j'ai pu combler grâce à l'obligeance de M. C. Bendall.

6) Mss. *anaṣṭvipādatareḥ* Camb. Add. 916 (47a 7) *avapīri pādātalehi*; B. T. S. et Camb. Add. 1481 *avasariyā janalehi*.

7) D'après Cambr.-Mss. — Nos Mss. *duḥkha aparīta sukhaṃ bhaved ayanti*.

8) Mss. *prabhāṣita*. *trā* (tro) *mar(n)u manu*^o. — L'œil des dieux et des hommes....

¹¹⁾ नोचि स्पृह ननेत्ति तत्र काले
 परम श्रवित्य तेहि लब्धलाभा ।
 येहि त्रिनु निगलितो नेन्दो
 न च परित्त तेपु दत्तिपाया ॥

इत्यादिविस्तरः ॥

5

तथा¹²⁾ धार्यविमलतोर्तिर्निर्दिष्टे । तन्निर्मितत्रोधिमाद्येन गन्धमुगन्धायामां लोकधा-
 [तो समस्त]भद्रतयागतोपभुक्तजेष भोजनमानोत नानाव्यञ्जनान्नाद्यादितं प्रमुक्त पृथग्पृथ-
 ग्विविधरसमेगभोजनेन सर्वं [११a] तच्छ्रावकत्रोधिगन्धसधरात्ररात्रामात्रपुरादिनात्तः
 पुरदेवारिक्तसार्धवाद्यादिजनपदं संतप्य प्रीत्या तारं नाम गन्धसमाधिं लम्बयामासेति ॥

1) = B. T. S. p. 11. 9-10 — Mss. *leci tasyaham janayanti, leci tasya sam°, na ca dharmata (dāharmanta) tasya laḥḥunāyā* — B. T. S. *na ca paryanta sa.* — *L'écrit n'est pas traduit dans le tibétain* གང་གིས་ རྒྱལ་པ་ མི་དབང་གཞུང་
 རངས་པ། དེ་ཡི་ སྤྱིན་པ་ ལུ་མཐའ་མེད་ འབྲུང་། རྟེན་མཆོག་ བསམ་གྱིས་ མི་ཐུབ་
 དེས་ རྟེན་ ཅེས། ལ་ལ་དག་ནི་ དེ་ལ་ མོས་ལ་ བསྐྱེད། — «Celui qui invite le Jina
 roi des hommes, il n'y a point de limites à sa *daḥsinā* et il obtient des dons su-
 premes et incompréhensibles» pensant ainsi, quelques-uns s'attachent dévote-
 ment à lui. — Foucaux signale les équivalences སྤྱིན་པ་ = *daḥsinā*, ལུ་མཐའ་
 = *paryanta*

2) Cette citation manque dans le tibétain — La première partie est dans
 un état désespéré, *tam nirmīta bodhi-ane gandha sugandhāyālāḥadhās tatra*
tathāgata°, tatradya tathāgata°, pradya tathāgata°. Je complète d'après Lan-
 kā. p. 106: *yathā mahāmate animṣāyām gandhasugandhāyām ca lāḥadhāḥlau*
samantabhadra'sya tathāgatasya . buddha'setre . — M. V. ut. LXXV. 15, Feer
 p. 265, Nanjio, №№ 146, 147, 147, 149 et aussi 114, 145, 181, Wass pp 152,
 222; Chavannes (I-tsing) p. 170; Bendall (auquel j'emprunte ces références),
 Gikṣū p. 6, n 5, 216, n. 1, 324, n. 1 et la traduction publiée d'après le chinois
 dans le journal Hansi Zasshi, vol. XIII.

Notre citation appartient visiblement au chapitre dont est extrait le pas-
 sage Gikṣū. p. 270. 4.

विनये च पठ्यते । पापभित्तुरप्रतिवृत्तको भगवता भित्तुरभिनिर्मितस्तद्वचनेन शील-
वतोऽपि विशुद्धिप्रतिज्ञासंवासाः प्रज्ञप्त इति ॥

न च केवलं निर्माणादृष्टात्तेन नैःस्वभाव्यदर्शनमुपपद्यमानवृत्तमपि चामीभ्यो दृष्टा-
त्तेभ्यः स्फुटं नैःस्वभाव्य भावानां प्रतीयतामिति प्रतिपादयन्नाह ।

6 क्लेशाः कर्माणि देहाद्या [कर्तारश्च] फलानि च ।

गन्धर्वनगराकारा गरीचिस्त्वप्रसेनिभाः ॥ ३३

तत्र क्लेशा रागादयः क्लिष्टप्रति सन्नचित्तसंतानानीति कृत्वा 'कर्माणि कुशलाकु-
शलाने'ति 'देहाः शरीराणि' [Tab. 127 b] कर्तार आत्मानः 'फलानि विपाकाधिपत्य-

1) Mss. *vināya ca paṣyate*. འདུལ་པ་ལས་ གུང་། རེས་ འདོན་ཏེ།
l'un autre extrait du Vinaya, p. 46, n. 5.

2) Omis dans Paris et Calcutta.

3) དེའི་ཆེ་གད་གིས་ — Le sens exige *tadracanāt* et je crois qu'il faut cor-
riger དེའི་ ཆེ་གས་

4) Sic Cambridge. — Le tibétain traduit comme s'il lisait *mgadādhapra-
tijña* = demeurer avec des *bhikṣus* dont la *pratyñā* est pure.

5) འཕད་པའི་ངོ་ཤོ་

6) ཉེན་མོངས་ ལས་ ཏང་ ལུས་རྒྱུས་ ཏང་། བྱེད་པ་བོ་ ཏང་ འཕྲས་བྱ་དག།
རི་བོའི་བྱོང་ཆེར་ ལྷ་ལྷ་ ཏང་། སྒྲིག་གྱུ་ སྒྲི་ལམ་ འཕ་པ་ ཡིན།

7) Remarquer la forme neutre qui n'est pas sans exemple. — On a parlé
du *samillega* et du *vyavadāna* de la «série». — Certaine école affirme que *klega*
= *larma*; mais cette identification est en contradiction avec l'*Abhidharma*
(*karmaklecayor aikyaṃ syāt* *abhidharmavivodhaḥ*).

8) Sic Mss. — *Abhidh. k. v., S. As. fol. 268b 5 āneṣyam iti ejaḥ lampanam
ity asya dhātōr etad rūpam āneṣyam iti. yadā tv ānīṣyam iti pūṭhas tadā
irjyati (?) prakṛtyantarasyaitad rūpam draṣṭavyam.* — Ibid. fol. 286b 6 *ānī-
jam iti . prakṛtyantaram tasyaiva tad rūpam vrajater etad rūpam āneṣyam
iti vā pūṭhaḥ.* — *ānīṣya* = མེ་གཡོ་པ་ = *akāmpya* (A. k. v. 802b 5). — D'après

निष्पन्ददीनि⁽¹⁾ । त एते ज्ञेयादयोर्ध्या गन्धर्वनगरादिवन्निःस्वभावा वेदितव्याः । तस्मान्माध्यमिकानामेव भावानां स्वभावानभ्युपगमाच्छाशतोच्चेद्दर्शनद्वयप्रसङ्गो नास्तीति विज्ञेयं ॥

une note de M. Kern (*Bodhicaryās.* p. *Bibl Ind.*, p. 80, n 4), ce mot n'a rien de commun, sauf le son, avec *nī*, *nīq*; il se rattache au vieux mot védique *anēdyā* = sanscrit *anindya*. — M. E. Leumann (*Album Kern*, p. 393) en même temps qu'il discute les formes *samīṇyati*, *sammīṇyati*, *numīṇyati*, croit pouvoir établir qu'il existait un vieux adjectif bouddhique *ameya* dans la langue correcte, *āmīya* dans la langue populaire et conformément aux règles du prākrit D'où le pâli *āmeyya* et le sanscrit bouddhique *āmīṣya* — E. Müller, *Simplified Gr 8* — Comp. Candrayāṅk, Dhātup I 73 *cjy lampāne*

Voir Childers, s. voc ānaya, ānāyā (Add. saṁhāro); M. Vynt
§ 214. 124 § 21. 49 ānāyā nāma samādhīh, Udāna. III, 3 (pp. 26—7) ānāya
[samādhī]. — Pour la doctrine, Warren, Buddhism 179—180 (karma leading
to immortality), Kath. v. XXII 8, Puggalap p 60, Aug. N. II, p. 181,
Abhidh. k. v. fol 302b yad atra (dhyānasya) cītarītam cītarītam idam atīrāyā
vītyam ity āhuh. . . yad atra sūlāna sūlāna ity cetava ābhoga idam atīrāyā
vītyam ity āhuh. . . trīm dhyānāni cījītyānam uktāni bhagavatā Im
punnā lāraṇam samādhīhāpēṇatayā cījītyam eta, anyatīrāṁvītyam uktam . .
tadbhūmīsy yatah karmatīpātam prati nejīyatīti, bhogāduṣṇatīrāṇīyam iti.

1) རྒྱལ་བ་སྤྱི་པ་ རང་ བདག་པོ་ རང་ ལྷ་བཟུན་པ་རྣམས་ཏེ། — Le tib-
tain supprime le mot *ādi* — Cinq *phalas* sont énumérés M. Vyt 116. *msyanda*,
adhīpati, *puruṣakāra*, *ripāla*, *viśam-yoga*; les mōmes Abhidh k. v, fol
321b 3 (*adhīpati*, *puruṣakāra*, *msyanda*, *ripāla*, *viśam-yoga*) et Bodhi-
sattvabhūmi, I, vi, (*ripāla*, *msyanda*, *viśam-yoga*, *puruṣakāra*, *adhīpati*).

Les explications fournies par ce dernier texte (Yogācāravāda), sont relativement claires niśāṇaphala^(a). yat punar a'ucalabhya'stād a'ucalārāmūlā samīkṣate, a'ucalabahulatā, . pūrākarma-udrçyena tā paścāt phalanu-vartanātā, tan niśāṇaphalam C'est le fruit, la disposition intellectuelle et morale qui résulte de l'*pabbhyāsa* d'après Çikṣās 181 10 et ceci confirme la définition de Bodhis. bh. — *nissando*, d'après Childers, « pretty nearly a synonym of *phalam* or *vipākho* », ce qui est vrai pour les textes qu'il cite; mais on a Abhidh. s VIII 3 (J P. T. S. 1884 p. 36) *solaññacanam pan' ettha nissanda-phalaṇidassanam*, et ceci paraît encore confirmer l'impression que ce fruit désigne les dispositions morales (*kauḥṛtya* &c.) qui résultent de l'acte.

(a) सु'मसुव'स' (Bodhic p ad VI 14 = Çikāṣṣ. 181. 10) = cause sufficient to produce observed effect (Chandra Dās, sans reference).

adhipatiphalā sarveṣāṃ indriyāṇāṃ dāvin-śatīnāṃ sicca stena 'ādhi-
patyena yat phalaṃ nivartate tad adhipatiphalam tathā prāṇaś arcyogo jīva-
tendriyasya. (Voir ci-dessus adhipatipratyaya, 76, n. 7, 87, n. 2, et ci-dessous).

puruṣakārāphala tout produit de l'industrie humaine.

अत्र च कर्मफलसंबन्धविचारे कुचोन्मिशेषानेपरिकारो मध्यमकावतरादितरेणा-
वसेयः ॥

यथोक्तमार्परलकूटसूत्रे । पञ्च च भिन्नुद्यतानि ध्यानतामिन्मुत्थायासनेभ्यः प्रकृता-

vipākaphala: la bonne destinée (*sugati*) fruit des bonnes œuvres «mau-
relles» (*kuṣāla sāsara*), les mauvaises destinées, (*apṛāyā*) fruit des actes
mauvais (*akuṣala*). Le *vipākaphala* est produit dans la série même de
l'agent; il semble que l'*adhipatiphala* soit extérieur: *śrasantāne vipākaphala*
anyatrādhipatam phalam iti *Hytrā* (A. k. v., 328b 3). Kuroda, *Outlines of*
the Mahāyāna, p. 9, explique: «The aggregate actions of all sentient beings
give birth to the variety of mountains, rivers, etc. They are caused by aggregate
actions and so they are called *adhipatiphala* (aggregate fruits). . . . These good
and bad actions yield fruits, not when they are done, but at some future time, so
they are called *vipākaphala* (fruits that ripe at some future time)» [Cité par
Walleser, *Phil. Grundlage* p. 89. s.] Comparer la note A. k. v., 331b: *gena*
sarasaṭṭhalarmādhipatyena trisāhasramahāsāhasraprādurbhāras. Cependant le
même livre rattache au *niṣyandaphala* le *viśamartupariṇāma* (*yaśminn pīau varṣi-*
taryam tatra na varṣati, etc.): C'est là, à considérer les êtres qui en souffrent, un
vipākaphala, mais, en soi, c'est un *niṣyandaphala* (*tad vipākaphalam iti satta-*
san-tāne . idam niṣyandaphalam iti vākyam (?) . tad castr iti na tad vipāka-
phalam).

viśamyoṣaphala: le *kṣepanirodha* en tant qu'il est obtenu par le Che-
min; car, obtenu par un chemin mondain (*laukika mārga*), il n'est pas définitif
(*nātyantam anutartate*).

Les discussions de l'A. k. v. sont trop abstruses pour que j'ose les aborder
de front dans une note déjà trop étendue. [On y rencontre les formes *adhipata*,
et *adhipatya*.]

1) Dans ce sens, marqué de l'astérisque dans P. W.

2) Les Mss reproduisent ici l'histoire extraite du *Ratnakūṭa* dont la
majeure partie a été citée ci-dessus p. 47 et suivantes. Nous nous bornerons à
donner les extraits qui sont nouveaux. — Le tibétain se contente d'une brève
référence, mais il semble bien que les traducteurs aient devant eux un texte
semblable au nôtre. འདིར་ཐུང་མའི་དགོས་ཀྱིས་གཏིས་ཀྱིས་དགོས་ཀྱིས་

ལྷ་མཁུ་བུ་ལྷ་མ་འཇགས་མ་དགོན་འཆོག་མཆོག་མའི་འདོམས་གསུངས་པ་
ཆོང་མ་ཆོང་མ་དཔེར་བཞིན་མར་བུའོ། = Il faut apporter ici comme exemple

l'histoire complète, d'après le *Ratnakūṭa*, de la conversion des cinq cents
bhikṣus par deux bhikṣus artificiels.

Sur le *Ratnakūṭa* voir les observations de M. G. Bendall, *Çikṣās*.
p. 52, n. 1.

(a) Je ne comprends pas le mot *dmigs-pa*: [*āhyāna*] *ābhīn*?

तानि । इमां गम्भीरां धर्मदेशनागमन[व]बुध्यमानान्यन्यत्रतरन्त्यन्यगमालुमानान्यनधिमुद्यमानानि ॥

भगवानाह । तत्रा स्तेते काश्यप भित्तव घाग्मिनिना इमानास्त्रयां श्रीलक्ष्मि^(१)निदि
नायतरत्ति नायगाहते नाधिगुह्यत उन्नत्यत्ति संत्रत्यत्ति संत्रासनापद्यते । गम्भीरः
काश्यप गाग्मिनिर्हारे गम्भीरा व बुद्धानां भगवता बोधिः । सा न शक्वाऽनवरूपितकु-
शलमूलैः सद्यैः पापमित्रपरिगृह्यतेरनाधिमृत्तिबहुलैरधिगोक्तं ॥

अपि चेतानि का[११७]श्य पञ्च भित्तुगतानि काश्यपस्य तथगतस्य प्रवचनेऽन्य-
तोर्विकथायना यभूयन् । तैरेव तस्य काश्यपस्य तथगतस्यात्तिकाडुपालम्भाभिप्रायेरेषा
धर्मदेशना श्रुता श्रुता चेकचित्तप्रसादे लब्धः । एवं तैर्वाग्भाषिना याचयेय पावन्मधुरप्रि-
याणी काश्यपस्तथागतोर्द्धन् सन्धयसंबुद्ध इति । त एतेनैकचित्तप्रसादेन प्रतिबन्धेन 10
कालगतास्त्रापस्त्रिजेषु देवेषूपपन्नास्ते ततश्च्युताः सगाना इत्येषपन्नास्तेनैव घ द्हेतुनेदं मम
ज्ञानेन प्रव्रजितास्तास्तान्येतानि काश्यप पञ्च भित्तुगतानि दृष्टिप्रस्तुतानि गम्भीरा धर्म-

1) *abhimāna*, comme dans la langue classique, désigne toute idée fautive (voir Bodhic p. VII. 33) et est synonyme de *abhimāna* (Ibid. IX. 6) — S'imaginer posséder ce que l'on ne possède pas: *aparipuḍḍhaṃamūḍhāyo 'pare ūbhimānikā bhavanti.asantam apy arabhācam dīryatā'pura'tabhāsaṃ pranyogūcāsthiḥyāi. santam ity era paṇyanti* (Abhidh. k. r. fol. 863a 6)

2) *Īṣṭācuddhi*. Sur le sens de cette expression en général, voir *Viśud-dhimagga*. La *cīcuddhi* d'une *pāramitā* consiste, croyons-nous, dans la suppression des trois idées fausses, par exemple, pour le *dāna*, l'idée de donneur, l'idée de l'objet donné, l'idée de celui qui reçoit. Voir *Īkṣṣu* 270.18 *yathā nirmīto nirmatāya dadāti*. De même pour le *śīla*.

8) La lecture *gāthā* est douteuse. — Sur *cittam abhinīharati*, voir *Sam.* VII. p. 220 (ci-dessus 137, n. 4).

4) Hfsg. °mānē.

b) Comparer *nānādr̥ṣṭiprasaṅgah*, Lalitavist. 312.3 ལྟ་བུ་གླེང་ཆོས་ལ་
རྒྱལ་མ་པ་

देशनां नावतरत्ति नावगाक्ते नाधिमुच्यन्त उच्चस्यन्ति संत्रस्यन्ति संत्रासमापद्यन्ते । कृतं पुनरेषामनया धर्मदेशनया परिकर्म न भूयो दुर्गतिविनिपातं गमिष्यन्ति । एभिरेव च स्वान्धैः परिनिर्वास्यन्ति ॥

अथ खलु भगवानायुष्मन्तं सुभूतिमामन्त्रयते स्म । गच्छ सुभूते एतान् भिन्नुन् संज्ञय ॥
 5 सुभूतिराह । भगवत एव तावदेते भाषितं विलोमयन्ति । कः पुनर्वादि मन ॥ अथ भगवांस्तस्यां वेलायां येन मार्गेणैते भिन्नवो गच्छन्ति स्म तस्मिन् मार्गे द्वौ भिन्नौ निर्मिमीते स्म ॥
 (2) अथ तानि पञ्च भिन्नुशतानि येन मार्गेण तौ द्वौ भिन्नौ निर्मितौ तेनोपसंक्रामन्ति स्म । उपसंक्रम्यैतद्वोचन् । कुत्रायुष्मन्तौ गमिष्यथः ॥ ताववोचतां । गमिष्याव आवामरूपायतनेयु । तत्र ध्यानमुखस्पर्शविक्रैर्विक्रिष्यावः ॥

10 * * * * * तान्यपि पञ्च भिन्नुशतान्येतद्वोचन् । वयमप्यायुष्मन्तौ भगवतो धर्मदेशनां नावतरामो नावगाक्तामके नाधिमुच्यामके उच्चस्या[100a]मः संत्रस्यामः संत्रासमापद्यामके । तेन वयमरूपायतनेषु ध्यानमुखस्पर्शविक्रैर्विक्रिष्याम इति ॥ निर्मितकाववोचताम् । तेन ह्यायुष्मन्तः संगस्यामो न विवदिष्यामः अविवादपरमो हि अमाधर्मः । * * * * * यदिदमायुष्मन्त उच्यते [परि]निर्वाणमिति । कतमः स धर्मो यः
 15 परिनिर्वास्यति । कश्चित्पुनरत्र काय आत्मा वा सत्त्वो वा जीवो वा जस्रुर्वा पोषो वा पुरुषो वा पुद्गलो वा मनुजो वा मानवो वा यः परिनिर्वास्यति । कस्य वा ज्ञप्तात्परिनिर्वाणं ॥ तेज्वोचन् । रागद्वेषमोक्तयात्परिनिर्वाणं ॥ * * * * * निर्मितकाववोचतां । किं पुन-

1) C'est-à-dire sans reprendre le faix d'une nouvelle série de *sandhas*.

2) Nous retrouvons ici la citation p. 47. 1.

3) Peut-être *nirmitau*; *nirmitaka* est le substantif, *nirmita* l'adjectif.

4) Compléter d'après p. 47, 7-9.

5) Il manque quelque chose dans les deux extraits. L'omission est plus longue p. 47.

6) Compléter d'après p. 47. 12—48. 1

रायुष्मतां संविद्यते रागद्वेषमोक्षं यान् क्षयिष्यथ ॥ तेऽवोचन् । न तेऽध्यात्मं न बौद्धार्थं
नोभयमत्तरेणोपलभ्यते । नापि ते ऽपरिवर्त्तिता उत्पद्यते ।⁽¹⁾ * * * * *

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ कर्म[फल]परोक्षे
नाम सप्तदशमं प्रकरणं ॥

1) Les deux textes concordent exactement, 18.3—50.8. — Les seules variantes dignes d'intérêt, 49, 10 *śandhamānūpalaśādhitaḥ*, au lieu de *śanupa-*
laśādhitaḥ, 49 13 *śirṇo* au lieu de *uttirṇo*, 49. 14 *śimulāṭṭaḥ* au lieu de *śimul-*
ṭṭaḥ

XVIII.

आत्मपरीक्षा नामाष्टदशमं प्रकरणं

अत्राह । यदि ज्ञेयाः कर्माणि च देहाश्च कर्तारश्च फलानि च सर्वमेतत् तन्न ।
केवलं तु गन्धर्वनगरादिवदात्तान्तमेव सत्तन्नाकारेण प्रतिभासते बालानां । किं पुनश्च
5 तन्न कथं वा तन्नस्यावतार इति ॥

उच्यते । आध्यात्मिकवाक्याशेषवस्तुनूपलम्बेनाध्यात्मं अस्ति यः सर्वथाङ्कार-
ममकारपरित्यज इदमत्र तन्न । तन्नावतारः पुनः ।

सत्कायदृष्टिप्रभावानशेषान्

ज्ञेयाश्च दोषाश्च धिया विपश्यन् ।

10

आत्मानमस्या विषयं च बुद्ध्वा

योगी करोत्यात्मनिषेधमेव ॥

इत्यादिना मध्यमकावताराद्विस्तिरेणावसेयः [Tib. 127 a] ॥

कायदृष्टिमूलकमेव सत्तारमनुपश्यंस्तस्याश्च सत्कायदृष्टेरालम्बनमात्मानमेव सम-
नुपश्यन्नात्मानुपलम्भाच्च सत्कायदृष्टिप्रकाशं तत्प्रकाशाच्च सर्वज्ञेयव्यावृत्तिं समनुपश्यन्
15 प्रथमतरमात्मानमेवोपपरीक्षते । कोऽयमात्मा नावेति यो ऽङ्कारविषयः । स चायमङ्कार-
रस्य विषयः परिकल्प्यमानः स्कन्धस्वभावो वा भवेत्स्कन्धव्यति[101 b]रिक्तो वा ॥

1) Chap. VI, stance 120. — Muséon, N. S. I p. 284. — Au troisième pāda, *asyū* = *satkāyadr̥ṣṭer*. मध्यमं कैः अङ्कारं पुनश्चुङ्क्षुः सुखं दत्तं. Notre version, à tort, अङ्कारं — Il y a *satkāyadr̥ṣṭi* quand il y a *ahamkāra*. Voir Muséon, N. S. V p. 201—202, des extraits de l'Abhidh. k. v. et la discussion du terme *satkāya*. — Op. ci-dessus 294, n. 2 et ci-dessous fol. 108a.

2) = *ahampratītyayaviṣaya* = *ahamkāraśūpāda*, Sarvadarś. a., note 115.

ग्राधारधेयपतद्वत्पक्षाणामप्येकत्वात्प्रत्यक्ष एवात्तर्भावात्संज्ञेयैषि^(१२) च विवक्षितत्वा-
देकत्वात्प्रत्यक्षप्रतिषेधेनैवात्तर्निषेधमार^(१३)धुक्ताम आचार्य आह ।

आत्मा सान्धा यदि भवेदुदयव्यागभागेत् ।

स्नान्धेभ्योऽन्यो गदि भवेद्वेदस्नान्धलक्षणाः । १

निगर्धं पुनरन्यत्र तद्यागतपर्रोक्षीणागमो^(१)न्धनपर्रोक्षीणां च यत्र यत्र यत्ता उपन्य- ८
स्ताः । इह तु पुनः पतद्वगमेयेति ॥ उच्यते । येनैव तत्र प्रवर्णणद्वये यत्र यत्र यत्ता निर्दिष्टा
श्रुत एवान्यत्र निर्दिष्टान्नाद्य पुनरिह निर्दिश्यते । संक्षेपेण तु पतद्वयमुपन्यस्यत इति ॥

तत्र यदि स्थाया घातंगतिः परिकल्प्यते । तदेदगव्यवभागागुत्पादा च विनाशी चात्मा प्राप्नोति स्क्न्धानामुदगव्यवभागाज्ञात् । [I. 10. 127।] । न चैवमिष्यत घातगनेकदोष-प्रसङ्गात् । वदर्यति हि ।

नाप्यभूता समुत्पन्नो दोषो नान्न प्रसज्यते ।

कृतको वा भवेदात्मा संगृह्यो वाच्यस्तुतः ॥ इति ।

1) = ātmanī śāndhāh, śāndhera ātmā, śāndharān ātmā — ādihārapaṭṭaḥ:
voir M. Vyāt § 208 à rāye ātmā bhājanarāt.

2) М-е замјеренја на са.

8) Mss. *ālabdhu*⁹. La leçon *ālabdha/cirya* se défend et s'explique bien (Mhv I. 628). — *चक्रवाच* = commencer.

१) ཀལ་ཏེ་ སྤང་བོ་ བདག་ ཡིན་ན། ཟྱེ་ ནང་ འཛིན་པ་ཅན་ཏེ་ འཕྱུར།
 ཀལ་ཏེ་ སྤང་བོ་རྣམས་ལས་ ཀལ་ན། སྤང་བོའི་ བཅོམ་ཏེ་ ལེད་པར་ འཕྱུར།

5) Chap. XXII. 1.

G) Chap. X. 14, p. 211. 15 — Voir ci-dessous les quatre *palsas*

7) = བརྟེན་པའི་བྱུང་།

8) = XXVII. 12 Plus correctement *nāpy abhūtvā samudbhūto*.

(1)
तथा ।

न बोपादानमेवात्मा व्येति तत्समुदेति च ।

कथं हि नामोपदानमुपादाता भविष्यति ॥ इति ।

किं च⁽²⁾ ।

5

स्कन्धा आत्मा चेदतस्तद्वृत्ताद्

आत्मानः स्युस्ते ऽपि भूपांस एव ॥

द्रव्यं चात्मा प्राप्नुयात्तादृशश्च

द्रव्ये वृत्तौ वैपरीत्यं च न स्यात्⁽³⁾ ॥

आत्मोच्छेदो निर्वृत्तौ स्यादवश्यं ।

10

नाशोत्पादौ निर्वृत्तेः प्राक्⁽⁴⁾ क्षणेषु ।

कर्तुर्नशात्तत्पक्षाभाव एव

मुञ्जीतान्येनार्जितं कर्म चान्यः ॥

इत्यादिना मध्यमकोवतारे विस्तरेण विहितविचारादपि पक्षो बोद्धव्य इति नेह
पुनर्विस्तरप्रपञ्च आरभ्यते ॥

1) = XXVII, 6.

2) *Madhyamakāvatāra* VI. 127, 128, fol. 235 a 7 (255 a 1). — Ces deux stances n'ont pas été relevées dans l'article cité ci-dessus du Muséon. — Lacuna dans Paris et Calcutta, première stance b, c, d.

3) Ms. *tādrāṣa ca*. सद्य' के हस'सु' अशु'रवेन' देस'सु'स। हस'स'
अशु'स'स' येर'उ'वेस' मै'अशु'स'। — D'après le tibétain *tādrāṣa ca* est im-
possible. — *vaiparītya* = la variété des connaissances, bleu, etc. (Comm. fol.
351 b 8 suiv.) Voir les Addenda.

4) C'est le *kaṣaḥkhaṅga*. — Le *nirvāṇa* serait un *uccheḍa*, et, en outre, il y
aurait à chaque moment production et destruction.

5) *nāḥāt* est représenté par मै'अस'.

6) Ms. *bhūṅgūmānāvarjitam*.

7) Ms. *ityādinaḥ sāpekṣapāpārikāreṇa vāhitaṇvārāḥ ap.* — हेस'सु'स'स'।

एवं तावत्स्कन्धा यात्मा न भवति । स्कन्धव्यतिरिक्तोऽपि न युज्यते ।

यदि हि स्कन्धेभ्यो [अथ] यात्मा भवेत्स्कन्धलक्षणो भवेत् । यथा हि गौरन्यो-
 ऽथो न गोलक्षणो भवति । एवमात्मापि स्कन्धव्यतिरिक्तः परिकल्प्यमाणो ऽस्कन्धल-
 क्षणो भवेत् । तत्र स्कन्धाः सं(102a)न्यूनतद्वैतुप्रत्ययसंभूता उत्पादस्वितिभङ्गलक्षणाः ।
 तत्रास्कन्धलक्षण यात्मा भवन् भवन्मतेनोत्पादस्वितिभङ्गलक्षणापुक्तः स्यात् । यद्येवं 6
 भवति⁽¹⁾ सोऽविद्यमानत्वाद्भेदस्तथावा न्युपपद्यन्निर्वाणधत्ता भेदात्मव्यपदेशं प्रतिलभते ।
 नाप्यद्वयारविर्गत्वेन युज्यत इति स्कन्ध[11b 125a]व्यतिरिक्तोऽस्यात्मा न युज्यते ॥

यद्येवमन्योऽर्थः । पद्यात्मा स्कन्धव्यतिरिक्तः स्यात्सोऽस्कान्धलक्षणः स्यात् ।
 हृषणानुभवनिमित्तोद्भूताभिन्नं करणविययप्रतिविशसिन्नलक्षणाः पदा स्कन्धाः । यात्मा
 च हृषादिय विज्ञानं स्कन्धेभ्यो व्यतिरिक्त इत्यभाषणं पदगलक्षणसिद्धः स्यात् । पदगल- 10

गैर्गस' दस'म'न' नहुग'म' न'न' कु'म'न' न'म'न' दस'न'स'स'म'न'न'

1) *hetu* . . *na lhiñā* manque dans le tibétain

2) *bharata* *patena* manque dans le tibétain

3) *lañgana* manque dans le tibétain.

4) *Maṃ yuṣ caṣam ro na bharati* — ग'न'न'ग' दै'द'स' प'न'न' दै'न' दै'

प'न'न'न'प'न'न'न'प'न'न' — On a pué en principe que cela seul existe
 qui est momentané *nañ* est lat *l'gamlam* (Sarvadars. 8).

5) *Maṃ, 0rūc ca* — *lhapuṣpa* correspond à *aridyamūnāta*, *nirūna* à
aramēlatāta

6) *atha eñ* = न'म'न' ग'न'न'द'न'.

7) *rūpana* = ग'न'न'स'स'स'न' — M. Vyat 245. 1183 1184 *rūpanāñā*,
rūpyale — *namanalañhanam nāmam*, *rūpanalalñhanam rūpanam* — *rūpa*, objet
 et instrument du *nirūpana*, Sarvadars 4 note 129. — *samyāñā*, voir cidessus 65,
 n 3 — *viññāna* et *vedanā*, p 60 5 — *abhisamskaraṇa* est glossé par *abhisamcetana*.
 Par exemple, un acte sera moralement qualifié *maitrisamprayukṭāyūc cetanāyūc*
maitriṣaṇa (Abhidh k. 1, Soc As. 392b) — Voir ci-dessus 187, n. 4.

तापसिद्धश्च गृह्येत द्रवादि चित्तं । न च गृह्यते । तस्मात्स्कन्धव्यतिरिक्तोऽपि नास्ति⁽²⁾ ॥

ननु च तीर्थिकाः स्कन्धेभ्यो व्यतिरिक्तात्मानं प्रतिपन्ना भिन्नलक्षणमाचक्षते ।
तस्मात्तेषामबाधक एवायं विधिरिति । यथा च तीर्थिका आत्मनो भिन्नलक्षणमाचक्षते
तद्योक्तं मध्यमकोवतारे ।

5

आत्मा तीर्थैः कल्प्यते नित्यरूपो

अर्त्ता भोक्ता निर्गुणो निष्क्रियश्च ।

कं चित्ते चिद्देहमाश्रित्य तस्य

भेदं याता प्रक्रिया तीर्थिकानां ॥ इत्यनेन ॥

[उच्यते] । सत्यं ब्रुवन्ति तीर्थिकाः स्कन्धव्यतिरिक्तस्य लक्षणं । न पुनस्ते स्वतः
10 आत्मानमुपलभ्य तस्य लक्षणमाचक्षते । किं तर्हि यवावदुपाद्यप्रज्ञेत्यनवगमेन नान-
मात्रकमेवात्मानं ब्राह्मदप्रतिपद्यमानाः संवृत्तिसत्यादपि परित्रष्टा मिथ्याकल्पनमेव केव-

1) *Ms. rūpādānjanānaskandhebhyo...* — रुपादानजनानस्कन्देभ्यो...

सर्वत्र ५.

2) Il y a un tiers-parti: «One must not say that the *puṣṭā* is either an *upādānaskandha*, or that is not» (Vātsīputrīyas, *Bhavya* apud Rockhill, p. 194). — Voir Chap. XXII, 2 et la thèse rencontrée ci-dessus (64, n. 3, et 253, n. 4) de l'*Parācyatra*.

3) Chap. VI. 142. Voir Muséon, N. S. I. p. 234. — *इमे कानि तेन*
सुदेवेनैव नरे तेन | *एवमेव सुदेवेनैव नरे तेन* | *एवमेव सुदेवेनैव नरे तेन* | *एवमेव सुदेवेनैव नरे तेन* |
même que la négation *नेन* tombe sur *एवमेव* (*gūṇa*) comme sur *उ* (*kriyā*),
de même la négation *नेन* ne tombe-t-elle pas sur *इमे* (*bhōktar*) et sur *कानि*
तेन (*nityarūpa*)? [*ākartā abhoktā*] — Je crois néanmoins que les lectures des
Ms., que j'adopte, sont correctes. — Voir *Bodhi*, p. IX. 68—69.

4) *Ms. satyam usanti tīrthikāḥ*. — *सत्यं* (= *ācārya*) est répété deux fois.

5) Voir ci-dessus 215. 1, 285, n. 4.

लघुमानाभासमात्रविप्रलब्धाः सन्तो मोक्षत्परिकल्पयत्यात्मानं तस्य [च] लक्षणमा-
चक्षते । तेषां च कर्मकार[102b]नपरिज्ञादिभ्यान्तो[101b, 128b]पादानयोः परस्परपेक्षितो
सिद्धिं ब्रुवता संवृत्यापि प्रतिषेधो विहित एव ॥

उक्तं⁽¹⁾ च ।

यथादर्शमुपादाय स्वगुणप्रतिबिम्बकं ।

6

दृश्यते नाग तत्रैव न किं चिदपि तत्रतः ॥

यदुक्तं तत्रैव स्वान्धानुपादायोपलभ्यते ।

न च कश्चित्स तत्रैव स्वगुणप्रतिबिम्बवत् ॥

यथादर्शनमुपादाय स्वगुणप्रतिबिम्बकं ।

न दृश्यते तथा स्वान्धानुपादायदुर्मित्यपि ॥

10

एवंविधार्थप्रवणार्हचक्षुरवाप्तवान् ।

आर्यान्न्दः स्यथै चैत्रं गितुम्योगीदृशमुक्तवान् ॥ इति ।

अतो न पुनस्तत्प्रतिपादनार्थं यत्नं यालभ्यते ॥ उपादाय प्रज्ञाप्यमान एव[1]विद्या-
विपर्यासानुगतानामात्माभिनिवेशात्पदगुणो मुमुक्षुभिर्विचार्यते । यस्यैवं स्वान्धपञ्चमपा-
दानत्वेन प्रतिभासते किमसौ स्वान्धलक्षणा उतास्वान्धलक्षणा इति । सर्वथा च विचार्यतो 16
मुमुक्षवो नैवमुपलभन्ते भावस्वभावतः । तदेषां ।

आत्मन्यसति चात्मीयं कुत एव भविष्यति⁽²⁾

1) J'ignore la source de cette citation — Le début: *ह्रि'श्रु' मे'मे'द' यहेव'*
वृ'श' सु' rappelle Samādhirāja p. 29.4. Voir le récit de la conquête de l'ar-
hattva par Ānanda, apud Rockhill, *Life of Buddha*, p. 165.

2) Cette dernière stance manque dans le tibétain. — Mss. *cran'vidhā-*
nārtha... *bhī'subh'yo bhī'num uktarān*. — *abhī'snam* est une conjecture de l'édi-
teur de la B. T. S

3) = XVIII. 2 A, voir p. 347 n. 6.

स्थितात्मात्नोपपदार्थतद्वर्धनचिह्नरेखात्तरस्थितानां संसाराद्यनि वर्तमानानामविद्या-
विपर्यासानुगमन्मृषार्थ एव स्कन्धसंगारोपः सत्यतः प्रतिभासमानः पदार्थतद्वर्धनसमी-
पस्थानां न प्रतिभासते ॥

यद्योक्तमाद्योपपादः⁽¹⁾ ।

द्वरादालोकितं रूपमासन्नैर्दृश्यते स्पृष्टं ।

5

मरोचिर्यदि वारि स्यादासन्नैः किं न गृह्यते ॥

द्वरोभूतैर्षयभूतो लोकोज्यं दृश्यते यथा ।

न दृश्यते तदासन्नैरनिमित्तो मरोचित्रत् ॥

मरोचिस्तोयसदृशो यथा नाभो न चार्धतः ।

स्कन्धास्तत्रात्मसदृशा नात्मानो नापि तेजवतः ॥ इति ॥

10

अत एव चात्मात्मीयानुपलम्भात्परमार्थदर्शनसमीपस्थो योगो नियतं भवति

निर्गमो निरुक्तारः जमादत्मात्मनोनयो⁽²⁾ ॥ २

घातानि⁽³⁾ क्षितमात्मनो न स्कन्धपञ्चमात्नोपगित्यर्थः । घात्मनो ऽद्वयारविषय-

1) La mention *teāryapādash* (= *Nāgārjunena*) manque dans le tibétain.

2) *yabhābhūto dṛṣyate* = ཡང་དག་པོའོ. A la façon dont ceux qui sont éloignés voient le monde comme existant réellement, ceux qui sont près ne le voient pas de cette façon.

3) Tib. = *na tathā tadāśannatī*.

4) Voir ci-dessus 24, n. 8, 123, n. 3, 193, n. 1.

5) *Ms yathā combho... sadṛṣh ātmāno...* ལྷ་མེད་ནོན་ཏུ་མ་ཡིན་པ།
= n'est ni eau, ni quelque chose de réel. De même, à la ligne suivante, deux négations: *nātmāno...*

6) བདག་ཉིད་ཡོད་པ་མ་ཡིན་ན། བདག་གི་ཡོད་པར་ག་ལ་འགྱུར། བདག་
ནང་བདག་གི་ནི་པའི་ཕྱིར། རང་འཛིན་ང་ཡིར་འཛིན་མེད་འགྱུར།

7) *hita* = ཡན་པ་.

स्यात्मनोनस्य च [Tib. 129b] स्कन्धादेर्वस्तुनो ममकारविषयस्य शमादनुत्पादादनुपल-
भान्निर्ममो निर्द्वन्द्वश्च जायते योगी ॥

ननु च योऽभावेन निर्ममो निरङ्कारश्च योगो भवति स तावदस्ति । सति च तस्मिन् सिद्ध आत्मा स्कन्धाश्चेति ॥ नैतदेवं । यस्मात् ।

४ निर्ममो निरहंकारो यश्च सोऽपि न विद्यते । [103b]

निर्ममं निरङ्कारं यः पश्यति न पश्यति^(१) ॥ ३

आत्मनि स्वान्धेषु च सर्वशानुपलभ्यमानस्वद्वेषु कुतस्तद्वतिरित्तोऽपरपदार्थो
भविष्यति योगसौ निर्ममो निरञ्कारश्चेति । यस्त्वेवमसंविद्यमानस्वद्वयं निर्ममं निरञ्कारं
च पश्यति स तत्त्वं न पश्यतीति विज्ञेयं ॥

10 यथोक्तं भगवता ॥

ज्ञान्यमाध्यात्मिकं पश्य पश्य शून्यं बहिर्गतं ।

न विद्यते सोऽपि कश्चिद्यो भावयति गूढ्यतां ॥

(2)
तथा ।

यो पि च चित्तयि शून्यक धर्मान्

15 सोऽपि कुमार्यपन्नकु बालः ।

अक्षरकीर्तित शून्यवधर्माः

ते च अनन्तर अनन्तर उक्ताः ॥

शान्त पशान्त य चित्तयि घर्मान्

सोऽपि च चित्तु न ज्ञातु न भूतः ।

1) རང་འཛིན་ འཕྲིམ་ འཛིན་ མེད་ གུང་། རེ་ ཡང་ ཡོད་པ་ མ་ཡིན་ཏེ། རང་
འཛིན་ འཕྲིམ་ འཛིན་ མེད་པར། གང་གིས་ མཐོང་པ་ མི་ མཐོང་ངོ།

2) = ci-dessus 133. 14-134. 4 et ci-dessous XXI ad fin.

चित्तवितर्कणा सर्वं पपञ्चाः

तस्य यचित्तिप बुध्यव धर्मान ॥ इति ।

तथा ।

स्वप्न सभावतु शून्य विविक्त

बोधि सभावतु शून्य विविक्त ।

5

यो पि चरेत्त पि शून्यसभावो

ज्ञानवतो न तु बालजनस्य ॥ इति ॥

तदेवं ।

मगेत्यरुमिति क्षीणे वरुर्ध्यात्ममेव च ।

निरुध्यत उपादानं तत्तयाज्ञानः क्षयः⁽¹⁾ ॥ ४

10

सत्कायदृष्टमूलकाः सत्कायदृष्टिसमुदायाः सत्कायदृष्टितुगाः सर्वज्ञेशाः⁽⁴⁾ सूत्र
उक्ताः । सा च सत्कायदृष्टिरात्मगत्यापानुपलम्भात्प्ररोपते । तत्प्रक्षणाच्च बागदृष्टि-
शीलव्रतात्मवादोपादानवर्तुष्टयं प्ररोपते । उपादानक्षणाच्च ज्ञानः पुनर्भवलक्षणास्य क्षयो
भवति ॥ यतश्चायं ज्ञाननिवृत्तिक्रम एव व्यग्रस्थापितः तस्मात् ।

वर्मक्षीयक्षयान्मोक्ष

15

1) *tasya* = རེའི་ཕྱིར་ = *tasmāt*. Dans les passages parallèles *sūlāma*.

2) ཐུང་ལྗུས་ — *mes dhātu*.

3) བད་ བད་ གྱི་རྒྱུ་ཉེར་རྒྱུ་ལ། བད་ བད་ བད་གྱི་རྒྱུ་ བད་ ཉེ་བར་
ལེན་[130 a] བ་ ལག་ ལྟུང་ཞིང་། རེ་བད་ལྗུས་ན་ གྱི་བ་ བད། — Rapprocher le
vers *Yuktisāṣṭika*: *manam aham ity prokṣam yathā lāryataṣṭi jinañ, tatthā*
lāryavaṣṭi prokṣāḥ skandhūyatanañ dhātatah (Bodhic. p. 376. 13).

4) Voir par exemple le *Ratnakūṭa* cité ci-dessous fol. 107a

5) Voir Korn, *Manual*, p. 47; Warren, *Buddhism*, p. 190; *Dīgha N.*
II, p. 58; *Majjh. N. I.* p. 66; *Saṃ. N. II.* p. 3.

इति स्थितं । उपादाने हि क्षीणे तत्प्रत्ययो भवो न भवति । भवे निरुद्धे कुतो ज्ञाति-
ब्रह्मरूपणादिकस्य संभव इति । एवं कर्म[104a]क्लेशक्षयान्मोक्षो भवतीति स्थितं ॥ कर्म-
क्लेशानां तर्हि कस्य क्षयात्परिहृत्य इति वक्तव्यं ॥ उच्यते ।

कर्मक्लेशा विवर्त्यतः ।

5 ते प्रपञ्चात्प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुध्यते ॥ ५

अयोनिशो हि द्वयादिकं विवर्त्ययतो बालपृथग्जनस्य क्लेश उपवायेते रणा-
दिकः । वक्ष्यति⁽¹⁾ हि ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेषो मोक्षश्च कथ्यते ।

शुभाशुभविपर्यासान् संभवति प्रतीत्य हि ॥

10 उक्तं च सूत्रे⁽²⁾ ।

काम ज्ञानामि ते मूलं संकल्पात्किल ज्ञायते ।

न त्वां संकल्पयिष्यामि ततो मे न भविष्यसि ॥ इति ।

एवं तावत्कर्मक्लेशा विवर्त्यतः प्रवर्तते । ते च वि[103b. 180b]कल्पा अनादिम-
त्संसारान्धस्ताद्विज्ञानक्षेयवाच्यवाचककर्तृकर्मकारणाक्रियाघटपरमुकुटश्चद्वयवेदान्तोपलब्धि-
15 लाभालाभसुखदुःखयशोऽप्यशोनिन्दाप्रशंसादिलक्षणानिद्विधात्प्रपञ्चादुपजायते ।

स चायं लौकिकः प्रपञ्चो निरवशेषः शून्यतायां सर्वभावस्वभावशून्यतादर्शने सति
निरुध्यते ॥

कथं कृत्वा । यस्मात्सति हि वस्तुन उपलब्धे स्याद्व्योदितप्रपञ्चज्ञानं । न ह्यनु-
पलभ्य बन्ध्यादुक्तिरं द्वयलावपयपौवनवतीं तद्विषयं प्रपञ्चमवतारयति रागिणः । न
20 चानवतार्य प्रपञ्चं तद्विषयमयोनिशो विवर्त्यमवतारयति । न चानवतार्य कल्पनाज्ञानमकं

1) = XXIII. 1.

2) Cité ad XXIII. 1 *gāthābhīdhānā*.

भमेत्यभिनिवेशात्सत्कायदृष्टिमूलकान् ज्ञेयगणानुत्पादयति । न चानुत्पाद्य सत्काय-
दृष्ट्यात्मकान् ज्ञेयगणान् कर्माणि जुगुप्सुभानिद्वयानि कुर्वति । ⁽¹⁾ न चाकुर्वाणाः कर्माणि
ज्ञातिव्रतारम्भाणोवापरिदेवदुःखदौर्भनस्य -----⁽²⁾ एकात्रालीभूतं संसारका[101b]त्तार-
गनुभवति ॥ एवं योगिनो ऽपि शून्यतादर्शनावस्था निर्वज्रेष्वस्वल्पधातायतनानि स्व-
द्वयतो[नोपलभते । न चानुपलभमाना वस्तुस्वद्वयं तद्विषयं प्रपञ्चमवतारयति । न चा- 6
भवतार्यं तद्विषयं प्रपञ्चं चिक्वल्पमवतारयति । न चानवतार्यं चिक्वल्पमकं भमेत्यभिनिवे-
शात्सत्कायदृष्टिमूलकं ज्ञेयगणानुत्पादयति । न चानुत्पाद्य सत्कायदृष्ट्यादिकं ज्ञेयगणं
कर्माणि कुर्वति ⁽³⁾ । न चाकुर्वाणाः ज्ञातिव्रतारम्भाण्यं संसारगनुभवति ॥ तदेवमज्येयप्रपञ्चो-
पशमजिबलतणां शून्यतामागम्य यस्मादज्येयत्वनान्नान्नप्रपञ्चविगमो भवति । प्रपञ्चवि-
गमाच्च चिक्वल्पनिवृत्तिः । चिक्वल्पनिवृत्त्या चाज्येयमज्ञेयनिवृत्तिः । कर्मज्ञेयनिवृत्त्या 10
च व्रतनिवृत्तिः । तस्माच्छून्यतैव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिलक्षणताद्विर्वाणमित्युच्यते ॥

यथोक्तं ⁽⁴⁾ जिते ।

धर्मं सनामतोभक्तिं [Tab 131a] वर्णयति तत्रागताः ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिकोभयं ॥ इति ॥

⁽⁴⁾ आचार्यभावविशेषास्तु आद्यकप्रत्येकबुद्धानां यथोदितशून्यताधिगमप्रतिपद्यमान 15
एवं वर्णयति । अपरोत्यत्रप्रतिज्ञाविनष्टरसैस्कारकलापमात्रम[नात्मा]नात्मीयमवलो-

1—1) Omis dans le tibétain.

2) Mes *daturmanasyomamei ajī āti*°, *jāin samameka*°. — Le mot *upāyāsa* semble nécessaire. *oṣamañjasa*?, *ameka*? *samāleṣa*?

3) = XII. 23, voir Muséon, N. S I p. 239.

4) Dans le commentaire *Prajñāpradīpa* dont il a été question ci-dessus p. 7, n. 6.

5) Mes. *pratīṣanacisaroru*.

6) M. Max Wallenser me communique, d'après l'édition noire, Mdo XXIII, fol 205b, le texte de Bhavja, reproduit ici par Candrakīrti. ८३२

द्वर्गमाया तु धिपाधिक⁽¹⁾

इत्यत्रेति⁽²⁾ न पुनस्तदूपो पत्र आस्थोपते ॥

यत एवोक्तं भगवताया⁽³⁾ द्विषाद्विषिकाया भगवत्या । आचक्रवोधिगमिसंबोदुक्कामेन सुभूतेऽस्यामेव प्रज्ञापारमितायां शित्तितव्यं । प्रत्येकवोधिगमिसंबोदुक्कामेन सुभूतेऽस्यामेव प्रज्ञापारमितायां शित्तितव्यं । अनुत्तरां सम्यक्संबोधिगमिसंबोदुक्कामेन [Tib. 181b] सुभूते ६ बोधिसत्त्वेन नृणांसत्त्वेनास्यामेव प्रज्ञापारमितायां शित्तितव्यमित्यादि ॥

⁽⁴⁾ आक् च ॥

यो इच्छन् सो सुगतप्राप्तकु ऽर्ह भवेयं

प्रत्येकबुद्ध भवित्री तय धर्गरात्रो ।

1) Mss *dhiyāpi n iti* — རིད་ཀྱི་སྤྱི་ཡོན་ཀྱི་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་ et dans Madh. Av. རིད་ཀྱི་སྤྱི་ཡོན་ཀྱི་ལྷ་མོ་ — Le vers est incomplet — C'est le dernier pāda de la strophe 8 du 1er chapitre (fol. 226a 7 = p 19 l 1). La *dūramgamā* est la septième bhūmi, et le chapitre VII du livre lui est consacré. — Tandis que la méditation est la chose importante dans les stades avancés, le don et la pitié sont la caractéristique de la première bhūmi: རྟོག་པ་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་ (Ibid I 9).

dūramgamā citta, cessasse vagance, dans Dhammapada, 37, mais Therīgāthā, 281 *dūramgamā satimanto ...dukkhass'antaṃ prajñānanti tena me samanā piyā*.

2) Mss. *iti atreṭi na punas le dūṣ°, ity ucyate punanaṣ* — D'après le tibétain *ity atreṭatān na...*

3) Comparer, pour la doctrine, p. 379 de l'édition de Calcutta

4) D'après le tibétain *api ca ... ity āha* — Mètre Vasantatilaka (— — — — —).

5) Voir Ed. Maller, Dial. der Gāthās, p. 25 (Lalita p 419 *ga-mijā, °yā*

इमुं क्षातिं नागत्य न शक्यति पापुणोतुं

यथे⁽²⁾ आरुपां गमनोपे⁽³⁾ अतीरदर्शो ॥ इति ॥

अत्राह । यद्येवमाध्यात्मिकवाक्यवस्त्वनुपलम्भादध्यात्मं बहिष्कारं ममेति कल्प-

नाज्ञानानामनुत्पादस्तत्तद्विमिति व्यवस्थापितं । यत्कर्त्तव्यं तदुक्तं भगवता ।

5

आत्मा हि आत्मनो नाद्यः [को नु नाद्यः] परो भवेत् ।

आत्मना हि सुदक्षेन स्वर्गं प्राप्नोति पण्डितः ॥

आत्मा हि आत्मनो नाद्यः [को नु नाद्यः] परो भवेत् ।

आत्मा हि आत्मनः साक्षी कृतस्यापकृतस्य च ॥

तथार्थसमाधिरूपे ।

10

कृष्णं शुभं च न नश्यति कर्म

आत्मन कृत्स्नं च वेदयितव्यं ।

1) *kṣ* ne fait pas position. — Mss. *kṣānti nāgati*. — *सर्वेयं सर्वेयं सर्वेयं*

= Ils ne peuvent obtenir (ce qu'ils recherchent), s'ils ne s'appuyent sur cette *kṣānti* (c'est-à-dire sur la Prajñāpāramitā et la doctrine du double vide) — Comparer *anutpattikadharmakṣānti*, *anutpādajñāna*. — On peut lire *āgātya āgācca*.

2) Mss. *yathā āre pāragamanīyam atira ca darṣe*. *यथेनं सुखेनं य*
सुखेनं सुखेनं सुखेनं सुखेनं — Le sens paraît clair: de même, sans la
Prajñāp., on ne peut devenir ni *pratyeka*, ni *buddha*; de même
qu'un homme [au milieu de la rivière] ne peut aborder ni à droite ni à gauche,
s'il ne voit pas la rive. D'après Pischel (Gr. der Pr.-Spr. § 165) *āra* = **āra*
= *āvara*. D'après Foucaux (M. Vynt.) *सुखेनं सुखेनं* = *āram, ārauk*. — *gamanīyam*
= *gantum*.

3) Mss. *kalpanājanānam anut*.

4) Comparer Dhammapada 160. — La première stance est reproduite dans Abhidh. k. v. (apud Minayeff p. 226), et, avec variante (*yāti supanāṭhah*), Bodhic. p. IX. 73. — Elle est, dans ces deux textes, alléguée, comme elle l'est ici, en faveur de l'existence d'un moi.

5) Mss. *śubha* et *śukra* *सुखेनं* = *śukla*.

नो^(१) च पि संक्रम वर्गफलस्य

नो च घट्कुत्तक^(१२) प्रत्यनुभोती ॥

इति विस्तरः । तत्कारणं न विस्तृत्य इति ॥ उच्यते । इदमपि किं नोक्तं भगवता ।

नास्तीद् सत्त्वं यात्वा वा [105b] धर्मास्त्रेते महेतुयाः । इति ॥

तथा किं^(१) द्वयं नात्मा द्वयवान्नापि चात्मा द्वये नात्मा नात्मनि द्वयं । एवं पात्रत् ७

विज्ञानं नात्मा विज्ञानवान्नात्मा विज्ञानि नात्मा नात्मानि विज्ञानमिति ॥

तथा 'अनात्मानः सर्वधर्मा इति ॥ तत्त्वमिदानीमिनेनाग्नेन पूर्वकास्यागमस्य वि-
रोधो न स्यात् । तस्माद्दिशनाभिप्रयोऽत्र भगवतोऽन्वेष्टव्यः । सागान्धेन तु भगवद्भिर्वुद्धिः
प्रवचने⁽⁵⁾ नेयनीतार्थविस्तरप्रभेदेऽजिपन्नगच्छिनेपशुद्धिपन्नाकरविवोधनपरैरादित्यत्यल्पैरन-
स्तंगतिर्मरुकरूपोपापविज्ञानगभस्तिविस्तरैः⁽⁶⁾ ।

10

[आत्मेत्यपि [Tib. 132a] प्रज्ञापितमन) आत्मेत्यपि देशितं ।

बुद्धेर्नात्मा न चानात्मा कश्चिदित्यपि देजितं^(१)॥ ६

1) Mss. no citta sa(m)kramati. ལ་ས་ རྟ་ འབྲས་ལྷ་ འཕོ་པའང་ མིན། Le ka-
man et son fruit ne passent pas d'une existence dans une autre.

2) *Ms. nāra ahetulapratyanubhāri* ལྟུ་ནང་གྱེན་མེད་པར་ཡང་འབྱུང་བ་
= *na cāpy ahetupratyayo bhavati.*

B) *Mass. nradhyate*

4) C'est le *caturdhā vicāra* que les sources pâlies développent volontiers, par exemple Sam. N. III, p. 44, IV, p. 267. — Nāgārjuna's Friendly Epistle, 49 (J. P. T. S 1886, p. 15) — Il y a aussi quatre *pakṣas* M. Vynt. § 208, mais *ātmiyam rūpam* remplace le *ātman rūpam*.

Б) Мсс. нредло.

6—G) Manque dans le tibétain.

༡ བདག་གོ་ གེས་ གྲང་ བདག་སྐྱུར་ཅིང་། བདག་མེད་ ཅེས་ གྲང་ བསྟན་
 བར་ གྱུར་། སངས་རྒྱལ་རྣམས་ཀྱིས་ བདག་ ནང་ རེ། བདག་མེད་ ལག་ལ་ མེད་ ཅེས་
 གྲང་ བསྟན།

यत्र चापमग्निप्रायः । इह ये ¹⁾ आत्माभावविपर्ययसिद्धिर्²⁾ दर्शनधनतिमिरपरलावच्छादि-
ताजेयवृद्धिर्नयनतया लौकिकावद्यतदर्शनविषयानतिक्रान्तमपि भावज्ञातमपश्यन्तो³⁾ व्य-
वहारसत्त्वावस्थिता एव सन्तः क्षितिसलिलञ्जलनप्रवनाभिधानतत्त्वमात्रानुवर्णनपरा मू-
लौदीनो⁴⁾ द्वाकिण्णादिद्रव्यविशेषपरिपात्रमात्रप्रत्ययोत्पन्नमदभूच्छादिसामर्थ्यविशेषानुग-
म⁵⁾ तन्मयानोपलम्भवत् कललादिमूलाभूतपरिपाकमात्रसंभूता एव बुद्धीरनुवर्णयन्तः पूर्वाज्ञा-
पराज्ञापवादप्रवृत्ताः सन्तः परलोकमात्मानं चापवदन्ते । नास्त्यर्थं लोको नास्ति परलोको
नास्ति मुक्तकुटुम्बानां कर्मणां फलविपाको नास्ति सन्न उपपादुक इत्यादिना । तदप-
वादाच्च स्वर्गापवर्गविशिष्टफलविशेषोपपत्तिपरास्तुथाः सततममितमकुशलकर्मामिसंस्का-
रणा^{106a)} प्रवृत्ता नरकादिमूलाप्रयातपतनाभिमुखाः ॥ तेषां तदसदृष्टनिवृत्त्यर्थं चतुराशो-
10 तिचिर्तचरितसकृन्नेदभिन्नस्य [Tib. 132b] सन्नधातोर्पवाजयानुवर्तकैरशेषसन्नधातून्तार-

1—1) Non représenté dans le tibétain. — Mes. *ye cātma yā sa(r)ciṣaryāsa*?

2) *ལ་དག་པའི་* lire *ལྟ་དག་པ་*.

3) *རྒྱུ་ལྟ་ལྟ་ལྟ་ལྟ་* = *anurātana*.

4) Mes. *mūlodanodakasyādīdraya*°. — *ཅ་པ་ རྟ་ ལྟ་ རྟ་ རྟ་* *པམ་ རྟ་*

ཅུ་ རྟ་ རྟ་ལ་ རྟ་པམ་ *ritea* = *rūla*, *phabs* = *liṅga* (ce qui est excellent, voir Sarvadaraç. s. Bibl. Ind. p. 3, 2 en remontant. — Garad Candra kīṇna??), *chu* = *udaka*; mais *chan* = *surā*, et *drod* = *uṣṇa*.

5) = *ལྟ་པ་*.

6) *པམ་ལྟ་པའི་ ཅུ་པ་*. — Comparer les doctrines d'Ajita, Dīgha N. I. p. 55 *n'atthi ayaṃ loka, n'atthi paro loka ... n'atthi sattā-opapātīlā...*

7) Le tibétain porte simplement *ཅུ་པ་* = *carita*. — Le *sattentalā* (= *jīva*°, Bodhic. p. II. 62, voir Bodhisattvabhūmi, I, xvii, § 5) s'oppose au *bhājanaloka* (Dh.-s. LXXXIX, cp. Childers, p. 453). — Je ne sais rien de cette division en 84000 catégories.

णाक्षितप्रतिज्ञासंपादनतत्परैः प्रज्ञोपायमहाकरुणासंभारिपुरःसरैर्निरूपयितृकज्ञगन्धुभि-
 निरवधेषप्लेजगणक्याधचिकित्सैर्गर्भैर्गर्भाभूतैर्गर्भमध्योत्कृष्टविनेषनानुमिधत्त-
 या स्नानानां विनेयानामकुशलवर्गकारिणामनुशलादि निवर्तयितुं बुद्धेर्गवद्भिः चाचि-
 दात्मेत्यपि प्रज्ञपितं । लोकं व्यवस्थापितं । अस्तुवादप्रतिषेधोपपत्तश्च कर्मकारिणोपरो-
 क्षातो नाप्यस्तुतः इत्यतो मध्यमकविताराच्च विस्तरणा वेदितव्येति तत्प्रतिषेधार्थं नेह ३
 पुनर्पल्लयास्वोयेत ॥

ये तु सद्भूतात्मदृष्टिकठिनातिदीर्घतरात्मात्मीयभावस्तेरुसूत्रकारवद्वा चिकित्सा
 इव सुद्वर्गपि गताः कुशलवर्गकारिणो ऽनुशलवर्गवद्वावद्या यपि न शक्नुवन्ति त्रेधा-

1) Voir ci-dessus 302, n. 3

2) Tib = données d'upāya, de science et de pitié.

3) *śāyagad*°, non traduit

4) *niratapeṣa*°, non traduit

5) Sur Bouddha médecin, voir J R A S 1903, 378.

6—6) Manque dans le tibétain.

7) Cp M. Vyāt 215, 132 s 4 *pranīta*°, *madhya*°, *hinadhātula*. Cette division des disciples en trois catégories peut servir à plusieurs usages; elle correspond à la distinction des trois Vācikas, elle justifie l'hypothèse d'un triple enseignement — Cp le *mṛdu*, *madhya*, *adhimātra*

8) Ici manque dans le tibétain

9) Chap VIII

10) Derniers mots de la 1re kārīka du premier chapitre Voir ci-dessus 12 15. — *ato*: L'auteur renvoie au *śāstra* (*Madhyamakāśāstra*).

11) Chap VI, 48 — Voir Bendall, *Subhāṣitas* Muséon, N. S. IV, p. 391, n. 4. le texte sanscrit et la traduction tibétaine.

12) Il y a deux *sammohas* : *phalacipūka*°, *tattvārtha*° (M. Vyāt. § 245 1130, 1131). Le premier détruit la vérité relative (*samutisāya*), le second se confond avec cette vérité — La négation du moi est bien plus nocive que l'hérésie du moi, voir *Bodhisattvaśūtra* I h *puṇḍgaladr̥ṣṭiko jantur jñeyo lēcalam mahyey na tu sarvaṃ jñeyam opavācya, na tato nidānam opāyēsūpapadyeta, na viśaṇ- tādāyen, na śaṇṭhiko bhāvec chikṣāpadesu...*

13—13) Mss. *sūtilakāḥ* (6) *abaddhū* vi (tyetomadhyamakāḥ) *haṃgamā* བདག་ཏུ་

ཡང་དག་པར་ལྟ་བ་ མཛོགས་པ་ ལུ་ སྟ་ལུ་ ཆེས་ རྒྱ་ཏུ་ རིང་བས་ ལྟོང་བ་ལྟར་
 = *saddhūlātmadr̥ṣṭikathinātādirghaṣṭhalamāhāsūtra* [baddhū] *vihaṃgamā* ita,
 lectures très suspectes, car la place de *śūtila* est ci-dessous, p. 358 l. 2.

14) རིང་པོར་ ལྟོང་ ཡང་ Mss. *suddhūramāṣgātūh*

तुक्रभवोपपत्तिमतिवाक्यं शिवमन्त्रमरणं निर्वाणमुग्रमिगन्तु । तेषां मध्यानां विनेयानां
सत्कापदर्शनाभिनिवेशशिथिलीकारणाय निर्वाणभिलाषसंज्ञनार्थं धुहैर्भगवद्भिर्विनेय-
नानुग्रहचिकीर्षुभिर्नात्मेत्यपि देशितं ॥

ये तु पूर्वाभ्यासविशेषानुगतगम्भीरधर्माधिभोक्तृलब्धवीजपरिपाकाः प्रत्यासन्नव-
४ र्तिनि⁽⁴⁾ निवर्णि तेषामुत्कृष्टानां विनेयानां विगतात्मस्नेहानां परमगम्भीरमौनै⁽⁵⁾न्द्रप्रवच-
नार्थतन्त्रावगाहनसम[106b]र्थानामधिभुक्तिविशेषमवधार्य ।

धुहैरात्मा न चानात्मा कश्चिदित्यपि देशितं ॥

यथैव क्वात्मदर्शनमसम्भवे [Tib. 133a] तत्प्रतिपन्नभूतमप्यनात्मदर्शनं नैव तद्व-
मिति । एवं नास्त्यात्मा कश्चिन्न चाप्यनात्मा कश्चिदस्तीति देशितं ॥

10 यथोक्तनार्य⁽⁶⁾ल्लकटे । आत्मेति काश्यप अयमेकोऽन्तः । नैरात्म्यमित्ययं द्वितीयो-
ऽन्तः । यदेतदनयोरेतयोर्मध्यं तद्वद्व्यभिनिर्दर्शनमप्रतिष्ठमभासमविज्ञातकमनिकेतमि-
यमुच्यते काश्यप मध्यमा प्रतिपद्मार्णां भूतप्रत्यवेक्षेति ॥

उक्तं चार्य⁽⁷⁾ल्लवत्त्या ।

1) ཡུཤ་ཀ་ལུ་ཡུཤ་ཀ་ རྒྱུ་ལྟ་བུ་ལྟ་བུ་ = *iraidhātukam atirāhya*.

2—2) Mangle dans le tibétain.

3) ལྷ་ཤ་ཡུཤ་ཀ་ལྷ་ཤ་ཡུཤ་ཀ་. Le *ōja* est l'*adhikṣa*; il est *paripakṣa* en raison de l'*abhyāsa*.

4) Mas. °*varṇinā anirvāṇe*. — Le locatif dépend de *adhikṣa*, l. 6.

5) Le tibétain a simplement ལྷ་ཤ་ཡུཤ་ཀ་ལྷ་ཤ་ཡུཤ་ཀ་ = *munindra*. — Le chef de ceux qui pratiquent le *mauna*.

6) = ci-dessus 270. 7. (*avijñaptika* précède *anileta*) Comparer 269. 7. le *Kātyāyanaśāstra*.

7) Ce livre est cité ci-dessus 135. 7, 188. 18 et 346. 4

नैवमात्मा न चानात्मा यथाभूतेन लभ्यते ।
 आत्मानात्मकृते दृष्टी यत्रास्मान्महामुनिः ॥
 दृष्टश्रुतायं मुनिना न सत्यं न मृषोदितं ।
 पक्षाद्वि प्रतिपन्नः स्यादुभयं तच्च नार्हतः ॥ इति ।

यत्तश्चैवं ह्येनमध्योत्कृष्टविशेषज्ञानाशयनानात्मेन आत्मानात्मगतदुभयप्रतिषेधेन बु- ८
 द्धानां भगवतां धर्मदेशना प्रवृत्ता तस्मात्तस्यागमव्याधौ माध्यमिकानां ॥

यत एवोक्तमार्यदेवपादिः ।

वारणां प्रागुपपन्नस्य मध्ये वारणमात्मनः ।
 सर्वस्य वारणां पञ्चाग्नौ जानीते स बुद्धिमान् ॥ इति ।

तथाचार्यपादिरुक्तं ।

10

यत्रैव वैपाकिरणी मातृकामपि पाठयेत् ।
 बुद्धोऽथदत्तथा धर्मं विनेषाना यथातनं ॥
 केपां चिद्वदधर्मं पापेभ्यो विनिवृत्तये ।
 केपां चित्पुण्यसिद्धयर्थं केपां [Tib. 183b] चिद्वपनिश्चितं ॥

1) དེ་ཕྱིར་ བསྟུན་ = *tas-mūḍ iat-āra* — 'of it n'est pas traduit

2) C'est-à-dire tout le *ryavahāra*, tout le *prapañca*.

3) = *āgamena bādho*.

4) Dans le *Catuhṣataka*, VIII. 16 — Voir Muséon, N. S I p 239

5) *ācārya* = *Nāgārjuna*. Ces stances ne se trouvent dans aucun des traités fondamentaux qui forment le རྟེན་གཤིས་ཀྱི་སྒྲིག་པ་ (Tār. p 302).

6) བརྟེན་གྱི་སྒྲིག་པ་.

7) ཡི་གེ་འོ་ཕྱི་སྒྲིག་པ་.

द्वयानिश्चितमेकेषां गम्भीरं भोक्तृभोग्यं ।

शून्यताकरुणार्थं केषां चिद्विधिसाधनं ॥ इति ॥

अथ वा[107a]पयन्योऽर्थः । आत्मेत्यापि प्रवृत्तं सांख्यादिभिः । प्रतिजणविनष्ट-
राणां संस्काराणां कर्मफलसंबन्धमात्रमुत्प्रेक्ष्य । अनात्मेत्यापि प्रवृत्तं लोकप्रियतैकै-
ष पयस्यात्मानं संसर्तारमपश्यद्भिः ।

एतावानेव पुरुषो यावानिन्द्रियगोचरः ।

भद्रे वृक्षपदं ह्येतच्छब्दसि वल्लभ्युताः ॥

इत्यादिना ॥ तैमिरिकोपलब्धकेशमशकादिष्वत्र तैमिरिकैरिव बालजनपरिकल्पित-
तात्मानात्मादिवस्तुस्वरूपं सर्ववैवाप[श्य]द्भिः

10

बुद्धेर्नात्मा न चानात्मा कश्चिदित्यपि देशितं ॥

1) श्लोकैः.

2) अस्मिन् 'ने' 'जु' 'र' 'न' (अस्मिन् 'य' ou 'र' 'य' ou 'अस्मिन्' ou 'ने' 'न'?).

D'après Garat Chandra: the cast out by the world, i. e. the despised of the people. — Cette explication, qui justifie la lecture *hphen*, est insuffisante. *rgyān-riñ-ba* = *āyata*, *ātata*. — *phan-pa* joue le rôle d'un suffixe.

3) *upapattiyā* = अस्मिन् 'य' = par l'expérience. — Les *Cārvākas* sont *upapattiprātilambhikas*; les *Āryas dharmatāpratibodhas* (I — M. Vynt. 245. 57 et suiv.).

4) *samsattāram apacyatū* — अस्मिन् 'य' 'न' 'ने'.

5) *ṛkapadam* = अस्मिन् 'ने' 'दे' 'दे' 'य'. — Dans le *Lokatattvanirṇaya* de Haribhadra (*Giornale della Società Asiatica Italiana*, 1905, p. 290). le 'Bhāṭa-vādin' (= *Cārvāka*) s'exprime ainsi: *etāvan eva loka 'yaṃ yāvan indriyagocare bhadre ṛkapadam hy etad yad vadanty abahuṣṛutūh*. Mais l'éditeur. M. L. Suali. signale la variante *Śāddarṇanasaṃgraha*, vers 81: *bhadre ṛkapadam yad yad vadanti bahuṣṛutūh*; et il renvoie au commentaire en cours d'édition dans la *Bibliotheca Indica*.

पद्मोक्तमार्पतश्चागतगुह्यमूत्रे⁽¹⁾ । यथ खलु शात्तमतिर्वोधि सन्नो भगवत्समेतद्वोचत् ।
 उपशम उपशम इति भगवन्ब्रुध्यते । क एष उपशमो नाम । कस्य चोपशमादुपशम इत्यु-
 च्यते ॥ भगवानाह । उपशम इति कुलपुत्रोच्यते । ज्ञेशोपशमस्यैतदधिवचनं । ज्ञेशोपशम
 इति संवत्सपविशत्सपपरिवत्सपोपशमस्यैतदधिवचनं । संवत्सपविशत्सपपरिवत्सपोपशम इति
 [संज्ञामनसिकारोपशमस्यैतदधिवचनं] । संज्ञामनसिकारोपशम इति विपर्यासोपशम[107b]- 5
 मस्यैतदधिवचनं । विपर्यासोपशम इति हेत्वारम्भणोपशमस्यैतदधिवचनं । हेत्वारम्भणो-
 पशम इत्यविवर्धितवृत्तणोपशमस्यैतदधिवचनं । अविवर्धितवृत्तणोपशम इत्यर्थकारममा-
 रोपशमस्यैतदधिवचनं । यर्थकारममारोपशम इत्युच्छेदशाश्वतदृष्ट्युपशमस्यैतदधिवचनं ।
 उच्छेदशाश्वतदृष्ट्युपशम इति सत्कायदृष्ट्युपशमस्यैतदधिवचनं ॥ इति शात्तमते ये के चि-
 दारम्भणाश्चेतुदष्टिस्पृक्षाः संज्ञेयाः प्रवर्तते सर्वे ते सत्कायदष्टैकतत्त्वव्यक्ते सत्कायदृष्ट्युप- 10
 शमात्सर्वदृष्ट्युपशम इति । सर्वदृष्ट्युपशमात्सर्वप्रणिधानोपशम इति । सर्वप्रणिधानोपश-
 मात्सर्वज्ञेशोपशमः ।⁽²⁾ तस्यवापि नाम शात्तमते वृत्तस्य मूले द्वित्रे सर्वग्राह्यापन्नफलानि
 शुष्यन्ति । एवमेव शात्तमते सत्कायदृष्ट्युपशमात्सर्वज्ञेश उपशमस्यते⁽³⁾ । सत्कायदृष्टौ जा-

1) Sur ce texte, la version chinoise, et le livre du même titre, mais très différent, qui est classé parmi les Dharmas du Népal, voir Çikṣūs. p. 7, n. 6 et 274, n. 1. — La citation (jusque p. 361 l. 1) manque dans le tibétain

2) *upaśama* = *punarānupattiḥ dharmakāyaḥ āntīkāsāmuচ্ছেদা* (Bodhic p. 350 7).

3) Sic Mss.

4) L'ordre peut paraître étrange: *avidyā* et *traṣṭā* sont *kleṣa*, *saṃskārāḥ* et *bhava* sont *karman*. (Voir nos Deux notes sur le *Pratītyasamutpāda*, Congrès d'Alger, vol. I)

5) C'est-à-dire que le fidèle obtient l'*apranīhītatamādhī*, définie comme il suit: *taḍ...lastu mīthyāṅkalpasamutthāpītena kleṣena pariḥrīṭātvāṇclado-
 saduṣṭaṃ paṇyataḥ...tatvāpṛaṇḍhānapūreṇā cīttasthītā* (Bodhisattva-bhūmi I. 277, § 14) — Voir ci-dessous p. 365 n. 1.

6—6) = Çikṣūs 242, 7—9; Bodhic. p. IX. 78 ad finem (avec la lecture *upaśāmyanīlī*). — Même comparaison Sam. N. II 92 (*rullhavnggo*), Nettip p. 14, et ailleurs

तमते परिज्ञातायां सर्वोपादानोपल्लेखा उत्पद्यन्ते । सत्कायदृष्टिपरिज्ञातोऽपि सर्वोपादानोपल्लेखा [108a] नोत्पद्यन्ते न बाधन्ते ॥

शास्त्रमतिराक् । का पुनर्मगवन् सत्कायदृष्टिपरिज्ञा ॥ भगवान्का । आत्मासमुत्थानं शास्त्रमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा सत्त्वासमुत्थानं जीवात्मसमुत्थानं पुद्गलासमुत्थानं दृष्ट्या समुत्थानं सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । न खलु पुनः शास्त्रमते सा दृष्टिर्ध्यातुं प्रतिष्ठिता न बद्धिर्धा प्रतिष्ठिता सा दृष्टिः सर्वतोऽप्रतिष्ठिता । यतस्या [अ]प्रतिष्ठिताया दृष्टेरप्रतिष्ठितेति ज्ञानमियं शास्त्रमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । सत्कायदृष्टिपरिज्ञेति शास्त्रमते शून्यताया एतदधिबचनं । यत्कूयतानुलोमिक्या ज्ञात्या तां दृष्टिं नोद्भूति । इयमपि

1) La *parijñā* est une connaissance d'une nature particulière, qui comporte la disparition de l'objet connu. Voir Sam. N. III, p. 159—160 (*katamā ca bhikkhāre parijñā . rūgakkhaya, dosa°, moha°; ayaṃ vuccati bhikkhāre parijñā*), cité (*uktam sūtre*) Abhidh k. v. Soc. As. fol. 332b 9 (*parijñā katamā . yaḍ atra cchandarāgāprahāṇaṃ, chandarāgasamatikramāḥ . yam ucyate parijñeti cistaraḥ*).

2) Comparer et opposer le *paryutthāna* et le *paryasasthāna*. — L'adjectif *cittasamuffhāna*, Dh.-spi § 667, 1195, etc.

3) *ānulomikī ḷpāntī*, M. Vynt. § 245. 103 Bodhic. p. 428. 18; *anulomikī*, Sukhāv. vyūha, p. 55. 12 (§ 82, ad fin) (apud Dh.-s. CVII, q. v. ^(a)); *satyānulomāḥ kṣāntayaḥ*, Div. Av 80. 1. — Des trois patiences de Dh.-s., la première seule (*dharmānāhyānalāḥ*) nous intéresse ici ^(b). On nous apprend, Majjh. II. 176, qu'elle est l'élément essentiel du *chanda*, et qu'elle procède de l'*atthupaparikkhā* (*no ce tam attham upaparikkheyya, na-y-idaṃ dhammā nijjhānaṃ lha-meyyūṃ . yasmā ca kho attham upaparikkhati, tasmā dhammā nijjhānaṃ lha-manti .*).

D'après les théories relatives à l'accession aux nobles *phalas*, tout *jñāna* est précédé d'une *jñānakṣāntī*, qui n'est pas *jñāna* de sa nature, étant faite de *parimārgaṇa* ou de *nīvaraṇa*. (Voir Dh.-s. XCVI et ci-dessous, Chap. XXIV, 4).

ḷpāntī, «state of saintly abstraction» (Div. 80. 2, 166 10, 240. 20), appartient à la classe des *nirvedhabhūgiyas* (M. Vynt. § 55. *uṣmagata, mīrādhānaḥ, ḷpāntī, laukikāgrādharma*, Bodhic. p. IX. 41; Wassilieff, 140). — Le disciple qui l'obtient est *nirvedhikaprajña* (M. Vynt. § 48, 32).

La *bodhisattvabhūḷpāntī* est obtenue par l'intelligence de l'ineffabilité essentielle de tous les *dharma*s (*dharmāṇāṃ svabhāvacārtha* = *nirabhāṅgyasvabhāvacārtha*), *Bodhisattvabhūmi* I. xvii, § 12. — *dharmaṣu samyaksaṃtīraṇaḷpāntī* (ibid. I. vi).

(a) Les traductions de Max Muller (S. B. of the East, XLIX, 2, p. 61) sont très contestables: *ghoṣānugā* = resignation following the sound; *ānulom-*

ज्ञातमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा । सत्काय इति ज्ञातमते शून्यतानिगिता⁽¹⁾प्रणिहितानगिंस-
स्काराज्ञातानुत्पाददृष्ट्या तां दृष्टिं नोद्भूयति । इयमपि ज्ञातमते सत्कायदृष्टिपरिज्ञा ।
सत्काय इति ज्ञातमते यकाय एष न कसति न विकसति न चिनोति नोपचिनोति । या-
दित एव तद्भूतं परिकल्पितं पञ्चाभूतं परिकल्पितं तत्र परिकल्पि[108b]तं न परि-
कल्प्यते न विकल्प्यते तत्र क्रियते न विठप्यते नोत्पाप्यते नाध्यवस्यते । तदुच्यते ७
उपशम इति ॥

ज्ञातमतिरारु । उपशात उपशात इति भगवन्मुच्यते कस्योपशमादुपशात इत्यु-
च्यते ॥ भगवानारु । यद⁽²⁾म्वनतः ज्ञातमते चित्तं ज्वलति । यत्र भूप यालम्बनीकरोति
तत्र ज्वलत्यन्त्रलमुपशात इत्युच्यते । तद्यथापि नाम ज्ञातमते ग्रिरुपादिनतो ज्वलत्यनु-
पादानतः शाम्यति । एवमेवालम्बनतश्चित्तं ज्वलति । यमालम्बनतः शाम्यति ॥ तत्र जा- 10
तमते उपायकुशलतोऽर्थं बोधिसत्त्वः प्रज्ञापारमितापरिशुद्ध यालम्बनसंगतां च प्रज्ञानाति ।
कुशलमूलारम्बन च श्रमपतोत्यादि ॥

mili = resignation to natural consequences, *anupattiladharmo*³ = re-
signation to consequences which have not yet arisen. — Sur *ghoṣa*, voir ci-
dessous p. 378, n. 1. — Sur *P'anupatti'*⁴, *Janakā*, p. 83 ... *adhyāyima-*
bāhyasattvadharmānupālādhisbhik (?) *nirabhihāḍarṣanāḍ utpādadarṣitāni-*
ṛytau . anupattiladharmāḥāntim pratilabhate. — Cp *P'anupādāyānā*

(b) Les deux autres (*duhkhādhūṣeṇāṇā* : *ānti*, supporter la souffrance, *parā-*
paḍāramarṣanāḥānti, pardonner les injures) sont expliquées dans *Bodhic-*
Chūp, VI. 9—21, 22—51. Ce texte attribué à la troisième patience (VI. 52 et
suiv.) un sens qu'elle ne paraît pas avoir habituellement : résignation résultant
de l'examen des lois de l'acte et de la nature de la souffrance.

1) *śūnyatāsamādhi* = *śarīrābhilāpātmaḥena* *śabdāḥena* *īrahitam* *nirabhi-*
lāpyasābhāram *īastu* *poṣyataḥ* *yā* *cittasya* *sthitih* — *ānimittasamādhi* = *tad..*
īastu *śarīrakālpaprapañcanimittāny* *āpanīya* *yathābhūtam* *śāntato* *manasī* *īr-*
vato .. *yā* *cittasya* *sthitih* (*Bodhisattvabhūmi*, I, xvii, § 14).

2) *Ms. Lesati, Lepati*.

3) Il faut donc réaliser l'*Pāramanacchedano nāma samādhi* (M. Vynt
§ 21 69) — La destruction (*īsayā*) des *īleṣas* est réalisée (1) *ālambanaparajhānā*,
(2) *tadālambanasamāśayāt*, (3, 4) *ālambanaprahāṇā* *ca* *pratipakṣodayāt* (*Abhidh.*
k v., Soc. As., 380a).

4) Dans le sens de combustible, cp. *Mh v. III. 546*. — *Bh a vya*, Sectes, 185a.

अत्राह । यदि बुद्धैर्भगवद्भिर्नात्मेति देशितं नानात्मेति किं तर्हि देशितमिति ॥
उच्यते ।

निवृत्तमभिधातव्यं निवृत्ते चित्तगोचरे ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता^(१) ॥ ७

४ इह यदि किं चिदभिधातव्यं वस्तु स्यात्तद्देश्येत । यदा त्रभिधातव्यं निवृत्तं वाचां विषयो नास्ति तदा किं चिदपि नैव देश्यते बुद्धेः । कस्मात्पुनर्भिधातव्यं नास्तीत्याह । निवृत्ते चित्तगोचर इति । चित्तस्य गोचरः चित्तगोचरः । गोचरो वि[109a]षय आरम्भण-
मि[13b. 184a]त्यर्थः । यदि चित्तस्य कश्चिद्गोचरः स्यात्तत्र किं चिन्निमित्तमध्यारोप्य स्याद्वाचां प्रवृत्तिः । यदा तु चित्तस्य विषय एवानुपपन्नस्तदा क्व निमित्ताध्यारोपो येन
10 वाचां प्रवृत्तिः स्यात् ॥ कस्मात्पुनः⁽³⁾ चित्तविषयो नास्तीति प्रतिपादयन्नाह ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता ॥

यस्मादनुत्पन्नानिरुद्धा निर्वाणमिव धर्मता धर्मस्वभावो धर्मप्रकृतिर्व्यवस्थापिता
तस्मान्न तत्र चित्तं प्रवर्तते । चित्तस्याप्रवृत्तौ च कुतो निमित्ताध्यारोपः । तद्भावात्कुतो
वाचां प्रवृत्तिः । अतश्च न किं चिद्वैभवंगवद्दिर्दक्षितमिति स्थितमविकलं ॥ अत एव च

15 वदयति⁽⁴⁾

सर्वोपलम्भोपशमः प्रपञ्चोपशमः शिवः ।

न चाचित्कस्यचित्कश्चिद्धर्मो बुद्धेन देशितः ॥ इति ।

1) Mes. *niṣṭhacittagocaraḥ*; ci-dessous *niṣṭha* c° et *niṣṭhā* c°. —
 བཞིན་པར་ བྱ་བ་ བསྒྲིག་པ་སྟེ། རེབས་ཀྱི་ སྤྱོད་ལུལ་ བསྒྲིག་པས་སོ། ། འ་སྐྱེས་པ་
 དང་ མ་འགགས་པ། ཆོས་ཀྱི་ ལྷ་དོན་འདས་ དང་ འཇུགས། = *cittagocaranīṣṭhā*.
 Cité ci-dessous ad XXIV. 8.

2) Mss. nirṛtiḥ c°.

3) *Miss. kasmāt parac°.*

4) = XXV. 24

एवं चेत्⁽¹⁾ 'यद्यवापगन्धः पर्युपतः' गडुक्तं प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुच्यत इति⁽²⁾ कथं पुनः प्रपञ्चस्य शून्यतायां निरोध इति ॥ उच्यते । यस्मान्निवृत्तमभिधातव्यमिति⁽³⁾ यदि पूर्व-
वद्व्याख्येयं ॥

अथ वा गदेतदुक्तं प्रागाध्यात्मिकत्वात्स्वतन्त्रपलम्भेनाध्यात्मं वक्षिष्य यः सर्वदा-
दृक्कारमगतात्परित्वात् इदमत्र तद्यमिति । कोदृशं तत्त्वित्वं⁽⁴⁾ कुरु वा शक्यते । तस्मात्⁽⁵⁾
निवृत्तमभिधातव्यं निवृत्ते चित्तमोचरे ।

तत्र तद्यत इति व्याख्येयः [Tab. 184b] । किं पुनः कारणं तत्र तन्ने निवृत्तमभि-
धातव्यं निवृत्तचित्तमोचर इत्याह ।

अनुत्पद्यमानिरुद्धा हि निर्व्यापामिव धर्मा[109b]ता ।

इति पूर्वकमेवमेव व्याख्यानं गेह्यं ॥

10

1) འདི་ནི་ན་ རེ་ལྟ་ ཡིན་པ་ལས་ ।

2) XVII. 5, ci-dessus p. 360 l. 5. — Le tibétain répète les deux derniers pādas de la Kārikā. ... *le prapāñcāt prapāñcas ta...*

3) Le tibétain répète les deux premiers pādas.

4) *atha tā* = རྣམ་པ་གཅིག་ཏུ་...

5) *sarvadā* manque dans le tibétain.

6) ཅི་ལྟེ་ བརྟེན་པ་ལས་ । — Mss. *It tad catitutum tā, lam tad....*

7) འདི་ལྟར་ = *etiam*.

8) ལྟོག་པས་ = *mūlām* = *mūlā* Mss. *mūlācatlagocaras tāra....*

9) Mss. *tattvata iti* — རེ་ལོ་ནི་ནི་ རེ་ལ་...

10) Mss. *mūlācā* བརྟེན་པ་རྒྱུ་པ་ ལྟོག་ཅིང་ མེས་པ་ཀྱི་ ལྟོན་ལྟལ་ ལྟོག་
པ་རྒྱུར་ རེ་ན།

अत एवोक्तमार्पतथगतगुह्यसूत्रे । यां च शास्त्रमते रात्रिं तथागतो ऽनुत्तरां सम्यक्
 संबोधिमाभिसंबुद्धो यां च रात्रिमुपाक्षप परिनिर्वासयति । अस्मिन्नतरे तथागतेनैकात्र-
 मपि नोदाकृतं न प्रव्याकृतं नापि प्रव्याकुरिष्यति⁽¹⁾ । कथं तर्हि भगवता सकलसुरासु-
 रनरकिन्नरसिद्धविद्याधरोरगप्रभृतिविनेषज्ञेभ्यो विविधप्रकारेभ्यो धर्मदेशना देशिता ।
 5 एकतयावागुदाकारेणैव तत्तज्जनमनस्तमोक्षणी बहुविधबुद्धिनिर्लिनीवनविबोधिनी ब्र-
 ह्मरूपासर्तिस्मागरोच्छोषिणी कल्पकालानलसंसारकार्श्मिविसर्द्धेपिणी शरद्रूपमका-
 प्रभेति ॥⁽²⁾

तदेवं सूत्रे ।

यथा पल्लकृतं तूर्यं वायते पवनेरितं ।

10

न चात्र वादकः काश्चिन्निश्चरत्यथ च स्वराः ॥

1) Le tibétain porte seulement རྟོག་པ་མེད་. — Une partie de ce fragment est citée ci-dessous fol. 171a et Bodhic. p. 419. 1 (IX. 35 — *sa* p. 276. 2) — On trouvera dans ce dernier ouvrage divers textes relatifs au silence de Bhagavat et visés par Kumārila dans le *Glōkavārt*. (Voir J. R. A. S. 1902, p. 874, n. 1) Notre texte est en opposition très nette avec la vieille formule qu'il désigne : *yañ ca bhikkhave rattim tathāgato anuttaram sammāsambodhim abhisambujjhati, yañ ca rattim anupādisesāya mabbānadhātuyā parinibbāyati, yañ etasmim antare bhāsati lepati niddisati, sabban tañ tathēva hoñ no aññathā tasmā tathāgato ti vuccati* (Itiv. § 112; Sum. Vil., Intr. § 44, et ailleurs). Ce conflit n'est pas pour nous surprendre, car Wassilieff nous a appris, d'après l'autorité de Vasumitra, que les sectes se divisent sur ce point : le *samāhita* parle-t-il ? (Bouddhisme, p. 285).

2) Ex conj. *°risyati*. — La citation s'arrête ici dans le tibétain (qui supprime *na pravyāhṛtam* et passe à la strophe l. 9); de même Bodhic. p. s'arrête à *nodāhṛtam*. Ci-dessous (fol. 171a), le texte diverge après avoir fourni la formule complète *nodāhṛtam na vyāhṛtam na pravyāharati na pravyāharisyati*.

3) Comp. Bodhic. IX. 51. *ekena sūtratulyena hiṃ na sarvaṃ jinoḍitam*.

4) Mss. *tattarjananamamanastemoharāṇā, tatajjana-mastemo*.

5) Sur les sept soleils de la destruction du monde par le feu, voir Hopkins, *Great Epic* p. 475 (Vanap. 191. 10), Dahlmann, *Mahābhārata*, I, p. 220; Hardy, *Manual*, p. 81; Añg. N. IV. 100; *Çikṣāsā*. 247, n. 2.

6) Mss. *visaraḍḍoṣṣā, °hresāṇā*.

7) Paris, Calc. *prabhetyāha, pravety*.

एवं पूर्वसुशुद्धत्वात्सर्वसत्ताज्जपेरिता ।
 वाग्निशक्तिं बुद्धस्य न चास्यास्तीक कल्पना ॥
 प्रतिश्रुत्वाद्यः शब्दा नाध्यात्मं न वक्तिः स्थिताः ।
 वागप्येवं नरेन्द्रस्य नाध्यात्मं न वक्तिः स्थिता¹⁾ ॥

तथा ।

5

देवत चो²⁾दिनि डुन्दुभि दिव्य कर्मविगारु निवृत्त गच्छाणं ।
 देव पगतचिह्नारिण जात्रा डुन्दुभिषोप पगुनि नभातो ॥
 सर्वं घनित्य घणावत काणा इवर् घघ्नय पेनमभावाः ।
 गायनरोचिममो³⁾ दकचन्द्राः सचिं भत्राः मुयिनत्तिमभावाः ॥
 डुन्दुभि चार्दि⁴⁾ शक्रगर्हि⁵⁾ मार्हय संक्रागि धर्ममगायां [110c] ।
 धर्मकथां पकरोति गच्छाणां गा नात्रै जातविश्राम⁶⁾मुकूला ॥
 तथार्यमगाधिरात्रे⁷⁾ ।

10

बुद्धो यदा भेज्यति धर्मरात्रः सर्वाणा धर्माणा पकाशक्तो गुनिः ।
 तृणगुल्मवृत्तीपधि जेल पर्यत घभाव धर्माणा र्वो भविष्यति ॥
 यावत्ति शब्दास्तकि लोकधातो मर्वे स्थाभावा न कि वाप्ति भावः ।
 तावत्तु धो तस्य तत्रागतस्य स्वरु निशलो लोकविनायकस्य ॥

15

1) Le tibétain donne *aty ādi*, et, supprimant les autres citations, passe au texte que nous avons p. 368 l. 4.

2) Mes *codani*, *bodani*

3) Mes *°samodala*°.

4) Mes *supinorasi*°.

5) Mes *īdita*, *bodhita*.

6) Lecture évidemment fautive

7) Mes *pālatha*

8) Voir ci-dessus 44. 2-5, 276 4.

इति विस्तरः⁽¹⁾ ॥ तथा ।

एकस्वरात् तव लोकहितो नानाधिमृक्तिः स्वर् निश्चरती ।

एकैकमन्विममभापि त्रिनो ब्रूहि स्मितं प्रकृतकस्य कृते ॥

⁽²⁾ अत्रैके परिचोदयति । नास्तिकाविशिष्टा माध्यमिका यस्मात्कुशलाकुशलं कर्म
कर्तारं च फलं च सर्वं च लोकं भावस्वभावशून्यमिति ब्रुवते । नास्तिका अपि क्षेत्रज्ञा-
स्तीति ब्रुवते । तस्मान्नास्तिकाविशिष्टा माध्यमिका इति ॥

नैवं । कुतः । प्रतीत्यसमुत्पादादिविज्ञादिनो हि माध्यमिका हेतुप्रत्ययान् प्राप्य
प्रतीत्य समुत्पन्नत्वात्सर्वमेकलोकपरलोकं निःस्वभावं वर्णयति । यथा स्वप्नवादिनो
नैव नास्तिकाः प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वा[Tib. 135a]द्भावस्वभावशून्यत्वेन न परलोकाद्यभावं
10 प्रतिपन्नाः । किं तर्हि ऐकलौकिकं वस्तुज्ञातमुपलभ्य स्वभावतस्तस्य परलोकादिका-
गमनमिहलोकाच्च परलोकगमनमपश्यत् इहलोकोपलब्धपदार्थसदृशपदार्थास्तरापवादं
कुर्वन्ति ॥

तथापि वस्तुस्वप्नपेक्षाविद्यमानस्यैव ते नास्तित्वं प्रतिपन्ना इत्यमुना तत्र-
[110b]शनेन साम्यमस्तीति चेत् ॥ न हि । कुतः । संवृत्त्या माध्यमिकैस्तिबेनाभ्युप-
15 गमात् तुल्यता ॥

वस्तुतस्तुल्यतेति चेत् ॥ यद्यपि वस्तुतोऽसिद्धिस्तुल्या तथापि प्रतिपत्तेर्देश-
तुल्यता । यथा हि कृतचौर्यं पुरुषमेकः सम्यगपरिज्ञायैव तदभिन्नप्रेरितस्त्वं मिथ्या
व्याचष्टे चौर्यमनेन कृतमिति । अपरस्तु साक्षाद्दृष्ट्वा द्रवयति । तत्र यद्यपि वस्तुतो नास्ति

1) Mes. *iti viśter eṣā eka°*.

2) Ex conj. *raru*.

3) Nous retrouvons ici le tibétain.

4) Manque dans le tibétain qui donne: *naivam nāstīlāḥ pratyaya°...°pā-
nyatena para°*. — «Les Nāstikas, affirmant le *svarūpa*, ne sont pas dans le même
cas; ils n'admettent pas (comme font les Mādhyamikas) la non existence de l'autre
monde, etc., en raison de la vacuité de toute nature propre, laquelle vacuité résulte
du Pratītyasamutpāda, mais bien au contraire.....»

भेदस्तथापि परिज्ञातृभेदोदकस्तत्र मृषावादीत्युच्यते । अथरस्तु सत्यवादीति । एकस्यायथासा
चापुण्येन च सम्यक् परीक्ष्यमाणो युज्यते नापरः । एवमिदमपि यथावद्विदितवस्तुस्व-
पाणां माध्यमिकानां वृत्रतामवगच्छता च वस्तुस्वद्वयभेदेऽपि यथावद्विदितवस्तुस्व-
द्वयैर्नास्तिकैः सक्तं ज्ञानाभिधानयोर्नास्ति साम्यं ॥ [Tab. 185b] यद्येव स्मृतेतासांमान्ये
[g]प्रतिसंख्या[ग]⁽¹⁾प्रतिसंख्यायेपेत्तक्रयोर्हि च पृथग्जनार्होतोत्रात्यन्धचतुष्मतोश्च⁽²⁾ विषमप्र- 5
पातं⁽³⁾प्रदेर्जावनिश्चितसागान्येऽपि यथास्ति स⁽⁴⁾ मकान्विशेषस्तथा नास्तिज्ञानां माध्यमि-
कानां च विज्ञेयो भविष्यतीति पर्याचार्या इत्यलं प्रसङ्गेन प्रकृतमेव व्याख्यास्यामः ॥

घत्राह । यद्यप्येवं ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमित्र धर्मता ५

तस्यां च नास्ति वान्छितयोः प्रवृत्तिः । तथापि नैवासावेदेष्यमाना शक्या ज्ञानैर्विज्ञानु- 10
मित्यवश्यं तस्यागवतारणार्थं विनयेजनानां भवतिमत्प्रापेत्तया नद्विद्वेदज्ञानुपूर्व(4)॥१॥
व्यां भवितव्यमित्यतः सा कथ्यतामिति ॥ उच्यते । इयमत्र बुद्धानां भगवतां तत्त्वानुता-
वतारदेशनानुपूर्वा विज्ञेया यदुत ।

सर्वं तद्यं [न वा तद्यं] तद्यं चातद्यमेव च ।

नैवातथ्यं नैव तथ्यमेतद्वहानुशासनं ॥ ८

16

1) Voir M. Vynt § 9 a *nāsty apratisaṁlhyāyopel sū* [tathāgatasya]. — Cp *pratisaṁlhyāpratisaṁlhyānīrodha*, Brahmas. II. 2 22; Album Kern, p. 111. — Il y a deux *upel sū*s, *śatracan, niṣṭā, nānātra*^a (sūtra cité A bhidh. k. v. S Aq. 218 b 3) — Les dix *upel sū*s de Hardy, Manual, p. 503, dans Aithasāli. § 172; voir Dh. anī, p. 39, 48 et 313 — Quatrième *brahmarikāra*, Dh -s XVI (indifference, Kern; disinterestedness, equanimity, unbiassedness, M^{de} Rhya Davis).

2—2) *Miss ciscya*^o. — Manque dans le tibétain.

S) Manque dans le tibétain.

4) ānupūrṇa = क्रमिक = krama

6) བཅས་ཅན་ ཡང་དག་ ཡང་དག་མིན། ཡང་དག་ ཡང་དག་མ་ཡིན་ ཉིད། ཡང་
དག་མིན་ མིན་ ཡང་དག་ མིན། དེ་ནི་ སངས་བླ་མ་ རྗེ་མ་ཡུག་པའོ།

तत्र ।

यद्यस्य प्रियं पूर्वं तत्तत्तस्य समाचरेत् ।

न हि प्रतिकृतः पात्रं सद्वर्त्मस्य कथं च न⁽¹⁾ ।

नान्यथा भाषया श्लेषः शक्यो ग्राहयितुं यथा ।

5 न लौकिकभूते लोकाः शक्यो ग्राहयितुं तर्था⁽²⁾ ॥

तथा च भगवतोक्तं । लोको मया सार्धं विव्रदति नाहं लोकेन सार्धं विव्रदामि ॥

यल्लोकेऽस्ति संमतं तन्ममाप्यस्ति संमतं । यल्लोके नास्ति संमतं ममापि तत्रास्ति संमत-
मित्यागमाच्च⁽³⁾ ॥⁽⁴⁾ इत्यादित एव तावद्भगवता [Tib. 186a] स्वप्रसिद्धपदार्थभेदस्वरूपविभागप्रवण-10 संज्ञाताभिज्ञापस्य विनियोजनस्य⁽⁵⁾ यदेतत्स्कन्धधातुमयतनादिकमविद्यातैमिरिकैः सत्यतः
परिकल्पितमुपलब्धं तदेव तावत्तद्व्यमित्युपवर्णितं भगवता तद्दर्शनोपेक्षया⁽⁶⁾ 'आत्मनि
लोकस्य गौरवोत्पादनार्थं । विदितनिर्विशेषलोकवृत्तात्तोऽयं भगवान् सर्वज्ञः सर्वदर्शी⁽⁷⁾ यं

1) Se lit., cité d'après une source non déterminée (*anyatra*), dans *Subhūṣi-tasamgraha* (Ed. C. Bendall, Musée N. S. IV. p. 885. s): *yad yad yasya hitam*.... — Ici se placent, dans les Mss., les mots ci-dessous (9—10). — Le tibétain indique (ཤེས་བྱ་པ་དོན་) que la stance suivante ne fait pas corps avec celle ci.

2) Voir Dogmatique Bouddhique I p. 25 (J. As. 1902, II. p. 257).

3) Sañ. N. III p. 138. *nāham bhikkhave lokena vitadāmi, loka ca mayā vitadati. na bhikkhave dhammādi kenaci loke mayā vitadati. yam bhikkhave natthi sammataḥ, loka paṇḍitānaṃ ahaṃ pi tam natthi vitadāmi. — sam mata = སྤྱད་པ་དོན་ = sad ista = san mata.*

4—4) Précède dans les Mss. la citation *nānyagū bhūṣayā*...

5) རྟོག་པ་ལྟར་ཤེས་པ་ = «qu'ils admettent sans discussion». Comparer

Bodhic. p. IX. 6 *pratyakṣam api rūpādi prasiddhyā na pramāṇataḥ*. — Et ci-dessus 34. 13.

6) Mss. *saṅyam*.

7) བློ་མཁོ་པ་ལྟར་ཤེས་པ་ — Mss. *°darṣa yenaicam, ya nairam*. — La fin de

la phrase (*upadīṣṭarūn*) rend la correction presque nécessaire.

एवं भवापर्यप्तस्य^(१) वाष्पणउलादेराकाशधातुपर्यवसानस्य भाजनलोकास्य सत्त्वलोकास्य
चाविपरोत्तं स्थित्युत्पादप्रलयादिकं सातिविचित्रप्रभेदं संस्तुतुं सपत्नं सास्वादं सादीनयं
चोपदिष्टवानिति ॥

तदेवं भगवत्पुण्यपन्नसर्वज्ञबुद्धिविनेषन्नस्य उत्तरकालं तदेव सर्वं न वा तथ्यमित्युपदेशितं । तत्र [111b] तथ्यं नाम यस्यान्त्यधातुं नास्ति । विद्यते च प्रतिज्ञापविनाशित्वात् संस्काराणामन्यथाभावस्तस्मादन्यथाभावसद्भावान्न वा तथ्यं । वाचस्पदशकारार्थो देशनासम्भवे द्रष्टव्यः । सर्वं तथ्यं न च तथ्यमिति ॥

कोपां चित्तवर्गेतत्तथ्यं चातथ्यमेव चोतं दोषितं । तत्र बालज्जापेक्षया सर्वमेतत्तथ्यं ।
 धार्यज्ञानापेक्षया तु सर्वमेतन्मूषा । तैरेवमनुपलम्भादिति ॥

केपां चिह्नतिचिरा(Tib 136b)अस्ततद्यर्शनानां किचिन्मात्रानुत्थातावरगत- 10
रुगूलानां निवातव्यं नैव तव्यं तदिति देशितं । तस्यापि किचिन्मात्रस्यावरगास्य प्रकृ-
णार्थं वन्ध्यासुतस्यावदा(त)र्यागताप्रतिषेधवदुभयेतत्प्रतिपिदं ॥

एतच्च बुद्धानां भगवतामनुशासनं । उन्नार्गान्पनीय सम्यङ्मार्गप्रतिष्ठापनं शासनं ।
एवमानुपूर्व्या शासनमनुशासनं । विनियमनानुस्यूष्येण वा शासनं धनुशासनं ।

1) སྒྲིང་པའི་ ཅེ་མོའ་ ཡུག་པ་ soni rnyumandalañdes ཐོག་མ་ རྒྱུ་ འཁོར་པ་ ཉམ་

— Je crois que le *satthaloka* a pour extrémité le stade d'abstraction, voisin du *nirāṇa*, qui s'appelle *bhacāgra* («the limit of existence»?). — Dans le Lotus, le *bhacāgra* s'oppose à l'*avāci*, car il est, dit Burnouf (p. 309) «le dernier étage du monde sans forme»; de même *Nūmasaṃgīti*. VI. 11 (62).

2) Voir p. 856, n 7.

8) Mss. °dīṣṭātān itī.

4) *Miss. bhagavatann abhyut^o*. — «Quand les fidèles ont reconnu que Bhagavat est omniscient»

5) Voir P. W. n. voc. *cyāmāvadāta* = schwärzlich weiss, glänzend schwarz.

6) Voir ci-dessus p. 8, n 8 — M. Vynt. § 66.8.

7) M. Vyut. § 66.10 *anuṣāsana* (-ī?). — Longuement expliqué dans *Bodhisattvabhūmi*, I... *sāvataryasamudācānapratishedhana*, *anavataryasamudācārābhya-*

तत्र नास्मिन् परप्रत्ययोऽस्त्यपरप्रत्यये परोपदेशागम्यं स्वयमेवाधिगतव्य-
गित्यर्थः । यथा हि तैमिरिणा चित्तवं केनागमनमस्तिनादिद्वयं पश्यन्तो चित्तिमिरोपदेशे-
नापि न शक्नुवन्ति केशानां यथावद्वस्यतं स्वरूपमदर्शनन्यायेनाधिगतव्यगतेमिरिका
श्वाधिगतु । किं तर्ह्येतैमिरिकोपदेशान्निष्ठेनदित्येतावन्मात्रकमेव प्रतिपद्यते ।⁽¹⁾ यदा तु
चित्तिमिरोपधात्यविपरोतशून्यतादर्शनाज्जनाजितबुद्धिनयनाः सत्तः सगुत्पन्नतत्त्वज्ञाना भव- 5
न्ति । तदा तत्तद्यमनधिगमनयोगेन स्वयमाधिगच्छन्तीति । एवमपरप्रत्ययं भावानां पतस्व-
रूपं तत्तत्त्वं⁽²⁾ ॥

एतच्च⁽³⁾ ज्ञातस्वभावगनेमिरिकेनाज्ञादर्शनवत्स्वभावविरहितमित्यर्थः ॥

यत एव तत्प्रपञ्चेप्रपञ्चिनं । प्रपञ्चो हि बान् प्रपञ्चत्यर्थानिति कृता । प्रप-
ञ्चेप्रपञ्चितं चाग्निर्[1.1b 137b] व्यावृत्तमित्यर्थः ॥

10

1) Tib. — *yadu tu timiroyaghatyayāṅarūṅjitanayayā ātamaṅkā rta [bha-
vanti], tadā tollcud-rarūpana anudhigamananyāyēnātagacchanti; exam āryayā
rtaṅrōyena tattvam api śleṣyātām, tathāpi tannātreṇānaryānām tat-rarūpāra-
gamo na bhavati, yadā ti atidyātmaroy-ighatyaṅparita.*

2) Voir Bodhic p. IX, 2, où la même comparaison des *tamirikaś*
développée au point de vue de l'absence de négation et d'affirmation

3) *Bodhicattabhūm* (I xviii) distingue trois étapes et les caractérise par
un exemple des enfants jouent avec des animaux (*mrga*) de bois, etc., et croient
que ce sont de vrais animaux; on leur dit que les animaux sont tout autre chose,
et on les leur décrit; ils voient enfin de vrais animaux et acquièrent enfin une
idée juste et immédiate (*pratyātman pratyatagama*) — Cp. le *nirāṅge pratyā-
sa jñāna*

Voir les deux sources de *samyagdṛṣṭi*, ci-dessous p. 378, n. 1.

stayaṃ [tattva]adhiṅgamaṇa = abhiṅgamaṇa. — *Ṣrama*, Bodhic. p. IX. 41.

Voir Childers et Milinda, II. 215 *dharmābhisamaya*.

pratyātmareḍya, སྟོན་སྟོན་རྟོག་སྟོན་པ་ [Bodhic. p. 376 12; *Laṅkāṅv.*

passim, Chavannes, Inscriptions chinoises de Bodh-Gaya (R. II. d. R. XXXIV, N° 1), p. 19, *pratyātmareḍya dharmalāya*] = *śāstamareḍya*, *āryānām śā-
samviditāśabdhātayā paramārthasatyam* Comp. *samyak pratyātman jñāna-
darśanam pravartate*, M. Vyū. § 215. 51. — Dans le Tantrisme, p. ex *Subhā-
sitas*, Muséon, N S, V p. 81 15 (le terme de comparaison est la *rati* ou *mat-
thuna*] *mahāśūlaka*)

8) Voir ci-dessus ad VII. 6.

4) Voir ci-dessus p. 4, n. 1, p. 11, n. 3.

निर्विकल्पं च तत् । विकल्पश्चित्तप्रचारः । तद्वद्विज्ञाततत्त्वं निर्विकल्पं⁽¹⁾ यथोक्तं सूत्रे । परमार्थसत्यं कतमत् । यत्र ज्ञानस्याप्यप्रचारः कः पुनर्वादिष्वन्तराणामिति । एवं निर्विकल्पं ।

नानार्थोऽस्येति नानार्थं भिन्नार्थं । न नानार्थोऽनानार्थः⁽²⁾ मभिन्नार्थमित्यर्थः ॥

- 5 यथोक्तमार्थसत्यद्वयावतारसूत्रे । देवपुत्र आह । कतमः पुनर्मञ्जुश्रीः सम्यक्प्रयोगः ॥ मञ्जुश्रीराह । यत्समा देवपुत्र परमार्थतस्तद्यथा धर्मधातुरत्युत्ताजातिश्च तत्समानि परमार्थतः पञ्चानत्तर्याणि । यत्समानि पञ्चानत्तर्याणि तत्समानि दृष्टिकृतानि⁽³⁾ । यत्समानि दृष्टिकृतानि तत्समाः पृथग्जनधर्माः । यत्समाः पृथग्जनधर्मास्तत्समाः शैलधर्माः । यत्समाः शैलधर्मास्तत्समाः श्वशैलधर्माः । यत्समाः श्वशैलधर्मास्तत्समाः सम्यक्संबुद्धधर्माः । यत्समाः सम्यक्संबुद्धधर्मास्तत्समं निर्वाणं । यत्समं निर्वाणं तत्समः संसारः । यत्समः संसारस्तत्समः परमार्थतः संज्ञेशः । यत्समः परमार्थतः संज्ञेशस्तत्समं [Tib. 183a] परमार्थतो व्यवदानं । यत्समं परमार्थतो व्यवदानं तत्समाः परमार्थतः सर्वधर्माः । एवं परमार्थतः सर्वधर्मसमतप्रयुक्तो देवपुत्र भिनुः सम्यक्प्रयुक्त इत्युच्यते ॥ देवपुत्र आह । कतमया पुनर्मञ्जुश्रीः समतया यावत्परमार्थतो यत्समं व्यवदानं तत्समाः सर्वधर्माः परमार्थत इति ॥
- 15 मञ्जुश्रीराह । परमार्थतः सर्वधर्मानुत्पादसमतया परमार्थतः सर्वधर्मात्युत्ताजातिसमतया परमार्थतः समाः सर्वधर्माः । तत्कल्पाद्वेतोः । परमार्थतो निर्वाणानानाकरणं हि देवपुत्र

1) Le *Laṅkārv.* énumère douze *vikalpas* qui constituent le *parikalpita* (p. 127 de l'édition de la B. T. S.).

2) Voir ci-dessus p. 4, n. 6. — Sam. X. II. 140, *dhātunānatta*; M. Vynt. § 9. 5 *nāstī nānārasamjñā [tathāgatasya]*. Abhidh. k. v. (Burn. fol. 433) *evāha-
duhāhāsukhāduhāhkhariṣṣeṣu rūpaḍṭṭeṣamohato nānārasamjñā*. — Voir p. 369, n. 1.

3) *असंख्यसंवेदनगतिरसंख्यसंवेदने*. — Voir Wass. p. 299 et des extraits du même sūtra, Bodhic. p. 366. 10 (démontrant que le *paramārthasatyam* est ineffable), *Madhyamakāvatāra*, VI. 29.

4) Cp. Dh.-s. CYIII. *prayogacīrya*. — On sait que les *prahāṇas* du sanscrit bouddhique ne sont pas des «abandons» mais des *prayogas*.

5) Expression assez rare; cf. *āraṅgata*.

सर्वधर्मा अत्यन्तनिरुत्पादतामुपादाय । तद्यथापि नाम देवपुत्र यच्च मृदाजनस्याभ्यन्तरमा-
काशं यच्च रत्नभाज[113a]नस्याभ्यन्तरमाकाशं । आकाशधातुरेवैषः । तत्परमार्थतो न किं-
चिन्नानाकारणं । एवमेव देवपुत्र यः [संज्ञितोऽ] स परमार्थतो⁽²⁾ अत्यन्तानुत्पादता । यदपि
व्यवधानं तदपि परमार्थतोऽत्यन्तानुत्पादता । संसारोऽपि परमार्थतोऽत्यन्तानुत्पादता । या-
वन्निर्वाणमपि परमार्थतोऽत्यन्तानुत्पादता । नात्र किं चित्परमार्थतो नानाकारणं । तत्क- 5
स्माद्धेतोः । परमार्थतोऽत्यन्तानुत्पादत्वात्सर्वधर्माणामिति ॥

तदेवमनानार्थता तन्नस्य लक्षणं वेदितव्यं शून्यतयो[Tib. 138b]करसत्वात् । उत्त-
रोत्तरव्याख्यानं चात्र वेदितव्यं ॥

एवं तावदुपायाणां⁽⁵⁾ ज्ञातिनिरामरणसंसारपरिनिषाय कृतकार्याणां⁽⁵⁾ तन्नलक्षणं । लौ-
किकं तु तन्नलक्षणमधिकृत्योच्यते । 10

प्रतीत्य यद्यद्रवति न हि तावत्तदेव तत् ।

न चान्यदपि तत्तस्मान्नोच्छिन्नं नापि शाश्वतं ॥ १०

1) On pense aux discussions sur le *ghatālāpa*, p. ex. *Syādvādamajjarī* p 17 (Ch 8 8.).

2) गुणकसंज्ञितसंज्ञितः.

3) Mss. °*tañ cūntatānut*° गणकसंज्ञितसंज्ञितः.

4) Mss. °*rūpntat*, रूपाण्यस्यैवैरु — *svarasa* = *svarūpa*, Abhidh. k. v.,

Soc. As. 312b 6 *svarasenaiva vnaçvarānām ślaṇdhānām*. «les ślaṇdhās périssables de leur nature», Ibid. 313a 1 *utpānasya svarasanurodhād anāgataśyot-pattim pratibādhanan nurodhayaśīty ucyate*. — L'Ancien Véhicule est saturé de douleur et de délivrance, le Nouveau de vacuité.

5—5) Non traduit dans le tibétain.

6) गण'स' सहेतु'हे' गण' असु'स'। हे'हे' हे'हे'ग' हे'हे'स' मेव'। हे'स'स'
गण'स'स' स'पेव'सु'। हे'सु'स' स' मेव' स' स'पेव'॥ Cité ad XXI. 6 où on
lit *nocchedo* comme ci-dessous p 376, l 14.

यत्कारणं प्रतीत्य [यत्]कार्यमुत्पद्यते । तद्यथा शालिवीजं प्रतीत्य पृथिव्यादि-
 सामग्रौ च शाल्यङ्कुर उपायते । न हि तावत्तदेव तदिति शक्यते वक्तुं । नैव यदेव बीजं
 स एवाङ्कुरो जन्यजनकयोरेकतत्प्रसङ्गात् । ततश्च पितापुत्रयोरेकत्वं स्यात् । अनन्यत्वा-
 ज्ञाङ्कुरावस्यायामङ्कुरवद्वोजनप्रकृणमपि स्यात् । बीजवच्चाङ्कुरस्यापि प्रकृण⁽¹⁾ स्यात् ।
 5 नित्यत्वं चैवं बीजस्य स्यादविनाशाम्युपगमात् । ततश्च शाश्वतवादप्रसङ्गान्महादोषराशिः
 स्यात्कर्मपालाद्यभावप्रसङ्गात् [113b] । एवं तावद्यदेव बीजं स एवाङ्कुर इति न युज्यते ॥
 न चान्यदपि तत्तस्मात् । नापि बीजादङ्कुरस्यान्यत्वं बीजनन्तरेणाप्यङ्कुरोदयप्रसङ्गात् ।

यद्यन्यदन्यस्मादन्यस्मादप्युत्ते भवेत् ।

इतिवचनादङ्कुरावस्थाने ऽपि बीजानुच्छेदप्रसङ्गात् । ततश्च सत्कार्यवाददोषः स्यात् ॥
 10 यतश्चैवं यत्कारणं प्रतीत्य यत्कार्यमुत्पद्यते नैव तत्कारणं कार्यं भवति । न च तस्मा-
 त्कारणात्तत्कार्यम् [Tib. 139a] न्यत् । तस्मान्न कारणमुच्छिन्नं नापि शाश्वतमिति शक्यते
 व्यवस्थापयितुं ॥

यद्योक्तनायदेवपादैः ।

यस्मात्प्रवर्तते भावस्तेनोच्छेदो⁽⁴⁾ न जायते ।

15 यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते ॥ इति ॥

उक्तं चार्थललितविस्तरसूत्रे ।

1) ཡར་ན་སྐོན་པ་རྩུ་བུ་ཡན་འཛིན་པ་ནི་འབྱུང་ནི། = *grahana-*
na syāt.

2) Gi-dessus XIV. 6.

3) Gataka, X. 25 (Muséon, N. S. I. p. 239).

4) Sic Mss. — ཡར་ན་པ་ནི་འབྱུང་

5) Page 210, L. 4 de l'édition de la Bibl. Indica (= 176.11). — Cité
 Gikṣā. 238.9. — Le tibétain porte seulement འཛིན་པ་.

वीजस्य सतो यथाङ्कुरो न च यो वीज स चैव अङ्कुरो ।

न च अन्यु ततो म चैव तदेवमनुच्छेद् अशाश्वतधर्मता ॥ इति ॥

तदेवं पथोपवर्णितेन न्यायेन ।

अनेकार्थमनानार्थमनुच्छेदमशाश्वतं ।

एतत्तल्लोकनाधानां बुद्धानां शासनामृतं ॥ ११

5

महाकृत्पोपायमकमेधयलनिरत्तरावच्छादिताकाशघातुपर्यन्तदिग्मण्डलानां रा-
गादिक्लेशगणसमुदाचारानितीक्ष्णतरादित्यमण्डलोपतापितजगज्जातिशरामरणादुःखदक्-
नसंतापोपशमसत्पराणां सतताविरतयथानुवृत्तपरितप्रतिपक्षसद्धर्मदेशनामृतधारापतिर्य-
थानुवृत्तपविनेयजनकुशलमूलजशयौषधिपालपुच्छलतोत्पन्नातिवृच्चनुजिघृक्षूणां सद्धर्माप्तम-
हार्वावर्षवर्षाणां सम्यक्संबुद्धमहानागानामात्राणालौकिकत्राणानामनाथनाधानां सक- 10
[114a]ल्लोकनाधानामेतत्तत्सद्धर्मांमृतं सकलत्रैधातुकभचन्द्रःखलपस्वभावं पथोपवर्णितेन
न्यायेनैकान्यत्वरहितं शाश्वतोच्छेदवादविगतं च विज्ञेयं ॥ एतद्धर्मतत्त्वामृतप्रतिपन्नानां
आद्यकाणां [Tib. 189 b] श्रुतचित्ताभावनाक्रमात्प्रवर्तमानानां क्षालसमाधिप्रज्ञात्मक-
स्कन्धत्रयामृतरसस्योपयोगान्नियतमेव शरामरणक्षयस्वभावनिर्वाणाधिगमो भवति ॥ अद्या-

1) खरु'कुश' र्देग'हेरु'मर्गेरु'रुमरु'ग्रे। यरु'रु'य यरु'रु'रु यरु'रु'रु र्दे।
रु'रु' ग'रु'रु' म' र्दे' य'रु'रु' मे'रु'। क'रु'रु' म' र्दे' र'ग' म' र्दे'॥

2) Voir ci-dessus 371. 1; cp M. Vynt. § 245 27, °vyāpīn, °vyāpaka; ibid § 19 21, Bodhic p. VII 31; °prasaraśadhi, Ibid. II. 2. 5 — āgantavyāpīn, ibid II. 16.

3) Les trois *prajñās*, *gruta*°, etc, M. Vynt. § 75, Vis. Mag. XIV, Bodhic. p. 5, 1. 110. 2, 349 12. — Deux *prajñās* (*gruta*° = *parato ghoṣato yā uppaṃjati...* *cintā*° = *yā ajjhatīyaṃ yoniso manasikāreṇa uppaṃjati*), Petakopadesa, ap Minayeff, Recherches, p. 210; voir ci-dessus p. 362, n. 3a. D'après Nettip. p. 8, la *bhāvanāmayī* est produite *parato ca ghoṣena paccattasamuttīhena ca yoniso manasikāreṇa*. — Voir aussi p. 50 — La *cintā* et la *bhāvanā* sont longuement étudiées dans *Bodhisattvabhūmi*, I. viii, § 4. — Avant d'être *anāsava* la *prajñā* est *luṇḍasārasava* (Abhidh. k. v. 241b).

4) Voir ci-dessus 292, n. 4.

पि कथं चिदिरूपरिपक्षकुशलमूलतया श्रुत्वाप्येतत्सद्धर्मामृतं दृष्ट्वा एव धर्मे⁽¹⁾ न मोक्षमासादयति । तथापि जन्मात्तरेभ्यवश्यमेवां पूर्वहेतुबलादेव नियता सिद्धिः सेप्यते ॥ यथोक्तं⁽²⁾ शतके ।

इह यद्यपि तत्त्वज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति ।

5

प्राप्नोत्यपन्नतोऽवश्यं पुनर्जन्मनि कर्मवदिति ॥

अथापि कथं चित् ।

संबुद्धानामनुत्पादे आवकाणां पुनः क्षये ।

सत्यार्यमार्गोपदेशककल्याणमित्रप्रत्ययवैकल्यान स्याद्धर्मतत्त्वामृताधिगमः । तथापि पूर्व-जन्मात्तर्द्धर्मतत्त्वश्रवणहेतुबलादेव ऐकलौकिकोपदेशनिरपेक्षायामपि प्रविवेकसेवामा-
10 त्रैपयनप्रत्ययानां स्वायंभुवं

ज्ञानं प्रत्येकबुद्धानामसंसर्गात्प्रवर्तते⁽³⁾ ॥ १२

कायचेतसोः प्रविवेकोऽसंसर्गः कल्याणमित्रपर्येषणं वा⁽⁴⁾ ॥ तस्मादसंसर्गाद्वितोः
प्रत्येकबुद्धानामसंबुद्धकेषां काले यस्माद्वत्येव धर्मतत्त्वाधिगमः । तस्माद्वन्ध्या सि-

1) Mss. *dharmena*.

2) VIII. 22. — Cité par Candrakīrti dans le *Madhyamakāvatārabhāṣya*, ad I, 1, p. 2, l. 18. *karmavat* = 'यस्य' 'सदैव' = *karmaphalavat* de même qu'on obtient dans une naissance ultérieure le fruit de l'acte.

3) *upanāta* = 'संसर्ग'.

4) 'ह्ये' 'श' 'स' 'कु' 'क्ष' 'म' 'स' 'सु' 'दे' । 'ह' 'स' 'क्ष' 'म' 'स' 'स' 'स' 'स' ।
'स' 'स' 'क्ष' 'म' 'स' 'स' 'स' 'स' 'स' 'स' । 'स' 'स' 'स' 'स' 'स' 'स' । — Cité dans *Madh.*
av. bh. 3 1.

5) Comparer les conditions normales du salut: *kalyāṇamitragāṇaṁ gāt sūtrā-
nām ca sadakṣaṇāt* (Gīkās. kārīkā 6).

6) Mss. *gasmād bhagavattiva, bhavattiva*.

द्विरस्य संबुद्धमकृत्वैद्यराज्ञप्रणीतस्य सद्धर्मतत्त्वामृतमैषव्यस्येति विज्ञेय⁽¹⁾ ॥

यतश्चेतदेव[114b]मतेऽर्कृति प्राज्ञः प्राणानपि [Tib. 140a] परित्यज्य सद्धर्मतत्त्वं पर्येयितुमिति ॥

यथोक्तं भगवता आर्याष्टसाकृत्सिकायां भगवत्या⁽²⁾ कथं च भवगन् सदाप्रहृदितेन बोधिसत्त्वेन मक्कासत्त्वेनेयं प्रज्ञापारमिता पर्येयिता⁽³⁾ ॥ एवमुक्तो भगवानापुस्मत्तं सुभूतिं स्थ- 5 विरमेतदवोचत् । सदाप्रहृदितेन बोधिसत्त्वेन मक्कासत्त्वेन पूर्वं प्रज्ञापारमितां पर्येयमाणेन कायेऽर्थाधिकेन जीवितनिर्पेक्षेण लाभसत्कारलोके⁽⁴⁾निश्चितेन पर्येयमाणेन पर्येयिता । तेन प्रज्ञापारमितां पर्येयमाणेनारण्यगतेनात्तरीनात्त्रिधौपः श्रुतोऽभूत् । गच्छ⁽⁵⁾ कुलपुत्र पूर्वस्यां दिशि तत्र⁽⁶⁾ प्रज्ञापारमितां शोष्यसि । तथा च गच्छ यथा न कापल्लमद्यमनसि- कारमुत्पादयसि । न स्त्यानगिद्धमनसिकारमुत्पादयसि । न भोजनमनसिकारमुत्पादयसि । 10 पावस्मा क्वचिच्चित्तं प्रणिधा घट्यात्मे वा बहिर्धा वा । मा च कुलपुत्र वामेनावलोकयन् गाः । मा दक्षिणेन [मा पूर्वेण] मा पश्चिमेन मा उत्तरेण मा ऊर्ध्वं मा अधः मा चानुविदिश- मवलोकयन् गाः । तथा च कुलपुत्र गच्छ यथा [नात्मतो] न सत्कायतश्चलसि⁽⁸⁾ न द्रपतो न वेदनातो न संज्ञातो न संस्कारेभ्यो न [विज्ञानत]श्चलसि [Tib. 140b] । यो ह्यतश्चलति

1) Comparer Bodhisattvabhūmi, I. vi § 6 *tulyaḥāṅgīyo 'sya (pratyekabuddhasya) mārgaḥ grāhakaḥ, ayam tu ... upasaḥ paścāde bhava ... anācāryakaṇṇa pūti ābhīyāsavaḥ saptatrimṣad bodhipakṣyaṇ dharmaṇ bhāṣayitvā sarvahlēpa- pāhānam arhantam sākṣāṅkato*

2) Chap. XXX. — Page 481. 4 de l'édition de la Bibl. Indica

3) Sic Bibl. Ind. — Mss. *paryastā*, de même ci-dessous.

4) Mss. *anīḥṣitena* — *अ' शाक्षयम्*.

5) Bibl. Ind. *gaccha tvam*.

6) Ibid *tataḥ*.

7) Ibid *na pūṇīya°*, *na rūtri°*, *na divasa°*, *na jāta°*, *noṣṇa°*.

8) Mss. *sāḥāryataḥ ca asī* — *अ' शाक्षयम्*.

स वितिष्ठते । कुतो⁽¹⁾ वितिष्ठते । बुद्धधर्मेभ्यो वितिष्ठते । यो बुद्धधर्मेभ्यो वितिष्ठते संसारे चरति । यः संसारे चरति स प्रज्ञापारमितायां न चरति । न च तामनुप्राप्नोतीति ॥

⁽⁴⁾ धावन्मारेण पापीयसा उदकेऽर्थापिते । ⁽⁵⁾ यथास्यैतद्भू^(115a)त् । यश्चकृमात्मनः कार्यं विद्वा⁽⁶⁾ । इमे पृथिवीप्रदेशं रुधिरेण सिञ्चयं । तत्कस्य कृतोः । अयं पृथिवीप्रदेश उद्धतरत्नस्को । मार्जोधातुरितो⁽⁷⁾ धर्मोद्धतस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य शरीरे निषतेत् । किमकृमात्मभावेन करिष्याम्यवश्यभेदनधर्मिणा । वरं खलु पुनर्ममैवं⁽⁸⁾पया क्रिययात्मा- भावस्य विनाशः कृतो भवेत् । न त्वेवं निःसामर्थ्याक्रियया । वद्धनि च ममात्मभावसक- लाणि कामकृतोः कामनिदानं भिन्नानि पुनः पुनः संसारे संसृतो न पुनरेवं⁽⁹⁾पेषु स्था- नेषु⁽¹¹⁾ । * * * । अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तीक्ष्णं शस्त्रं गृह्णत्वा सम-

10 सादात्मानं विद्धा समस्ततस्तं पृथिवीप्रदेशं स्वकेन रुधिरेणासिञ्चदित्यादि ॥

⁽¹²⁾ अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः सकृदर्शनदेवं⁽¹³⁾ धर्मोद्धतस्य बोधिस-

1) 'कुतो' कुत्रापि न अत्र देव ।

2) Miss. *samskāre* — अस्मिन्संस्कारे ।

3) Tib. et Bibl. Ind. *prajñāpāramitām*.

4) Chap. XXXI, p. 522. s ... *taṁ sarvaṁ udakam antardhūpitam abhūt*.

5) p. 522. e.

6) 'सुग' voir Jäschke, s. voc. 'सुग'.

7) *ito bhūpradeṣād*. — Dharmodgata = 'इति'.

8) *kāya*.

9) *kinī vānenātmanābhāvenāvagāmyambhedanadharmīnā kuryām*.

10) .. *manāyaṁ kāya evamrūpayā kriyayā vnaṣyatu*, n. tu niḥsāmārlhya- *kriyayā*. *api ca kāmahetoḥ*.

11) *sthāneṣu saddharmaparigrahasya kṛtāṇā yadi punar bhīdyante kāmam evamrūpeṣu bhīdyantiām iti. atha khalu...*

12) *mahāsattva itī pratisamkhyāya tīkṣṇaṁ caśīṇaṁ grhītvā svalāyaṁ sa- mantato viddhvaṁ taṁ pṛthivīpradeṣaṁ sarvaṁ asiñcat*.

13) Ibid. p. 524. 22.

14) *saha dārganenaiva*.

हस्य मङ्गासद्वस्यैव⁽¹⁾ सुखं प्रत्यलभत । तस्यथापि नाम [प्रथम]ध्यानसमापन्नस्य⁽²⁾ भित्तो-
 रेकाग्रमनसिकारस्य [भित्तोः]⁽³⁾ । तत्रेयं [Tab. 111a] धर्मोद्धतस्य बोधिसत्त्वस्य मङ्गासद्वस्य
 प्रज्ञापारमितादेजना पटुत सर्वधर्मसमतया प्रज्ञापारमितासमतया । सर्वधर्मविविक्तताया
 प्रज्ञापारमिताविविक्तता । सर्वधर्माचलताया⁽⁴⁾ प्रज्ञापारमिताचलता । सर्वधर्माननताया⁽⁵⁾
 प्रज्ञापारमितामनता । सर्वधर्मास्तम्भितताया प्रज्ञापारमितास्तम्भितता । सर्वधर्मकर- 6
 सनया प्रज्ञापारमिताकरसता । सर्वधर्मापर्यस्तताया प्रज्ञापारमितापर्यस्तता । सर्वधर्मानुत्पा-
 दतया प्रज्ञापारमितानुत्पादता । सर्वधर्मानिरोधतया प्रज्ञापारमितानिरोधता ।
 गगनापर्यस्तनया प्रज्ञापारमितापर्यस्तता । यावत्सर्वधर्मानभेदेनतया प्रज्ञापारमिताभेदे-
 नता सर्वधर्मानुपलब्धतया प्रज्ञापारमितानुपलब्धता सर्वधर्मा[भिर्भावना]समतया प्रज्ञा-
 पारमिताभिभावनासमतया । सर्वधर्मनिश्चेष्टताया प्रज्ञापारमितानिश्चेष्टता⁽⁷⁾ सर्वधर्माचिन्त्यताया⁽⁸⁾ 10
 प्रज्ञापारमिताचिन्त्यता वेदितव्येति ॥

॥ इत्याचार्य[Tab. 111b]चन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपद्मयां मध्यमकवृत्तावा-
 त्मपरीक्षा नामाष्टदशमं प्रकरणं ॥

1) *tāḍṛṣaṃ sukham.* — Mes imani rūṣam.

2) *°samāpanna cāgramanasikāro bhikkhū*

3) D'après le tibétain

4) *acalanatayā.*

5) *mananārthena nūmarūpa* — མཁས་པའི་བྱེད་. (Gālistamba). — Comparer
manyanaḥ, Dh-sni § 1116, 1233, Nettip p. 21, Bodhic. p IX. 88, ad finem,
 Gikṣṭs. 251, n. 1.

6) ལྷན་པ་འདྲིལ་པ་ མཉམ་པ་ཉེན་ = °dharmav°.

7) བྱེད་པ་མེད་པ་ཉེན་.

8) མེ་ལུས་པ་ཉེན་.

XIX.

कालपरीक्षा नामैकोर्नावंशतितमं प्रकरणं

यत्राह । विद्यत एव भावानां स्वभावः कालत्रयविज्ञप्तिहेतुत्वात् ॥ इहातीताना-
गतप्रत्युत्पन्नास्त्रयः काला भगवतोपदिष्टास्ते च भावाभ्रयाः । यस्मादुत्पन्नो निरुद्धो हि
5 भावस्वभावो ज्ञात इति व्यपदिश्यते । उत्पन्नो अनिरुद्धो हि वर्तमानः । अलब्धात्मभा-
वो ज्ञानागत इति । एवं भावस्वभावनिबन्धनास्त्रयः काला उपदिष्टास्ते च सन्ति । तस्मात्त-
न्निबन्धनोऽपि भावस्वभावोऽस्तीति ॥ उच्यते । स्यात्कालत्रयप्रज्ञप्तिहेतुर्भावस्वभावो
यदि कालत्रयमेव भव्यद्भिमतं भवेत् । न [116a] त्वस्ति । यथा च नास्ति तथा प्रतिपा-
दयन्नाह ।

10

प्रत्युत्पन्नो ज्ञागतश्च यद्यतीतमपेक्ष्य हि ।

प्रत्युत्पन्नो ज्ञागतश्च कालेऽतीते भविष्यतः ॥ १

इह तावद्यादि वर्तमानानागतौ स्यातां तावपेक्ष्यातीतं कालं भवेतामनपेक्ष्य वा ।
तत्र यद्यतीतमपेक्ष्य सिद्ध्यति तथा नियतमतीते काले भविष्यतः । यस्माद्यस्य हि यत्रासन्नं
तत्तेन ⁽⁹⁾नापेक्ष्यते । तद्यथा वस्थ्या त्वी त्वत्तनयेन गगनमालतो लता स्वकुसुमेन सिकता
15 स्वतैलेन ॥ अविद्यमानमप्यन्धकारं प्रदीपेन प्रदीपोऽप्यन्धकारेण प्रतिबिम्बितेनापेक्ष्यत
इति चेत् । नैतदेवं [Tib. 142a] । अस्यापि साध्यसमत्वात् ॥ तदत्र यद्यतीति काले वर्तमा-
नानागतौ कालाविष्येतेऽप्येतासिद्ध्यर्थमेवं सत्यतीति काले विद्यमानत्वादतीतकालात्मवत्त-

1) རྟུན་པུ་རྩུ་ན་ འཁོར་ས་མ། གཤམ་ཏེ་ འཇམ་པ་ བཞུགས་ རྩུ་ན། རྟུན་
པུ་རྩུ་ན་ འཁོར་ས་མ། འཇམ་པེ་ རྩམ་ན་ རྟོན་པར་ རྩུ་ན་ ॥

2) *gatatticenopeksetah* — རེ་ནི་ རེ་པ་ བཞུགས་ མ་ རྟོན་ཏེ། = *tat tatra*.

योरप्यतीतत्वं स्यात् । ततश्चातीतोऽपि न स्यात् । यस्माद्वर्तमानावस्थातिक्रांती क्यती-
तोऽन्तःप्राप्तोऽनागत इति स्यात् । यद्वा तु वर्तमानानागतयोरसंभव एव । तदा कुतः कस्य
चिदतीतत्वं स्यादित्यतोऽन्तीतोऽपि न स्यात् ॥ अथ पद्योक्तदोषपरिग्रहीर्यया ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥ २

6

* तत्रातीते काले यदि वर्तमानानागतौ कालौ न स्त इति परिकल्प्यते । एवमपि
तत्राविद्यमानत्वाद्गनेन्द्विचरवन्नास्त्यपेक्षा ॥

अथापि स्यात्कालवादिनां विद्यत एव कालस्तत्र विमपेक्षया प्रयोजनमिति ॥
उच्यते । एवमपि [116b]

अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्नातीतं विद्यते तयोः ।

10

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च तस्मात्कालो न विद्यते ॥ ३

प्रत्युत्पन्नानागतयोरसंभवात्तानपेक्षत्वात् । खरविषाणवत् । यतश्चैवं प्रत्युत्पन्नो
ऽनागतश्च तस्मात्कालो न विद्यत इति विज्ञेयं ॥

यद्वा चैवमतीतमपेक्ष्य वाऽनपेक्ष्य वा प्रत्युत्पन्नानागतयोर्नास्ति सिद्धिरेवं प्रत्युत्प-
न्नापेक्षया वा अनपेक्षया वातीतानागनयोर[11b 142b]नागतापेक्षया वाऽनपेक्षया वा प्रत्यु- 15

1) *Ms. tatra pūn va yadi.*

2) རྟུང་ཐུང་ རྟུང་ མ་འོངས་ལ། གཤམ་ཏེ་ དེ་ན་ མེད་འཇུག་ན། རྟུང་ཐུང་
རྟུང་ མ་འོངས་ལ། རྟུང་ དེ་ལ་ བཞུགས་པར་ འཇུག་ ॥

3) *Ms. tatra ced atite...*

4) *Tib. ajoute dan çane*

5) འདས་པ་ལ་ དེ་ མ་ བཞུགས་པར། དེ་གཏིས་ ལུཔ་པ་ ཡོད་ མ་ ཡིན། དེ་ཕྱིར་
རྟུང་ཐུང་པ་ རྟུང་། མ་འོངས་ རུས་ ཡུང་ ཡོད་ མ་ ཡིན། ॥

6) *Ms. asattvam asyūṣita°.*

त्पञ्चातीतयोर्सिद्धाविध्यमाणायां तेनैव प्रत्युत्पन्नागगतयोर्तीतापेक्षयाऽनपेक्षया वा-
सिद्धिक्रमेण ह्यपणसाभ्यमातिदिशन्नाह ॥

एतेनैवावशिष्टौ द्वौ क्रमेण परिवर्तकौ ।

उत्तमाधममध्यादनिकत्वादौश्च लक्षयेत् ॥ ४

६ कथं कृत्वा ।

यद्यतीतो ज्ञागतश्च प्रत्युत्पन्नमपेक्ष्य हि ।

कालोऽतीतोऽज्ञागतश्च प्रत्युत्पन्ने भविष्यतः ॥

कालोऽतीतोऽज्ञागतश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

कालोऽतीतोऽज्ञागतश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥

१० अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्न ज्ञाते विद्यते तयोः ।

तेनातीतोऽज्ञागतश्च कालो नाम न विद्यते ॥

एव तावदेकः कालपरिवर्तः ।

अतीतो वर्तमानश्च यद्यज्ञातमपेक्ष्य हि ।

अतीतो वर्तमानश्च कालोऽज्ञाते भविष्यतः ॥

१५ अतीतो वर्तमानश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

अतीतो वर्तमानश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तं ॥

अनपेक्ष्य पुनः सिद्धिर्नाज्ञातं विद्यते तयोः ।

अतीतो वर्तमानश्च तस्मात्कालो न विद्यते ।

1) Mss. *ahīcya mānāyā tanaiva* — मेषमदः.

2) डैम'सदै' लुं'य' वै' नै'रै'र'गु'श। गु'ग'म' ग'रै'स'म' य'रु'स'य' न'।
म'रै'ग' न' स'म' न'सै'न'य' रै'ग'श। ग'रै'ग'य' रै'ग'स'य'न' मेषमदः ॥

3) Mss. *anapeksya punah siddhir nāstīti*... न'पु'स'य' वै' म' य'रु'स'य'म'।
jāta = *pratyutpanna*; *ajāta* = *anāgata* (l. 13 et suiv.).

एष द्वितीयः कालपरिवर्त [117a] इति¹ व्याख्यानकारिका इति¹ । एवं द्वौ कालपरिवर्तौ बोद्धव्यौ ॥ यतश्चैवं विचारणे कालत्रयं नास्ति तस्मात्कालो न विद्यते कालाभावाच्च भावसद्भावोऽपि नास्तीति सिद्धं ॥

यथा चैतत्कालत्रयं विचारितमेवं ।

उत्तमाधममध्यादनेकत्वादींश्च लक्षयेत् ।

5

उत्तमाधममध्यादीनि [Tab. 148a] त्यादिशब्देन कुशलाकुशलाव्याकृतानि । उत्पादस्थितिभङ्गाः । पूर्वोक्तापरान्तमध्यान्ताः । कामद्वपाद्व्यधातवः । शैलशैलनैवशैलनैवाशैलादयो पावतः पदार्थास्त्रिपदार्थसंबन्धव्यवस्थितास्ते सर्वे गृह्यन्ते । एकत्वादींश्चेत्यनेनादिशब्देन द्वित्ववज्जलतयोर्महत्त्वात् एवोत्तमादप्य एकत्वादप्यश्च कालत्रयव्याख्यानेन व्याख्याता वेदितव्याः ॥

10

अत्राह । विद्यत एव कालः परिमाणवत्त्वात् । इह यत्रास्ति न तस्य परिमाणवत्त्वं विद्यते तद्यथा खरविषाणस्य । अस्ति च कालस्य परिमाणवत्त्वं क्षणलवमुहूर्तदिवसरात्र्यहोरात्रपक्षमाससंवत्सरादिभेदेन । तस्मात्परिमाणवत्त्वाद्विद्यत एव काल इति ॥ उच्यते । यदि कालो नाम अस्ति तस्यात्तस्य परिमाणवत्त्वं । न त्वस्ति । यस्मात् ।

नास्थितो गृह्यते कालः स्थितः कालो न विद्यते ।

15

यो गृह्येतागृह्येतश्च कालः प्रज्ञप्यते कथं ॥ ५

1—1) Non traduit dans le tibétain. — Kārikās complémentaires des trois premières kārikās de ce chapitre, explicatives de la kārikā 4a

2) Mss. *ekavādaṁ ceti*. — Voir 384. 4

3) Mss. *trihpādārthāḥ sam*. — *དངུལ་པོ་གསུམ་དང་འབྲེལ་པར་གནས་པ་* = *yāvantaḥ padārthāḥ trisambandhena vyavasthitaḥ* = toutes les triades.

4) *མེ་གནས་རྩ་ནི་འཛོལ་མེ་ལྟེ། གང་ནིལ་གཟུང་པར་ལྷུ་པའི་རྩམ། གནས་པ་ཡོད་པ་མ་ཡོད་པས། མ་པར་རྩ་ནི་རྟེན་པར་གནས།* Mss. *sthitah kālo na gṛhyate*.

तत्त्वादावध्यमानस्वप्नत्वात्सोऽगृह्यमाणाः सन् कथं ज्ञाणादिभिः प्रज्ञपयितुं भवितुः पार्यत
इत्याह^१ अगृहीतश्च कालः प्रज्ञप्यते कथमिति । तस्मान्नास्त्येव कालः ॥

अत्राह । सत्यं नास्ति नित्यः कालो नाम कश्चिद्रूपादिव्यतिरिक्तः स्वभावसिद्धः ।
किं तर्हि द्वपादीनिव स संस्कारानुपादाय प्रज्ञप्तः कालः ज्ञाणादिशब्दवाच्यो भवति ।
तस्माददोष इति [Tib. 144a] ॥ उच्यते । एवमपि

5

भावं प्रतीत्य कालश्चेत्कालो भावाद्वि ते कुतः ।

यद्येवं भावं प्रतीत्य कालो [118a] भवतीति भवता व्यवस्थाप्यते^(२) । यदा खलु
भावो^(३) नास्ति । तदा नियतं तद्वेतुकोऽपि कालो नास्त्येति प्रतिपादयन्नाह ।

न च कश्चन भावोऽस्ति ।

इति पूर्वं विस्तरेण प्रतिपादितत्वाद्द्वयमाणाप्रतिषेधाच्च । यदा चैवं न कश्चिद्भावो- 10
ऽस्ति भावतस्तदा

कुतः कालो भविष्यति^(३) ॥ ६

कालाभावाच्च न सन्ति ज्ञाणलवमुद्धर्तादयः कालभेदास्तत्परिमाणभूता इत्यतः कुतः
परिमाणवन्नेन कालसिद्धिर्भविष्यति । तस्मान्नास्त्येव भावानां स्वभाव इति ॥

उक्तं हि भगवता आर्यकृत्स्निकक्षुप्तसूत्रे^(५) ॥

15

1) Non représenté dans le tibétain.

2) Non traduit dans le tibétain.

3) गणने द्रुश दे दरेषये सहेकहे । दरेषमेद द्रुश दे गण यद । दरेष
ये दगदयन यद मेक । द्रुशय यदयन गण द्युम् ॥

4) Tib. = *Isanūdayaḥ*.

5) गणयेऽयं द्रुशये मरे — *Mss. hāstikokta°, laka.* — Voir *Çikṣṣā*. 183. 4
et 404; *Subhāṣitas*, Muséon, N. S., V, p. 43. 20; *M. Vynt*, § 65. 75, Nanjio
193—4, Feer p. 261. — Cette stance est citée ci-dessous ad XXIV, 34.

एकेन कल्पेन भवेद्धि लोको

आयाशभूतो गगनस्वभावो ।

दार्ढं विनाशं च [प]यासि मेवः

कुत आगमः कुत्र गतिश्च तेषां ॥ इति ॥

तद्यथा । पक्षेमानि भित्तवः संज्ञामात्रं प्रतिज्ञामात्रं व्यवहारमात्रं संवृतिमात्रं यदु- ५
ततीतोऽघ्नागतोऽघ्नाशं नि[118b]र्वाणं पुद्गलश्चेति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां मध्यमकवृत्तौ कालपरीक्षा⁽²⁾ नामिकोनविंश-
तितमं प्रकरणं ॥

1) Mas *lāsya*na, *lāp*ena.

2) Voir Wassilieff, p. 331, la doctrine des Prasaṅgas sur le temps.
Candrakīrti, comme on sait, est, après Buddhapaṇḍita, le chef de cette école.

XX.

सामर्थोपरिज्ञाना नाम विंशतितनं प्रकरणं

अत्राह । विद्यते कालः फलप्रवृत्तौ सकृत्⁽¹⁾कारिकारणभावात् । यो ना-
स्ति नासौ सकृत्कारिकारणभावेन प्रतिपद्यते । वन्द्यातनयवत् । तस्मादस्ति कालः सकृ-
5 कारिकारणभावात् ॥ इह बीजावनिसलिलज्वलनपवनगगनाभिधानहेतुप्रत्ययसामग्रौ⁽²⁾
प्रतोत्यायमङ्कुर उपजायमानः सत्यानयि बीजादिप्रत्ययसामग्र्यामृतुविशेषासंनिधानाभो-
पजायते । यथा च वाक्येष्वेवमाव्यात्मिकेष्वपि ।

यथोक्तं⁽⁴⁾ भगवता ।

न प्रणश्यसि कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।

10

सामर्थो प्राप्य कालं च फलसि खलु देहिनां ॥ इति ।

यस्माच्चैवमस्ति कालाग्नेना तस्मादस्त्यसौ कालो नाम यो ङ्कुरादिप्रवृत्तौ सकृत्का-
रिकारणं भवतीति ॥ उच्यते । स्यात्सकृत्कारिकारणता कालस्य यद्यङ्कुरादिफलस्य
प्रवृत्तिरेव स्यात् । न त्वस्ति । कथं कृत्वा । इह बीजादिहेतुप्रत्ययसामग्र्योत्पत्तिङ्कुरादिफ-

1) Le *bija* est le *hetu* de l'*pañkura*; les cinq *dēhātus* en sont les *pratyayas*; le rôle de chacun d'eux est expliqué dans le *Çālistambasūtra*, voir Bodhic. f. 370 (IX. 142), Bhāmati 354 e. — Le tibétain porte *°gagana-kāla-abhidhāna*°.

2) Mss. *°jāyamāno*.

3) Le temps est nécessaire au développement du *bāhya* et de l'*ādhyātma*; *saṃutpādā*.

4) Voir *Diryāvadāna* passim.

5) Mss. *nāma 'pañkura*°.

6) Le tib. ne traduit pas *satyām*; il donne *°phalodaya-parikāṣṭha* des *pralasya sāmāgryāṃ vyavasthānasya cāryavasthānasya cā tata utpādo parikalpyāna*.

लोदये परिकल्प्यमाने व्यवस्थितस्य वा फलस्य सामर्थ्या सत्यां तत् उत्पादः⁽¹⁾ परि-
कल्प्येताव्यवस्थितस्य वा ॥ किं चातः । यदि तावद्व्यवस्थितस्य परिकल्प्यते तत्र युज्यते
इति प्रतिपादयन्नाह ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्या ज्ञायते यदि ।

फलमस्ति च [सामर्थ्यां] सामर्थ्या ज्ञायते कथं ॥ १

5

यदि हेतुप्रत्ययसामर्थ्यां [119a] तन्मतेन फलमस्ति । नन्वेवं सति यस्मात्साम-
र्थ्यामस्ति कथं तथा तज्ज्ञयते । न हि कुण्डे दधि विद्यमानं कुण्डेन ज्ञयते ॥ अपि च
[Trb. 146a] यद्विद्यते तन्निष्पन्नत्वात्निष्पन्नपुरोग्वस्थितघटवन्न पुनर्जन्मपेक्षते । अभिव्य-
क्तिः स्थौल्यं वा सूक्ष्मात्मना विद्यमानस्य क्रियत इति चेत्तस्यापि पक्षस्य पूर्वमेवोक्त-
रत्नात् ।

10

आगच्छत्यन्यतो नाग्निर्न विद्यते तथेन्धने

इत्यत्रोक्तमुत्तरं ॥

अथ नास्त्येव सामर्थ्यां फलमिति परिकल्प्यते । एतदपि नोपपद्यते इति प्रतिपा-
दयन्नाह ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्या ज्ञायते यदि ।

15

फलं नास्ति च सामर्थ्यां सामर्थ्या ज्ञायते कथं ॥ २

1) ग'ल'ते' कु' र'द' कु'द'क'म'स'थे । कें'ग'स'स' रें'द'ल'स' कु' 'ल'गु'र'दे'द' ।
कें'ग'स'ल' 'ल'स'स'सु' पें'द'र'दे' । दे'ल'र' कें'ग'स'स'रें'द'ल'स' कु' ॥

2) = X. 18

3) ग'ल'ते' कु' र'द' कु'द'क'म'स'थे । कें'ग'स'स'रें'द'ल'स' कु' 'ल'गु'र'दे'द' । कें'ग'स'
ल' 'ल'स'स'सु' मे'द'र'दे' । दे'ल'र' कें'ग'स'स'रें'द'ल'स' कु' ॥

यदि हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्या नास्ति तत्फलं^१ कथं तर्हि हेतुप्रत्ययसामर्थ्या फलं जन्यते । तत्राविद्यमानत्वात्सिकताभिरिव तैलं । अत एवासंभविष्यन्नाह^(१) ।

फलं नास्ति च सामर्थ्यां सामर्थ्या ज्ञायते कथं ।

न तत्फलं सामर्थ्यतो ज्ञायत इत्यभिप्रायः ॥

८ किं चान्यत् ।

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामर्थ्यामस्ति चेत्फलं ।

गृह्यते ननु सामर्थ्यां सामर्थ्यां च न गृह्यते^(२) ॥ ३

यद्यत्रास्ति तत्तत्र गृह्यते तद्यथा कुण्डे दधि^३ । यच्च यत्र नास्ति न तत्तत्र गृह्यते तद्यथा सिकतासु तैलं मण्डूकजटायां शिरोमणिः ।

१० अथ स्याद्विद्यमाना अपि पदार्था अतिसौहृद्यादतिसंनिकर्षादतिविप्रकर्षादिन्नि-
योपघातान्मूर्तिव^(३)द्रव्यव्यवधानान्मूर्त्यसंधाना^(४)दात्मनोऽनवस्थानात्परमाणुवदन्तस्थाञ्जनश-
लाकावदादित्यगतिवत्तैमिरिकै^(५)कैश्चकेशव[119b]दन्धवधिरादि[11b. 148b]द्वयशब्दादि-
वत्कुड्यादिव्यवहितघटादिवत्सिद्धदेवपिशाचादिशरीरवद्विषयात्तद्व्यापृतस्य विषयास्त-
रवन्न गृह्यत इति चेत् ॥ किं छत्वेपामगृह्यमाणानामस्तिवे लिङ्गं येनैषामस्तिवे सत्य-

१५ नुपलब्धिरिति स्यात् ॥

१) «Montrant l'impossibilité». Voir ci-dessus 148. n. 2. — Tib. = *ata eva asan.bharāt phalam nāsti.... jāyate katham ity āha.*

२) गायते शुं रं जेवद्वलशु। केशवः अक्षयः पदं १। केशवः
गजुदः पदं १। केशवः १। गजुदः १॥

३) Mss. *mūrtivaddraṣṭavya*. पुनः उच्यते ह्युच्यते केशवः.

४) *antardhāna* = अन्तर्धानः.

५) शुं रे रे.

धनुमानोपमानगमिर्प्रकृणादेवामस्तिवमिति चेत् ॥ न तर्हि तेषामनुपलब्धिर्निरिति
वक्तव्यमनुमानादिभिर्नृपलाभ्यमानत्वात् ॥ यद्व्योन्द्रियग्राह्यं तदेभिः कार्णौर्चिमानगमि
सम् गृह्यते इति चेत् ॥ उच्यते । किमस्मागिरेवमुक्तं व्योन्द्रियैर्धिगमनं सह्यतेति ।
किं तर्हि सामान्येनैव यद्व्युक्तं गृह्यते ननु सामान्यामिति ॥

अद्यापि मन्यसे । यद्यत्र नास्ति न तत्तस्मादुत्पद्यते सिकनाभ्यस्तैः नवत् ॥ ७
यते च सामधीतः फलं । तस्मादनुमानतः सामग्र्यां फलस्यास्तित्यमिति । उच्यते । नव-
त्रास्ति न तत्तस्मादुत्पद्यते तद्यथा कुण्डाद्घोति । घन्नाद्व्यनुमानादन्तिवगस्यापुन-
मिति कृत्वा नास्त्येव सामग्र्यां फलमिति किं न गृहीते ॥

अद्यापि स्यादुत्पद्यते पक्षयोर्नुमानविरोधाववास्तित्वं न युक्तमेवं नास्तिनग-
पीति ॥ उच्यते । न वयमस्यासन्नं प्रतिपादयामः । किं तादं पर्याप्त्यालित्वं मन्त्रनग्य १०
निराकुर्वः । एवं न वयमस्य सन्नं प्रतिपादयामः । किं तादं (Tib. 147a) पर्याप्त्यालित-
मसन्नमस्यापुनः । यत्तद्व्यपरिहारेण गध्यमायाः प्रतिपादः प्रतिपादीयतुगिष्टनादिति ॥

उक्तं चाप्यदेवपादीये श्रुतेः ॥

स्तस्माद्गोमलांका(120a)हो गृह्यस्यार्थे निर्धकः ।

सत्कारिणो यस्येष्टं यस्यासत्कारिणो यः च ॥ उति ।

16

तदेवं न सामधीतः फलमुत्पद्यते विद्यमानस्य प्रकृणाप्रसङ्गादिति व्यवस्थितं ॥

अथ मन्यसे नास्त्येव सामग्र्यां फलमिति । एवमपि

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामग्र्यां नास्ति चेत्फलं ।

हेतवः प्रत्ययाश्च स्युरहेत्प्रत्ययैः समाः ॥ ८

1) Voir ci-dessus 75. n. 3.

2) ཅེ་སྟེ་མི་གཞུང་ — Pourquoi ne pas l'admettre?

3) V. la citation d'Āryadeva, XI. 15 — Muséon, N.S, I, p. 299. — āryade-
va-pādiya n'est pas traduit dans le tibétain.

4) གཤམ་ཏེ་ཁྱེད་ཀྱི་མཁས་ཀྱི་ འོག་མ་ལ་ འབྲས་ལ་ མེད་ནི། ཁྱེད་མ་
དཔ་ནི་ ཁྱེད་ཀྱི་ ཡང་། ཁྱེད་མ་ཡིན་ མཚུངས་པར་ འབྱུང་།

यथा हि ज्वालाङ्गारादिष्वङ्कुरो नास्तीति कृत्वा तस्य ते हेतुप्रत्यया न भवन्ति । एवं विवक्षितानामपि बीजादीनां हेतुप्रत्ययता न स्यात्तेष्वङ्कुरो नास्तीति कृत्वा । न चाहेतुप्रत्ययेभ्यः फलप्रवृत्तिर्पुन्येति नास्ति स्वभावतः फलप्रवृत्तिः ॥

अत्राह । नैव हि सामर्थ्याः फलोत्पादनसामर्थ्यमस्ति यत इयं चिन्ता स्यात् किं सामर्थ्यां फलमस्ति उताको नास्तीति । किं तर्हि हेतोः फलोत्पादनसामर्थ्यं । सामर्थ्री तु हेतोरनुपेक्षमात्रं करोति । स हेतुः फलस्योत्पत्त्यर्थं हेतुं दत्त्वा निरुध्यते तेन च हेतु-
नानुपेक्षमाणां फलमुत्पद्यत इति ॥

उच्यते । नैव ज्ञानातस्य फलस्य हेतोरनुपेक्षामस्ति । न चाप्यज्ञातस्य वन्ध्या-
तनपस्येव केन चित्किं चिन्मात्रं कर्तुं शक्यमित्यपुनैषा कल्पना ॥ अथ च ।

10 हेतुकं फलस्य दत्त्वा यदि हेतुर्निरुध्यते ।

यदत्तं [Tib. 146b] यन्निरुद्धं च हेतोरालम्बणं भवेत् ॥ ५

यदि हेतुः⁽⁴⁾ फलस्योत्पत्त्यर्थं हेतुः⁽⁵⁾ कारणां दत्त्वा निरुध्यत इति परिकल्प्यते । एवं सति यदत्तं यन्निरुद्धं च तदात्मभावद्वयं हेतोः स्यात् वैतथ्यमुक्तमर्थशास्त्रतत्त्वप्रसङ्गान्मि-
त्यानित्यपोह्य परस्परविरुद्धयोरेकत्वाभावात् ॥ अथ हे[120b]तोरात्मभावद्वयप्रसङ्गप-
15 रिकारार्थं सर्वात्मना निरोध इष्यते फलस्योत्पत्त्यर्थं किं चिदप्यदत्त्वा । एवमपि

1) कु'ल' सङ्'अर्द्धे'ग'स'स'उ'म'.

2) सङ्'सङ्'ग'स'स'.

3) ग'ल'दे' कु'स' दे' अक्ष'सु'ल'। कु' अक्ष'स' दे' अक्ष'स'अक्ष'स'। ग'द' अक्ष'स' द'द' ग'द' अक्ष'स'। कु'अ' सङ्'ग'दे' ग'दे'स'अक्ष'स'।

4) Tib. = sa hetuḥ.

5) Mes. *dekukāraṇam*. Tib. = *hetum taikāraṇahetum*. कु'दे' अक्ष'कु' — he-
tuka = *hetuka* = *hetu* (P. W.).

6) Comparer le *ardhajaratīyanyāya*. Col. G. A. Jacob, First Hand-
ful, p. 6.

हेतुं फलस्यादत्त्वा च यदि हेतुर्निरुध्यते ।

हेतौ निरुद्धे ज्ञातं तत्फलमाहेतुकं भवेत् ॥ ६

यदि फलस्य किं चिदप्यदत्त्वा सर्वात्मना हेतुर्निरुध्यते । ननु तस्मिन् हेतौ निरुद्धे यत्फलमुत्पद्यते तदाहेतुग्रामेव स्यान्न चाहेतुग्रामस्तीत्यपुनश्चैवा कल्पना ॥

अत्राह । यद्येवं फलस्य हेतोरुत्पत्तौ दोष एवं सति सहोत्पन्नैव सामग्री फलस्य ३ जनिकास्तु तद्यथा प्रदीपप्रभाया इति ॥ एषापि कल्पना नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

फलं सदैव सामग्र्या यदि प्रादुर्भावित्पुनः ।

एककाली प्रसज्यते जनको यद्य जन्यते ॥ ७

न चैककालयोः सव्येतरगोविपाणयोर्नन्यजनकत्वं दृष्टं वामदक्षिणाकर्षोद्यरणायो-
र्वैत्यपुनश्चैवा कल्पनेत्यपुनश्चेतत् ॥

10

अत्राहुरेव । नैव ह्यभूत्वा भावानामुत्पत्तिर्युक्ता घाकस्मिक्त्वप्रसङ्गात् । तस्मादे-
तुप्रत्ययसामयितः [Tab. 147a] पूर्वमेव तत्फलमनागतावस्थायां व्यवस्थितमनागता-
त्मना । तस्य हेतुप्रत्ययसामग्र्या वर्तमानावस्था जन्यते । इदं तु व्यवस्थितमेवेति^(३)
तान्^(४) प्रत्युच्यते ।

१) ग'ल'दे' कुं' रे' लस'सु'ल'। कुं' म'सु'दे'स' ल'ग'ल'ल'सु'र'न'। कुं' ल'ग'ल'स'
ल'स' रे' कुं'स'ल'। ल'स'सु' रे' रे' कुं'मे'न' ल'सु'र'॥

२) ग'ल'दे' ल'ग'ल' र'न' ल'स'सु'ल'। ल'स'सु' ल'न' रे' कुं' ल'सु'र'न'। कुं'दे'
स'र' सु'दे' र'न' ल'सु'दे'सु' ग'ल'। कुं'ल'ग'ल'ल'स' रे' स'ल'स'र' ल'सु'र'॥

3) Voir Bhavya apud Rockhill, Life, p. 195 et Abhidh. k. v. fol 369.

4) Mss. tāvat praty. रे'न'ग'ल' स'हे'न'स' रे'।

पूर्वमेव च सामय्याः फलं प्रादुर्भवेद्यदि ।

हेतुप्रत्ययनिर्मुक्तं फलमाहेतुकं भवेत् ॥ ८

यदि ^(१) भवतामभीप्सि [121a] तं ^(१) सामयीतः पूर्वमेव फलं स्वतः स्यादिति तद्धेतु-
प्रत्ययनिरपेक्षं स्यात् । ततश्चाहेतुकं स्यात् । न चाहेतुकानां पदार्थानामस्तित्वं युक्तं ।
८ खरतुरगोरगविषाणादीनामप्यस्तित्वप्रसङ्गात् । पूर्वसिद्धस्य च पुनर्हेतुप्रत्ययापेक्षया नि-
ष्प्रयोजनत्वादित्युक्तमेतत् ।

अन्ये पुनर्वर्णयन्ति । हेतुरेव फलं जनयति न सामयी । न चोक्तदोषप्रसङ्गो यस्मात्त-
न्मन्यो हेतुरन्यत्फलं यतः किं हेतुं दत्त्वा फलस्य हेतुर्निरुध्यते उतादत्तैवेति विचारः
स्यात् । अपि तु हेतुरेव ^(३) निरुद्धः फलात्मना व्यवस्थित इति ॥ उच्यते । एवमपि ।

10

निरुद्धे चेत्फलं हेतौ हेतोः संक्रमणं भवेत् ।

पूर्वज्ञातस्य हेतोश्च पुनर्जन्य प्रसज्यते ॥ ९

यदि निरुद्धे हेतौ भवन्मतेन फलमुत्पद्यते । तच्च फलं हेत्वात्मकमेव भवतीति
परिकल्प्यते । एवं सति हेतोः संक्रमणं भवेत् । नटस्य वेषात्तरपरित्यागेन वेषात्तर-
चारवत् । हेतोः संक्रमणमात्रमेव स्यात् । न त्वपूर्वस्य फलस्योत्पादः । ततश्च हेतोर्नि-
१५ त्यतैव स्यात् । न च नित्यानामस्तित्वं वा चिदस्ति । यथोक्तं ^(६) शतके [Tib. 147b] ॥

१) गण'ते' ॐ'गण'य'ते' ॥ २) ॐ'गण'य'ते' ॥ ३) ॐ'गण'य'ते' ॥ ४) ॐ'गण'य'ते' ॥ ५) ॐ'गण'य'ते' ॥ ६) ॐ'गण'य'ते' ॥

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Mss. *evāniruddha*.

४) गण'ते' ॐ'गण'य'ते' ॥ ५) ॐ'गण'य'ते' ॥ ६) ॐ'गण'य'ते' ॥ ७) ॐ'गण'य'ते' ॥ ८) ॐ'गण'य'ते' ॥ ९) ॐ'गण'य'ते' ॥ १०) ॐ'गण'य'ते' ॥ ११) ॐ'गण'य'ते' ॥ १२) ॐ'गण'य'ते' ॥ १३) ॐ'गण'य'ते' ॥ १४) ॐ'गण'य'ते' ॥ १५) ॐ'गण'य'ते' ॥

5) IX, 6.

अप्रतीत्यास्तिता नास्ति कदा चित्कस्य चित्त्वा चित् ।

न कदा चित्त्वा चित्काश्चिद्विद्यते तेन शाश्वतः ॥ इति ।

किं च एतस्यां कल्पनायां पूर्वज्ञातस्य च केतोः पुनर्ब्रह्म प्राप्नोति । न च ज्ञातस्य पुनरपि पुन्यते निष्प्रयोजनत्वात् । अनवस्थाप्रसङ्गाच्च ॥

अथ मन्यसे येनात्मना विद्यमानो न तेनैवात्मना ज्ञायते । येन चात्मना विद्यमान- 5 स्तेनैव ज्ञा[121b]यत इति ॥ एतदपि न पुनर्न । अपरित्यक्त[हेतु]स्वभावस्य हेतुस्वल्पस्य फलमिति संज्ञा[मा]त्रभेदादवस्थाभेदाच्च द्रव्याभेदस्य⁽¹⁾ साधयितुमशक्यत्वात् । फलावस्थायां च परित्यक्तहेतुस्वभावस्य फलशब्दवाच्यात्वाद्धेतुः फलात्मना तिष्ठतीति यत्किं चि- देतत्⁽²⁾ ॥

किं चान्यत् । यदि हेतुः फलं जनयेत् । निरुद्धो वा जनयेदनिरुद्धो वा । फलमप्यु- 10 त्पन्नं वा जनयेदनुत्पन्नं वा । उभयथा च नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

जनयेत्फलमुत्पन्नं निरुद्धोऽस्तंगतः कथं ।

तिष्ठन्नपि कथं [हेतुः] फलेन जनयेद्भूतः⁽³⁾ ॥ १०

1) Il semble que le traducteur tibétain ait lu °*bhedasya*.

2) «Cela n'a aucune valeur»; la version tibétaine rend le sens et non pas les mots *देस* 'सु' *रि* 'दे' *श्रै* 'क' [Corriger la note 6 p. 87, remarque de M. E. Leumann].

3) Les Mss. présentent une lacune.

अणणस'म' कुप'म' श्रु'म'यीस । । अणस'सु' श्ले'स' हे'ल्ल'र' सल्ले ।
। अणस'सु' र'न' 'दे' अणे'म'यि' कु । । गणस'म'स' श्रु'न' 'दे' हे'ल्ल'र' सल्ले ।
। उण'ग'श्रु'न'स'दे । ग'ल'र' 'दे' अण' अणणस'म' कुप' उ'न' दे'स'म'श्रु'म'यि' कुस'

तिष्ठन्नपि हेतुरविकृतत्रयो विद्यमानेन फलेन वृतः संबद्धः कथं जनयेत् ।
इह किं⁽¹⁾

कारणं विकृतिं गच्छन्नापते अन्यस्य कारणं ।

इति कारणभावं प्रतिपद्यमानस्य हेतोरेवश्यं विकारेण भवितव्यं । यस्तु न वि-
क्रियते स हेतुलक्षणपुक्त एव न भवतीति । फलेन च संबद्धः कथं जनयेत् । फलस्य 5
विद्यमानत्वात् ॥

अथ मन्यसे विद्यमानस्य फलस्य पुनर्जनयितुमशक्यत्वादवृत एवासंबद्ध एव हेतु
फलेन फलं जनयिष्यतीति । एतदप्यपुक्तमित्याह ।

अथावृतः फलेनासौ कतमज्जनयेत्फलं ।

अस्य'सु' श्लेष'स' श्ले' ष्य'उ'द' स'द'ग'स' स'श्ले'द'द' दे'स'सु'स'र' ह'ग'द'दे' दे' दे' म'
अस'द'द' । उ'दे'प्र'द' दे'द' । हे'ल्ल'र' अ'ग'ग'स'स' ष्य'द'स' म'ष्य'द'स' श्लेष' अस्य'सु'
श्ले'द'स'र' प्रे'द'स'र' अ'श्रु'र' । ग'द'दे' श्ले'द'दे' म'ग'म'म'श्ले'सु'स' ष्य'द'सु' स'श्ले'द'स'र'
अ'श्रु'र'द' । अस्य'सु' ष्य'उ'द' स'द'ग'स' ष्य'द' श्ले'स'स' स'श्ले'स'स'मे'द'स' ष्य'द' श्लेष'
हे'ल्ल'र' स'श्ले'द'स'र' अ'श्रु'र' । उ' दे' श्ले' ष्य'द' श्लेष'स' मे'द'स'दे'प्र'द' अ'ग'ग'स'स'स' दे' म'
स'श्ले'द'द' । अ'दे' (148) उ'दे' दे'द' । श्ले' ग'द'स'स'स'दे'द'स' अस्य'सु' स'श्ले'द'स'र' अ'श्रु'र'द'
श्लेष'द' । स'द'द'स' ।

अस्य'सु' द'द' दे' अ'श्ले'स'स' श्ले' ग'द'स'स' ष्य'द' दे' हे'ल्ल'र' स'श्ले'द' = *yadā*
tāvan niruddho 'stamgato hetur utpannam sad vidyamānam ^(a) *phalam janayati*
parikalpyate tan nopapadyate. kasmād iti cet. katham niruddho 'samvidyamāno
hetuḥ phalam janayet. yadā janayati vandhyāputro 'pi putram janayisyati. phalam
ca sad vidyamānam api janmanirapekṣam api katham hetur janayisyati atha
manyase cāstyabhātān niruddho na janayati, kim tu tiṣṭhann eva hetuḥ phalam
janayisyati. ucyate: tiṣṭhann api katham.

(a) स'द'ग'स' = *eva*, dans l'expression *sarvasva*; mais aussi *asti*, *vidyate*,
comme par exemple ci-dessous ad XX. 21 *svabhāvena vidyamāna* traduit par
स'द'स'दे'द'श्लेष' स'द'ग'स'.

1) श्ले' दे' श्लेष'स'र'अ'श्रु'र'स'द' । ग'द'दे' श्ले'द' अ'श्रु'र'स' ष्य'द' ।

यथा चातोतस्य फलस्यातोतिनामागतवर्तमानेन हेतुना मरु न कदा चित्संगतिर-
स्ति । एवं वर्तमानस्यापि फलस्य त्रिकालिनेन हेतुना मरु नास्ति संगतिरिति तत्प्र-
तिपाद्यन्नाह ।

न ज्ञातस्य क्षणात्तेन पालस्य सक्तं हेतुना ।

नातोतेन न व्रातेन संगतिर्जातु विद्यते^(१) ॥ १३

5

ज्ञातस्य फलस्य भिन्नकालवाद्वातेन चातोतेन च हेतुना सह संगमनं नास्ति ।
नापि वर्तमानस्य वर्तमानेन हेतुना सह संगतिरस्ति हेतुफलप्राप्त्यागप्याभावात् । तपोश्च
संगतिवैषम्यात् । किं हि विद्यमानयोः परस्परनिरपेक्षयोः पुनः संगत्या प्रयोजनमिति
नास्ति मंगतिः ॥

इक्षानिनागतस्यापि [Tib. 119b] पालस्य यद्वातीतानागतप्रत्युत्पन्नेन हेतुना सद् 10
संगमनं नास्ति तथा प्रतिपाद्यच्चाद् ।

नान्नातस्य [123a] हि ज्ञातेन पालस्य मरु हेतुना ।

नाज्ञातेन न नष्टेन संगतिर्नास्तु विद्यते^(१) ॥ १४

अज्ञातं हि फालगसंविद्यमानं । तस्य भिन्नकालेन वर्तमानेनातीतेन च हेतुना सद्
नास्ति संगमनं भिन्नकालत्वात् । अनागतेनापि हेतुना सद् नास्ति संगमनमुपगोर्बुध- 15
मानत्वात् ॥ यदा चैवं सर्वथा हेतुफालयोः संगतिर्नास्ति तदा

असत्यां संगती हेतुः कथं जनयते पालं ।

1) འབྲས་ཤུ་སྟེན་པ་རྒྱུ་མ་སྟེན། འདས་པ་དང་ནི་སྟེན་པ་དང་། ལྷན་ཅིག་
མན་པར་འབྲུང་པ་ནི། ཉན་ཡང་ཡོད་པ་མ་ཡིན་ནོ།

ཨ་མ་གྱི་སྐད་ཀྱི་རྒྱུ་ལྟར་ན། རང་གི་སྤོངས་པ་དང་། ལྷན་
ཅིག་གྲུབ་པའི་ལྗོངས་ནི། བཅས་ཡོད་པ་མཁྱེན་ནོ༥

नैव हेतुः फलं जनयति संगतेरविद्यमानत्वाद्द्वन्द्व्यापुत्रमिवेत्यभिप्रायः ॥ अद्यापि स्यात्सत्यामेव संगती हेतुः फलं जनयतीति । तदपि न युक्तं कालत्रयेऽपि संगत्यनुपलब्धेः ॥ अद्यापि कथं चिद्धेतुफलयोः संगतिः परिकल्प्यते । एवमपि ।

सत्यां वा संगती हेतुः कथं जनयते फलं⁽¹⁾ ॥ १५

- ६ संनिहितस्य फलस्य पुनर्बन्धवैयर्थ्यात् । असंनिहितानां च संगतेरपुक्तत्वादित्यभिप्रायः ॥ किं चान्यत् ।

हेतुः फलेन शून्यश्चेत्कथं जनयते फलं ।

हेतुः फलेनाशून्यश्चेत्कथं जनयते फलं⁽²⁾ ॥ १६

- यो ऽयं फलस्य हेतुः फलस्य जनक इष्यते स तेन शून्यो वा भवन् फलमुत्पादयेद्-
10 शून्यो वा । तत्र हेतुः शून्यः फलेन रक्तितः फलं न जनयति । अहेतुवत्फलशून्यत्वात् ।
फलेनाशून्योऽपि हेतुः फलं न जनयति । विद्यमानत्वा[11b. 150a]त्फलस्य । विद्यमानपुत्रं
देवदत्त इव ॥ एवं तावत्फलशून्यो वा फलाशून्यो वा हेतुः फलं न जनयति ॥

यच्चापि फलमुत्पद्यते तच्चाप्यशून्यं वा समुत्पद्यते शून्यं वा । तत्र तावत् ।

फलं नोत्पत्स्यते [५]शून्यमशून्यं न निरोत्स्यते ।

- 15 अनिरुद्धमनुत्पन्नमशून्यं तद्[128b]विष्यति⁽³⁾ ॥ १७

१) ख'स' षि'स' न'षि'र'॥ कु'ष' वै' अ'स'स'सु' हे'पु'र' य'सु'र' । ख'स'
षि'स' षि'र'॥ ष'न' । कु'ष' वै' अ'स'स'सु' हे'पु'र' य'सु'र' ॥

२) कु'ष'सै'ग'न' ।

३) ग'प'ते' अ'स'स'सु'स' कु'ष'सै' कु'ष' । हे'पु'र' अ'स'स'सु' कु'ष'सै'सु'र' ।
ग'प'ते' अ'स'स'सु'स' कु'ष'सै' कु'ष' । हे'पु'र' अ'स'स'सु' कु'ष'सै'सु'र' ॥

४) अ'स'स'सु' सै'कु'ष'सु' सै'कु'ष'सु' । सै'कु'ष'सु' अ'ग'ग'स' सै'कु'ष'सु' । सै'कु'ष'
दे'वै' स'अ'ग'ग'स' र'न' । स'कु'ष'सु'स' ष'न' अ'स'स'सु' षि'र' ।

अशून्यं हि फलमप्रतीत्यसमुत्पन्नं स्वभावव्यवस्थितं । तदेवंविधं फलं नैवेत्यु-
त्स्यते । स्वभावस्यानपायित्वाच्च न निरोत्स्यते । ततश्चाशून्यं तदिष्यमाणमनिरुद्धमनुत्पन्नं
च स्यात् ॥ न चैतदिष्टमित्यतोऽशून्यं तत्फलं न भवति । उत्पादनिरोधाभ्युपगमात् ॥

इदानीं शून्यमपि तत्फलं न संभवति । अनुदयाव्ययवत्प्रसङ्गादिति प्रतिपादय-
न्नाह ॥

कथमुत्पत्स्यते शून्यं कथं शून्यं निरोत्स्यते ।

शून्यमप्यनिरुद्धं तदनुत्पन्नं प्रसज्यते⁽¹⁾ ॥ १८

तत्र शून्यमुच्यते यत्स्वभावेन नास्ति । पञ्च वस्तु स्वभावेन नास्ति तत्कथमुत्प-
त्स्यते । कथं वा निरोत्स्यते । न हि स्वभावेनाविद्यमानस्याकाशादेरुदयव्ययी दृष्टौ ।
तस्माच्छून्यमपि तत्फलमिष्यमाणमनिरुद्धमनुत्पन्नं च प्रसज्यते ॥

किं चान्यत् । यदि हेतुः फलं जनयेत्तम फलादव्यतिरिक्तो वा जनयेद्यतिरिक्तो
वा । उभयथा नोपपद्यत इत्याह ।

हेतोः फलस्य चैकत्वं न हि ज्ञातूपपद्यते ।

हेतोः फलस्य चान्यत्वं न हि ज्ञातूपपद्यते⁽²⁾ ॥ १९

तदेतत्प्रतिज्ञा[Tab. 180b]मात्रकमिति प्रतिपादयन्नाह ।

१) ह्ये'स' हे'ह्य' ह्ये' अह्य' हे'स' अह्य'स' अह्य'स' ।
ह्ये'स' हे'स' अ' अह्य'स' अ' अह्य'स' अ' अह्य'स' ।

२) ह्ये'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' ।
अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' ।

३) अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' ।
अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' अह्य'स' ।

5

10

15

ह्ये'स' । tad elat pratijñamāḥ am aṣṭi, latham śāhhyatīti cet . pratipādanārīham

न कश्चित्पदार्थो नास्तीति प्रतिद्वन्द्वभावाच्चिन्निःस्वभावो ऽपि पदार्थो नास्तीति कुतो
 जैकात्तिकात् । न ह्यस्माकं प्रतिबिम्बकं सस्वभावं नापि निःस्वभावं । धर्मिणामक्षरेण
 तद्धर्मयोप्यभावात् । न ह्यर्थाः प्रतिबिम्बकं नाम किं चिन्निःस्वभावं सस्वभावं बोधल-
 भत्त इति ॥

तत्र पूर्वं फलं नापत्स्यत इत्यादिना श्लोकद्वयेन⁽²⁾ साक्षादुत्पत्तिक्रियाकर्तृत्वं फलस्य निषिद्धं । इदानीं हेतोः फलोत्पत्तिक्रियाप्रयोजकत्वं प्रतिपिद्धमिति । अयमस्य पूर्वका-⁽³⁾द्विशेष इति विज्ञेयं ॥

अत्रा[124b]ह । यद्यपि हेतोः फलोत्पत्तिक्रियाप्रयोजनत्वं निषिद्धं । तथापि हेतुस्तावत्स्वभावतोऽस्ति न चास्ति पाले हेतोर्हेतुत्वं सिध्यति । तस्मात्पालमपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । स्याद्धेतुर्पञ्चजनयतोऽस्य हेतुत्वं स्यात् । 10

न चाग्रनयमानस्य हेतुत्वमुपपद्यते ।

अथ स्यात् । यन्मप्येवं हेतोर्हेतुत्वं नास्ति तथापि फलं तावदस्ति । न च हेतुम-
त्तरेण फलं युक्तमिति फलमद्रावाद्हेतुरपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । यदाजनयमानस्य
हेतोर्हेतुत्वं नास्तीत्युक्तं । तदा ।

हेतुत्वानुपपत्तौ च [Tib. 161 b] फलं कस्य भविष्यति⁽⁵⁾ ॥ २२

इति । तस्मात्फलमपि नास्तीति ।

1) *Miss prajñālandīyabhāṣābhāṣitā naḥśābhāṣo 'pi śābhāṣo nāsti.* —
 नमः प्रज्ञा लन्दीय भषा भषित नः श भषो एषि शा भषो नास्ति...

2] XX. 17 et 18 — Ci-dessus 402 14.

8) *Miss. pūṭakāviṣesa* — སྟོང་མ་ལས་ འདྲིའི་ ཟུང་བར་ ཡིན་ནོ།

4) Mss *helutlan* na syāt.

७) གྲེ་པར་ བྱེད་པ་ བཤེན་ན། ། ལྷ་ཉིད་ བཅད་པར་ མི་ འཕྱུར་རོ། ། ལྷ་ཉིད་ འཕག་
པ་ཡོད་ མིན་ན། ། འཕགས་པ་ གང་གི་ ཡིན་པར་ འཕྱུར།

6) *Ms phalam it* — ରସନ'ସୁ' ଧନ:

धन्नाह । नैव हि केवलस्य हेतोः फलोत्पत्तिक्रियायाः प्रयोजकत्वं । किं तर्हि हेतुप्रत्ययसामग्र्या फलं जन्यत इति ॥ उच्यते । उक्तदोषवान्न युक्तमेतत् ॥

अपि चेयं हेतुप्रत्ययसामग्री यदि फलस्य जनिकेति कल्प्यते । किं सा स्वयमेव तावदात्मानं जनयति उताहो न ॥ यदि जनयतीति कल्प्यते तत्र युज्यते । न ह्यलब्धा-
5 त्मभावस्य प्रयोजकत्वं दृष्टमित्यतः सामग्र्यावश्यं लब्धात्मभावया भवितव्यं । न च लब्धात्मभावायाः पुनः स्वात्मोत्पादे प्रयोजकत्वं युक्तमित्यतो न सामग्री स्वात्मानमुत्पादयति । या चात्मानं नोत्पादयति सा कथं फलमुत्पादयितुं शक्नोतीति प्रतिपादयन्नाह ।

न च प्रत्ययहेतूनामियमात्मानमात्मना ।

या सामग्री जनयते [सा] कथं जनयेत्फलं⁽¹⁾ ॥ २३

10 प्रत्ययानां हेतूनां च येयं सामग्री सा तावदात्मनैवात्मानं नोत्पादयति स्वा-
[125a]त्मनि वृत्तिनिरोधात्सत्याः पुनरुत्पादवैयर्थ्याच्च । या चैवमात्मानमेव तावन्न जनयति सा कथं फलं जनयिष्यति । न हि बन्ध्याडुक्त्वात्मानं जनयितुमशक्ता सती पुत्रं जनयिष्यतीति युज्यते । एवं सामग्र्यपि स्वात्माजनिका फलं जनयतीति न युज्यते । तस्मात् ।

15

न सामग्रीकृतं फलं⁽²⁾ ।

अथापि स्याद्वदि सामग्रीकृतं फलं न संभवति । एवं तस्य⁽³⁾सामग्री[Tib. 152a]कृतं

1) कु'इसस' द' द' के' कु'द'ग'गौस । ऊँस'स' ग' प'द' रे'प'स'द' । स'ग'गौस' स'ग'ग'रे' मे'स'कु'द'ग' । अस'स' रे'प'स' कु'द'स'ग'रे' । — La lecture 'ग'गौस' et non 'ग'ग' (°hetūnām) est confirmée par le commentaire: «une sāmagrī constituée par...», voir cependant la traduction de la kārīkā 24.

2) Le traducteur tibétain n'a pas observé, semble-t-il, que nous avons ici le premier pāda de la kārīkā 24.

3) C'est-à-dire *asāmagrī-kṛta*, fait par ce qui n'est pas la *sāmagrī*. Voir Chap. I. 12 et 14.

भविष्यतीति चेत् ' उच्यते ।

नासामग्रीकृतं फलं ।

यदा सामग्रीकृतं फलं न संभवति तदा कव्यगत्यस्तविरुद्धमसामग्रीकृतं भविष्यति ।

असामग्रीकृतगिति फलं न संभवति ॥

अथ स्यान्नयपि नास्ति फलं स्यान्नयस्तथापि हेतुप्रत्ययसामग्री तावदस्ति न ८
च फलमन्तरेण हेतुप्रत्ययसामग्री संभवतीति फलमपि संभविष्यतीति ॥ उच्यते । स्यादे-
तुप्रत्ययसामग्री यदि फलमेव भवेत् । यदा तु यत्रोदितेन न्यायेन फलमेव नास्ति ' तदा

अस्ति प्रत्ययसामग्री कुत एव फलं विना⁽¹⁾ ॥ २४

फलाभावे सति निर्दोषा⁽²⁾ हेतुप्रत्ययसामग्र्यापि नास्त्यतिप्रपञ्चः ॥

उक्तं क्षार्यललितविस्तरमूत्रे⁽³⁾ ।

10

काण्ठोष्ठ प्रतीत्य तालुके

निक्षुपरिवर्ति रयति यन्तरा⁽⁴⁾ ।

न च काण्ठमिता न तालुके

यन्तरे⁽⁵⁾ च नोपलभ्यते ॥

1) कॅण्ठ'वश' सुदे'मने' वृश'सु' मेर । कॅण्ठ'मैर' सुश'मने' अश'सु' मेर ।
। अश'सु' पिर'म' न पिर'न । सुदे'मै' कॅण्ठ'म' ग'म' पिर ।

2) सु'मळ'वे'म'

3) Bibl. Indica, p. 211, Lefmann, p. 177; Çikṣās. 240 ? — Vaitallyn
— Les pādes impairs sont du type { --- --- --- --- }

4) Mss. *jihvāparivartī ravanti rakṣarāh*. — Çikṣās. *jihvā parivartī avartī*
akṣarā [‘*avartī*’ apparently stands for *ācartate*] — सु'वसु'म'म'म' पिर'मै' सु'
असु'म' । = *jihvāparivartanā akṣarastaro bhavati*.

5) कॅण्ठ'म' सहे'न'.

6) रे'रे'म' — Mss. *ṛṛṛṛṛṛ* — Çikṣās. *ṛṛṛṛ* (corrected *ṛṛṛṛ*).

सामग्निं पतीत्य ते चै सा
 वाच मनबुद्धिवा[125b]सेन निश्चरी ।
 मनवाचं दृष्ट्वा ह्यपिणी
 बाह्यतोऽभ्यन्तरि नोपलभ्यते ॥
 उत्पादव्यर्थं विपश्यतो
 वाचरूतघोषस्वरस्य परिउतः ।
 क्षणिकां वक्षिकां तदा दृष्टी
 सर्वं वाचं प्रतिश्रुतकोपमा ॥

तत्रार्योपालिपरिपृच्छायामुक्तं भगवता ।

इह सातनि सूरमणीयि
 प्रज्ञत्रया गृह्णित्वा ब्रह्मिवा ।
 फलवन्तु भविष्यथ श्रेष्ठा
 एषु निदिक्षितु कारुणिकेन [Tib. 152b] ॥
 प्रज्ञत्रिवा गृह्णित्वा ब्रह्मिवा
 सर्वफलस्य भविष्यति प्राप्तिः ।

1) Mss. *sāmāgriṃ pratītya tam* . . . — Çikṣās., Lefmann *°pratītyataḥ ca*.
 — མཐོག་མ་དེ་ལ་ཡོད་པ་དེ་དེ། ཡིད་ཀྱི་སྒྲུབ་དབང་གིས་འཕུང་མོད་ཀྱི།
tām sāmāgriṃ pratītya vāg eṣā manobuddhivaḥsena niṣcure . . .

2) Lire *°vayam*.

3) Lire *°ghoṣasaraṣya*. — «Lorsque le sage examine la production et la disparition... ».

4) རྟོག་ཡོ་མེད་པ་ = *asāra*.

5) Sic Mss. དེ་མོ་དག་གུ་དྲ་... «Alors il voit que toute parole...» — RE-jendralāl et Çikṣās. *tadāḍṛṣṭm*.

6) Mss. *vāca*; Rāj. et Çi. *vācaḥ*.

7) Même fragment que ci-dessus p. 155.

पुन धर्मसभाव तुलित्वा

सर्वफला न फलान च प्राप्तिः ॥

अलभत्त फलं तथ प्राप्तिं

आश्चर्यं पुन जायति तेषां ।

अद्वो ऽतिक्कारुणिको नरसिंहो

5

सुष्ठुपदेशित युक्ति जिनेनेति ॥

तथार्थप्रज्ञापारमितायामष्टसाहस्रिकायां⁽¹⁾ तेन हि कौशिक बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन
महासत्तनाहस्रसंनद्धेन न त्रये स्थातव्यं न वेदनायां न संज्ञायां न संस्कारेषु न विज्ञाने स्था-
तव्यं । न त्रयेन धारपत्तिफले न सकृदागामिफले नानागामिफले नार्हत्त्वे न प्रत्येकबुद्धत्वे न
सम्यक्संबुद्धत्वे स्थातव्यमिति ।

10

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरिचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ सामग्रीपरीक्षा
नाम विंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Voir l'édition de la Bibl. Ind. p. 84. 22.

XXI.

संभवविभवपरीक्षा नामैकविंशतितमं प्रकरणं

अत्राह । विद्यत एव स्वभावतः कालः संभवविभवनिमित्तत्वात् । इह कं चित्कालविशेषमपेक्ष्याङ्कुरोत्पत्तिर्भावानामुत्पादो भवति । कं चित्कालविशेषमपेक्ष्य विभवो वि-
 5 नाशो भवति । न सर्वदा विद्यमानापामपि हेतुप्रत्ययसामग्र्यामित्यतो विद्यत एव कालः
 संभवविभवनिमित्त[126a]त्वात् ॥ उच्यते । स्यात्संभवविभवनिमित्तता कालस्य यदि संभ-
 वविभवावेव स्यातां । न तु स्तः । यथा च न स्तस्तथा प्रतिपादयन्नाह [Tib. 158a] ।

विना वा सक्त वा नास्ति विभवः संभवेन वै ।

विना वा सक्त वा नास्ति संभवो विभवेन वै⁽⁴⁾ ॥ १

- 10 इह यदि संभवविभवौ स्यातां तावन्योग्यं सक्तभावेन वा स्यातां विनाभावेन वा ।
 उपपद्या च विचार्यमाणौ न संभवतः । कथं कृत्वा । तत्र तावद्यथा विना संभवेनोत्पादेन
 विभवो विनाशो नास्ति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

1) རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། = *hetuṭvāt*.

2) D'après le tibétain : *ankurādīnām utpattir utpādo...* — རྒྱུ་ཡིན་པའི་
 བར་འགྱུར་ལ།

3) འཇིག་རྟེན་ རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།

4) འཇིག་པ་ འགྱུར་པ་ རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།
 བ་ འཇིག་པ་ རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། རྒྱུ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།

भविष्यति कथं नाम विभवः संभवं विना ।

विनैव जन्म मरणं विभवो नोद्भवं विना⁽¹⁾ ॥ २

संभवं विना कथं नाम विभवो विनाशो भविष्यति । कथं नामेत्यनेन प्रसिद्धमत्य-
न्तासंभवं दर्शयति । कथं नाम भविष्यतीति नैवेतत्संभवतोत्यभिप्रायः ॥ यदि पुनर्विनैव
संभवं विभवः स्यात् को दोषः स्यात् । उच्यते । विनैव जन्म मरणं स्यात् । अज्ञातस्य
मरणं स्यात् चाज्ञातस्य मरणं दृष्टमिति ॥ तस्माद्विभवो नोद्भवं विना भवितुमर्हति ॥
आद्येनात्र श्लोकस्यार्थेन प्रतिज्ञा । मध्येन पादेन प्रसङ्गापादनं । अत्येन निगमनमिति
विज्ञेयं ॥

एवं तावद्विना संभवेन विभवो न युक्त इति प्रतिपाद्येदानीं सक्त संभवेनापि विभवो
यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

10

संभवेनैव विभवः कथं सक्त भविष्यति ।

न जन्ममरणं चैवं तुल्यकालं हि विद्यते⁽²⁾ ॥ ३

यदि हि संभवेन सक्त [Tab. 153b] युगपत्तुल्यकालं विभवः स्यादेवं सति जन्म-
मरणे युगपत्स्या[126b]तां । न⁽³⁾ चैवं परस्परविरुद्धे आलोकान्धकारवदेकस्मिन् काले
विद्येते इति । तस्मात्सक्तपि संभवेन विभवस्य नास्ति सिद्धिरिति स्थितं ।

15

1) འཇིག་པ་ སྤང་བ་ མེད་པར་ནི། རི་ཁྱ་སྤང་ན་ ཡོད་པར་ འགྱུར། སྟེ་པ་ མེད་
པར་འཆི་པར་ འགྱུར། འཇིག་པ་ སྤང་བ་ མེད་པར་ མེད།

2) ཐལ་པ་ བསྐྱལ་པ་.

3) མཇུག་པསྐྱལ་པ་.

4) འཇིག་པ་ སྤང་བ་ ལྷན་ཅིག་ཏུ། རི་ཁྱར་ ཡོད་པ་ཉིད་ཏུ་ འགྱུར། འཆི་པ་
སྟེ་ པར་ ཐུག་ཅིག་ཏུ། ཡོད་པ་ཉིད་ རི་ མ་ཡོད་ནི།

[5] Non représenté dans le tibétain.

यदा चैवं संभवेन विना वा सद् वा विभवस्य नास्ति सिद्धिरेवं संभवस्यापि विना वा सद् वा विभवेन नास्ति सिद्धिरिति प्रतिपादयन्नाह ।

भविष्यति कथं नाम संभवो विभवं विना ।

यनित्यता हि भवेयु न कदाचिन्न विद्यते ॥ ४

नैव हि संभवो विभवेन विना युज्यते । यस्मादनित्यता हि भवेयु भवेनधर्मकेयू-
त्पादधर्मकेयु न कदाचिन्न विद्यते । किं तर्हि सर्वदेव विद्यते । उक्तं हि ।

जरामरणधर्मेषु सर्वभवेयु सर्वदा ।

तिष्ठति कलमे भावा ये जरामरणं विना ॥ इति ⁽⁸⁾

यदा चैवं नित्यमनित्यतानुगताः सर्वे भावास्तदा कुतः सा का चिदवस्था या वि-
10 नाशरहिता स्यादिति । धनो नास्ति विभवेन विनोत्पाद इति । एवं तावद्विना विभवेन
नास्ति संभवः ॥ शेषमत्र संस्कृतपरोक्षायां विचारितत्वात् विचार्यते ॥

यस्तु महेतुको विनाशः ⁽⁵⁾ संस्कृतलक्षणत्वाद्वात्पादवदिति साधनमुक्तिरप्यात्यन्त-
चित्त-

1) ལྷུང་པ་ འཇིག་པ་མེད་པར་ བློ། རི་ལྷུང་ ཡོད་པ་ཉིད་ འལུང་། རྩོམ་པོ་
རྣམས་ལ་ མེད་ཀྱིས་ བཤམས་ མེད་པ་ མཁྱེན་པོ།

2) ལྷུང་པ་འི་ རྩོམ་ ཅན་

3) = VII. 24.

4) Chapitre XIII.

5) Voir ci-dessus p. 29, n. 5 et p. 173, n. 6.

6) Mss. *“kṣipyāntyacittalakṣaṇaḥ, kṣipyāntya, kṣipyābhyā*. — མ་མའི་
མེས་པོ་ རྩོམ་པོ་ལས་ ལྷུང་པ་འི་ རྩོམ་པོ་ཉིད་ཀྱིས་ བློ་པོ་། — Le tibétain confirme donc
la lecture *lakṣaṇa*; je n'hésite pas cependant à corriger *kṣaṇa* parce que la lecture
traditionnelle ne donne aucun sens et parce qu'on constate la même confusion dans
la version tibétaine du *Laṅkāvatāra* (voir l'édition de la B. T. S. p. 43), et
aussi *Çaṃkāra* ad 2, 2, 26 (An. S. S. I. p. 544, l. 8.).

[चित्त]जणीर(Tib 151a)नेनासिक्ताभावाद् । स न गुणभावाद् तद्धिनाशस्यापि श्रान्तिप्रत्य-
यत्वेन सहेतुत्वात्साध्यमगवाज्जनैनासिक्ताभावान् । यदपि निर्दिष्टं । भावात्मभाव
एवाभूत् भावादुत्पाद उच्यते¹⁾ । तन्माद्वैयर्थ्यसङ्गतपादसिद्धेर्यत्कार्तोऽपि दृष्टान्तभाव
इति । तदपि न गुणं । यद्वच्यसना प्रतिविम्बादीनां सहेतुत्वाभ्युपगमात् ॥

यथोक्तनाचार्यपादेः [127a]

5

हेतुत मगवो येषां तद्भावाय सति ये ।

कथं नाम न ते न्यष्टं प्रतिविम्बसमा गमाः ॥ इति¹⁾

प्रत्यादी¹⁾ कुतो व्ययकारतो दृष्टान्तसिद्धिः ॥ यदि च भावाभ्यस्तत्त्वान्यत्र न
शक्यते यन्तं तत्संवृत्यापि नामन्तोत्पुच्यते । नीलादिनामपि नामन्तोत्पुच्यते ।

यथोक्तं रत्नचिन्त्या ।

10

द्वयस्याभावनात्रवादकाशं नामनात्रकं¹⁾

भूतेर्विना नुनो द्वयं नामनात्रकमव्यतः ॥ इति ।

॥ རྟོག་མེད་ འདྲན་ཏིན་ཏེ་ རི་མོ་ཏིན་ རི་ མ་ ལུང་པ་ལས་ ལུང་པས་ ལྷེ་བ་
ནེལ་ཏེ་ལྷེ། — C'est l'opinion des Sautrāntikas, voir ci-dessus p 267 n 2 et
XXVII 12

2) D'après le tibétain *āyayaśātām*.

3) Cette stance est citée Bodhic p. IX. 115. Comparer la stance, ibid. IX
85 (Tib. 322 14) qui est aussi de Nāgārjuna: *hetuṭah sanbhavo yasya sthātur na
pratyayair vinā, iṣṭamāh pratyayābhūtāt. so 'stīty avagatah katham* (Yukti-
saṁgrahikā)

4) *Maś asmādāgaḥumūto (asmād āgamā kuto) .. drśtāntasiddhiḥ*.
Tib. རི་མོ་ལྷེར་ བ་ལྷན་ཏེ་ རི་མོ་ མ་ལུང་པ་ ལ་ལྷན། = *tasmāt kuto āyayaśārato
drśtāntasiddhiḥ*

5) བཞིན་པར་ལྷེ། = *ucyātām*.

6) Voir 135. 7, 188. 12, 275. 7, 346 5, 359 1, infra ad XXV. 3, et Mād.h.
av at passim.

7) «Tāḥāḥ, n'étant autre chose que l'absence du rūpa, n'est qu'un nom».
ལྷན་ལས་ ཏེ་ རྟོག་མེད་ མེད་ མེད་ལྷེར། Lire མེད་ལྷེར། — Comp ci-dessus 71, 1

अपि च । कुतो माध्यमिकानां स्वभावद्वयं सिद्धमन्तर्कं यस्यावस्थाविशेष उत्पद्य-
 स्याद[तो] १) युक्तमेव दृष्टान्तसिद्धतोद्भावनं ॥ यच्चोक्तं न सहेतुको विनाशो २) विनाशव-
 ह्नाद्यथासंस्कृतमिति । तस्यैवं ब्रुवतो मरुत्तं विरोधमयं हेतुराप्यति ३) यथा कार्य हेतु-
 र्विनाशस्य निर्हेतुकत्वं साधयति एवं संस्कृत[Tib. 154 b]लक्षणत्वाभावमपि साधयति ।
 ४) तथा संस्कारस्कन्धसंघट्टप्रतोट्यसमुत्पादाङ्गसंघट्टादिकमपि सर्वं विरोधयतीति न युक्त-
 मेतन्मतं ॥ तथा । न विज्ञानं विषयस्वद्वयपक्षेदेकमविज्ञानवज्जादसंस्कृतवदित्यादिना सर्व-
 निषेधान्मरुत्त्यानष्टापतिरूपपक्षे गत्येति नास्वेयमेतत् ॥

इदानीं विभवेन सक्तं यथा संभवस्य नास्ति सिद्धिस्तथा प्रतिपादयन्नाह ।

संभवो विभवेनैव कथं सक्तं भविष्यति ।

10

न जन्ममरणं चैव तुल्यकालं हि विद्यते ५) ॥ ५

यदि हि संभवो विभवेनैव सक्तं स्यात्तदा जन्ममरणयोस्तुल्यकालता स्यान्न च
 संभवति । तस्मात्सक्तभावेनापि संभवविभवयोर्नास्ति सिद्धिः ॥

अथ स्याद्यद्यपि जन्ममरणयोरेकीभावेन वा नानाभा[127 b]वेन वा नास्ति [सि-
 द्धिः] । तथापि विद्येते एव संभवविभवौ वाच्यत्वाद्विज्ञानवदिति ॥ उच्यते । यदि वाच्य-

15 त्वेनानयोः सिद्धिरिष्यते वन्द्यापुत्रस्यापीष्यतां ॥ अपि च ।

1) *देति* 'युम्'...

2) *नद्वेष'स' द'स' मे'द्वेष'स'दे'य'युम्* — Peut-être 'to'at tad'yathā. .

3) *Mss. ābhavati.* — *नद्वेष'स' यि'द'दे'* — «L'argument employé (*hetu* =
 गण'द'द्वेष'स') entraîne de grandes difficultés».

4) *नद्वेष'यु'यु' सु'स'स'स'स'स'स'* — Je doute que cette interprétation du
 composé soit exacte.

5) *नद्वेष'स' नद्वेष' द'स' द'द्वेष'स'द'स' द'द्वेष'स'द'स' द'द्वेष'स'द'स'*
नद्वेष' द'स' द'द्वेष'स'द'स' द'द्वेष'स'द'स' द'स' यि'द'दे' ॥

तत्र क्षयस्य क्षयलक्षणस्य भावस्य विरोधिधर्मसद्भावात्संभवो न युक्तः । घनय-
स्यापि भावलक्षणवियुक्तत्वात्खरविषाणस्येव संभवो न युक्तः । एवं क्षयस्य विभवो ना-
स्ति । ⁽²⁾ क्षयधर्मो ह्यविद्यमानस्तस्य निराश्रयो विभवो न युक्तः । तथा विभवो नाक्षयस्य
च । घनयधर्मो हि भावाभावलक्षणविलक्षणस्तस्याविद्यमानस्य कुतो विभवो भविष्य-
6 ति ॥ यौ च संभवविभवौ न क्षयधर्मिणो नाक्षयधर्मिणो भाव[128a]स्य संभवा[त]स्ती नैव
संभवत इति न स्तः संभवविभवौ ॥

अत्राह । विद्यते एव भावानां संभवविभवौ तदाश्रयिधर्मिसद्भावात् । इह भावा-
श्रयी संभवविभवौ [Tab. 166b] । स च तावदावोऽस्ति । तत्सद्भावात्तदाश्रितावपि धर्मो
भविष्यत इति ॥ उच्यते । स्यातां भावाश्रितावेतौ धर्मौ यदि भावः स्यात् । यदा तु भावो
10 नास्ति । तदा ।

संभवो विभवश्चैव विना भावं न विद्यते ।

कस्मात्पुनर्भावो नास्तीति चेत् । यस्मात् ।

संभवं विभवं चैव विना भावो न विद्यते ⁽³⁾ ॥ ८

भावस्य हि लक्षणभूतौ संभवविभवौ । तौ च 'स्वतन्त्रतो न स्त इति' प्रतिषिद्धौ ।
15 यदा च तौ भावतः ⁽⁵⁾ प्रतिषिद्धौ । तदा भावलक्षणं संभवं विभवं च विना कुतो भावलक्षण-
विलक्षणौ भावो भविष्यति । भावं च विना न स्तः संभवविभवौ ॥

1) རོང་མ་པོ་ལྟ་བུ་ཆོས་ཅན་པ་.

2) Mss. རྟོ་པ་པ་. — Peut-être faut-il corriger *leṣayadharmā* et ci-dessous *al-ṣayadharmā*.

3) རོང་མ་པོ་ལྟ་བུ་མ་པོ་ལྟ་བུ་པ་. རྟོ་པ་པ་ རོང་མ་པོ་ལྟ་བུ་ རྟོ་པ་པ་ རོང་མ་པོ་ལྟ་བུ་ རྟོ་པ་པ་.

4—5) Non représenté dans le tibétain.

5) Non représenté dans le tibétain.

6) མཆོད་ཀྱིས་ རྟོ་པ་ རོང་མ་པོ་ལྟ་བུ་.

अपरे तु पूर्वार्धं पश्चिमं कृत्वा व्याचक्षते । स्त एव संभवविभवौ भावधर्मत्वात् । इह
यत्रास्ति न तस्यास्ति भावधर्मत्वं तद्यथा मण्डूकनटाशिरोमणोः । भावधर्मा च संभवविभ-
वौ । तस्मात्स्त एव ताविति ॥ यदि कस्यचित्परमार्थतः संभवविभवौ स्यातां । स भाव
इति युक्तं स्यादभिधातुं । तौ च न स्त इति⁽⁴⁾

संभवं विभवं चैव विना भावो न विद्यते ।

5

भावस्य संभवविभव[सत्त्वे विद्यमान]त्वादिति भावः । तदसत्त्वे च केतोर्निर्दिष्टता ॥
तथा ।

संभवो विभवश्चैव विना भावं न विद्यते ।

आश्रयस्याभावादाश्रितस्यासिद्धिरित्यभिसंधिरिति ॥ [Tib. 156a]

किं चान्यत् । इहेमी संभवविभवौ परिकल्प्यमानौ शून्यस्य वा भावस्य परिक- 10
ल्प्येयातामशून्य[128b]स्य वा । उभयथा च नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

संभवो विभवश्चैव न शून्यस्योपपद्यते ।

1) Mss °dharmaitoat. — དངོས་པོའི་ ཆོས་ ཡོད་པའི་ཕྱིར་རོ།

2) དཔེར་ན་ སྤྲུལ་པའི་ རལ་པ་ པལྱེན་ རོ།

3) D'après le tibétain. *tathocgate, yadī*....

4) དེ་དག་ རེ་ མེད་དེ། དེའི་ཕྱིར་རོ་

5) དངོས་པོ་ རེ་ འཕུང་པ་ རང་ འཇིག་པ་ ཡོད་པ་ན་ ཡོད་པ་ རྟེན་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ་
སྤྲུལ་ཏུ་ རྟོག་སྤྲུལ་པོ།

6) རྟེན་མེད་པས་

7) པལྱེན་པ་

अविद्यमानाश्रयत्वादाकाश⁽¹⁾चित्रवदित्यभिप्रायः ॥ तथा ।

संभवो विभवश्चैव नाशून्यस्योपपद्यते⁽²⁾ ॥ ९

अशून्यस्यासत्त्वान्निराश्रयो संभवविभवौ नोपपद्यतः ॥

किं चान्यत् । इह यदि संभवविभवौ स्यातां तवेकत्वेन वा स्यातामन्यत्वेन वा ।

5 उभयथा च नोपपद्यत इत्याह ।

संभवो विभवश्चैव नैक इत्युपपद्यते ॥

परस्परविरुद्धयोरालोकान्धकारयोरिवैकत्वानुपपत्तेः ।

संभवो विभवश्चैव न नानेत्युपपद्यते⁽³⁾ ॥ १०

उभयोः परस्परमव्यभिचारित्वात् । न हि संभवरहितस्य विनाशो न विभवरहितस्य

10 संभवो दृष्ट इति । एवमुभयोः परस्परमव्यभिचारित्वात्

संभवो विभवश्चैव न नानेत्युपपद्यते ॥

अथ स्यात् । किमनया सूक्ष्मेत्तिकया । आगोपात्ताङ्गनादिको हि जनो यस्मात्संभवं
विभवं च पश्यति तस्मात्स्तः संभवविभवौ । न ह्यविद्यमानो बन्ध्यातनयः शक्नोति द्रष्टु-
मिति । एवमपि

1) ढस'म'पदि' डै'मै'.

2) श्रु'द'ल' अ'सु'द' द'द' अ'द्वै'ग'स'द'ग' ॥ अ'सु'द'स' अ'द्वै'ग' डै' म'पै'द'र' ॥ म'श्रु'द'
स'ल' प'द' अ'सु'द'अ'द्वै'ग'द'ग' ॥ अ'सु'द'स' अ'द्वै'ग' डै' म'पै'द'र' ॥

3) अ'सु'द'स' द'द' डै' अ'द्वै'ग'स'द'ग' ॥ ग'द्वै'ग'स' अ'द्वै'ग' डै' म'अ'सु'द'र' ॥ अ'सु'द'स'
द'द' डै' अ'द्वै'ग'स'द'ग' ॥ ग'द्वै'ग'स' अ'द्वै'ग' डै' म'अ'सु'द'र' ॥

4) Voir ci-dessus 68. 5.

5) श्रु'द'ल' स'अ'द्वै'ग' द'द' अ'सु'द'स' प'द' अ'द्वै'ग'.

भावात्तावत्संभवाख्याद्भावस्य संभवाख्यस्योत्पादो न विद्यते । कार्यकारणयोर्गो-
प्यभावाद्भुत्पादस्य च लब्धजन्यमनः पुनरुत्पादवैयर्थ्यात् ॥

अभावादपि भावो न ज्ञायते । किं कारणं । अभावो हि नाम विभवो विनाशः । स
च भावविरुद्धः । तस्माद्भावविरुद्धात्कथं भावः स्यात् । यदि स्यात्तदा बन्ध्याडुक्तितुरपि
5 पुत्रः स्यान्न चैतदेवमिति । तस्मादभावादपि भावो न भवति [Tib. 157a] ॥

इदानीमभावोऽप्यभावान्न भवति । भावनिवृत्तिद्वयोऽभावस्तत्कुतोऽस्य कार्यका-
रणसामर्थ्यं । यदि स्यान्निर्वाणस्यापि कार्यकारणसामर्थ्यं स्यात् । यदि चाभावादभावः
स्यात्तदा बन्ध्याडुक्तितुरपि पुत्रः स्यान्न चैतदेवमिति । तस्मादभावादप्यभावो न भवति ॥

इदानीं भावादप्यभावो न भवति । भावविरुद्धोऽभावः स कथं भावाद्भवेत् । यदि
10 भवेत्प्रदीपादान्धकारः स्यात् ॥ यतश्चैवं विचार्यमाणां संभवविभवौ न स्तस्तस्मान्मो-
क्षादेव लोकेन दृश्येते इति विज्ञेयं ॥

(8) अथ वायमन्यः पूर्वपक्षः । इह हि यदि संभवविभवौ स्यातां तौ भावाग्रयौ वा स्या-
तामभावाग्रयौ वा [129b] । तौ च भावाभावौ सर्वथा विचार्यमाणां न संभवतः । ततश्च
कुतो निराग्रयौ संभवविभवाविति । अतो

15 दृश्यते संभवश्चैव मोक्षाद्विभव एव च ।

इति विज्ञेयं । यथा च भावाभावौ न संभवतस्तथा प्रतिपादयन्नाह ।

न भावाज्ज्ञायते भावो भावोऽभावान्न ज्ञायते ॥

नाभावाज्ज्ञायतेऽभावो भावो भावान्न ज्ञायते ॥

अस्यार्थः पूर्ववत् ॥ अयि च यदि कश्चिद्भावो नाम स्यात् [Tib. 157b] । तस्योदय-

1) sambhavarākhyā = ཡང་དག་པར་ལུང་པ་ རེས་ ལུ་པ་.

2) ལྟེ་པ་.

3) རྣམ་པ་ གཅིག་ལུ་ ལྟེ་པ་ ལྟེ་པ་ འདི་ གཞན་ རེས་པོ་.

यो हि पक्षोदितपदार्थव्यवस्थामतिक्रम्य भावसद्भावदर्शनमभ्युपैति तस्यावश्यं प्रवचनात्पक्षविरुद्धं शाश्वतोच्छेददर्शनद्वयमापद्यते । किं कारणं । यस्मात्स भावः परि-
कल्प्यमानो नित्यो वा भवेदनित्यो वा । यदि नित्यस्तदा नियतं शाश्वतवादः । अथानि-
त्यस्तदा नियतमुच्छेद इति ॥

6 घञात् । [130a]

भावमभ्युपगमस्य नैवोच्छेदे न शाश्वतं ।

किं कारणं । यस्मात् ।

उदयव्ययसंतानः फलकेलोर्भवः स हि⁽¹⁾ ॥ १५

यो हि केतुफलागोरुदयव्ययानुप्रबन्धः स ह्यस्माकं भवः संसारः । तत्र यदि केतु-
10 निरुध्येत तद्धेतुर्कं फलं नोत्पद्येत तदा स्यादुच्छेदः [Tib. 158a] वादो⁽²⁾ । यदि च केतुर्न
निरुध्येत स्वद्वयेणावतिष्ठेत्तदा स्याच्छाश्वतवाददर्शनदोषः । न चैतदेवमिति । तस्माद्वा-
वाभ्युपगमेऽपि नास्ति शाश्वतोच्छेददर्शनदोषद्वयप्रसङ्गः । स एव संसारो योग्यं केतुफला-
विच्छिन्नक्रमवर्ती उत्पादव्ययानुप्रबन्धः संस्काराणामिति । अतो नास्त्यस्माकमप्यं दोष
इति ॥ उच्यते ।

15

उदयव्ययसंतानः फलकेलोर्भवः स चेत्³

१) རྟོག་པོ་ ཡོད་པར་ འཇགས་པས་ གུང་། ཆད་པར་ མེ་ འཕྱར་ རྟག་ མེ་
འཕྱར་། འཇགས་པུ་ རྟུ་ཡི་ འཕྱར་འཇིག་གི། རྟུ་རེ་ སྟོན་པ་ ཡིན་ ཕྱིར་རྟོག་

Mdo XVII a རྟུ་ཡིས་ བཤའིག་གིས་

2) Placé dans le Mss. avant *taddhetulam*.

3) D'après le tibétain: *syāc ucchedah. yadī...*

4) D'après le tibétain: *syāc chāṣṭatadarṣanam*.

5) °*doṣadvaya*° non représenté dans le tibétain

6) རྟོག་པར་ འཕྱར་པ་

यदि हि हेतोः सद्भावः स्वभावतः स्यात्तस्य पश्चादसद्भावो न स्यात् [Tib. 158b]
 स्वभावस्थानपायित्वात् । ततश्च शाश्वतदर्शनप्रस[130b]ङ्गस्तदवस्थ एव ॥

किं चान्यत् ।

निर्वाणकाले चोच्छेदः प्रथमाद्भवसंततेः⁽⁸⁾ ॥ १७

6 यद्यपि हेतुफलयोर्हृदयव्यपसंतानप्रवृत्त्या⁽⁴⁾ शाश्वतोच्छेददर्शनप्रसङ्गः परिक्रियते ।
 तथापि यत्रास्य संतानस्य पुनरप्यप्रवृत्तिस्तत्र निर्वाणे नियतमुच्छेददर्शनमापद्यते । उच्छे-
 ददर्शनं च प्रकृतव्यमित्युक्तं भगवता ॥ एवंविधमुच्छेददर्शनं न भविष्यतीति चेदप्यपि
 किमर्थं [भवता] भविष्यतीति भावविच्छेदालम्बनत्वात् । निर्वाणकाले भावविच्छेदालम्ब-
 नवदित्यभिप्रायः ॥ यच्चोक्तं ।

10 उदयव्यपसंतानः फलहेतोर्भवः स हि ।

इति तदपि नोपपद्यते । कथं कृत्वा । इह हि चरमो भवो निवृत्तिलक्षणः⁽⁷⁾ प्रथमो
 गतिप्रतिसंधिलक्षणः⁽⁸⁾ । तत्र चरमो भवो निरुध्यमानो हेतुत्वेनावतिष्ठते । उपपत्तिलक्ष-
 णास्तु प्रथमो भवः फलरूपत्वेन व्यवतिष्ठते । अथ योश्च भवयोः संसार इति संज्ञा कृता ।

1) Non représenté dans le tibétain.

2) བྱལ་པ་ རོ་ན་ འདུག་གོ.

3) ལྷ་པོ་ལ་འདུག་པའི་ རུས་ན་ ཆད། རྟོན་རྒྱུ་ རལ་ཏུ་འཕྱེད་རོ.

4) རྒྱུ་ འདུག་པས་.

5) འཇུང་པར་ མེ་ འཇུར་པ་.

6) རྟོན་པ་ གཞན་པར་ ཅིའི་ཕྱིར་ ཡིན་པར་ འཇུར་དེ།

7) Mss. *bhavo gatiṣṭhilaḥ* རྟོན་པའི་ མཆོད་ཀྱིས་ཅན་

8) འཇུ་པ་ཀྱིས་ མཆོད་པས་ རྟོན་པའི་ མཆོད་ཀྱིས་ཅན་.

9) གཞན་པ་ཡིན་དེ།

10) ཞེས་ མེད་ཏུ་ སྐད་གསུང་པ་ཡིན་ནོ།

निरुध्यमाने चरमे प्रथमो यदि ज्ञायते ।

निरुध्यमान एकाः स्याज्ज्ञायमानो ऽपरो भवेत् ॥ १९

तत्र निरुध्यमानो वर्तमानो वर्तमानप्रत्ययास्तवाच्यत्वात् । ज्ञायत इत्यपि वर्तमान
 एवोच्यते वर्तमानशब्दवाच्यत्वात् ॥ अथवा निरुध्यमानो निरोधक्रियाकारकः । यथापि
 ६ ज्ञायते ऽसावपि अनिक्रियाकारकस्तौ चैककालाविष्यमाणौ योगपक्षेनैव स्तः । ततश्च
 निरुध्यमान एको भवः स्याज्ज्ञायमानश्चापर इति योगपक्षेनैव द्वौ भवौ प्राप्तुतः । न चैकस्य
 युगपद्वौ भवौ संभवत इत्यपुक्तमेतत् ॥ तदेवं यथोक्तेन विचारक्रमेण ।

न चेन्निरुध्यमानश्च ज्ञायमानश्च युज्यते ।

सार्धं च भिपते येषु तेषु स्कन्धेषु ज्ञायते ॥ २०

10 चशब्दः [Tib 159b] समुच्चयार्थः । पृथक् पृथक् चेत्येतत्संनिधापयति । यदैवं यथो-
 दितन्यायेन निरुद्धे चरमे प्रथमो भवो न संभवति । अनिरुद्धेऽपि चरमे प्रथमो भवो न
 संभवति । सार्धं चैकस्मिंश्च काले चरमेन भवेन सक् प्रथमो भवो न संभवति । तत्किमि-
 दानो येष्वेव स्कन्धेषु भिपते तेष्वेव ज्ञायत इति स्यात् । येषु स्कन्धेषु स्थितो भिपते
 तेष्वेव ज्ञायत इत्यत्यन्तविरुद्धमेतत् । न हि [181b] भिपमाणो ज्ञायत इति दृष्टं ॥ तद्वै⁽⁶⁾

1) गण'ते' घ'म' ऽगण'सदेक'। द'सो' श्ले'स' ऽश्रु'र'दे'। ऽगण'
 सदेक'स' दे' ग'ते'ग' ऽश्रु'र'दे'। श्ले'सदेक'स' ऽन' ग'देक'स' ऽश्रु'र'।

2) द'श्रु'र'सदे' श्ले'श्ले' म'स'र'उ'क'श्ले'स' स'दे'स'स'स' ऽदे'क'।

3) गण'ते' ऽगण'सदेक' श्ले'सदेक'द'ग'। श्ले'उ'ग'स' ऽन' रे'ग'स'सदे'क'।
 सु'द'सो' ग'द'स' ऽन' ऽश्रु'र'स'। रे'स' श्ले'सदे' ऽश्रु'र'स'स'स'।

4) ऽन'गी' श्ले'दे'।

5) *etat* = रे'द'ग'।

6) *tad evam* दे'दे'सु'र'। रे'श्रु'र'।

एवं त्रिषपि कालेषु न युक्ता

भयताभिमतः

भयसंततिः⁽¹⁾

चरमे भवे निरुद्धेऽनिरुद्धे निरुध्यमाने पन्नात्प्रयगो भवो न संभवति । तस्मान्नि-
षपि⁽²⁾ कालेषु भयसंततिर्नास्ति ।

6

[त्रिषु कालेषु या नास्ति सा वार्थं भयसंततिः⁽¹⁾ ॥ २१

या चेदानीं त्रिषु कालेषु नास्ति कुतः सा ऽप्येनात्मना भविष्यतीति सर्वथा ना-
स्ति भयन्मता भयसंततिः । ततश्च पटुक्तं

उदपद्ययसंनानः फलरुचोर्भवः स सिद्धिः । इति⁽⁴⁾

तत्र पुक्तं । ततश्च भाषाभ्युपगमे सति स एव शास्त्रतोच्छेदो⁽⁵⁾दप्रसङ्गो दुर्निवारो 10
भयतामित्यतो नास्त्येव भाषायां स्वभावात् उत्पत्तिरिति सिद्धं ॥

पयोक्तार्यसमाधिरात्रभट्टारके⁽⁷⁾

* * * * * [132a] * * *

1) རེ་ལྟར་རྩ་གསུམ་དག་ཏུ་ཡང་། རྩེད་མའི་རྩུན་ནི་མེ་རིགས་ན།

2) རྩ་གསུམ་ཆར་ཏུ་ཡང་།

3) རྩ་གསུམ་དག་ཏུ་གང་མེད་པ། རེ་ནི་རེ་ལྟར་རྩེད་མའི་རྩུན་ལྟོ།

4) *idānim* n'est pas traduit.

5) Voir p. 422, l. 15.

6) Le tibétain donne *darçana*.

7) Les Mss. reproduisent ici les stances qu'on a lues p. 109.5 — 112.4 et p. 205. — Le tibétain ne fournit pas cette citation et les variantes ont été relevées ci-dessus.

ज्ञापते ध्ययते चापि न च ज्ञातिर्न च च्युतिः ।
यस्य विज्ञानं⁽²⁾ एष समाधिर्नास्य दुर्लभः ॥ इति ।

तथा ।

मूमुक्षिता सद ते नर[⁽¹⁾Tib. 160a]लोके

येहि धचित्तिप जातिगि धर्माः ।

5

न च धर्म अर्धविगल्पो

चित्तपपञ्चविभाजित सर्चि ॥

भोव अभाव विभावयि ज्ञानं

सर्वमचित्तपि सर्वमभूतं ।

ये पुन चित्तवशानुग वाला-

10

स्ते दुष्टिता भयकोटिगतेषु ॥

यो पि च चित्तपि शून्यकधर्मान्

सो पि शुभार्गपपञ्चकु वालाः ।

अनर्कोर्तित शून्यकधर्मा-

स्ते च अननर अनर उक्ताः ॥

15

ལྷ་མ་ བཞིན། འོང་པ་ མེད་ཅིང་ འདི་ནས་ འབྲོ་པ་འང་ མེད། ལྷན་ རྣམས་ ཉལ་ཏུ་
སྒྲིང་ཞིང་ མཆོག་མ་ མེད། ཅེས་བྱ་པ་ རང་། དེ་བཞིན་ཏུ།

1) Mss. *vyayate*

2) Mss *yasyo* (**sya*) *viśvānato* | *esā* (*esām*). . གང་གིས་ མེས་པར་ འབྲུང་པ་

ཡིས། ཉིང་ འཛིན་ འདི་ནི་ རྟེན་ མེད་གས།

3) Voir ci-dessus p. 276. 13.

4) Voir ci-dessus p. 133. 14 et 348. 14.

ज्ञातपश्चात्त य चित्तयि धर्मान्
 सोऽपि च चित्तु न ज्ञातु न भूतः ।
 चित्तचित्तर्कणं सर्वं पपञ्चाः
 मूलं अचित्तियं बुध्यन् धर्मानिति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोटिपादोपरचितायां प्रसन्न[132b]पदार्थां मध्यमकवृत्तौ संभव-
 ४ विभवपरोक्षानामैकविंशतितमं प्रकरणं ॥

XXII.

तथागतपरीक्षा नाम द्वाविंशतितमं प्रकरणं

धत्राह । विद्यत एव भवि संततिस्तथागतसद्भावात् ।

इह हि भगवता महाकरुणोपायप्रज्ञाद्वयज्ञानधारिणा सकलत्रैधानुकाशेपसहजान-
त्यादिदुःखव्युपशमिकमनसा त्रिभिः कल्पासंख्येयैः सप्तभिर्वा नैरुत्तयक्रमेणोद्यच्छन्ना तैस्ती- 5
र्निरतिशयेरतिविचित्रैः पुण्यक्रियाप्रारम्भैः सकलत्रगद्विहोदयेकाक्रियासततैः प्रियैकपु-
त्रादप्यधिकमरनिर्वयेपत्रगदनुपकृतत्परेण महाकरुणापर्ययेन तत्र तत्रोपपत्त्यापतने
नितिसलिलज्वलनपवनसाधारणभियज्यमकामकोतृक्यज्जनानां स्वेच्छात उद्योग्यतामा-
त्मानमुपगमयता महाकालेन सार्वज्ञं सर्वाकारपरिच्छेदि पदगधिगतं । स एवमधिगमनमव-

1) རྩོད་པའི་ ལྷོན་

2—2) N'est pas représenté dans le tibétain

8) D'après un Ms qui porte *śārmā*; les autres *śjānanarāṣakala, jñāni-
rāṣasakala*.

4) བསྐྱེད་པ་ བྱང་མ་མེད་པ་ གཞུང་ལྔ་ལ་ བུལ་བྱ་བར་ རྩོད་པའི་ ལྷོན་ལྷུན་

— Il est souvent admis que la carrière du Bodhisattva dure trois *asamkhyeyas*, voir *Bodhisattvabhūmi*, I. vi § 6 — Les sept *asamkhyeyas* me paraissent être nouveaux. — Peut-être *nairāntarya*°.

5) འབྱུང་པའི་ གནས་ རྩོད་ རྩོད་

6) Dans le tibétain, *sādhāraṇa* est placé après *bhauṣajyārṣa*. — La terre, l'eau, etc., appartiennent ou plutôt sont à la disposition de toute créature — La comparaison est classique, voir *Bodhic. III. 20. 21* (où *upajītya* correspond à notre *upabhogya*)

7) Mss. *śiṣṣhatopa*° — རྩོད་པའི་ འདོད་པ་ རྩོད་པར་

8) Mss. *mahākāreṇa*. — རྩོད་པའི་ མེད་པའི་ གཞུང་ ལྔ་ལ་ བུལ་བྱ་བར་ རྩོད་པའི་ ལྷོན་ ལྷུན་ བསྐྱེད་པ་ རྩོད་པར་

9) Forme assez rare, comp. *tāhāgata*, etc.

ज्ञानानो भगवान् यथा धर्माणां तच्च व्यवस्थितं तथैवाशेषतो गतवानुद्धत्वात्तथागतं
इत्युच्यते ।

यद्यपि भवसंततिर्न स्यात्तदा तथागतोऽपि न स्यात् । न ह्येकेन जन्मना शक्यं
तथागतत्वमनुप्राप्नुम् । तस्माद्विध्यत एव भवसंततिः [Tib. 180b] स्तथागतसद्भावादिति ॥

- ४ उच्यते । भवदीयमेव कौदमतिमद्ज्ञानं भवसंततानस्याविच्छेदवर्तितां चातिदीर्घ-
कालं च गमयति । यस्य नाम भवतोऽतिमद्ज्ञानधनान्धकारमेव विचित्रैरुपपत्तिशृङ्खल-
ज्ञानलोकोर्विघ्नस्थमानमप्यतिचिरत्कालाभ्यासवासनाविस्तराभिवृद्धमप्यापि न विघ्न-
स्यते न निवृ[183a]र्तते ॥ यदि हि तथागतो नाम कश्चित्स्यात्स्वभावतस्तदा तस्य मृक्ता
कालेनाभिनिवृत्तेर्भवसंततिः स्यात् । न च तथागतो नाम कश्चिद्भावस्वभावतः⁽⁶⁾ उपलभ्यते ।
- 10 केवलं तु भवानविद्यातिमिरोपकृतमतिनयनतया द्विचन्द्रकेशमशकादिवन्मिथ्या तथागतं
नाम स्वभावत उपलभते ॥ यथा च तथागतो नास्ति स्वभावतस्तथा प्रतिपादयन्नाक ।

स्कन्धा न नान्यः स्कन्धेभ्यो नास्मिन् स्कन्धा न तेषु सः ।

तथागतः स्कन्धवान् कतमोऽत्र तथागतः ॥ १

- यदि हि तथागतो नाम कश्चित्पदार्थोऽस्मिन् निष्प्रपञ्चः⁽⁷⁾ स्यात् । न स्कन्धस्वभावो
15 वा भवेत् । द्वपदेनासंज्ञासंस्कारविज्ञानाख्यस्कन्धपञ्चकस्वभावो वा भवेत् । यदि वा शी-

1) Voir ci-dessus 31, n. 1, et aussi les remarques de Rājendralāl, trad. du Lalita (Bibl. Indica, N° 455) p. 19 (d'après Csoma et Hodgson).

2) Mss. *tathāgatataṭam*.

3) Je comprends *atidīrghakālācartitām* ca. Le tibétain ne répète pas ca.

4) Mss. *jñānalohair*.

5) *མཆོད་པར་ འགྲུལ་པའི་ཕྱིར་*.

6) Mss. *bhāvasabhāvaḥ svabhāva upa°*.

7) *ཡུང་ མེད་ ཡུང་ལོག་པ་ གཞན་ མེད་ རེ་པ་ ཡུང་ མེད་ རེ་ མེད་*

རེ་པའི་ལོག་པ་པ་ ཡུང་ལྟ་ མེད་ རེ་པའི་ལོག་པ་པ་ གཞན་ལོག་ ཡིན།

8—8) Non représenté dans le tibétain.

लसमाधिप्रज्ञायिमुक्तिविमुक्तिज्ञानदर्शनाख्यपञ्चस्कन्धस्वभावा¹⁾ । तद्यतिरिक्तो वा भवेत् ।
पूर्वका एव पञ्च स्कन्धाः मत्तप्रज्ञप्तिनिमित्तत्वादिकं विचारे परिगृह्यते । नोतरे यस्याप-
का[Tib 161a]वदिषां पूर्वकैरुत्तरीवितत्वादिति ॥

यदि वा पञ्चस्कन्धव्यतिरिक्तो भवेत् । तत्र तद्यागते वा स्कन्धाः स्युः स्कन्धेषु वा
न भवेत्तद्यागतो [वा स्कन्धवान् भवेत्] धनवानिव देवदत्तः ॥ सर्वथा च विचार्यमाणो न
संभवति । कायं कृत्वा । तत्र तावत्स्कन्धा एव न तद्यागतः । किं कारणां । उक्तं किं²⁾ ।

यदिन्धनं स चेदग्निरेकत्वं कर्तृकर्मणोः ।

भवेदिति तद्विहापि योष्यं ।

म बुद्धो यो क्षुधादानमेकत्वं कर्तृकर्मणोः

भवेदिति³⁾ ॥ तथा ।

10

यात्मा स्कन्धा यदि भवेदुदयव्यक्तागभवेत्⁴⁾

इत्युक्तं तद्विहापि योष्यं ।

बुद्धः स्कन्धा यदि भवेदुदयव्यक्तागभवेत् ॥ इति ।

एवं तावत्स्कन्धा न तद्यागतः ॥ उदानो नान्यः स्कन्धेभ्यस्तद्यागत इति । किं
कारणां । उक्तं किं⁵⁾ ।

15

1) Voir ci-dessus 292, n. 4. D'après Candrakīrti, *Madhyamakāvatāra* bḥāṣya 62 8, le Bouddha a deux corps, *dharmakāya*, *rūpakāya*, lequel est constitué par les *skandhas* « spirituels » qui sont énumérés ici.

2) མེས་པུ་རུ་གདགས་པའི་སྤྱི་ཡོན་པས་. — « C'est parce que ces *skandhas* s'y trouvent que l'on appelle « *saṃsāra* le *saṃsāra* ». Voir ci-dessus 285, n. 4.

3) Ms. *pūṇatraya prāṇte bhārayatād iti* — ལྷ་མའི་ཁོངས་སུ་འདུས་པའི་སྤྱིར་. —

4) = X. 1 (202. 11)

5) ཏེར་ལེན་གང་དེ་མངས་སྤྱོད་ན། ཐུན་པ་ལོ་དང་ལས་གཅིག་འབྱུར།

6) = XVIII. 1 (341. 3)

7) = X. 1 (202. 12)

अन्यथोदिन्धनादगिरिन्धनादप्युते भवेत् ।

त[133b]र्था ।

परत्र निरपेक्षत्वादप्रदीपनहेतुः ।

पुनरारम्भवैषम्यमेवं चागमकः सतीति ॥

5 तत्रेकापि योऽर्थः ।

बुद्धो ऽन्यथेदु[पादानादु]पादानं विना भवेत् ।

तथा ।

परत्र निरपेक्षत्वादानुपादानहेतुः ।

पुनरारम्भवैषम्यमेवं चागमकः सति ॥

10 तथा ।

स्कन्धेभ्योऽन्यो यदि भवेद्भवेदस्कन्धलक्षणाः । इति ॥

अन्यत्वाभावाच्च स्कन्धादीनां तथागतस्य च तथागते [Tib. 181b] स्कन्धा नोपप-
द्यते । नापि स्कन्धेषु तथागत इत्युपपद्यते ॥ उक्तं चैतन्मध्यमकावितारे पक्षद्वयव्याख्यानं ।

स्कन्धेष्वात्मा विद्यते नैव चामो

15 सति स्कन्धा⁽³⁾ आत्मन्वेतीह यस्मात् ।

सत्यन्यत्र स्यादियं कल्पना वै

तच्चान्यत्वं नास्त्यतः कल्पनैषा ॥

स्कन्धवानपि तत्रागतो यथा न भवति तथा तत्रैवोक्तं ।

इष्टो नात्मा रूपवान्नास्ति यस्माद्

20 आत्मा⁽⁴⁾ वल्लार्थोपयोगो हि नातः ।

1) = X. 2 (203. 7).

2) Les stances citées sont extraites du Chap VI (142 et 143). Voir Mu-
séeon, 1900, p. 226 et 1905, p. 211.

3) Mss. *nānātmani*.

4) Mss. *ātmanāmatvārthāya*°.

भेदे गोमान् रूपवानप्यभेदे

तन्वान्यत्वे [५]रूपतो नात्मनः स्तः⁽¹⁾ ॥

तन्वान्यत्रपक्ष एव तु पक्षापि पक्षा अतर्गता वस्तुतः सत्कायदृष्टिप्रवृत्त्यपेक्षया तु पक्ष पक्षाः समुपवर्णस्त घाचार्येणेति विज्ञेयं । यथैवं स्कन्धेषु पक्षधा विचार्यमाणो नास्ति तथागतः स केनान्येनात्मना भविष्यतीति सर्वथा न संभवत्येव तथागत इति भावस्वभा- 5 वादपश्यन्त घाचार्यपादाः प्राक्कः कतमोऽत्र तथागत इति । नास्त्येव स कश्चित्सकलत्रैलो- क्यवस्तुविषयिद्रावस्वभाव⁽⁴⁾ इत्यभिप्रायः । तथागताभावाच्च भवसंततिरपि⁽⁵⁾ ऋव्यसंतति- र्नास्तीति सिद्धं ॥

यत्रैके वदन्ति । नैव हि स्कन्धास्तथागत इति ब्रूमो यथोक्तदोषप्रसङ्गात् । नापि स्कन्धव्यतिरिक्तः । नापि तथागतेऽनात्मवान् स्क[134 a]न्धान् वर्णयामो किमवति पर्वत 10 इव तरुखण्डं । नापि स्कन्धेषु तरुखण्ड इव सिद्धं । नापि स्कन्धवत्तं वर्णयामो लक्षणव-

1) La version tibétaine de notre commentaire s'écarte des deux versions de Mdo XXIII (voir Muséon, loc. cit) བདག་འདི་ གཟུགས་ལྷན་ མ་ཡིན་ གང་ གི་ཕྱིར། བདག་མེད་ དེ་ཕྱིར་ ལྷན་ནོན་ ཏན་ འཕྲེལ་མེན། བ་དང་ ཟུགས་ལྷན་ བ་མེ་ ཏན་ གཟུགས་ལྷན། དེ་ཉིད་ གཞན་ཏུ་བདག་ མེད་ ཏོས་མེད་ཕྱིར། ॥ *ātmā rūpavān nāsti* [ou *na iṣṭaḥ*]. *yasmān nāsti, ato nāsti tattvārthasambandhaḥ bhede gomān alhedhe rūpavān, tattvānyatvena ātmā nāsty arūpataḥ* (= *svabhāvābhāviāt*)

Les autres traducteurs ont lu de même les trois premiers pādas Pour le quatrième, ils comprennent : l'*ātmā* n'est ni identique au *rūpa* ni différent བདག་གི་ གཟུགས་ལས་ དེ་ཉིད་ གཞན་ཉིད་ མེད། = *tattvānyatve rūpato nātmanah*

2) Mss. *pradīṣṭy*^o

3) D'après le tibétain *tathāgatasya sarvathāsamūhavam paśyantaḥ*.

4—4) Manque dans le tibétain.

5) *dravyasaṃtati* manque dans le tibétain

6) Le *Dharmakāya* est une série de *śāndhas* purs : *anūśavaskandha-saṃtāna* (Abhidh. k v. Burn. 448 b; J. R. A. S. 1906, 948)

तमिव [Tib. 162a] चक्रवर्तिनमेकत्वान्यत्वानभ्युपगमादेव । किं तर्हि स्वन्धानमस्ती-
नुपादाय तत्त्वान्यत्वान्यवाच्यं तथागतं व्यवस्थापयामः । तस्मान्नायं विधिर्स्माकं बाधक
इति ॥

घत्रोच्यते ।

5

बुद्धः स्वन्धानुपादाय यदि नास्ति स्वभावतः ।

स्वभावतश्च यो नास्ति कुतः स परभावतः ॥ २

यदि किं बुद्धो भगवानमलान्⁽¹⁾ स्वन्धानुपादाय तत्त्वान्यत्वेनावक्तव्यः प्रज्ञप्यते । न
तर्हि स्वभावतः सोऽस्तीति व्यक्तमापद्यते प्रतिबिम्बवदुपादाय प्रज्ञप्यमानत्वात् ।
यद्येदानीं स्वभावतो नास्त्यात्मीयेन स्वरूपेण स कथमविद्यमानः स्वभावतः स्वन्धानुपा-
दाय परभावतो भविष्यतीति । न ह्यविद्यमानो वन्ध्यातनयः परभावमपेक्ष्य भवतीति
10 पुण्यते ॥

अथ स्याद्यथैव किं प्रतिबिम्बकं स्वभावतो ऽसंविद्यमानमपि परभावे मुखादर्शा-
दिकमपेक्ष्य भवति । एवं च तथागतो ऽपि स्वभावतोऽसंविद्यमानो ऽनाम्रवान्⁽²⁾ पञ्चस्वन्धा-
नुपादाय परभावतो भविष्यतीति । एवमपि ।

1) འཁོར་ལོ་ས་པ་སྐྱུང་པའི་ཀུལ་པོ་

2—2) *amalan*, non représenté dans le tibétain

3) གཤམ་དེ་སངས་ཀྱིས་ཐུང་སྟོང་ལ། བརྟེན་ན་རང་ཐུང་ལས་ཡོད་མེད། རང་
བཞིན་ལས་ནི་གང་མེད་པ། དེ་གཞན་དངོས་ལས་གཤམ་ཡོད།

4) འདོགས་ན།

5) བཞིན་རང་མེ་ལོང་ལ་སོགས་པ་གཞན་གྱི་དངོས་སྟོང་ལ་

6) Le tibétain porte simplement ཐུང་སྟོང་ལ་བརྟེན་ནས་

प्रतीत्य परभावः यः सोऽनात्मेत्युपपद्यते ।

यश्चानात्मा स च कथं भविष्यति तथागतः ॥ ३

यदि प्रतिविम्बवत्परभावः प्रतीत्य तथागत इष्यते । एवं सति प्रतिविम्बवदेव स तथागतोऽनात्मेत्युपपद्यते । न तु स्वभावत इति युज्यते ॥ घात्मा [Tib. 162b] जन्द्देऽयं स्व-
भावशब्दपर्यायः यश्चा[ना]त्मा विःस्वभावः प्रतिविम्बवदेव स [134b] कथं तथागतः स्य- ॥
(२) भविष्यतो भविष्यति । घविपरोतपार्गगतो न भविष्यतीत्यभिप्रायः ॥

किं चान्यत् । इह यदि तथागतस्य नाशितस्वभावः स्यात्तदा तत्स्वभावविज्ञेया
स्वान्धस्वभावः परभाव इति स्यात् । तं च परभावः प्रतीत्य तथागतः स्यात् । यदा तु
तथागतस्य स्वभाव एव नास्ति । तदा कुतः स्वान्धाना परत्वं स्यादिति प्रतिपादयन्नाह

यदि नास्ति स्वभावस्तथा परभावः कथं भवेत् ।

10

यदा चैवं स्वभावपरभावौ न स्तस्तदा ।

स्वभावपरभावान्यामृते कः स तथागतः ॥ ४

(३) पदार्थो किं भवन् स्वभावो भवेत्परभावो वा । ताभ्यां तु बिना कोऽसावपरः पदा-
र्थास्ति यस्तथागत इति व्यवस्थाप्यते । तस्मान्नास्ति स्वभावतस्तथागत इति ॥

1) Mes. sa nātmepratityupā°. गद'द्वेग' गद'द्वे' श्रु' द'द्वे' स'द्वे' द'द्वे' र'द्वे'
स'द्वे' श्रु' द'द्वे' म'द्वे' र'द्वे' गद'द्वे' स'द्वे' श्रु' म'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' श्रु' र'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' r'
ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' ॥

2) Non représenté dans le tibetan

3) म'द्वे' र'द्वे' ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' ॥

4) ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' म'द्वे' र'द्वे' ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' म'द्वे' र'द्वे' ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' m'
स'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' र'द्वे' ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' म'द्वे' र'द्वे' ग'द्वे' र'द्वे' स'द्वे' र'द्वे' m'
5) र'द्वे' र'द्वे' ॥

किं चान्यत् ।

स्कन्धान्यधनुपादाय भवेत्कश्चित्तथागतः ।

स इदानीमुपादद्यादुपादाय ततो भवेत् ॥ ५

यदि मन्यसे स्कन्धेभ्यस्तच्चान्यत्वेनावक्तव्यस्तथागतः स्कन्धानुपादाय प्रज्ञप्यत
 ६ इति । तत्कदा युज्यते । यदि स्कन्धाननुपादायामूर्त्तात् पूर्व कश्चित्तथागतो नाम भवेत्स
 स्कन्धानुपादद्यात् । व्यतिरिक्त एव हि पूर्वसिद्धो घना[Tib. 168a]देवदत्तो घनस्योपा-
 दानं कुरुते तद्वदेतान् स्कन्धाननुपादाय यदि कश्चित्तथागतः स्यात्स इदानीं स्कन्धानु-
 पादद्यात्⁽⁴⁾ । ततश्च तान् स्कन्धानुपादाय ततो भवेत् ॥ विचार्यमाणस्तु सर्वथा

स्कन्धान् चाप्यनुपादाय नास्ति कश्चित्तथागतः ।

10 निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् ।

यश्च नास्त्यनुपादाय [स उपादास्य]ति कथं ॥ ६

अविद्यमानत्वादित्यभिप्रायः । यदा चैवं न किं चिदप्यु[185a]पादते तदा स्कन्धा-
 नुपादाय तथागतो नाम भविष्यतीति नोपपद्यते ॥ यदा चैवं तथागत उपादानात्पूर्वमवि-
 द्यमानत्वात् किं चिदुपादते तदा तदुपादानस्यापि केन चिदप्यनुपादीयमानस्योपादानत्वं

16 न संभवत्येवेति प्रतिपादयन्नाह ।

1) ग'ल'दे' सु'स' म'सहे'र'म' । दे'सदे'र'ग'मे'र'स' म' म'ग'ल' य'द'ग' । दे'वे'
 र'ग'वे'र' सहे'र' म'सु'र'दे' । सहे'र'र'स' दे'ल'स' म'सु'र'ल'र'ग' ।

2) सु'स'स'ल' सहे'र'र'स' म'सु'र'स' । Voir ci-dessous note 4.

3) र'म' ल'वे'र'स' सु'द'स' ।

4) सु'स'स'र'ग'ल' सहे'र'स' म'सु'र'दे' ।

5) सु'स'स' र'म'स'ल' म'सहे'र'स' । दे'सदे'र'ग'मे'र'स' म' म'ग'ल' य'द'मे' ।

ग'द'दे'ग' म'सहे'र' य'द'मे'र' । दे'वे' र'म'स' र'म'ल'वे'र' म'सु'र' ।

न भवत्यनुपादत्तमुपादानं च किं चन ।⁽¹⁾

यदा चैवमुपादानं केन चिदप्यनुपादीयमानत्वाद्वापादानं न भवतीति तदोपादाना-
भावाद्वापादातापि कश्चिन्नास्तीति प्रतिपादयन्नाह ।

न चास्ति निरुपादानः कश्च चन तथागतः ॥ ७⁽²⁾

इति ॥ तदेवं यथोपपादितन्यायेन ।

5

तन्नान्यत्वेन यो नास्ति मृग्यमाणश्च पञ्चधा ।

उपादानेन स कथं प्रज्ञाप्यते तथागतः ॥ ८⁽³⁾

यो हि तथागतो विचार्यमाणो मृग्यमाणस्तत्त्वेन स्वान्धेभ्य एवात्मेन नास्ति । अन्य-
त्वेन स्वान्धेभ्यः पृथक्त्वेन च यो नास्ति । एवं तन्नान्यत्वासत्त्वादाधाराधिपतद्वत्पक्षः⁽⁴⁾प्र-
कारे⁽⁵⁾[Tib. 109b]मृग्यमाणो यो नास्ति स कथमत्यन्ततोऽभविद्यमानस्तथागत उपादानेन 10
शक्यः प्रज्ञापयितुमित्यतोऽपि नास्ति तथागतो नाम [स्व]भावतः ॥

न च केवलमनेन विचारेण तथागत एव नास्ति ।

यदपीदमुपादानं तत्स्वभावान्न विद्यते ।

1) Mss. *anupādātām*

2) ཏེ་ཤར་སྤངས་པ་ མ་ཡིན་པར། ཏེ་ཤར་ལེན་པར་ ཅིས་ མེ་ འགྱུར། ཏེ་ཤར་
ལེན་པ་ མེད་པ་ཡི། དེ་ཤེན་གཤེགས་པ་ ཅི་ ཡང་ མེད།

3) རྣམ་པ་ལྔས་ བེ་ བཅོམ་ལྷན་ན། གང་ཞིག་ དེ་ཏིང་ གཞན་ཏིང་ཏུ། མེད་པའི་
དེ་ཤེན་གཤེགས་པ་ དེ། ཏེ་ཤར་ལེན་པས་ ཇི་ལྟར་གང་གས།

4) Mss. *evattāpyāsattvāt . ādhāra*° དེ་ཏིང་ ཏང་ གཞན་ཏིང་ཏུ་ མེད་ བས་

5) Ms. *taḍvatprekṣaparakāra*. — དེ་ ཏང་ ལྔན་པའི་ རྣམ་པ་ ལྔས་

प्रज्ञप्यते च शून्येन कार्यं शून्यस्तथागतः ॥ १०

नैव तत्संभवति यद्विद्यमानेनाविद्यमानस्य तथागतस्य प्रज्ञप्तिः स्यादिति ।

तस्मात्स्कन्धानुपादाय तथागतः प्रज्ञप्यत इति नोपपद्यते ॥

अत्राहुः । अहो^(१) वत कृता प्रत्याशास्माकं । ये हि नाम वयं स्वविकल्पविकल्पितातिकठिनमुदर्शनमालुतालतालालाघवद्वेषु निर्वाणपुरगाम्यविपरीतमार्गमनपरि- ५
ध्वेषु घनतिक्रातसंसारद्वीकात्ता[136a]रुद्धगेषु कणभलातपादिगम्बर्जैमिनिनैपायि-
कप्रभृतिषु तीर्थकरेष्वविपरीतस्वर्गापवर्गमार्गोपदेशाभिमानिषु स्पृहां परित्यज्य । निर-
वशेषान्यतीर्थमत्तन्धकारोपघातकं स्वर्गापवर्गानुगाम्यविपरीतमार्गसंप्रकाशकं सद्धर्मदे-
शानानिपुत्तरकिरणव्याप्तशेषाणां^(४)मुक्ते विविधविनेयजननतिकमलमुडां^(५)लाविवोधनतत्परं
[Tib. 164 b] यथावद्वस्थितपदार्थतन्त्राविभाजना[ना]ममलैकचतुर्भूतं सकलज्ञगच्छरण्यभूत- 10

१) दे'ल्लर' ठे'र'स्र'स' ठे'र'ले'य'। इ'म'स'गु'द'त्रै'स' श्रृ'द'स' णि'। श्रृ'द'स'स'
दे'स'दे'क'ग'मे'ण'स' श्रृ'द'स'। हे'ल्ल'सु'र'न' न'रे'ण'स'स' न'ल्लु'र'।

२) Mss. *ahesitabhava ārhato praty*°, *ahesitavabhatabhā annārhatō*. — (जे'म'
म'ल' वि'वे'रु'ण'नै' रे'स'ण' स'ठ'र'ने'।

३) Mss. °*māruṭā*°. — P. W. corrige *mālulātā*, mais voyez Lalita, Lefm 212. 17 (259. 2).

४) सु'ण'स'श्रृ'दे'स'।

५) य'दु'ने'ळ'ण'स' ण'न'सु'दे'स' — *luḍmala*, comme substantif, marqué de l'astérisque dans P. W 2; mais voir Mon. Williams — *luḍmalāy*, se fermer, en parlant des yeux.

६) *ariha* est représenté par य'सु'द'स'।

७) Mss. °*bhājanāmamalaṇṇakacahsur* श्रृ'दे'र'सु' श्रृ'द'स' इ'म'स'श्रृ'दे'म'मे'द'स'ने'
मे'ण' ग'डे'ण'सु'र' श्रृ'द'स'।

मद्वितीय⁽¹⁾ दशबलवैशारद्यावेणिकबुद्धधर्मावलम्बयत्नं⁽²⁾ मर्यापानमर्यापसारधिवरं सप्तबो-
ध्यङ्गोत्तुङ्गुत्तुरगपदातिपोजितं सकलत्रिभुवनत्रयतिविरामरूपसंसारकात्तारसरिडुक्कोष-
पातत्परं चतुरस्रमपारारतिमपरशरसंपातविजयिनं सकलव्रगदसद्वाक्राङ्गमर्यापविप्रकोद्ध-
रुनिरासिनं तथागतसवितारमज्ञानघनमर्यापान्धकारनिराकरणाय मोक्षार्थिनो⁽³⁾ अनुत्तर-
म्यक्संबोध्यार्थिनः शरणं प्रतिपन्नाः । तस्य च त्रया

एवं शून्यमुपादानमुपदाता च सर्वज्ञः ।

प्रज्ञप्यते च शून्येन कथं शून्यस्तथागतः ॥

इत्यादिना स्वभावतोऽसत्त्वं भुवता भवता कृतास्माकं मोक्षप्रत्याशा⁽⁴⁾नुत्तरसम्यक्संबोध्याग-
मागिलाप इति⁽⁵⁾ । तदलं भवता तथागतमर्यापदित्यप्रच्छादकेनाकालिकघनघनावलीविस-
10 रणेन⁽⁶⁾ व्रगदन्धवारोपनेनेति⁽⁷⁾ ॥

उच्यते । अस्माकमेव कृता प्रत्याशा भवद्विधेष्ववुधव्रनेषु ये हि [136b] नाम भव-
तो मोक्षकामतयान्यतीर्थ्यमतानि परित्यज्य भगवत्तं तथागतमप्यविपरीतं परमशास्तरं
प्रतिपद्य परमगम्भीरमनुत्तरं सर्वतीर्थ्यवादासाधारणं निरात्म्यसिंक्न⁽⁷⁾दिमसकृमानाः कुर-

1) ལྷ་མེད་པ་ = *apratīsamā*.

2) Le tibétain abrège: °maṇḍalam molṣārthīnaḥ ṣaṣṭaṃ pratipannāḥ

3) *asama* manque dans un passage parallèle, Chap XXIII initio. — Les quatre *Māras*, ci-dessus 49, n. 4. — Ajouter les références Dh-a., LXXX; Nā-ma-saṃgīti. VI. 11 (52); Bodhic p 418. 15 (*caturmāraṣayajj jīno bhagavatā*).

4—4) Manque dans le tibétain.

5—5) Le tibétain diverge དེ་ལྟེན་ དེ་ལྟེན་གསལ་བའི་ ཅེ་སྟེན་ ཅེ་སྟེན་

ཐྱེན་མེད་ ཅན་ནས་ འདྲན་པ་ རྩོད་ ཅན་ བཅུད་པས་ ཅེན་གོ། *tad alam bhavati*
lathāgalamahābhāṣajayavṛkṣaṇḥ nirmūlayatā sārāhaṇḥ vivādena.

6) Cambr. °dānaghana°. — Mas. vis(e)araṇeva.

7) Comp. Bodhic. p. IX. 34 (417. e) *yaḥ pratītyasamutpādaḥ śūnyatā saiva te matī* | *bhāvāḥ svatantra nāstī simhanādaḥ tarāṇulāḥ*. — On connaît le rugissement de la nativité *kṣipā me jātiḥ*... (Mhv. I. 454); le Laṅka l'appelle un *saṃyaksimhanāda* et le met dans la bouche du fidèle qui obtient le *grāta-*

इमा इव स्वाधिमूर्तिरिदंरिक्तया विविधकुदृष्टिचालमालाकुलं विपर्यस्तजनानुपातं तमेव
मक्षाधोरसंसारखीकान्तारचारकानुगमार्गमवगाहते ॥ न हि तथागताः कदा चिदप्या-
त्मनः स्कन्धानां वास्तित्वं प्रज्ञपयन्ति ॥

यथोक्तं भगवत्यां⁽⁴⁾ । बुद्धो ऽप्यायुष्मन् सुभूते मायोपमाः स्वप्नोपमा बुद्धधर्मा अप्या-
युष्मन् सुभूते मायोपमाः स्वप्नोपमा इति ।

⁽⁵⁾
तथा ।

धर्म स्वभावतु शून्य विविक्तो
बोधि स्वभावतु शून्य विविक्ता
यो हि चोत्स पि शून्यस्वभावो
ज्ञानवतो न तु बालजनस्य ॥ इति ॥

न च धर्म सर्वत्रैव निःप्रपञ्चानां तथागतानां नास्तित्वं ब्रूमो यदस्माकं तदपवाद-
कृतो दोषः स्यात् [Tib. 165a] । अपि⁽⁶⁾ च निःस्वभावं हि तथागतं व्याचक्षाणेनाविपरी-
तार्थाभिधिर्त्सुना⁽⁷⁾ योगिना सता सर्वथा⁽⁸⁾

layānābhisamayagotra (B. T. S p. 66). — Digne d'être noté l'emploi du mot
Aśt. Prajñāp. p. 479 19: *rūpaṃ samhanādasamam*. — Sources palies, Rhys
Davids, Dialogues, p. 208, Añg. N. I. 187, II 38, etc

1) རྒྱལ་པར་མེས་པས་ བཞུགས་ཏེ་.

2) Sic Mss. Le tibétain porte simplement རྒྱལ་པས་.

3) Mss. *anuyātam*. — བཞུགས་ཏེ་.

4) Voir la citation à la fin du chapitre.

5) Cette citation manque dans le tibétain — Pour le mot *dharmasabdhāvat*

6) = གཞན་པར་.

7) Mss. *abhiśatsumā*.

8—8) Non représenté dans le tibétain.

[शून्यमिति न वक्तव्यम]शून्यमिति वा भवेत् ।

अभयं नोभयं चेति ।

सर्वमेतन्न वक्तव्यमस्माभिः ॥ किं त्वेने⁽¹⁾क्ते यथावदवस्थितं स्वभावं प्रतिपत्ता प्रति-
पत्तुं न समर्थ इति । अतो व्यपमप्यारोपतो व्यवहारस्तथ एव स्थिता व्यवहारार्थं विने-
६ यजनानुरोधेन शून्यमित्यपि ब्रूमः । अशून्यमित्यपि शून्याशून्यमित्यपि नैव शून्यं नाशून्य-
मित्यपि ब्रूमः । अत एवाह ।

प्रज्ञान्यर्थं तु कथ्यते ॥ इति ॥ ११

यथोक्तं भगवता⁽⁴⁾ शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभा[187a]वयोगेन । निर्निमित्ताः सर्वधर्मा
निर्निमित्ततानुवादाय । [अ]प्रणिहिताः सर्वधर्मा [अ]प्रणिधानयोगेन । प्रकृतिप्रभास्वराः
10 सर्वधर्माः प्रज्ञापारमितापरिशुद्धेति ॥

अन्यत्राशून्यमुक्तं । अतीतं चेद्भित्तवो रूपं नाभविष्यन्न अतवानार्पण्यवाकोऽतीतं
रूपमभ्यनन्दिष्यत् । यस्मात्तर्हि भित्तवो ऽस्त्यतीतं रूपं तस्मादार्पण्यवाकोः अतवानतीतं
रूपमभिनन्दतीति । अनागतं चेद्भित्तवो रूपमित्यादि । एवं यावदतीतं चेद्भित्तवो विज्ञानं
नाभविष्यदिति पूर्ववत् ॥

16 तथा सौत्रास्तिकमते ऽतीतानागतं शून्यमन्यदशून्यं । विप्रयुक्ता विज्ञप्तिः शून्या ॥

1) Mss. *lim bhūktam* = *lim tūktam*; mais le tibétain འོད་ཀྱང་མ་ བཟོད་ན་

2) Mss. *pratipattur*. D'après le tibétain *pratipattārāḥ pratipathum na samarthāḥ*.

3) ལྷོང་པོ་ ལེས་ རྟེན་ མེ་ བཟོད་ནེ། མེ་ ལྷོང་ ལེས་ ཀྱང་ མེ་ ལུ་ ལེད་། ལཱིས་
ནང་ ལཱིས་ མེན་ མེ་ ལུ་སྟེ། ལཱ་ལཱ་མཱི་ རྟོན་ལུ་ བཟོད་པར་ ལུ།

4) Le tibétain omet toutes les citations jusque: *yena tv abhiṣpṛāyaṇa* (445 l. 5).

5) Ce texte est cité *Abhidh. k. v. 357 a—b* par les partisans du *Sar-
vāstivāda*. — Voir ci-dessous ad XXV. 8.

विज्ञानवादेऽपि कल्पितस्वभावस्य शून्यत्वप्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् । तैमिरिकद्विचन्द्रा-
दिदर्शनवत् ।

न शून्यं नापि चाशून्यं तस्मात्सर्वं विधीयते ।

* १ सत्त्वादसत्त्वाच्च मध्यमा प्रतिपद्य सा ॥ इति⁽¹⁾ ।

येन त्वग्निप्रायेण शून्यत्वादिकमुपदिश्यते स आत्मपरीतातो बोद्धव्यः ॥

5

यथोक्तं सूत्रे ।

मायोपमं जगदिदं भवता⁽²⁾

नटरङ्गस्वप्नसदृशं विहितं ।

नात्मा [न] सत्त्वं न च जीवगती

धर्मा मरोचिदकचन्द्रसमाः ॥

10

शून्यं च शास्त्रमनुपादमयं

अविज्ञानदेव जगदुद्भवतो ।

तेषामुपायनपयुक्तिशै-

रवतारयस्यपि कृपालुतया⁽³⁾ ॥

रामादिभिश्च बहुरोगशतैः

15

संत्रासितं सततमीगितं जगत् ।

वैद्योपमो विचरसेऽप्रतिमो

परिमोचयं सुगत सत्त्वशतान् ॥

1) Les deux premiers pādas de cette stance sont cités dans Daṣabha-
mīkrame Ḡuklavīdarṣaṇā (Bendall's fragments, IV. 6. a) comme extraits
du Madhyāntavī[bhāga] ou vibhāga. Sur ce pāstra de Maitreya, voir
Tāranātha p. 128, n. 8, p. 317; Th. de Stcherbatskoï, La littérature
Yogācāra d'après Bouston (Muséon, 1905, p. 146) et diverses citations
Nāmasaṃg § 48 et 182.

2) Chapitre XVIII.

3) Mss. bhagavatā.

4) sv ne fait pas position.

5) Le tibétain omet les deux stances qui suivent.

रथचक्रवद्धमति [187b] सर्वत्रगत

तिर्यक्तु प्रेतनिरपेयु गताः ।

मूढा धदेशिक मनाथगताः

तेषां प्रदर्शयति मार्गवरं ॥ इति ॥

- 8 सर्वास्वेताः कल्पना निष्प्रपञ्चे तथागते न संभवति । न च केवलं शून्यत्वादिकमेव चतुष्टयं तथागते न संभवति । अपि च

शाश्वताशाश्वताश्च कुतः शास्ते चतुष्टयं ।

अस्तानस्तादि चाप्यत्र कुतः शास्ते चतुष्टयं⁽¹⁾ ॥ १२

- इत्तु चतुर्दशाव्याकृतवस्तूनि भगवता निर्दिष्टानि । तद्यथा । शाश्वतो लोकः । अशा-
10 श्वतो [Tib. 165b] लोकः । शाश्वतशाश्वताश्च लोकः । नैव शाश्वतो नाशाश्वतश्च लोक
इति चतुष्टयं । अस्तवान् लोकः । अनस्तवान् लोकः । अस्तवांश्चानस्तवांश्च लोकः । नैवास्त-
वान् नानस्तवांश्च लोक इति द्वितीयं । भवति तथागतः परं मरणान्न भवति तथागतः परं
मरणाद्भवति च न भवति च तथागतः परं मरणान्नैव भवति न न भवति च तथागतः परं
मरणादिति तृतीयं । स जीवस्तच्छरीरमन्यो जीवेऽन्यच्छरीरमिति ॥

- 15 तान्येतानि चतुर्दश वस्तून्व्याकृतत्वादव्याकृतवस्तूनीत्युच्यते⁽²⁾ ॥ तत्र यद्योपवर्णि-
तेन न्यायेन यथा शून्यत्वादिकं चतुष्टयं प्रकृत्या शास्ते निःस्वभावे तथागते न संभवति ।
एवं शाश्वताशाश्वतादिकमपि चतुष्टयमत्र न संभवति । असंभवादेव च चतुष्टयं बन्ध्यापु-

1) हुग' ५८' मे'हुग'य' केंग'स यडे। दे'स' ५८'य' ग'य' ५८'। मध' ५८'
मध' ५८'य' केंग'स यडे। दे'स' ५८'य' ग'य' ५८'।

2) दे'स' ५८'य' केंग'स यडे। दे'स' ५८'य' ग'य' ५८'।

3) Voir Abhidh. k. v. 355a 4: *yaś sikhāpaniyatvena na vyākṛto na lāhi-*
taś so 'vyākṛtopagrahas; tasya vastu adhiṣṭhānam ity'avyākṛtastu.

त्रस्य श्यामगौरवादिवन्न व्याकृतं भगवता लोकस्य । यथा चैतच्चतुष्टयं तथागते न संभव-
[138a]ति । एवमज्ञानतादिकमपि ज्ञात्ते तथागते न संभवति ॥

इदानीं भवति तथागतः परं मरणादित्यादिकस्यापि कल्पनावतुष्टयस्य प्रवृत्त्यसं-
भवमुद्धावयन्नाह ।

येन ग्राहो गृहीतस्तु धनो ऽस्तीति तथागतः ।

5

नास्तीति स विकल्पयन् निर्वृतस्यापि कल्पयेत् ॥ १३

येन हि धनतरो मरुताभिनिवेशेनास्ति तथा [Tab. 160a] गत इति ग्राहो गृहीतः
परिकल्प्य उत्पादितः । स नियतं परिनिर्वृते तथागते न भवति तथागतः परं मरणान्म-
रणादुत्तरकालं न भवत्युच्छिन्नस्तथागतो न संविध्यत इति परिकल्पयेत् । तस्यैव विक-
ल्पयतः स्याद्वृष्टिकृतं ॥ यस्य तु न कस्यां चिदप्यवस्थायाम् स्वभावशून्यत्वात्तथागतस्या- 10
स्तित्वनास्तिर्त्वं । तस्य पत्ते

स्वभावतश्च शून्येऽस्मिंश्चित्ता नैवोपपद्यते ।

परं निरोधाद्भवति बुद्धो न भवतीति वा ॥ १४

आकाशे चित्ररूपकल्पनावदेष्टा कल्पना नास्तीत्यभिप्रायः ॥ तदेवं प्रकृति-

1) गद'शैष' दे'सदे'क'मि'ग'स' यिर' ठेस । ऽर्दे'क'स' सु'ग'स' ग'बु'न' शु'र'स' ।
दे' के' सु'द'क'द'स'स'य' । मे'न' ठेस' इ'म'ह'ग' ह'ग'स'र' से'न' । — Notre xylographe
a *stug-pas*. — Les Mss. portent: *grhīlas tu yenāstīti tathāgataḥ / nāstīti iḍ*
vikalpayan.

2) Non représenté dans la version tibétaine.

3) दे'ल्ल'र' ह'ग'स' दे'ल' ल्ल'स'र' सु'स'स'र' ऽल्लु'र'र' । — M. Vyat. 205. 11.

4) र'द'स'दे'क'शु'स' के' ह'ग' दे'ल' । स'द'स'कु'स' सु'द'क'द'स'द'स' के' । यिर'र'
दे'ल'स' मे'न'र' दे'स' । स'स'स'स' ऽस'द'स' ह'ग' मे' ऽल्लु'र' । C'est à dire *param*
marāṇāḍ ., malgré les Mss. *param narodhād*...

शास्ते निःस्वभावे तथागते सर्वप्रपञ्चातीति मन्दबुद्धितया शाश्वताशाश्वतादिकया नित्या-
नित्यास्तिनास्तिशून्याशून्यसर्वज्ञासर्वज्ञादिकया कल्पनया

प्रपञ्चयन्ति ये बुद्धं प्रपञ्चातीतमव्ययं ।

ते प्रपञ्चकृताः सर्वे न पश्यन्ति तथागतं⁽¹⁾ ॥ १५

- 5 वस्तुनिबन्धना किं प्रपञ्चाः स्युरवस्तुकः च तथागतः । कुतः प्रपञ्चानां प्रवृ-
[188b]त्तिसंभव इति । अतः प्रपञ्चातीतस्तथागतः । अनुत्पादस्वभावाच्च स्वभावात्तराग-
मनादव्ययः ॥ तमित्थंविधं तथागतं स्वोत्प्रेक्षितमिष्ट्यापरिकल्पमलमलिनमानसतया
विविधैरभूतैः परिकल्पविशेषैर्ये [18b, 166b] बुद्धं भगवतं प्रपञ्चयन्ति । ते स्वकीरेव प्रप-
ञ्चकृताः सप्तस्तथागतगुणसमृद्धेरत्यन्तपरोक्षवर्तिनो भवन्ति । ततश्च शबभूता एतस्मिन्
10 प्रवचने न पश्यन्ति तथागतं ज्ञात्यन्या इवादित्यं ।

अत एवाह भगवान्⁽²⁾ ।

ये मां द्रुपेण शक्राक्षुर्ये मां घोषेण मन्वयुः ।

मिथ्याप्रकाशप्रसृता [न] मां द्रुह्यन्ति ते जनाः ॥

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया किं नायकाः ।

- 15 धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विजानितुं ॥ इति ॥

तदत्र तथागतपरीक्षायां सत्त्वलोकः सकलः समुत्सुरादिः परीक्षितः । यथा चायं
सत्त्वलोको निःस्वभावस्तथा भाजनलोकस्यापि वायुमण्डलादेरकनिष्ठवितानभवनपर्यन्तस्य
नैःस्वाभाव्यमुद्भावपन्नाकः ।

तथागतो यत्स्वभावस्तत्स्वभावमिदं जगत् ।

1) गान्दरा शब्दकुशं श्लेषं नदसं मेरुं । नदसंमेरुं श्लेषं मेरुं । श्लेषं
यसं नदसं मेरुं श्लेषं । देवदेवगणेशस्य मर्षेण मेरुश्लेषः ।

2) Voir Vajracchedikā, p. 43; Bodhicaryāvatārap 421. 10; J. R. A. S. 1906, p. 948.

3) Voir ci-dessus 371. 1.

इदं जगदित्ययं भावनलोक इत्यर्थः ॥ किंस्वभावस्तथागतः पुनरित्याह ।

तथागतो [निःस्वभावो] निःस्वभावमिदं जगत् ॥ इति⁽¹⁾ ॥ १६

यथा च जगतो नैःस्वभाव्यं तथा प्रत्ययपरिज्ञादिभिः प्रतिपादितं ॥

यत एवोक्तं सूत्रे ।

अनुपाद्धर्मः सततं तथागतः

5

सर्वं च धर्माः सुगमेन सादृशाः ।

निमित्तमाह्णा तु बालद्युद्धयः

असत्सु धर्मेषु चरति लोके ॥

⁽²⁾ तथागतो हि प्रतिविम्बभूतः

कृष्णलस्य धर्मस्य अनासवस्य ।

10

नैवात्र तथता न तथागतो ऽस्ति

त्रि[139a]यं च संदृश्यति सर्वलोके ॥ इति ॥

उक्तं भगवत्या प्रज्ञापारमिताया⁽³⁾ अथ खलु ते देवपुत्रा ग्रापुष्पतं सुभूतिं स्ववि-
रगेतद्वोचन् । किं पुनरार्यसुभूते [13b 167a] मायोपमास्ते सद्वा न ते माया ॥ एवमुक्त
ग्रापुष्मान् सुभूतिस्तान् देवपुत्रानेतद्वोचत् । मायोपमास्ते देवपुत्राः सद्वाः स्वप्नोपमास्ते 15
देवपुत्राः सद्वा इति हि माया च सद्वाश्चाद्वयमेतद्वैधीकारं । इति हि स्वप्नश्च सद्वाश्चाद्व-
यमेतद्वैधीकारं । सर्वधर्मा अपि देवपुत्रा मायोपमाः स्वप्नोपमाः । श्रोतव्यापन्नोऽपि मायो-
पमः स्वप्नोपमः । श्रोतव्यापत्तिफलमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । एवं सकृदागाध्यपि सकृदागा-

1) दे'सदेव'गमे'ग'स'सवि' रस'सदेव' ग'स' । दे' वै' रश्च' रदे'वि' रस'सदेव'
येव । दे'सदेव'गमे'ग'स'स' रस'सदेव' मे' । रश्च'स' रदे'ये' रस'सदेव' वे' ।

2) Dans le premier chapitre et les suivants.

3) Cette stance est citée ci-dessous ad XXV. 24

4) Voir Aṣṭ prajñāp. 89 12, Bodhicaryāv. 379.5 — Quelques variantes.

मिफलमपि । अनागाम्यपि अनागामिफलमपि । अर्हत्त्वमपि मायोपमः स्वप्नोपमः । अर्हत्त्व-
 फलमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । प्रत्येकबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपमः । प्रत्येकबुद्धत्वमपि
 मायोपमं स्वप्नोपमं । सम्यक्संबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपम इति सम्यक्संबुद्धत्वमपि मा-
 योपमं स्वप्नोपममिति वदामि ॥ अथ खलु देवपुत्रा आयुष्मन्तं सुभूतिमेतद्वोचन् । सम्य-
 5 क्संबुद्धोऽपि मायोपमः स्वप्नोपम इति सम्यक्संबुद्धत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपममिति ⁽¹⁾ स
 अर्थसुभूते वदसि ॥ सुभूतिराह । निर्वाणमपि देवपुत्रा मायोपमं स्वप्नोपममिति वदामि
 किं पुनरन्यं धर्मं ॥ देवपुत्रा आहुः । निर्वाणमप्यार्यसुभूते मायोपमं स्वप्नोपममिति वद-
 सि ॥ सुभूतिराह । यस्यपि देवपुत्रा निर्वाणाद[Tib. 187b]प्यन्यः कश्चिद्धर्मो विशिष्टतरः
 [189b] स्यात्तमप्यकं मायोपमं स्वप्नोपममिति वदेयमिति हि माया ⁽²⁾ च निर्वाणं चाद्वयमे-
 10 तद्विधीकारमिति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादेपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ तथागतपरीक्षा
 नाम द्वाविंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Manque dans le tibétain et dans Asṭ prajñāp

2) D'après le tibétain; Mss. māyopāmasvapnaḥ ca nirvāṇam ca...; Asṭ
 prajñāp. māyā ca nirvāṇam cādvayam...; svapnaḥ ca nirvāṇam cādvayam...

XXIII.

विपर्यासपरोक्षा नाम त्रयोविंशतितमं प्रकरणं

घत्रारु । विव्यत एव भवसंततिस्तत्कारणसदावात् । इह हि ज्ञेशेष्यः कर्म प्रवर्तते । कर्मज्ञेशस्तु ता जन्ममरणपरंपरोपनायते । सा च भवसंततिर्व्यपदिश्यते । तस्याश्च प्रधानं कारणं ज्ञेशः प्रक्षोणज्ञेशाना भवसंततेरभावात् । ते च रागादयः ज्ञेशाः 5 सन्ति । तस्मात्कार्यभूतापि जन्ममरणपरंपराविच्छेदप्रबन्धेन भवसंततिरपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । स्याद्वचसंततिरपि तदेतुभूताः ज्ञेशाः स्युः । न तु सन्ति । कथं कृत्वा । इह भगवद्भिर्बुद्धैः संशलात्रिभुवनजनसंज्ञेजगन्नुविधंसिभिश्चतुर्भारारतिसमपरराज्ञैः¹⁾ ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेयो मोक्षश्च कथ्यते ।

शुभाशुभविपर्यासान् संभवन्ति प्रतीत्य हि⁽³⁾ ॥ १

10

संकल्पो यितर्गाः⁽⁴⁾ । संकल्पात्प्रभवतीति संकल्पप्रभवः ।

काम ज्ञानाणि ते मूलं संकल्पात्किल ज्ञायसे ।

⁽⁵⁾ न त्वां संकल्पयिष्यामि ततो मे न भविष्यसि³⁾ ॥

इति गायत्रिभिधानात् ।

संकल्पप्रभवो रागो द्वेयो मोक्षश्च कथ्यते ।

15

1) Et cette *paramparā* est ce qu'on appelle *ôhatasamtatā*

2—2) Manque dans le tibétain.

3) འདྲིན་ལོག་ས་ ཞེ་སྟངས་ གཏི་སྤྱོད་རྒྱུ་རྒྱུ་ས་ གུ་ཏུ་རྟོག་ལས་ འཕུང་པར་ གུ་ཏུ་ས་ སྤྱོད་སྤྱོད་ ལྷོ་ལྷོ་སྤྱོད་ ལྷོ་ལྷོ་སྤྱོད་ ལྷོ་ལྷོ་སྤྱོད་ ལྷོ་ལྷོ་སྤྱོད་ — Voir ci-dessus ad XVIII 5.

4) = རྟོག་ས་.

5—5) Manque dans le tibétain — Voir ci-dessus 350. 11, Mh v III. 190. 2, Jât. V. 460. 2 (Note de M R. O. Franke)

शुभाशुभविपर्यासान् संभवन्ति प्रतीत्य ये ।

ते स्वभावाच्च विद्यन्ते तस्मात्क्षेत्रा न तद्वतः ॥ इति⁽¹⁾ २

अदि रागादयः स्वभावसिद्धाः स्युः । नैव ते शुभाशुभविपर्यासान् प्रतीत्य संभवेयुः
स्वभावस्यानुत्रिग्न्यात्परिनिर्पेतत्वाच्च । भवन्ति च शुभाशुभविपर्यासान् प्रतीत्य । तस्मा-
न्निःस्वभावा एव ते तद्वतो न विद्यन्ते । परमार्थतः स्वभावतो न विद्यन्त इत्यर्थः ॥ 6

अपि च ।

यात्मनोऽस्तित्वनास्तित्वे न कश्चिच्च सिध्यतः ।

तं विनास्तित्वनास्तित्वे ज्ञेयानां सिध्यतः कश्चि⁽²⁾ ॥ ३

यात्मनो यथास्तित्वनास्तित्वे न स्तस्तथोक्तं त्रिस्तरेण । नतश्च [Tab. 168b] तदा-
भिमतस्य धर्मस्य कुतोऽस्तित्वनास्तित्वे भविष्यतः ॥ 10

अथ स्यादस्तित्वनास्तित्वे यात्मनो न स्तः । तदा निम्नत्र ज्ञेयानामप्याप्तं पत-
स्तेषामप्यस्तित्वनास्तित्वे न स्त इति ॥ उच्यते ।

कस्य चिद्वि भवन्तोमे ज्ञेयाः स च न सिध्यति ।

कश्चिदाहो विना कं चित्सति ज्ञेया न कस्य चित्⁽³⁾ ॥ ४

1) गद रग' शुग' रद' भै'शुग' रद'। डैर्रै'लेग'य' षरैर' लुबुद'य'। रे'
रग' रद'यैर'य' भैर'रे। रे'डैर' र्रै'भैर'य' यद'रग' लेद'।

2) यद'ग'गै' यैर'रैर' लेद'रैर' वै। डै'र'यु'यु' यद' लुबुद'य' भैर'। रे' भैर'
र्रै'भैर'य'द'भैर'रै' वै। यैर'रैर' लेद'रैर' डै'र'यु' लुबुद'।

3) र्रै'भैर'य' रे'रग' गद'गै' यैर'। रे' यद' लुबुद' यैर' स'यैर'। लुग'द'
लेद'य'र' वै' गद'गै' यद'। र्रै'भैर'य'रग' यैर' स'यैर'। — L'édition des Kā-

rikās (Mdo LVII) porte au troisième pada गद'भैर'य'र'... — «Les passions
sont de quelqu'un, or ce quelqu'un n'existe pas... »

इत्यनेन⁽¹⁾ ॥ एवं ज्ञिष्टे ऽपि ज्ञेया विचार्यमाणाः पक्षधा न संभवति । तत्र ज्ञि-
 ष्यतीति ज्ञेयाः ज्ञिष्यत इति ज्ञिष्टं । तत्र मेदय ज्ञिष्टं तेदेव ज्ञेया इति न युज्यते
 दार्ढ्याहोरोप्येकत्वप्रमद्वात् । अन्यत्विज्ञाष्टम्ये ज्ञेया इति न युज्यते । परत्रानुरूपतया-
 दज्ञिष्टेहेतुत्वज्ञेयप्रमद्वात् ॥ यत्र एव चैतन्यान्यनाभावादाध्याय्यतस्तत्पक्षाणां नाभा-
 वाच्च ज्ञेयेषु ज्ञिष्टं । न ज्ञिष्टे ज्ञेयाः । ना[141a]पि ज्ञेयत्वविज्ञाष्टमित्येवं ज्ञिष्टं ५
 पक्षधा विचार्यमाणाः ज्ञेया न संभवति ॥

यथा च ज्ञिष्टहेतुत्वाः ज्ञेया न संभवति । एवं ज्ञेयहेतुत्वस्यापि ज्ञिष्टं ज्ञेयेषु
 विचार्यमाणां पक्षधा न संभवति । न हि ज्ञेया एव ज्ञिष्टं तत्त्वैक्येनोद्देश्यत्वप्रमद्वात्
 गान्ये ज्ञेया अन्यत्विज्ञाष्टं निरूपेत्तत्प्रमद्वात् । न च ज्ञिष्टं ज्ञेया न च ज्ञेयेषु [Jib
 169b] ज्ञिष्टं । न ज्ञिष्टपक्षः ज्ञेया इत्येवं स्वभावाद्ज्ञिष्टेदेव ज्ञिष्टं ज्ञेयत्वमपि पक्षधा 10
 नास्ति । यतश्चैवमतः परस्पररूपेत्तयापि ज्ञेयाज्ञाष्टमेवोक्तं सिद्धिः ॥

यत्राह । यद्यपि तथा ज्ञेयाः प्रतिषिद्धान्तथापि ज्ञेयहेतुत्व- शुभाशुभविपर्यया-
 स्तावत्सति । तत्सद्वाचाच्च ज्ञेया गतोति ॥ उच्यते । स्युः ज्ञेया यदि शुभाशुभविपर्यया
 एव स्युर्भावितेऽपि

स्वभावतो न विद्यन्ते शुभाशुभविपर्ययाः ।

15

प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वाद्दृश्यमाणप्रतिषेधाच्च । यदा च ते न सति स्वभावात्तत्तदा

प्रतीत्य कतमान् ज्ञेयाः शुभाशुभविपर्ययान् ॥ ६

नेत्र सति ज्ञेयास्तद्वेनुशुभाशुभविपर्ययभावादित्यभिप्रायः ॥

1) Voir XXII, 1

2) Mss. *yūcataite'pi*; tibétain = *yaśmāt*.

3) *ལྷག་ १८' མེ་ལྷག་ རྩེན་ཅི་མོག་ । २८'པནྟེན་ལམ་ བེ་ ཡོད་ མེནྟེན་ ལྷག་*
१८' མེ་ལྷག་ རྩེན་ཅི་མོག་ । བནྟེན་ལམ་ རྩེན་མེནྟེན་ བནྟེན་ ཡོད་

व्यत इति रसः । स्पृश्यत इति स्पर्शः । स्थलतणाधारणान्निर्वाणायधर्माधारणाद्वर्माः⁽¹⁾ ।
तदेतत् पट्टिधं वस्तु भवति ।

कस्य । रामस्य द्वेषस्य मोक्षस्य । तत्र रञ्जनं रामो रक्तिरध्यवसानं । रच्यते वा-
नेन चित्तमिति रामः । हृषणां दोषः । घ्राणातः सत्त्वविषयोऽन्नविषयो वा । हृष्यते वा-
नेन चित्तमिति दोषः⁽²⁾ । गोक्षुणं मोक्षः संगोक्षः पदार्थस्वहृषणारिज्ञानं । गुह्यते वा नेन चित्त- 6
मिति गोक्षः ॥ तदेवा ज्ञेयानां हृषादिनां पट्टिधं वस्तुत्वान्मन्त्रं भवति । तत्र शुभाकारा-
ध्यारेषेण यथा हृषादिभ्यो राम उपजायते । यथा शुभाकाराध्यारेषेण द्वेषः । नित्यात्मा-
वध्यारेषेण मोक्षः संभवतीति ॥ सर्वं त्रिकल्प्यत एतदालम्बनेः पट्टिधं वस्तु । त्रिं
तत्रिग्वानस्वभावसत्ता तमेतद्वागादीनामात्मन्मन्त्रेण परित्यज्यते भवता [Tib. 170b]
तेमिरिचैरियामत्वेजमशनमन्त्रिमात्तचन्द्रादिकमिति प्रतिपादयन्नाह । 10

हृषाक्षुण्डरसपरां गन्धा घ[142a]र्माज्ञा केवलाः ।

केवला इति परित्यक्तमात्रा निःस्वभावा इत्यर्थः ॥ यदि निःस्वभावाः कायं तर्ह्यु-
पलभ्यन्त इति ॥ उच्यते ।

गन्धर्वनगराकारा गरीचिस्त्वप्नर्मेनिभाः ॥ इति⁽³⁾ ८

एत उपलभ्यन्ते । यथा गन्धर्वनगरादिप्रपञ्चा एते केवला विपर्ययताडुपजन्मन्ते । तदा 15

1) D'après le tibétain. *Man nirvāṇāgradharmādūhāraṇāgradharmā°* et *nir-
vāṇādūharmādūh°*. — Sur cette étymologie de *dharma*, voir ci-dessus 301, 3 et
note 5, et XXVII. 80 — Comp Hodgson, Essays, p 113.

2) La confusion de *dris* et de *du* est fréquente.

3) « Il est vrai que. . . »

4) Le tibétain porte °*leṣādā°*.

5) ग॒त्रुग॒रा' झु॒ रँ रँ' रेग॒' स' रँ' । डै' रँ' ङँ' रँ' । रँ' रँ' रँ' । रँ' रँ' रँ' ।
डै' रँ' रँ' रँ' रँ' । रँ' रँ' रँ' रँ' । रँ' रँ' रँ' रँ' । रँ' रँ' रँ' रँ' ।

अशुभं वा शुभं वापि कुतस्तेषु भविष्यति ।

मायापुरुषकल्पेषु प्रतिबिम्बसमेषु च⁽⁷⁾ ॥ ९

तद्नेन मिथ्याश्रयसमुत्पन्नत्वात्कुभाशुभयोरपि निमित्तयोर्मृषात्वमेव भवति ॥ य-

थोक्त ।

5

(2) अहंकारोद्भवाः स्वग्न्धाः सोऽहंकारोऽनृतोऽर्थतः ।

बीजं पस्यानृतं तस्य प्ररोहः सत्यतः कुतः ॥

(४) स्कन्धानसत्यान्द्वैवमहंकारः प्रकीयते ।

अहंकारप्रहाणाच्च न पुनः स्वान्यसंभवः ॥ इति ।

न च केवलमाश्रयमिष्ट्यात्ते शुभाशुभयोर्निमित्तयोर्मिष्ट्यात्त्वमपि चानयाप्युपपत्त्या-

10 नयोर्मिथ्यात्वमिति प्रतिपाद्यन्नाह ।

अनपेक्ष्य शुभं नास्त्यशुभं प्रज्ञपयेमहि ।

यत्प्रतीत्य शुभं तस्माच्छुभं नैवोपपद्यते⁽⁴⁾ ॥ १०

इत् यदि शुभं नाम किं चित्स्यान्वितं तदशुभमपेक्ष्य भवेत् । पारावारवत् । वी-
जाङ्गरवत् । द्रुस्वदीर्घत्रया । शुभस्य संबन्ध्यत्तरपदार्थसापेक्षत्वात् । तच्चाप्यपेक्षणीयमशुभं

1) ལྷ་མོ་ཞིག་ཕྱི་ཕྱི་དང་། གཟུགས་བརྒྱུ་འདྲ་པ་དེད་ཀ་ལ། སྤྲུལ་པ་
དང་ནི་མི་སྤྲུལ་པ། འཕྲུང་བར་ཡང་ནི་གཤམ་འཕྲུར།

(MS. Bandall) fol. 12b.

2) Cette ligne est citée Çuklavidaṛṇā (MSS. Bendall) fol. 12b. — Voir ci-dessus 346. a.

3) Cette stance manque dans le tibétain.

3) Cette strophe manque dans le tibétain.
4) གང་ལ་ སེཌ་ནས་ ལྷག་པ་ རེས། གང་གས་ སར་བྱ་པ་ མི་ལྷག་པ། ལྷག་
ལ་ མ་ སེཌ་ནས་ ཡོད་ མེད་པ། དེ་བྱིར་ ལྷག་པ་ རེས་ མེད། «Le mauvais, en raison
du quel nous aurions la notion du bon, n'existe qu'en raison du bon: par consé-
quent.....

शुभेन [विना] नास्ति । [अनपेक्ष्य शुभं नास्त्यशुभं] शुभं निरपेक्ष्याशुभं [Tib. 171a] नास्ती-
त्यभिप्रायः । यदशुभं प्रतीत्य यदशुभमपेक्ष्य शुभं प्रज्ञपयेमहि व्यवस्थापयेमहि ॥ यच्छब्दे-
नानन्तरस्याशुभस्य परामर्शः । प्रज्ञपयेमहोत्यनेनोत्तरस्य शुभस्य संव[142b]न्धः ॥ य[त]-
श्चैवं शुभस्य प्रज्ञप्तौ संवन्ध्यस्तरमपेक्षणीयमशुभाख्यं पदार्थास्तरं नास्ति । तस्माच्छुभं नैवो-
पपद्यते । ह्रस्वासंभवादिव दीर्घं । पारासंभवादिवाचारागत्यभिप्रायः ॥ ५

इदानीमशुभमपि यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

अनपेक्ष्याशुभं नास्ति शुभं प्रज्ञपयेमहि ।

यत्प्रतीत्याशुभं तस्मादशुभं नैव विद्यते⁽²⁾ ॥ ११

यदि स्याशुभं गान किं चित्स्यान्निषत् तच्छुभमपेक्ष्य भवेत् 'पाराचारवद्दीर्घह्रस्व-
वद्वा । [य]शुभस्य संवन्ध्यस्तरपदार्थतापेक्षयात् । तच्चाप्यपेक्षणीयं शुभमशुभेन विना नास्ति । 10
अनपेक्ष्याशुभं नास्ति [शुभं] । अशुभं निरपेक्ष्य शुभं न संभवतीत्यभिप्रायः । यच्छुभं प्रतीत्य
यच्छुभमपेक्ष्याशुभं प्रज्ञपयेमहि । यशुभं व्यवस्थापयेमहि ॥ यत्रापि यच्छब्देनानन्तरस्य
शुभस्य परामर्शः । प्रज्ञपयेमहोत्यनेन चोत्तरस्याशुभस्य संवन्धः । यतश्चैवमशुभस्य प्रज्ञप्तौ
संवन्ध्यस्तरमपेक्षणीयं शुभाख्यं पदार्थास्तरं नास्ति तस्मादशुभं नैव विद्यते [Tib. 171b] ॥
यतश्चैवं शुभाशुभयोरसंभवोऽतः । 15

अविद्यमाने च शुभे कुतो रागो भविष्यति ।

अशुभेऽविद्यमाने च कुतो द्वेषो भविष्यति⁽³⁾ ॥ १२

1) D'après le tibétain et ci-dessous । 11

२) गद'ल' सङ्केत'ल' म'सुग'स' । गद'ल'स' स' स' सुग'स' री । म'सुग'
म' सङ्केत' ल' म'सुग' । र'सुग' म'सुग' स' म'सुग' ।

३) सुग'स' ल' स' म' ल'सुग' । ल'सुग' ल'सुग' स' ल'सुग' । म'
सुग' ल'सुग' म' ल'सुग' । ल'सुग' ल'सुग' स' ल'सुग' ।

शुभाशुभनिमित्तकयो रगद्वेषयोः शुभाशुभनिमित्ताभावे सति निर्द्वेतुकत्वाच्चास्ति
संभव इत्यभिप्रायः ॥

तेदं शुभाशुभनिमित्ताभावेन रगद्वेषयोर्भावमुपपाद्य विपर्यासस्वभावाभावप्रति-
[143a]पादनेन मोक्षस्याप्यधुना स्वभावाभावं प्रतिपादयन्नाह ।

6 अनित्ये नित्यमित्येवं यदि यादो विपर्ययः ।
नानित्यं विद्यते शून्ये कुतो यादो विपर्ययः⁽¹⁾ ॥ १३

इह चत्वारो विपर्यासा⁽²⁾ उच्यन्ते । तद्यथा । अनित्ये प्रतिक्षणविनाशिनः स्कन्ध-
पञ्चे यो नित्यमिति यादः स विपर्यासः ॥ तथा

यनित्यस्य घृवा पीडा पीडा यस्य न तत्सुखं ।
10 तस्मादनित्यं यत्सर्वं दुःखं तदिति ज्ञायते⁽³⁾ ॥

इत्यधुना न्यायेन यदनित्यं तदुःखं सर्वसंस्काराद्यानित्याः । तस्मादुःखात्मके स्कन्धपञ्चे
यः सुखमिति विपरीतो यादः सोऽप्यरो विपर्यासः । तथा हि ।

शुक्रशोणितसंपर्कजोऽत्र विण्मूत्रवर्द्धित⁽⁴⁾ ।
यमेध्यद्वयनाशान् रज्यसे⁽⁵⁾त्र कथेच्छया ॥

1) ग'ल'ते' मै'ङ्ग' ङ्ग'स' ळ'। दे'ङ्ग'र' न'दे'व'स' त्वे'ग' पी'व'। श्रु'द'ल'
मै'ङ्ग' ङ्ग' मै'ङ्ग'स'। न'दे'व'स' दे'ङ्ग'र' त्वे'ग' स' पी'। — Mais on a, ci-dessous,
461. 11 त्वे'ग'स'पी'।, bonne lecture.

2) Les quatre viparyāsas sont mentionnés, mais non énumérés, Lalita-
vistara 481.11 et Mahāvastu III. 344.11 (510). A chacun d'eux est consacré
un des quatre premiers chapitres du Catuḥçataka d'Āryadeva.

3) Extrait du Catuḥçataka, II. 25. — Même citation ci-dessous XXIV. 21

4) vardhita = यश्चेद्भूयते.

5) ळ'ग'स'. — Ms. ralsase.

⁽¹⁾ धर्मव्यपुञ्जप्रच्छेदे तत्तत्तदोद्देश्यं चर्माणा ।

यः जगति स नारीणां जगति जघनोदरे ॥

इत्यादि । एवमिदं शरीरं सत्त्वगुणचित्त्वभावं । तत्र यो मोक्षच्छुचिन्नेन
प्राप्तोऽग्निनिवेशः स विपर्ययाः ॥

तथा यदास्फुट्यमानात्सत्त्वगुणचित्त्वगुणसिद्धिरताडुदगच्छयधर्मितान्न गिरात्मना- 6
मात्म[Tab. 172a]स्वभावशून्यं । तस्मिन् यदात्माप्राप्तोऽग्निनिवेशो ऽनात्मन्यात्माग्नि-
निवेशः स विपर्ययाः ॥ इत्येते चत्वारो विपर्ययाः भगवत्स्वदेतुभूताः ॥

अत्रेदानीं विचार्यते । 'यदि नित्यत्वं नित्यदर्शनं स्वभावशून्येषु नित्यप्राप्तो विप-
र्यास इत्येवं व्यवस्थाप्यते । ननु च स्वभावशून्येषु तन्धेयनि[143b]त्यवगमि नास्तीति ।

नानित्यं विद्यते शून्ये कुतो प्राप्ते विपर्ययः ॥

10

अनित्यत्वं हि विपर्ययात्तद्वत् नित्यत्वं विपर्यास इति व्यवस्थाप्यते । 'न' चानि-
त्यत्वं विद्यते शून्ये । यदानित्यवस्थाभावगतदा कुतस्तद्विरोधि नित्यत्वं नित्यदर्शनं वि-
पर्यासो भविष्यतीति भावः । तस्मान्नास्ति विपर्ययः ॥

यथा चानित्यत्वं शून्ये न सम्भवति । भावस्वभावस्थिते सस्वभावेनानुत्पत्ते । एव
दुःखत्वमपि न सम्भवति । अशुचित्वमपि नास्ति । यनात्मत्वमपि नास्ति । यदा च स्वभा- 15
वशून्यत्वादुःखत्वादिकं नास्ति । तदा कुतस्तद्विपत्तभूता नित्यमुखगुण्यात्माविपर्यासा
भविष्यति ॥ तस्मान्न सति विपर्यासाः स्वल्पतः । तद्भावे कुतो भविष्यत्यविद्या देव-
भावान् ।

1) Cette strophe manque dans le tibétain

2) Notre xylographe a མེ་ཡུལ་, lire མེ་ཡུལ་.

3) D'après le tibétain : *yadā śāndheṣu nityatvaśūnyesu nityagrahāho...*

4) D'après le tibétain : *yadā śūnye 'nityatvam nāsti tadānityatātābhāratī
kūtas tadānityatā...*

5) *nityadarśanam* manque dans le tibétain.

पथोक्तं ⁽¹⁾ भगवता ।

अविद्यया नैव कदाचि विद्यते अविद्यत प्रत्ययसंभवश्च ।

अविद्यमानेयमविद्य लोके तस्मान्मया उक्त अविद्य एषा ॥

⁽²⁾ तथा । कथं भगवन् मोक्षो धारणीयं । भगवानाह । अत्यन्तमुक्तो हि मञ्जुश्रीः

५ मोक्षस्तेनोच्यते [Tib. 172b] मोक्ष इत्यादि[ना] विपर्यय इति व्यवस्थाप्यते ॥

नन्वेवं सति स्वभावेनाविद्यमाने पदार्थे अनित्यमित्यपि ग्राह्यो न संभवतीत्यसा-
द्यपि कस्मान्न विपर्यास इति व्यवस्थाप्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

अनित्ये नित्यमित्येवं यदि ग्राह्यो विपर्ययः ।

अनित्यमित्यपि ग्राह्यः शून्ये किं न विपर्ययः ⁽³⁾ ॥ १४

- 10 यदा चोभयस्यापि वैपरीत्यं नित्यस्यानित्यस्य च । तदा तद्वतिरिक्तं तू[144a]-
तीयमपरं नास्ति यत्र विपर्ययः स्यात् । यदा चाविपर्यासो नास्ति । तदा किमपेक्षो वि-
पर्यासः स्यादिति । तस्मादमुनापि न्यायेन नास्ति विपर्ययः । तस्याभावाच्च नास्त्यविद्या
स्वद्वयतः । यदा चानित्ये नित्यमित्यपि ग्राह्यो विपर्यासो न संभवति । एवं शेषविपर्या-
सासंभवेऽपि योज्यं ॥

- 15 अत एवोक्तं भगवता ⁽⁴⁾ दृढाशयपरिपृच्छायां । भगवानाह । एवमेतत्कुलपुत्र तस्य

1) Cette stance semble extraite du *Suvarṇaprabhāsa* (Buddhist Text Soc. p. 82), dont les lectures, si incompréhensibles qu'elles soient, soutiennent les nôtres: *avidyamāne kadā cid vidyate avidyata pratyayasambhavati ca*. Le tibétain donne un sens très net: *avidyā yac cāridyāpratyayaṃ sambhavati na kadācid vidyate*. — *avidyayā vidyate* = *avidyā vidyate* (?). — Comparer pour la doctrine *Aṣṭasūh. 15. 4*.

2) Voir ci-dessus, p. 50. 11.

3) ग्राह्ये मे ह्य ग्राह्ये वेत्ति । देहस्य अस्मिन् विषये । ह्येव
मे ह्यस्य वेत्ति । अस्मिन् विषये । — Voir ci-dessus 46, note 1.

4) ग्राह्यस्य सत्यस्य ह्यस्य वेत्ति । — Voir ci-dessus 46, note 1.

भवति यो मार्गेण निःसरणं पर्येयते । न कुलपुत्र तत्रागतेन रञ्जनीयान् धर्मान् परिवर्ध्वा
 रागप्रकाशां प्रसप्तं । एवं न दोषणीयान् मोक्षनीयान् धर्मान् परिवर्ध्वा तत्रागतेन दोषमो-
 क्षप्रकाशां प्रसप्तं । तत्कर्मोद्धेतोः । न कुलपुत्र तत्रागताः कस्य चिद्धर्मस्योत्सर्गाय वा
 प्रतिलम्बाय वा धर्मं देशयन्ति न परिशीलये न प्रकाशयन्ति [Tib. 173a] न साक्षात्क्रियायै
 नाभिलषन्त्याय न संसारचरणानामेव न निर्वाणगगनताये नोत्तरेण⁽¹⁾ न प्रवेदाय । न हि ६
 कुलपुत्र दारप्रभाविता तत्रागतधर्मा । तत्र ये ह्ये चरन्ति न ते सन्त्यक्प्रयुक्ता मिथ्या-
 प्रयुक्तास्ते यत्तद्व्याः । कानमत्र कुलपुत्र ह्ये⁽²⁾ । यदं रागं प्रकाशयतीति ह्यनेतत् । यदं
 द्वेयं प्रकाशयतीति ह्यनेतत् । यदं मोक्षं प्रकाशयतीति ह्यनेतत् । य एवं प्रयुक्ता न ते
 सन्त्यक्प्रयुक्ता मिथ्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

तद्यथापि नाम कुलपुत्र कश्चिदेव पुरुषो गायताद्वारनाल्ये प्रत्युपस्थिते गायताद्वार- 10
 निर्गतां [111b] स्त्रियं दृष्ट्वा रागाचित्तगुहादयेन । स रागापरीतचित्तः पर्यट्कारमभ्येनो-
 त्वायासनादपक्रमेत् । मोक्षप्राप्त्यै तमेव स्त्रियमनुभूतो मनसि कुर्यादनित्यतो दुःखिनः
 शून्यतोऽनात्मतो मनसि कुर्वीत ॥ भगवानाह । एवमेव कुलपुत्र इदं के गितुमिच्छन्नुपया-
 सकोपासिका द्रष्टव्या येऽनुत्पन्नान् धर्माननात्मनःशून्यतो [Tib. 173b] मनसि कुर्वन्ति । अनि-
 त्यतो दुःखतोऽनात्मतो मनसि कुर्वन्ति । नाहं तेषां मोक्षपुरुषाणां मार्गभावनां वदामि । 15
 मिथ्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

तद्यथापि नाम कुलपुत्र कश्चिदेव पुरुषः सुतः स्वप्राप्तरे⁽³⁾ स्वगृहे राज्ञार्यां पश्येत् ।

1) *Mss. parijñāyāna pra°.*

2) Le tibétain ajoute *na bhāvanāyāi* — བསྐྱོལ་བར་ཕྱེད་.

3) Cette lecture est certainement mauvaise. Le tibétain (བསྐྱོལ་བར་ཕྱེད་) suggère la correction *saṃsāroccarāna* (?).

4) Le tibétain ajoute *na praśepñā* — བཤག་བར་ཕྱེད་.

5) Voir ci-dessus 46 1

6) *Mss. °antarasthaghe* — བཤག་གི་ཁྱིམ་ཁྱེད་.

न तथा सवि श्रुत्यां कल्पयेत् । स्मृतिप्रतोषाच्चैवं कल्पयेत् । विरुद्धोऽस्तीति । न नोत्-
 त्वस्तः पलायेत् । मा मां राजा विद्येत्त मा मां ज्ञोहिताध्यगोयेत् । तत्किं नन्यमे कुलमु-
 त्रापि नु स पुत्रयो नोत्त्वस्तः पलायनागस्ततो राजन्यानिदानमदात्तिरिमुहेत् ॥ ६६ ॥
 नो नगवंस्तत्कस्य हेतोः । तदा हि नगवंस्तेन पुत्र्येणास्त्रियां स्त्रिमंशोत्पादिता । अतः
 ७ व परिकल्पितं ॥ नगवानाह । एवमेव कुलमुत्र द्वैके निम्नमिनुप्युगकोनामिच्छा इष्ट-
 व्याः । येनमे राननेशानुत्पाद्य राननयनीता रानानिःशरणं पर्ययते । एवमदीये दोषन-
 शानुत्पाद्य दोषनयनीता दोषनिःशरणं पर्ययते । बनोके नोक्केशानुत्पाद्य नोक्कनयनीता
 नोक्कनिःशरणं पर्ययते । नाहं तेषां नोक्कमुत्पादां नानावर्णा ॥ ६७ ॥ वदामि । निव्या-
 प्रयुक्तास्ते वेदितव्याः ॥

- 15 तद्यथापि नान कुलमुत्र न पुत्र्येभ्यो नयनशानुत्पाद्येदृशस्तत्तनारेण । [144]
 144] एवमेव कुलमुत्र सर्वशालयुग्मजा रानकोटि विरामकोटिनमज्ञानतो रानकोटि-
 मयनीता विरामकोटि निःशरणं पर्ययते । दोषकोटिकं वनकोटिनमज्ञानतो दोषकोटि-
 मयनीता श्रविकोटी निःशरणं पर्ययते । नोक्ककोटि दूयताकोटिनमज्ञानतो नोक्क-
 कोटिमयनीता दूयताकोटि निःशरणं पर्ययते । नाहं तेषां कुलमुत्र नोक्कमुत्पादां ना-
 20 नानावर्णा वदामि । निव्याप्रयुक्तास्ते वेदितव्या इति विस्तारः ॥

अत्राह । यद्यप्यनित्ये नित्यमित्येवं आहोः विरययो न संभवति । तदाप्येव
 तत्त्वज्ञोऽस्तीति । आह्य नान संस्कृतं भावद्वयः । तस्य वाच्यं साधनेन कर्तव्यं नान-

1. Vss. 144-145.

2. Vss. 146-147. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

3. Vss. 148-149.

4. Vss. 150-151. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

5. Vss. 152-153.

तव्य साधकतमेन नित्यत्वादिना । कर्त्रा च भवितव्यं स्वतन्त्रेण⁽¹⁾ नित्यात्मना चित्तेन वा ।
 कर्मणा च कर्तुरोप्सिततमेन विषयेण त्रयादिना⁽²⁾ । सत्या च भविकरणकर्तृकर्मणां सिद्धौ
 सर्वसिद्धेरिष्टसिद्धिः स्यादस्माकमिति ॥ उच्यते । अस्तमेकं प्रत्याशा । ननु च यथोपव-
 षितेन न्यायेन

येन गृह्णाति यो यादो यदोता गज गृह्णाते ।

5

उपजातानि सर्वाणि तस्मादादौ न विद्यते⁽³⁾ ॥ ५५

इह हि काश्चिद्वदोता येन विज्ञेया नित्यत्वादिना करणभूतेन तं चित्कर्मभनं
 वृषणश्चादिकं यस्तु गृह्णाति [115b] । तस्यैव न संभवति तथा पूर्व [Tab 171b] प्रतिपा-
 दितं । गजे यत्वा ।

अनित्ये नित्यमित्येवं यदि यादो विपर्यय

10

इत्यादिना यथा नित्य[त्वा]दिकं करणं न संभवति तथा प्रतिपादितं ॥ यदोतापि यथा
 नास्ति तथा

यातानोऽस्तित्वनास्तित्वे न गतं चिज सिध्यत

इत्येनेन प्रतिपादितं ॥ यच्च गृह्णाते तदपि यथा नास्ति तथा

वृषणश्चरसत्पक्षा गन्धा धर्माश्च केवला

15

1) *sādhakatameṇa* manque dans le tibétain

2) *śatāntara* et *mitya* manque dans le tibétain.

3—3) *Maya rūpādina tā.* — ཀུན་གསལ་ལ་ རོ་གསལ་བའི་ ཡུལ་ ལས་ གུང་ ཡོད་
 རོ་གསལ་མོ

4) *bhāra* = རོས་བོ་བྱ་བ་

5) གན་གསལ་ འཛིན་ རང་ འཛིན་ གན་ རང་། འཛིན་བ་མོ་ རང་ གན་ ཀུན་བ།
 བམས་ཅན་ ཉེ་བར་ ཞེས་ ཟླ། རེ་བྱེད་ འཛིན་མ་ ཡོད་ མ་ཡིན།

6) Ci-dessus XXIII, 18 et 14.

7) Ci-dessus XXIII, 2.

न चापि विपरीतस्य संभवात्त विपर्ययाः ।

न चाप्यविपरीतस्य संभवति विपर्ययाः⁽¹⁾ ॥ १७

न विपर्यस्यमानस्य संभवति विपर्ययाः ।

विमृशस्व स्वयं कस्य संभवति विपर्ययाः⁽²⁾ ॥ १८

तत्र तावद्विपरीतस्य विपर्यया न संभवति । किं कारणां । यस्माद्यो हि विपरीतः 5
स विपरीत एव किं तस्य पुनरपि विपर्ययसंबन्धः कुर्यात् । निष्प्रयोजनत्वात् ॥ अविप-
रीतस्यापि विपर्यया न युज्यते । विबुद्धबुद्धिनय[ना]नामप्यज्ञाननिद्रातिमिरोपशमाहुक्तानां
विपर्ययप्रसङ्गात् ॥ तथा विपर्यस्यमानस्यापि न सति विपर्ययाः । विपर्यस्यमानस्य भा-
वस्याभावात् । को हि नामासावपरः पदार्थो यो विपरीताविपरीतविनिर्मुक्तो विपर्यस्य-
मानो नाम भविष्यति । अर्धविपरीतो विपर्यस्यमान इति चेत् । अर्धविपरीतो हि नाम 10
यस्य किं चिद्विपरीतं किं चिद्विपरीतं [Tib 175b] । तत्र यदस्य किं चिद्विपरीतं
तद्विपर्यासो न विपर्यासवति । विपर्यस्तत्वात् । यदप्यस्याविपरीतं तदपि विपर्यासो न
विपर्यासवति । अविपर्यस्तत्वात् । तस्माद्विपर्यस्यमानस्यापि कस्य चिद्विपर्यासो न संभव-
ति ॥ यदा चैवं विपरीताविपरीतविपर्यस्यमाना न संभवन्ति । भवानिदानीं विमृशतु स्वयं
प्रज्ञया मध्यस्थः सन् कस्य संभवति विपर्य[146b]या इति । तदेवमाश्रयस्याभावान्न सति 15
विपर्ययाः ॥

किं चान्यत् ।

अनुत्पन्नाः कथं नाम भविष्यन्ति विपर्ययाः ।

1) ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་ གཏུགས་ལ། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མེ་ སྤེད་དེ། ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་
མ་ གཏུགས། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མེ་ སྤེད་དོ།

2) ཡིན་ཅི་ལོག་ཏུ་ འགྱུར་ཤིན་ལའང་། ཡིན་ཅི་ལོག་དག་ མེ་ སྤེད་དོ། ཀལ་ལ་
ཡིན་ཅི་ལོག་ སྤེད་པ། ཤད་གཏེན་ཡིན་ བེ་ རྣམ་པར་རྟེན།

विपर्ययेष्वज्ञातेषु विपर्ययगतः कुतः⁽¹⁾ ॥ १६

तत्र

न स्वतो ज्ञापते भावः परतो नैव ज्ञापते ।

न स्वतः परतश्चेति विपर्ययगतः कुतः⁽²⁾ ॥ २०

- 8 कुतो विपरीत इत्यर्थः । ततश्च यदुक्तं सति विपर्यया विपर्ययगतसद्भावादिति तत्र युक्तं ॥ यस्यापि कथं चिद्विपर्यासचतुष्टयमस्त्येवेत्याभ्युपगम्यते तथापि तस्य विपरी-
(4) तत्वमशक्यमास्थातुं । किं कारणां । यस्मात्

आत्मा च शुचि नित्यं च सुखं च यदि विद्यते ।

आत्मा च शुचि नित्यं च सुखं च न विपर्ययः⁽⁵⁾ ॥ २१

- 10 यद्येतानि आत्मशुचिनित्यसुखानि विपर्यासा इति व्यवस्थाप्यन्ते । किमेतानि सन्ति अथ न सन्ति । यदि विद्यन्ते न तर्हि विपर्यासा विद्यमानत्वाद्नात्मादिवत् । अथ न विद्यन्ते । तदैवामविद्यमानत्वात् केवलं नास्ति विपर्यासत्वं । विपर्यासप्रतिबन्ध्या [Tib. 176a] भावाद्नात्मादीनामप्यविपर्यासादीनां नास्ति सद्भाव इति प्रतिपादयन्नाह ।

1) ཡིན་ཅི་ལོག་རྣམས་ མ་ རྟེན་པ། རི་ལྟ་སྤར་ནི་ ཡོད་པར་འགྱུར། ཡིན་ཅི་
ལོག་རྣམས་ རྟེན་ མེད་ན། ཡིན་ཅི་ལོག་ཅན་ གཤམ་ ཡོད།

2) རོངས་པོ་ བདག་ལས་ མེ་ རྟེན་སྟེ། གཞན་ལས་ རྟེན་པ་ ཉིད་ མ་ཡིན། བདག་
རང་ གཞན་ལས་ གུང་ མེན་ན། ཡིན་ཅི་ལོག་ཅན་ གཤམ་ ཡོད།

3) Mss. *adhyesi*.

4) ཡིན་ཅི་ལོག་ཉིད་ཏུ་ གཞན་པར་ མེ་ རྟེན་སྟེ། — Corriger བདག་པར་.

5) གཤམ་ཏེ་ བདག་ རང་ གཅོང་པ་ རང་། རྟེན་ རང་ བདེ་པ་ ཡོད་ན་ བེ། བདག་
རང་ གཅོང་ རང་ རྟེན་པ་ རང་། བདེ་པ་ ཡིན་ཅི་ལོག་ མ་ ཡིན།

6) འགལ་བྱེད་ ཡིན་ཅི་ལོག་ མེད་པའི་ཡིད་ — par suite de l'inexistence de son
contraire le *viparyāsa*....

नात्मा च शुचि नित्यं च सुखं च यदि विद्यते ।

अनात्माऽशुच्यनित्यं च नैव दुःखं च विद्यते ॥ २२

यद्यात्मा च शुचि नित्यं च न विद्यत इति मन्यसे विद्यमानस्य विपर्यासासंभ-
वात् । एवं सत्यात्मादोनामप्यभावान्मदेतदनात्मादिकमविपर्यासत्वेन गृह्यते । तदपि तर्हि
त्यव्यतां प्रतिषेध्याभावे प्रतिषेधस्याभावान् । यदा चैवमनात्मादिकं न संभवति [147a] तदा ८
तदपि स्वल्पतोऽविद्यमानत्वादात्मादिवत्कथं न विपर्यासः स्यात् । तस्माज्ज्ञातिज्ञरामर-
णसंसारचारकागारबन्धनान्मुमुक्षुभिर्ज्ञाप्येते विपर्यासान्त्याख्याः ॥ अस्य च यद्योप-
पात्तविपर्यासविचारस्याविद्यादिप्रक्षान्हेतुत्वेन महार्थतां प्रतिपादयन्नाह ।

एवं निरुध्यतेऽविद्या विपर्ययनिरोधनात् ।

अविद्यायां निरुद्धाया संस्काराण्यं निरुध्यते ॥ २३

10

यदायं योगी यद्योदितेन न्यायेन विपर्यासाद्योपपन्नते । तदेवं विपर्यासानुपलम्भेन
तदेतुकाविद्या निरुध्यते । तन्निरोधाच्च संस्कारादयोऽविद्याहेतुका नरामरणशोकापरिदे-
वदुःखदौर्मनस्योपायासपर्यस्ता धर्मा निरुध्यन्ते ॥

अविद्या हि सत्रलस्यैव संज्ञेजगणस्य ज्ञात्यादिदुःखस्य च हेतुभूता । यथा हि
कायेन्द्रियहेतुकानि सर्वाणि ^(१) द्वयोन्द्रियाणि कायेन्द्रिये निरुध्यमाने निरुध्यन्ते [Tab. 15

१) ग'अ'ते' स'द'ग' द'न' ग'उ'न'स' द'न' । त'ग' द'न' स'दे'स' ने'द'ग' वै । स'द'ग'
ने'द' ग'उ'न' ग'त'ग' द'न' । सु'ग'स'स'स'स' प'द'स' स' प'द'वै ।

२) दे'प'स' सु'दे'ते'ते'ग' अ'ग'ग'स'स' । न'दे'ग'स' वै' अ'ग'ग'स'स' अ'स'स' । न'
दे'ग' अ'ग'ग'स'स' सु'द'वै वै । अ'स'स'स'स' स'ग'ग' अ'ग'ग'स'स' अ'स'स' ।

8) Les Mss hésitent entre rūpīndriya et rūpendriya. — द'स'स' ग'स'ग'स'
उ'व'स'स'स'

176b] ' एवमविद्याहेतुकानि संस्कारादीनि भवाङ्गानि प्रवर्तमानानि [नि]यतमविद्यायां निरुद्धायां निरुध्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

अविद्यायां निरुद्धायां संस्काराब्धं निरुध्यते ॥ इति ॥

अत्राह । यदि विपर्यासनिरोधादविद्या निरुध्यतेऽस्ति तर्ह्यविद्या यस्या एवं वि-
8 पर्यासनिरोधान्निरोधो भवति । [न] तर्ह्यविद्यमानाया गगणचूतलतायाः प्रकाणोपायान्वे-
पणमस्ति । तस्माद्विद्यत एवाविद्या । तन्निरोधोपायान्वेषणसद्भावात् । ततश्च सति तद्धे-
तुका रागादयः क्लेशाः । क्लेशसद्भावाच्चास्त्येव संसारे भवसंततिः ॥

उच्यते । अत्र हि नामातिमद्दनर्थपापिउत्थं परस्य यो हि नाम सर्वात्मनात्य-
तदुःखायासक्लेशासमञ्जसे संसारे निरुत्तरफुल्लफलप्रदसंक्लेशविषयवृत्ते परार्थीदयसंबन्धकलैः
10 साधुभिः प्रज्ञोपायमकानिजलवैर्निःशेषं तदुन्मूल्यमानैर्न केवलं न साक्षाद्येनावतिष्ठते ।
अपि खलु तदुन्मूलकानामतिमकानिजलवानामिव भावसद्भाववादमकशैलायमान इवा-
तिविरोधितयावस्थितो भवानाकोपुरुषिकया तस्यैव क्लेशविषयवृत्तस्य⁵ ज्ञातिज्ञरामर्षाशो-
कायासविसरुद्धैकफलस्य सुतरां भावाभिनिवेशतोयान्नवैरीरेपणमाद्विषये⁴ ॥

अपि च । यद्यविद्यादीनां संक्लेशानां⁶ प्रकाणं संभवेत्स्यात्तत्प्रकाणोपायान्वेषणं ।

15 न च तेषां प्रकाणं संभवति । यदि स्यात्तदु तद्वद्वपतो विद्यमानानां वा स्यादविद्यमानानां

1) Mss. *samskārāṇāni*.

2) *samsāre* manque dans le tibétain. — Nous savons que *bhavasamtati* est un équivalent exact de *samsāra*.

3—3) Le tibétain abrégé: ... *yo hi nāma sūdhubhūṭi parārthodayasam-
baddhakakṣaiḥ prajñopāyabalair niḥṣṣam mahākṣepaṭiṣṭaṭṭṣam sarvātmanā duḥ-
kham unmiḥyamānair*....

4—4) Le tibétain abrégé: *api khalu tadunmūlānām aticirodhitayāvas-
thitā āhopurvaṣṭikayā tasya mahākṣepaṭiṣṭaṭṭṣayārohanam ādriyate*

5) Mss. *avasthito bhagavān oha puruṣikayā*... — *āhopuruṣikā*, 'obstination',
गुणमुस्य.

6) *kṣepaṭiṣṭayā upetyajāti*.

7) Mss. *c toyāsakairnnaroṣaṇamāndriyate*, *oḥair nroṣaṇamāndriyate*.

8) Pent-être *kṣepānām*.

वा [Tab 177a] । किं चातः । तत्र यदि स्वभावतः सद्गुणानां लक्षणानां प्रकाशमिष्यते
तन्नोपपद्यते । किं कारणं । यस्मात्

यदि भूताः स्वभावेन लोकाः के चिद्धि कस्य चित् ।

कथं नाम प्रकीयेरन् काः स्वभावं प्रकाशयति⁽¹⁾ ॥ २४

स्वभावतो विद्यमानानां भावानां न शक्यः स्वभावो विनिवर्तयितुं । न हि नित्या- 5
दीनां कठिन[त्वा]दिस्वभावो निवर्तनं । एव यदिमे लोकाः स्वभावतः सद्गुणः स्युः । के
चिदित्यत्रिद्यादयः । कस्यचिदिति पुद्गलस्य । कथं नाम प्रकीयेरन् । नैव ते कस्य चित्कथ
[चित्राणं प्रकीयेरन् ॥ कस्मात्पु[14९]]नर्न ते प्रकीयन् इत्याह । काः स्वभावं प्रकाशयती-
ति स्वभावस्य विनिवर्तयितुगणकत्वात् । धातागानाद्यरूपाविनिवर्तनासंभवयदित्यभि-
प्रायः ॥ 10

अथ स्वभावेनासद्गुण इति विकल्प्यते । एवमपि प्रकाशनासंभव एवेत्याह ।

यद्यभूताः स्वभावेन लोकाः के चिद्धि कस्य चित्

कथं नाम प्रकीयेरन् कोऽसद्भावं प्रकाशयति⁽²⁾ ॥ २५

अभूता अपि लोकाः स्वभावेनाविद्यमाना यद्यप्येव प्रकाशन्ते । न ह्यग्रे जैत्यमसं-
विद्यमानं शक्यमपाकर्तुं । एवमिमेऽपि लोकाः के चिद्धि कस्य चित्स्वभावतो न विद्यन्ते 13
कस्तान् प्रकाशयति । नैव कश्चित्प्रकाशयति ॥ तदेवमुभयपक्षेऽपि प्रकाशनासंभवाच्चास्ति
प्रकाशो लक्षणानां प्रकाशभावाच्च कुतः लोकाप्रकाशोपायान्वेषणमिति [Tab 177b] ।

1) ग'ल'ते' ल'ल'रे' छे'ल'मे'स'स' । ग'द'र'ग' र'द'स'दे'र'भु'स' ल'द'र' । ई'ल'
सु'र' र' छे'ल'स'र'ल'सु'र' । ल'द'स' सु'दे'ग' छे'ल'स'र'ल'सु'र' = *lak sadbhāram pra-*
hāsyati — Voir la stampe suivante

2) ग'ल'ते' ल'ल'रे' छे'ल'मे'स'स' । ग'द'र'ग' र'द'स'दे'र'भु'स' मे'द'स' । ई'ल'
सु'र' र' छे'ल'स'र'ल'सु'र' । मे'द'स' सु'दे'ग' छे'ल'स'र'ल'सु'र' ।

घतो यदुक्तं । विद्यत एवाविद्यादयः क्लेशास्तत्प्रकृणोपायान्वेषणादिति तद[पु]क्त-
गिति ॥

यथोक्तमार्गसमाधिरात्रे⁽¹⁾ यो रज्येत यत्र वा रज्येत येन वा रज्येत । यो दुष्येत यत्र
वा दुष्येत येन वा दुष्येत । यो मुच्येत यत्र वा मुच्येत येन वा मुच्येत । स तं धर्मं न समनु-
6 पश्यति तं धर्मं नोपलभते । स तं धर्ममसमनुपश्यन्ननुपलम्बमानोऽर्क्तोऽदुष्टोऽमूढोऽविप-
र्गस्तचित्तः समाहित इत्युच्यते । तीर्णाः पारग इत्युच्यते क्षेमप्राप्त इत्युच्यते इति विस्तरः ॥

⁽²⁾ आदर्शपृष्ठे तद्य तैलपात्रे

निरोक्षते नारिमुखं गलंकुतं ।

सो तत्र रागं जनयित्वा बालो

प्रधावितो कामि गवेषमाणो ॥

मुखस्य संक्रान्तिं यदा न विद्यते

विम्बे मुखं नैव कदाचि लभ्यते ।

गूढो यथा सो जनयेत् रागं

तद्योपमान् ज्ञानद्य सर्वधर्मान् ॥

15 इत्यादि ॥ तथा⁽³⁾ ।

द्वयेण दर्शिता बोधो बोधीये द्वय दर्शितं ।

विषभागेन शब्देन उत्तरो धर्मुदेशितः ॥

1) Même citation ci-dessus p. 143. 1. — Elle manque ici dans le tibétain.

2) Ces deux premières stances sont citées ci-dessus p. 108. 15. — Elles manquent ici dans le tibétain.

3) Extrait du Samādhirāja d'après le témoignage de notre version tibétaine.

4) བྱང་ཆུང་ཡེ་ཤེས་ = par la Bodhi

5) མེད་མཆོད་སྒྲུབ་པ་ཡི། — Corriger མེ་མཆོད་སྒྲུབ་པ་ཡི།

शब्देन उत्तरं⁽¹⁾ द्वयं गम्भीरं⁽²⁾ च स्वभावतः ।
 सां द्वयं च बोधिनः नानात्वं स न लभ्यते ॥
 यथा निर्वाणु गम्भीरं शब्देन संप्रकाशितं ।
 लभ्यते न च निर्वाणं स च⁽³⁾ शब्दे न लभ्यते ॥
 शब्दश्चापि निर्वाणं च उपरं तत्र लभ्यते ।
 एवं शून्येषु धर्मेषु निर्वाणं संप्रकाशितं ॥
 निर्वाणं निवृत्तिरेव निर्वाणं च न लभ्यते⁽⁴⁾ ॥
 यप्रवृत्तिरिह धर्माणां यथा यज्जातया पुरा ॥
 सर्वधर्माः स्वभावैर्निर्वाणमगमनादृशाः ।
 ज्ञाता नैकान्यसारेरिह ते मुक्ता बुद्धयोर्ये ॥

5

10

1) Suppléer *saṃprakāṣitaṃ*. — स्मृयिष' नक्षत्र'उ' ह'स'पु'.

2) *Mss. gambhīraṃ, ca rābhīraṃ (abhiṃam)* — र'व'ह'उ'स' ह'स'स'न'ण'
= *rabhīraṃ ca gambhīraṃ*

3) *Mss. nānātvaṃ cet sa* स'न' स'व' र' स' ह' = *nānātvaṃ cet sa*
na labhyate

4) D'après le tibétain *tan nirvāṇaṃ na labhyate tacchabdo 'pi sa labhyate*

5) *Mss. śabdāḥ cāpy anirvāṇam ubhayaṃ*

6) Peut-être *nirvāṇam nirvṛtṛtṭam* = *nirvṛtṛpam*. — *Mss. nirvāṇaṃ*
(m)(r)ṛtṭi(r) rṛtṭi — उ'द'न'द'स' र'द' द'द'स' र'। उ'द'न'द'स'स' स'ह'र'ने।

7) *Mss. apravṛtṣa, ertṣa* र'ने'न' ह'स'द'स'स' द'द'न'स' स'ने। = *atra*
dharmaṇāṃ apravṛtṣa

8) Les *Mss* reproduisent ici les stances qui précèdent : *saradharmaṇāḥ sa-*
bhārena nirvāṇaṃ sa ca śabdo na labhyate, etc.

9) *Mss. jñānā* — ह'स'द'स'स' स'स'स'उ'द' स'द'स'ने'न'उ'स'। उ'द'न'द'स'
र'द' स'ह'द'स'स'न'स'स'। स'द'स'उ'स' स'न'न'द'। स'ह'न'स'। स'ह'न'स'।
ह'स'स'उ'स' र'ण। = *buddhadharmaṇāṃ utāhoṣṭadharmaṇāṃ nair (adhiyul'tair)*
jñānāḥ

तथा

ज्ञानेन ज्ञानाम्यहुः स्कन्धशून्यता ।

ज्ञात्वा च ज्ञेयेशे किं न संवसामि ।

व्याकुर्गत्रेण [हि] व्याकुर्गमि

४

परिनिर्वृतो लोकमिमं धरामि ।

तथा⁽¹⁾

परिनिर्वृतं लोकं तं शूरा

ये किं स्वभावतः ज्ञातिमि धर्माः ।

कामगुणैर्किं चरन्ति ग्रसंगाः

10

सद्गुं विचरिष्ये सद्य विनेत्ति⁽²⁾ ॥ इति ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपा[149a]दोषरचितायां प्रसन्नपदार्थां मध्यमकवृत्तौ विषया-

सपरीक्षा नाम त्रयोविंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Cette stance manque dans le tibétain.

2) Mes. rincyantili.

XXIV.

आर्यसत्यपरीक्षा नाम चतुर्विंशतितमं प्रकरणं

अत्राह ।

यदि शून्यमिदं सर्वमुदयो नास्ति न व्ययः ।

चतूर्णामार्यसत्यानाम्भावस्ते प्रसज्यते⁽¹⁾ ॥ १

5

यदि पुनश्चा नोपपद्यत इति कृत्वा सर्वमिदं वाक्याध्यात्मिकं भावजातं शून्यामिति [Tab 178a] प्रतिपादितं नानु] चेवं सति यद्व्ययं मरुताश्च दोषा भवत आपद्यते । कथं कृत्वा । यदि सर्वमिदं शून्यं स्यात्तदा यद्व्ययं तत्रास्ति यच्च नास्ति तद्विद्यमानत्वाद्द्वन्द्व्या-पुत्रवन्वैवोत्पद्यते न चापि निरुध्यत इति न कस्य चित्पदार्थस्योदयो व्ययश्च । तदभावाच्च चतूर्णामार्यसत्यानाम्भावस्ते शून्यतावादिनः प्रसज्यते ॥

10

कथं कृत्वा । इह हि पूर्वहेतुजनिताः प्रतोत्यसमुत्पन्नाः पक्षोपादानस्त्वन्धा दुःख-दुःखतया विपरिणामदुःखतया संस्कारदुःखतया च प्रतिकूलवर्तिताश्च पीडात्मिका⁽²⁾ नि-दुःखमित्युच्यते⁽³⁾ । एतच्च दुःखमार्या एव विपर्यासप्रकाशे सति दुःखमिति संज्ञानते । ना-

१) गणने' नैरेण' गुणं ह्येव । अमुद'स' मेरे'तेन' नैरेण'स' मेरे । अयण'स' मरे' सरे'स' सरे'स' इमस' । अरे'स' मेरे'स' सरे'स' अमुद'स' ॥

२) गणने'स' सरे'स' अरे'स' अरे'स' ॥

B) Voir ci-dessus 227, n 1. — Bodhicaryā. 316. 7 — Visuddhi-
maggā XVI (J. P. T. S 1893 p. 136). — Abhidh. k. v. (Soc. As) fol. 388a et
suiv. — *samskāraduḥkhatā* = *amtyatāduḥkhatā*, d'après le passage suivant:
samskāreṇaiva duḥkhatā . samskāreṇaiva jananevaiva arthakā . yad amtyan
tad duḥkham, yan na nyatasūtram tad duḥkham, yaj jāyate vinayate ca tad
duḥkham ity arthakā . tenoktam [Koge] . pratyayādisamskāreṇa ity pratyayav
abhisamskāryate yasmāt tasmāt tad duḥkham ity — Bhojarāja ad Yogas. II. 15
(*samskāraduḥkhatā*). — Nāmasamgītī 85 (*duḥkham samsārīnaḥ skandhāḥ*)
— Bhavya, 180b (Rockhill, Life, p. 189).

नार्या विपर्यासानुगतत्वात् । यथादर्शनं च पदार्थस्वभावव्यवस्थानात् । यथा हि विपर्यस्ते-
न्द्रियाणां मधुरस्वभावमपि मुडशर्करादिकं तिक्ततथोपलभमानानां जरादिरेगानुत्तराणां
तिक्ततैव सत्यं तज्ज्ञानापेक्षया न माधुर्यं तेनात्मना तस्य वस्तुनो ऽनुपलभ्यमानत्वात् ।
एवमिहापि यद्यपि पञ्चोपादानस्कन्धा दुःखस्वभावा भवन्ति तथापि य एतान् दुःखा-
6 त्मकान् पश्यन्ति तेषामेव दुःखं व्यवस्थाप्यते । न विपर्यासानुगमादन्यथोपलभमानाना-
मिति [149 b] । अतः [Tib. 178 b] आर्याणामेव दुःखात्मता सत्यमिति कृत्वा दुःखमार्थ-
सत्यमित्युच्यते ॥ ननु चानार्पणदुःखा वेदना दुःखमिति परिच्छिद्यते इति । एवं तत्कथं
दुःखमार्थाणामेव सत्यं । सत्यं न हि दुःखैव वेदना केवलं दुःखसत्यं किं तर्हि पञ्चाप्यु-
पादानस्कन्धा इत्यत आर्याणामेव तात् सत्यमिति कृत्वा आर्यसत्यमिति व्यवस्थाप्यते ॥

10 यथोक्तं

ऊर्णार्पितं यथैव हि करतलसंस्थं न विद्यते पुंभिः ।

अस्तिगतं तु तदेव हि जनयत्यरतिं च पीडां च ॥

करतलसदृशो बालो न वेत्ति संस्कारदुःखतापदम् ।

अस्तिमदृशस्तु विद्वान् तेनैवोद्दिश्यते गाढं ॥ इति ।

15 तस्मादार्याणामेव तदुःखसत्यमिति दुःखमार्थसत्यं व्यवस्थाप्यते ॥

कदा च तदुःखमार्थसत्यं युज्यते । यदा संस्काराणामुदयव्ययो संभवतः । यदा तु
शून्यत्वात् किं चिदुत्पद्यते नापि किं चिन्निवृध्यते तदा नास्ति दुःखं ॥

असति च दुःखे कुतः समुदयसत्यं । यतो हि केतोर्दुःखं समुदेति समुत्पद्यते स
केतुस्तृष्णाकर्मक्षिणालनायाः समुदय इत्युच्यते । यदा तु फलभूतं दुःखसत्यं नास्ति तदा
20 फलरहितस्य केतुकात्नानुपपत्तेः समुदयोऽपि नास्ति [Tib. 179 a] ॥

1) D'après le tibétain *tad* [skandhapāṭicakam?] *duphātmatayā satyam*.

2) *urūpākṣman* = *सु'रु'प'क्ष'म'न'*. — Comparer le *akṣipātranyāya*, Col. Jacob, Third handful, p. 108.

संघो नास्ति न चेत्सत्ति तेऽष्टौ पुरुषपुद्गलाः ।

अभावाच्चायसत्यानां सद्धर्मोऽपि न विद्यते ॥ ४

धर्मे चासति संघे च कथं बुद्धो भविव्यति ॥

यदा चैवं दुःखपरिज्ञानादिकं [Tib. 179b] नास्ति तदास्मिन्नसति त्रैलोक्यपत्ति-

५ सकृदागम्यनागम्यहृत्फलाख्यं फलचतुष्टयं नोपपद्यते । कथं कृत्वा । इह ज्ञेयानां

१) ग'ल'ते' श्रुष'सु'न'न' सञ्चर'। ते'न' ने'न' नो'मसु'न' मे'।
म'न'स'म'ने' स'ने'न'म'न'न' ने'न'सु'न'। न'न'म'ने' ल'स' पु'न' प'न' न'प'ने'॥

२) ल'स' न' नो'मसु'न' प'न' ने'न'। स'न'स'सु'न' ई'न'न' प'न'म'न'सु'न'।

3) L'exposé qui va suivre des quatre fruits ou de la conquête de la qualité d'Arhat semble parfaitement conforme aux données de l'Abhidharmakośavyākhyā. Bien que relevant du même principe que le système de l'Abhidharma pāli, ramenant comme lui la conquête des fruits et la pratique du chemin à l'élimination des *anuṣayas* (Atthasālinī, 324 i), distinguant comme lui les trois *dhātus*, le *darśanamārga* et la *bhāvanā*, le système que nous avons ici s'écarte sur beaucoup de points des commentaires de Buddhaghosa. — Les sectes se sont beaucoup disputées sur les *anuṣayas*, *paryuṣṭhānas*, etc. — Quelques références, Mre Rhys Davids, Man. of Psychology, *passim* et notamment 296, n. 1, 802, n. 1, 326, n. 1, Dhammasaṅgaṇī §§ 594, 1002—7, 1254—9; Warren, p. 193; Kathāvatthu I. 4, II. 7; Sumaṅgalavil. 19—20. Visuddhimagga (J. P. T. S. p. 159). — Ci-dessus p. 319.

D'après l'Abhidharmakośa, dont nous reproduisons ici les explications, les *anuṣayas* [संज्ञा] sont examinés au point de vue de leur *ākāra* ou nature propre, de leur *prakāra* ou de leur qualité d'être éliminés par la vue ou par la méditation des vérités, enfin du *dhātu* auquel ils appartiennent.

1. Le *rāga* est un dans sa nature, étant *sattacheamento* (*saktyākāra*); il peut appartenir aux trois *dhātus* (*tūma*, *rūpa*, *arūpya*), soit donc trois catégories dont chacune devra être éliminée par la vue de chacune des quatre vérités et par la méditation: donc 15 *anuṣayas* relatifs au *rāga*.

2. De même pour le *pratigha* en ce qui regarde sa nature (*ākāra*) et son élimination (*prakāra*); mais le *pratigha* n'existe pas dans les deux *dhātus* supérieurs: donc 5 *anuṣayas* relatifs au *pratigha*.

3. Il en est du *māna* (tout *māna* est *unmatyākāra*) comme du *rāga*: donc 15 *anuṣayas* relatifs au *māna*.

4. Nous avons de même 15 *anuṣayas* relatifs à *Paridyā* (toute *aridyā* étant *asamkhyāna-ākāra*).

अन्वयज्ञानतो यत्तेजोप्रकाशं तत्प्रोतप्रापत्तिकलं ॥ कामावचराणां भावनाप्रकृतव्यानां
 ज्ञेयानामधिनात्रगम्यगृह्णां प्रकाशानां पुनरधिमात्रमव्यगृह्णप्रकारभेदेन प्रत्येकं [150b]
 गिन्यानानां नव प्रकाश भवन्ति । तत्र कामावचर्यष्टतेजोप्रकारपरित्ये⁽⁴⁾ विमुक्तिमार्गे

'connaissance' relatives au *lāmadhātū*, et 'patience', 'connaissance' relatives aux *dhātus* de la matière et de la non-matière (4). — On a donc :

duhite { *dharmajñānakṣānti*,
dharmajñāna,
'nrayajñānakṣānti,
'nrayajñāna.

et ainsi de suite.

(3) *dharmajñāna* = *lāmasaṃprayuṭṭeṣu saṃskāreṣu yad anāśravaṃ jñānam* (pour la douleur), *lāmasaṃprayuṭṭānāṃ saṃskārānāṃ heṭan yad anāśravaṃ jñānam* (pour la production), etc. *anayajñāna* = *śūpūrūpyoparīṣaṇyulṭeṣu saṃskāreṣu yad anāśravaṃ jñānam*, etc. (Abhidh. k. v. Burn. 425a).

Les 'moments' d'ordre impair, à savoir les *jñānakṣāntis*, constituent l'*ānantarjyamārga*, qui est préparatoire; les *jñānas* constituent le *vimuktimārga*. (M. Vynt. 54. 18—19).

D'après la définition de notre texte, on a : *śrotaūpattiphala* = l'élimination des 7 *kleṣas* qui correspond au seizième moment du *darṣanamārga*, savoir au *mārga nrayajñāna*.

1) Les *kleṣas* sont ou *darṣana*^o ou *bhāvanāprahāṭavya*. L'élimination des premiers constitue le *śrotaūpattiphala*; l'élimination des seconds constitue les trois autres fruits. Sur le *darṣana* (seeing, vision, insight) voir la note substantielle de Mrs Rhys Davids, *Psychology* ad 1002; sur la *bhāvanā* (practice, culture), ibidem ad 1007. L'Abhidharmakośa explique: *yo hi kleṣo yasya satya-yāpauddāya pravṛttaḥ, sa tasmin dṛṣṭe prahīyate, sarpabhrāntir iva rajju-darṣanāt. satyānāṃ darṣanamūtreṇa prahāṇād iti nābhyaścena prahāṇād ity abhiprāyaḥ*.

2) C'est-à-dire *rāga*, *pratigha*, *māna* et *avidyā* (M. Vynt. § 104, 23. 24. 25. 32; § 109. 69) — Le *pratigha* n'existe que dans la sphère du *lāma* (*lāmatāra*, *pratisaṃyukta*, *āpta*, *dhātuparyāpanna*, M. Vynt. § 109. 65, 70—72; འདོད་པ་ན་ཐུན་པ་). Les trois autres *kleṣas* sont du domaine des trois *dhātus* (*rūpa*, *śrūtya*). Voir Man. of Psychology, xlv, §§ 1080—5, p 377, n. 8.

3) Les neuf catégories sont *adhimūtra-adhimūtra*, *madhya-adhimūtra*, *mṛdu-adhimūtra*, *adhimūtra-madhya*, *madhya-madhya*, etc.

4) Le tibétain porte རྒྱུ་པ་མ་ = *parikṣayāt*.

- रदुःखदर्शनप्रकृतव्यसत्कायात्तयाकृमिध्यादृष्टिदृष्टिपरामर्शशीलव्रतपरामर्शविचिकित्सा-
 रगप्रतिधमानाविद्याध्यदशानुशयप्रतिपत्तो गनित्यदुःखसून्यानात्माकारोत्पन्नः कामाव-
 [151a]रदुःखसत्यालम्बनः शान्तर्त्यमार्गलक्षणो दुःखे धर्मज्ञानज्ञातिलक्षण एकः । तदाल-
 म्बनाकार एव [च] विमुक्तिमार्गलक्षणो दुःखे धर्मज्ञानज्ञातिलक्षण द्वितीयः । एवं ब्रह्मप्याव-
 5 रदुःखसत्यालम्बनः प्रतिधर्वाज्ञितान्तरोक्ताष्टदशानुशयप्रतिपत्तो दुःखाभ्याकारोत्पन्नः शान-
 तर्त्यमार्गलक्षणो दुःखेऽन्वयज्ञान[Lib. 180b]ज्ञातिलक्षणतृतीयः । तदालम्बनाकार एव
 [च] विमुक्तिमार्गलक्षणो दुःखेऽन्वयज्ञानज्ञातिलक्षणतृतीयः ॥

- (2) यथा धैते त्रैधातुकावचरदुःखसत्याभिसमये ज्ञातिसिज्ञानज्ञातिलक्षण एव कामाव-
 चरसमुदयदर्शनप्रकृतव्यसत्कायात्तयाकृमिध्यादृष्टिदृष्टिपरामर्शविचिकित्सारगप्रतिधमानाविद्याध्य-
 10 तानुशयप्रतिपत्तो केतुसमुदयप्रभवप्रत्ययाकारोत्पन्नः कामावचरसमुदयसत्यालम्बनः शान-

1. Le premier moment (*kṣānti*, donc *ānantaryamārga*, chemin préparatoire) exerce son pouvoir éliminatoire sur les dix *anuṣayas* (voir p. 478 n 8), en tant qu'ils sont du domaine du désir.

2. Il en est de même du deuxième, avec cette différence qu'étant *jñāna*, il appartient au *vimuktimārga*.

3. Le troisième porte sur les dix *anuṣayas*, moins le *pratigha*, en tant qu'ils sont du domaine de la matière et de la non-matière. Soit dix-huit *anuṣayas*.

4. Le quatrième est semblable au troisième, à cela près qu'il est du *vimu-*
ktimārga.

En résumé, le *duḥkhasatyadarśana* s'attaque aux dix *anuṣayas* de la sphère du désir, et aux neuf *anuṣayas* des deux autres sphères; il comporte l'élimination de 28 *anuṣayas* définis comme *duḥkhadarśanaprahātavya* «éliminables par la vue de la vérité de la douleur» (10+9+9).

Il faut noter que dans le premier *dhātu*, *rāga* = *kāmarāga*; dans les deux *dhātus* supérieurs, *rāga* = *bhavarāga*.

1) Donc, dans les sphères supérieures, on ne tient pas compte du premier aspect (*ākāra*) de la vérité de la douleur, à savoir *anirya*. De même, pour le *samudaya*, on écarte dans les mêmes sphères le *hetu-ākāra*, voir p. 483, n. 1, et aussi 483, l. 11, 484, l. 2.

2) Pour le *samudayadarśana*, on a, pour les deux premiers moments, sept *anuṣayas* de la sphère du désir; pour les deux derniers, six *anuṣayas* des deux sphères supérieures (où il n'y a pas de *pratigha*). Soit donc 7, 6, 6 = 19 *anuṣayas*. Il y a trois *anuṣayas*, à savoir trois *āyātis* (*sattāya*^o *antaḥgrāha*^o et *pitratataparā-*
marga) à l'élimination desquels ne concourt pas la vue de la vérité de la produc-
 tion de la douleur.

तर्कगार्गलक्षणः समुदये धर्मज्ञानज्ञातिलक्षण एतः । तदालम्बनाकार एव च विमुक्तिगार्गल-
 क्षणः समुदये धर्मज्ञानक्षणी द्वितीयः । एवं ब्रह्माद्वयान्तरमुद्गमन्यालम्बनः प्रतिषेध-
 विज्ञानकारोक्तद्वानुज्ञप्रतिज्ञः समुदयसंवेद्याकारोत्पन्न धान्तर्कगार्गलक्षणः समुदये
 अन्यज्ञानज्ञातिलक्षणस्तृतीयः । तदालम्बनाकार एव च विमुक्तिगार्गलक्षणः समुदये अन्य-
 यज्ञानक्षणचतुर्थः । इत्येते त्रैधानुक्तचरुडुः समुदयसंवेद्याभिज्ञाने [1ib. 161a] चत्वारः 6
 क्षणाः ॥

यथा चेति चत्वारः क्षणास्त्रैधानुक्तद्वानुद्गमन्याभिज्ञान एव कानाधचरुडुः ३-
 [151b] निरोधदर्शनप्रदानव्यनमुद्गमोक्तज्ञानप्रतिज्ञा निरोधज्ञातिलक्षणमरणा-
 कारोत्पन्नः कानाधचरुडुः ३ निरोधसंवेद्यालम्बन धान्तर्कगार्गलक्षणो निरोध धर्मज्ञानज्ञा-
 तिलक्षण एतः । तदालम्बनाकार एव च विमुक्तिगार्गलक्षणो निरोध धर्मज्ञानक्षणी द्वि- 10
 तीयाः । एतेरेवाकारे ब्रह्माद्वयान्तरमुद्गमनिरोधसंवेद्यालम्बनः प्रतिषेधविज्ञानद्वानुज्ञ-
 प्रतिज्ञा धान्तर्कगार्गलक्षणो निरोधजन्यज्ञानज्ञातिलक्षणस्तृतीयः । तदालम्बनाकार एव
 च विमुक्तिगार्गलक्षणो निरोध जन्यज्ञानक्षणचतुर्थः । इत्येते त्रैधानुक्तचरुडुः ३ निरो-
 धसंवेद्याभिज्ञाने चत्वारः क्षणाः ॥

एवं कानाधचरुडुः ३ निरोधगामिगार्गदर्शनप्रदानव्यनिरोधोक्तज्ञानेषु शीलघ्न- 15
 तपरामर्शमर्ष्टम प्रतिव्याप्तानुज्ञप्रतिज्ञा गार्गन्यायप्रतिज्ञैर्याणिकाकारोत्पन्नः कानाध-

1) Lecture confirmée par le tibétain, peut-être *sanadayūdpāl āra*°.

2) Même théorie pour le *mūdhadarśana* Même nombre d'*aruṇayas* élimi-
 nables.

3) Opposé aux *anūṇayas* qui doivent être éliminés par *mūdhadarśana*,
 c'est-à-dire aux sept qui sont nommés à propos du *sanudaya*

4) རྒྱུ་མཐུ་ལྟེན་པ་

5) Comparez ci-dessus l. 8 — འཛོམས་པ་ལ་ བཤུགས་དྲན་ལ་.

6) Pour le *mūḡadarśana*, il faut ajouter le *śāliyataparāmarṣa* On aura
 donc pour les trois *dhātus* 8, 7, 7 *anūṇayas*.

चरुडः खनिरोधगामिमार्गालम्बन आनर्तय [Tib. 181 b] मार्गलक्ष्यो मार्गे धर्मज्ञानक्षान्तिलक्षण
 एकः । तदालम्बनकार एव च विमुक्तिमार्गलक्ष्यो मार्गे धर्मज्ञानलक्ष्यो द्वितीयः । एतैरे-
 वाकारै रूपावस्थावचरुडः खनिरोधगामिमार्गालम्बनः प्रतिष्वर्जितचतुर्दशानुशयप्रति-
 पक्ष आनर्तयमार्गलक्ष्यो मार्गेऽन्वयज्ञानक्षान्तिलक्षणस्तृतीयः । इत्येति पञ्चदश क्षणा दर्शनमा-
 ५ र्गभिधानाः ॥

एवं व्यवस्थित आर्यः श्रोतव्यापत्तिफलसत्तात्क्रियस्य प्रतिपन्नक इत्युच्यते । षोडशे -
 तु मार्गेऽन्वयज्ञानस्थितः स श्रोतव्यापन्न इत्युच्यते ॥

त एते ऽष्टाशीतिरेनुशयाः सत्या [152 a] नां दर्शनमात्रेण भावनामनपेक्ष्यैव प्रकीयते
 इति कृत्वा दर्शनप्रकृतव्या इत्युच्यते ।

10 यथादृष्टसत्याकारभावनया तु ये यस्यात्प्रकीयते ते भावनाप्रकृतव्याः । ते च
 दर्शानुशया भवन्ति । कामावचरा रागप्रतिषमनाविद्याः । रूपावचरा एव प्रतिष्वर्जिता-

1) On a 28 *anuṣayas* éliminés par la vue de la vérité de la douleur, 19 pour la production, 19 pour la destruction, 22 pour le chemin

2) Les *kṛpās* ou *anuṣayas* «qui doivent être éliminés par la méditation» sont *pratigha* (sphère du désir), *rāga*, *māna*, *avidyā* (dans les trois sphères) Soit dix *anuṣayas*.

Ils forment neuf catégories : *adhī mātra*-*adhimātra*, *madhya*-*adhimātra*, etc. Pour l'élimination de chacune d'elles, il faut deux moments (*jñāna-kṣaṇas*), le premier appartenant à l'*ānantaryamārga*, le second au *vimuktimārga*. Une connaissance *myḍu*-*myḍu* suffit à éliminer la passion *adhī mātra*-*adhimātra*; mais il faut la connaissance *adhī mātra*-*adhimātra* pour éliminer la catégorie la plus subtile de la passion. — Comparaison du blanchisseur.

Les fruits du Sakṛdāgāmin et de l'Anāgāmin, comportent l'élimination, par méditation, du *pratigha*, et des *rāga*, *māna* et *avidyā* dans la sphère du désir. Le Śrotaśpanna les a déjà éliminés dans la mesure où la 'vue des vérités' les élimine.

Le fruit du Sakṛdāgāmin est obtenu par l'expulsion des six catégories *adhī mātra* et *madhya*; celui d'Anāgāmin par l'expulsion des trois catégories *myḍu*. Il ne reste donc plus chez ce saint aucune trace des passions de la sphère du désir: aussi ne renait-il plus dans cette sphère, étant délivré des *kṛpās* *kāmavacaras* = *avarabhāgiya saṃyojana* (M. Vyut. 109. 74, comp. *orambhāgiya* Childers, p. 444).

Le fruit d'Arhat correspond à l'élimination de *rāga*, *māna*, *avidyā* dans les sphères de la matière et de la non-matière. Ces deux sphères se subdivisent

द्वयः । यादृयावयवरात्र त्रय एत एवेति दश भवन्ति ॥ एते च योजितान् न्यायेन भूमी भूमी
नवधा भिद्यते कामधाम्नी चतुर्षु ध्यानेषु चतुर्धावयवेषु¹⁾ । एकैकस्य च ज्ञेयप्रकारस्य प्रका-
शावगमनस्यविगुक्तिनामभेदेन द्वौ द्वौ [11b 1-2a] ज्ञानतमो व्याख्यातये ज्ञेयतम-
विषयेषु । अधिगात्राधिगात्रे किं ज्ञेयप्रकारो गडगुडुध्यानस्यविगुक्तिनामभेदा
प्रसूतेने । यावन्तुगुडुज्ञेयप्रकारो अधिगात्राधिगात्राया ज्ञानतमस्या प्रसूतेने । 6
स्थूलं हि मलमलप्रमननाथं मूलं तु गन्धवयवमभ्यं रजःत्वयध्यायनस्यविषयेषु
विशेषे ॥

तत्र दर्शनमार्गाद्वर्णं कामावयवमानाप्रकाशव्यवस्थेयप्रकारप्रतिपत्तिविगुक्ति-
नार्गाव्यज्ञानाज्ञानाद्वर्णज्ञानतमोविषयेषु धार्य²⁾ । सत्त्वमामिगनप्रतिपत्तिरु रन्ध्रान्ते ।
सत्त्वदिगं सौभाग्यमग्नयं परिनिर्वाणानाद्वर्णमोत्पद्यते । तत्प्रत्यये प्रतिपत्तिरुतः प्रयो- 10
गस्यः सत्त्वमामिगनप्रतिपत्तिरु रन्ध्रान्ते । यन्त्रं तु ज्ञेयं सत्त्वमामोत्पद्यते ॥

पञ्चतन्माद्वर्णं नवमज्ञेयप्रकारप्रकाशविगुक्तिनामज्ञेयज्ञानतमोषु धर्ममान
धार्यो ज्ञेयमामि[152b]कलप्रतिपत्तिरु रन्ध्रान्ते । धर्ममामो लोके तत्रेयं परिनिर्वाण-

chaque en quatre de plus - (sa 14-15), corrigé en six car quatre dhyanas et aux
quatre āśṛṇṇa-rūṇṇa. L'objet est celui qui est contenu dans un ou plusieurs
(mānā) des dhyanas appartenant au quatrième āśṛṇṇa (mānā) pāṇṇa-jā-
yātānādhānā = bhāṇṇa, comp. les deux supérieurs de l'āśṛṇṇa, et le sep-
tième inférieur)

1) Mes. *caturṣu rūṇṇa*. — རྩེ་བ་ ལྔ་ལྔ་ཉེ། འདྲི་བ་འདྲི་བ་ རྩེ་བ་ རྩེ་བ་
གཞི་བ་ རྩེ་བ་ གཞི་བ་འདྲི་བ་ འདྲི་བ་འདྲི་བ་ — M Y, ut 67 68

2) Mes. *mahā-jātaraṇā avasthādhyāna-ya jamaṇṇa* — ལྔ་ལྔ་ལྔ་ རྩེ་བ་
འཕྲུ་བ་ རྩེ་བ་ རྩེ་བ་ རྩེ་བ་

3) Ci-dessous *ṣaṇṇa* *artanāna*. Le tibétain n'a nulle part la marque du
pluriel. — Il porte à tort semble-t-il *'aṇṇā* [*āṇṇācarabhāṇānūprahāṇāya-*
ṣastakleṣapratipal etc] *jāṇṇāṇa* *'asthātā*

4) Si ces lectures sont correctes, quiconque occupe un *ksana* intermédiaire
entre deux fruits, est dit *pratipannaka* du fruit supérieur.

निर्दिष्टतयं फलार्थः । मार्गस्तयं तु फलावतार्थः । एष तावदधिगमधर्मः । तत्संप्रका-
शिता देशना आगमधर्मः^{१)} । सर्व एष धर्मस्तयानाम्भावे सति नास्त्येति ।

यथात्राक्षार्यसत्त्वानां महर्भोगपि न विद्यते ।

यन् चामति संघे च कथं ब्रह्म भविष्यति ।

6 यदि हि योक्तो धर्मः स्यात्तदा धर्मानुषर्गप्रतिपत्त्या सर्वकारसर्वधर्माभिसेवोपा-
दुक्तो भवतीति युक्तं स्यात् । यदि च नयः स्यात्तदा तदुपदेष्टृत्पबोयमानज्ञानसम्भारस्तदा-
नानान्यरागाननादिभिर्ज्ञोपयोगेनानन्यागमभारः क्रमादुक्तो भवेत् ।

यव वा धनमिति संधे ज्ञोतपारतिफलप्रतिपक्षकादीनामभावः स्यात् । न च प्रति-
पक्षकादियमप्राप्य बुद्धाच्च)नाशये । यवस्य हि पूर्वं भगवता कर्त्तृनिश्चितफले व्यवस्था-
10 तव्यं । तत्र च फले व्यग्रस्थितः संयातःपात्येव भगवान् भवति । संधे चास्मति निपतं ना-
स्ति भगवान् यदुः [11b. 183b] ।

अथ भगवानन्यजैतात्तर्थात्तत्तर्थात्त एव । तत्र च ब्रह्मप्रमुखो भित्तुसंघ इत्यभिधानात्तत्तर्थात्तर्थात्त एव भगवानिति के चिद्वर्णयति । तेषां मतेन स्पष्टमेवैतत् ।

घर्मे चासति संये च कथं बुद्धो भविष्यतीति ॥

1) Voir ci-dessus p. 304, 457. 1 et XXVII 30.

2) *Maṣ taddharma*°. — མཐོག་དང་ཁྱེད་ཀྱི་མཐོག་མཐོག་གི་མཐོག་གི་བྱ་བ་ལྟ་བུ་
— *Sur anudharma*, *Suttanipāṭa* 69, *Dhammapada* 20; *M. Vynt* § 48,
49-50, § 281. 12a. — Voir *Bodhisattvabhūmi* I, viii, § 4.

3) Sur les deux *sambhāras*, connaissance et mérite, voir pour le Petit Véhicule *Abhidh. k. v. Burn 448a sambhārṇa mahāpunyajñānasambhārasamudāgamād iti . . . tatra mahāpunyasaṃbhārasaśraḥ pūramitāḥ, dānaśīlaśāntipāramitāḥ . mahājñānasambhāraśaḥ prajñāpāramitā . . .* — Cette notion, étrangère aux Ecritures palies, a été empruntée au Grand Véhicule par les Sautrāntikas (?).

4) Le Bouddha fait-il partie du Sangha? Voir les opinions divergentes des sectes, Wassiliw, p. 98, Rockhill, Life, p. 192. — La formule *buddha-pramukho* est courante, Çikṣās. 312. 13, etc.

शून्यतां ब्रुवाण इत्यनेन संबन्धः ॥ यदि सर्वमिदं शून्यं यदा सर्वमेव नास्ति तदा सर्वास्तःपातिवाद्दर्माधर्मो मरु तद्वेतुकेनेष्टानिष्टफलेन न संभवतः [Tib. 184a] । सर्व एव चामो लौकिका व्यवहाराः कुरु पच खाद तिष्ठ गच्छागच्छेत्येवमादयो ऽपि सर्वा-
 त्तर्गतत्वात्सर्वधर्माणां च शून्यत्वान्नैव युज्यन्त इति ॥ अतो नायं यथोपवर्णितो न्यायो ध्या-
 5 यानिति ॥

अत्र ब्रूमः शून्यतायां न त्वं वेत्सि प्रयोजनं ।

शून्यतां शून्यतार्थं च तत एवं विद्वन्त्यसे ⁽¹⁾ ॥ ७

स भवान् स्वविकल्पनयैव नास्ति त्वं शून्यतार्थं इत्येवं विपरीतमध्यारोप्य

यदि सर्वमिदं शून्यमुदयो नास्ति न व्यय

10 इत्यादिनोपालम्भं ब्रुवाणोऽस्मासु मरुत्तं खेदमापन्नोऽस्तीव विद्वन्त्यते । विविधै-
 रभूतैः परिकल्प्यैक्यत इत्यर्थः ॥ न त्वयमस्माभिरत्र शास्त्रे शून्यतार्थं उपवर्णितो यस्तत्रया
 परिगृह्योतः शून्यतार्थं चाज्ञानान्नः शून्यतामपि न जानासि । न चापि शून्यतायां यत्प्रयो-
 जनं तद्विजानासि । ततश्च यथावस्थितवस्तुस्वद्वयापरिज्ञानेन एतद्वया बहु चायुक्तमस्म-
 द्वाक्यानासंबन्धमेवोप[154a]वर्णितं ।

15 अथ किं पुनः शून्यतायां प्रयोजनं । उक्तमेव तदुत्तमपरीक्षायां ⁽²⁾ ।

कर्मक्लेशक्षयान्मोक्षः कर्मक्लेशा विकल्पतः ।

ते प्रपञ्चात्प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुध्यते ॥ इति ।

1) དེ་ལ་ བཤད་པ་ ཞིང་གིས་ བེ། རྟོང་ཀྱིས་ རྟོགས་ རང་ རྟོང་ཀྱིས་ རང་།
 རྟོང་ཀྱིས་ རྟོག་ བེ་ མ་ རྟོག་པས། དེ་ཕྱིར་ དེ་ལྟར་ བཞོན་པ་ ཡིན། — Notre xylo-
 graphe porte མ་གཤོག་པ་པས་ — Akutobhaya བཞོན་པ་ ཕྱིར་ = tata evam pra-
 tibbādhase.

घतो निर्वचोपप्रस्योपक्षमार्थं शून्यतोपदिश्यते [Tab. 184b] ¹ तस्मात्सर्वप्रस्यो-
पशमः शून्यतायां प्रयोजनं । भवास्तु नास्तित्वं शून्यतार्थं परिवर्त्ययन् प्रस्यञ्जालमेव
सर्वधमनो न शून्यतायां प्रयोजनं वेत्ति ॥

अथ का पुनः शून्यता । सापि तत्रैवोक्ता ⁽¹⁾

अपरप्रत्ययं शास्त्रं प्रस्येत्प्रस्यञ्जितं ।

5

निर्विनाल्यमनानार्थमेतत्तद्व्यस्य लक्षणं ॥ इति ।

घतः प्रस्यञ्जितस्वभावाया शून्यताया कुतो नास्तित्वमिति शून्यतामपि न ज्ञा-
नाति भवान् । यं चार्थमुपादाय शून्यताशब्दः प्रवर्तते तमर्थाद्वै ⁽²⁾ प्रतिपादयिष्यामः ।

यः प्रतीत्यसमुत्पादः शून्यतां तां प्रवदगच्छे ।

सा प्रज्ञप्तिरुपादाय प्रतिपत्सैव गध्यमा ॥ इति ।

10

यः प्रत्ययैर्नापति स ज्ञातातो

न तस्य उत्पादो स्वभावतो ऽस्ति ।

यः प्रत्ययाधीनु स शून्यो उक्तो

यः शून्यता ज्ञानति सोऽग्रगत

इति भगवतो गार्थाविचनात् ⁽³⁾ ॥ एवं प्रतीत्यसमुत्पादशब्दस्य योऽर्थः स एव शून्य- 15
ताशब्दस्यार्थः । न पुनर्भावशब्दस्य योऽर्थः स शून्यता[शब्दस्यार्थः] । अभावशब्दार्थं च
शून्यतार्थमित्यध्यारोप्य भवानस्मानुपालभते । तस्माच्छून्यताशब्दार्थमपि न जानाति ।
अज्ञानानश्च तमेवमुपालम्भं कुर्वन्निपतं विह्वल्यसे ॥

कश्चास्माकं यथोक्तमुपालम्भं करोति । यो भगवत्प्रवचनोपदिष्टाविपरीता[Tab.

1) XVIII. 9.

2) Ci-dessous XXIV. 18.

3) Voir ci-dessus p. 239, 10.

186a) सत्यद्वयविभागं न जानाति । केवलं तु ग्रन्थमात्राध्ययनपर एवेति [154b] । अतः
 आचार्यः कर्तव्या परस्य मिथ्याप्रवचनार्थावबोधनिरासार्थं भगवत्प्रवचनोपदिष्टाविपरी-
 तसत्यद्वयव्यवस्थामेव तावदधिकृत्यात् ।

हे सत्ये संप्रपाश्रित्य बुद्धानां धर्मदेशना ।

5

लोकसंवृत्तिसत्यं च सत्यं च परमार्थतः⁽³⁾ । च

इह हि भगवतां बुद्धानां सत्यद्वयमाश्रित्य धर्मदेशना प्रवर्तते । कतमसत्यद्वयं ।
 लोकसंवृत्तिसत्यं च परमार्थसत्यं च ॥ तत्र ।

स्कन्धात्मा लोक आख्यातस्तत्र लोको हि निश्चित

इति वचनात्पक्षे स्कन्धानुपादाय प्रज्ञप्यमानः पुद्गलो लोक इत्युच्यते ॥

10

समत्ताद्वर्णं संवृतिः⁽³⁾ । अज्ञानं हि समत्तात्सर्वपदार्थतत्त्वावच्छादनात्संवृतिरित्यु-
 च्यते । परस्परसंभवनं वा संवृतिरन्योन्यसमाश्रयेणेत्यर्थः । अथ वा संवृतिः संकेतो लो-
 कव्यवहार इत्यर्थः । स चाभिधानाभिधेयज्ञानज्ञेयादिलक्षणाः ॥

1) गुरुः. — Voir la théorie des *pratisaraṇas*, ci-dessus 48, n. 5, 268, n. 1.
 D'ailleurs l'*ādhyayana* est loué *Āikṣā. 74. 8* (lire *yā na satyavatt...*); blâmable
 quand il est exclusif, *ibid.* 64. 10.

2) སངས་ཐུས་རྒྱུས་ཀྱིས་ ལོས་ བསྟན་པ། བདེན་པ་ གཏིས་ལ་ ཡང་དག་ བརྟེན།
 འཇིག་རྟེན་ ཀུན་ཨོལ་ བདེན་པ་ དང་། དམ་པའི་ དོན་གྱི་ བདེན་པའོ། — Cette stance
 est citée Bodhicaryā. p. 361. 18, Nāmasaṃgītiṭīkā (voir Minayeff, Re-
 cherches, p. 226), Abhidh. k. v. Burn. 364a 2, Madhyamakāvatāra 70. 11,
 Nyāyaratnākaraṇyākhyā ad Ālokaṇārttika, 218. — Comparer Kathā-
 ratthupak. a. p. 34: *duṣe saccāni alīkāsī sambuddho tadatāṃ vato / sam-*
mutim paramatthaṃ ca tatīyaṃ n'upalabbhati / saṅketaṭṭacacanāṃ saccāṃ loka-
sammutikāraṇaṃ / paramatthaṭṭacacanāṃ saccāṃ dhammāṇaṃ tatthā lakhaṇaṃ /

3) Voir Bodhicaryā. p. 352. 5.

4) Lecture douteuse; le tibétain བདེན་ཐུས་ཀྱིས་ཀྱིས་ཀྱིས་ = *parasparasamāṇa-*
yūt, car བདེན་པ་ཀྱིས་ཀྱིས་ = *samāgrāyaṇa*.

लोके⁽¹⁾ संवृतिर्लोकसंवृतिः । किं पुनर्लोकसंवृतिरप्यस्ति यत एवं विणिष्यते
 लोकसंवृतिरिति । यथावस्थितपदार्थानुवाद एष । नात्रैषा चित्तावतरति । अथ वा ति-
 मिक्कामलाग्युपकृतेन्द्रियविपरीतदर्शनावस्थानास्ते⁽²⁾ लोकास्तेषां [Tib 185b] या संवृ-
 त्तिरमावलोकासंवृतिः । अनो विणिष्यते लोकसंवृतिसत्यमिति । एतच्च मध्यमकावतारे⁽³⁾
 विस्तरेणोक्तं । ततो वेदितव्यं ॥ लोकसंवृत्या सत्यं लोकसंवृतिसत्यं । सर्व एवायम- 5
 मिधानामिधेयज्ञानज्ञेपादिव्यवहारोऽज्ञेयो लोकसंवृतिसत्यमित्युच्यते । न हि परमार्थत
 एव⁽⁴⁾ तत्संभवति । तत्र किं

निवृत्तमभिधातव्यं नवृत्ते चित्तगोचरे ।

अनु[155a]त्पवानिरुद्धं हि निर्वाणमिव धर्मता⁽⁵⁾ ॥

इति कृत्वा कुतस्तत्र परमार्थे वाचां प्रवृत्तिः कुतो वा ज्ञानस्य । स हि परमार्थोऽपरप्र- 10
 त्ययः⁽⁶⁾ शास्त्रं प्रत्यात्मवेद्य आर्याणां सर्वप्रपञ्चातीतः । स नोपदिश्यते । न चापि ज्ञायते
 उक्तं हि पूर्वं ।

अपरप्रत्ययं शास्त्रं प्रपञ्चैरप्रपञ्चितं ।

निर्विकल्पमनानाधमेतत्तत्त्वस्य लक्षणं ॥ इति ।⁽⁸⁾

1) འཇིག་རྟེན་གྱི་

2) གནས་པ་ རེ་དག་ བེ་ འཇིག་རྟེན་ མ་ཡིན་ཏེ། རེ་དག་གི་

3) VI. 23 et suiv.

4) D'après le tibétain, on a *na hi paramārtha etc (vyavahārāḥ) sambhavanā*

5) Voir ci-dessus XVIII, 7, p 364 s

6) གནས་པ་མེས་མ་ཡིན་

7) D'après le tibétain རེ་ནི་ བསྐྱེད་པ་རྒྱ་པ་ མ་ཡིན་ ལེན་. Mss. *oatito ras-*
min (m, c) upadiṣyate.

8) XVIII, 9, p 372, 12

परमशासत्त्वर्थेति परमार्थः । तदेव सत्यं परमार्थसत्यं । अनयोश्च सत्ययोर्विभागो विस्तरेण गध्यमकार्यतापरादवसेधः । तदेतत्सत्यद्वयमाश्रित्य बुद्धानां भगवतां धर्म-
देशना प्रवर्तते ॥ एवं व्यवस्थिते देशनाक्रमे ।

ये जनयोर्न विजानन्ति विभागं सत्ययोर्द्वयोः ।

5 ते तच्च न विजानन्ति गम्भीरं बुद्धशासने⁽¹⁾ ॥ १ [Tib. 186a]

घञाह । पदि तर्हि परमार्थो निष्प्रपञ्चस्वभावः स एवास्तु । तत्किमनया अपरया
स्वन्वधात्त्रापतनार्थसत्यप्रतीत्यसमुत्पादादिदेशनया प्रयोजनमपरमार्थया । अतश्च किं
परित्याग्यं । पञ्च परित्याग्यं किं तेनोपदिष्टेन ॥ उच्यते । सत्यमेतदेव । किं तु लौकिकं
व्यञ्जहारमनभ्युपगम्याभिधानाभिधेयज्ञानज्ञेयादिलक्षणमशक्य एव परमार्थो देशयितुं ।
10 अदेक्षितश्च न शक्योऽधिगतुं । अनाधिगम्य च परमार्थं न शक्यं निर्वाणमधिगतुमिति
प्रतिपादयन्नाह ।

व्यञ्जहारमनाश्रित्य परमार्थो न देश्यते ।

परमार्थमनागम्य निर्वाणं नाधिगम्यते ॥ इति⁽²⁾ ॥ १०

तस्मान्निर्वाणार्थमोपायत्वादवश्यमेव यथावस्थिता संवृत्तिरादावे[155b]वाभ्युपे-
15 या । भात्रनमिव सलिलार्थिनेति ॥ तदेवं यः संवृत्तिपरमार्थलक्षणासत्यद्वयस्य व्यवस्थाम-
पावृत्य शून्यतां वर्णयति तं तथाविधं पुद्गलं

1) VI. 23 et suit.

2) गन्तव्यं सदेवम गच्छेत्ति वै । इमंरूपे इमंयम मे प्रेषय । देवता
सन्तःपुत्रं यच्छव्यं वै । अयमेति देवेन इमं मे प्रेष । — Akutobhaya, plus
correctement सदेवम दे गच्छेत्ति ।

3) यच्छव्यं वै म सदेवयम । इमंयमि देव वै यच्छव्यं मे पुत्र । इमं
यमि देव वै म हृणययम । अन्तर्गतस्य मेषम मे मय्यु ।

विनापयति दुर्दृष्टा शून्यता मन्दमेधसं ।

सर्वो यथा दुर्गृहीतो विद्या वा दुष्प्रसाधितो⁽¹⁾ ॥ ११

संवृतिसत्यं ह्यज्ञानमात्रसमुत्थापितं निःस्वभावं बुद्धा तस्य परमार्थलक्षणां शून्यतां प्रतिपद्यमानो गोगी नाक्षद्वये पतति [Tib. 186b] । किं तदासीद्यदिदानो नास्तीत्येवं पूर्वं भावस्वभावानुपलम्भात्पञ्चादपि नास्तिता न प्रतिपद्यते । प्रतिविम्बाकारायाश्च ६ लोकसंवृतेरबाधनात्कर्मकर्मफलधर्माधर्मादिकर्मपि न बाधते । न चापि परमार्थं भावस्वभावत्वेन समारोपयति । निःस्वभावानामेव पदार्थानां कर्मफलादिदर्शनात्सस्वभावानां चादर्शनात्⁽²⁾ ॥

यस्त्वेवं सत्यद्वयविभागमपश्यन् शून्यता संस्काराणां पश्यति स शून्यतां पश्यन् मुमुक्षुर्नास्तितां वा संस्काराणां परिकल्पयेद्यदि वा शून्यतां कां चिदावतः सती 10 तस्याश्चाश्रयार्थं भावस्वभावमपि परिकल्पयेत् । उभयथा चास्य दुर्दृष्टा शून्यता नियतं विनी⁽³⁾शयेत् । कथं कृत्वा । यदि तावत्परममिदं शून्यं सर्वं नास्तीति परिकल्पयेत्तदास्य मिथ्यादृष्टिरापद्यते । यथोक्तं ।

1) ལྷོང་བ་ཉེན་ལ་ ལྟ་ ཉེས་ན། མེས་རབ་ ལྷོང་ནམས་ ལུང་བར་ ལྷེ། ཇི་ལྟར་ ལྷོང་ལ་ བཟུང་ཉེས་ ཅད་། རིག་ཐུགས་ ཉེས་བར་ བསྐྱབས་པ་བཞིན།

2) Le tibét. ajoute ཅད་པོ་ རང་བཞིན་ ཅད་ བཅས་པར་ ལྷོང་པ་ནམས་ཀྱི་ ལྟར་ན། ལས་ ཅད་ ལས་ཀྱི་ འབྲས་བུ་ མ་ མཐོང་པ་ ཅད་། ཉེན་ཅིང་ འཕྲེལ་བར་ འལུང་བ་ལ་ རོགས་པ་ གམས་ཅན་ མ་ མཐོང་པའི་ ལྷེར་རོ། = *sarabhaṅgarādanām daicane kar-maphalādarśanāt prāṭityasamutpāḍānām an vesaṁ adarśanāc ca*

3) Manque dans le tibétain

4) Mes. *omācam paṇḍalpayet*

विनाशपतिं दुर्दृष्टो धर्मोऽयमविपश्चित् ।

नास्तितादृष्टिमन्त्रे यस्मादस्मिन्निमज्जति ॥ इति ।

अथ सर्वापत्रादं कर्तुं नेच्छति तदा नियतमस्य शून्यतायाः प्रति[156a]ज्ञेयं आप-
न्यते । कथं हि नामामो भावाः सकलसुरासुरनरलोकैरूपलभ्यमाना अपि शून्या भविष्य-
५ त्ति । तस्मात् नित्यस्वभावाच्चः शून्यतार्थं इत्येवं [Ib. 187a] प्रतितिष्ठप्य सद्धर्मव्यसनसंव-
र्तनांगेन पापकेन कर्मणा नियतमपाप[1]न्यायात् ॥

यद्योक्तमार्थरत्नावल्यां ।

अथरोऽप्यस्य दुःखानाम्मूर्खः पण्डितमानिकः ।

प्रतिज्ञेयविनष्टात्मा पात्यद्योचिमधोमुखः ॥ इति ।

10 एवं तादृग्भावेन गृह्यमाणा शून्यता ग्रहोत्तारं विनाशपतिं ॥ अर्थाय भावेन
शून्यतां परित्यज्येतदाश्रयाणां च संस्काराणामस्ति त्वं । एवमपि निर्वाणगामिनि-मार्गे
विप्रतियवत्ताच्छून्यतोपदेश एव विह्वलो ज्ञापितः । तदेवं भावद्वयेणापि शून्यता गृह्य-
माणा ग्रहोत्तारं विनाशपतिं ॥

1) Pluriel, d'après le tibétain.

2) རྒྱུ་ལྡན་ = aruci. — samala = kalka, viśṭhā dans les Lexx. — B6.

corrige samala.

3) Mss. nimañjayati རྒྱུ་ལྡན་པ་ལྟར་

4) Voir ci-dessus

5) རྒྱུ་ལྡན་ རྒྱུ་ = durgāhāt.

6) མ་ཟུང་ བདག་ཉིད་ཅན་

7) Mss. abhāvo

8) Mss. yathāñjan bhagavatān śūnyatām. — ཅི་སྟེ་ བཅོམ་ལྷན་པ་ལྟར་ལྟར་

མུང་པ་ཉིད་ རང་ aṭha bhagavatām śūnyatām

यतश्चैवं शून्यता दुर्गन्तीता प्रकीर्तारं विनाशयति । मन्दप्रज्ञैश्चाशक्वा सम्य-
ग्रप्रकीर्तुं ।

अतश्च प्रत्युदावृत्तं चित्तं देशयितुं मुनेः ।

धर्मं मत्वास्त्य धर्मस्य मन्दैर्दुर्बलाकृता ॥ १२

- 5 यस्मादयं शून्यतालतणो धर्मो मन्दमेधसमलपप्रज्ञं सत्त्वं त्रिपर्याप्तप्रकृणाद्विनाशय-
ति । घत एवास्त्य धर्मस्य मन्दैर्दुर्बलाकृता मवानुतरां सम्यक्संज्ञोधिमाभिर्बुध्य सर्वज्ञ-
ज्ञधानुं चावलोक्य धर्मस्य चातिगाम्भीर्यं सद्धर्मं देशयितुं चित्तं प्रतिनिवृत्तं मुनेर्बुद्धस्य
भगवतो मत्तोऽपज्ञानविशेषशालिनः ॥

- यत्रोक्तं सूत्रे²⁾ । अथ भगवतोऽर्चिराभिर्बुद्धस्यैतदभवत् । अधिगतो मया धर्मो
10 गम्भोरो गम्भोरावभामोऽन्तर्कोऽन्तर्गतवचरः सूक्ष्मः पण्डितविज्ञेयदनीयः । स चेतमकं परे-
यामारोचयेयं । परे च मे न विभावयेयुः । स मम विधातः स्यान् क्तमथः स्याच्चेतसोऽनुदपः

1) དེ་ཕྱིར་ ལྷན་པས་ ཆོས་འདི་ཡི། འོ་ན་ རྟོགས་ རྟུགས་པར་ མཆོཅ་ ལུ་
ནས། མུར་བའི་ མུགས་ནི་ ཆོས་ བརྟན་པས། རབ་ཏུ་ འོ་ན་པར་ ལུ་པས་ ཡིན། —
Notre xylographe a ལྷན་པས་ et འོ་ན་འོ་ན་པས་.

2) «The agreement between the S. and the N. tradition is here very close, voir Mahāvastu III. 314; Lalitavistara XXV, au commencement; Majjhima I. 167; Samyutta I. 126; Mahāvagga I. 5. 2 cités Kern. Man. 22, n. 6. — Dans Lotus de la Bonne Loi, II, 116, Bhagavat ne redoute pas la fatigue, mais il craint que les créatures ne se damnent en refusant son enseignement.

3) བརྟན་པར་ ལུ་པ་ ག་ ཡིན་ = *atarkya*.

4) རྟོག་ཤིང་ མུན་ཡུལ་ ག་ ཡིན་པ་.

5) འཕྲོངས་པ་, d'après Jäschke et Garad Candra, signifie: greedy,
consumed; mais འཕྲོངས་ལྷན་ = *der Weise und der Narr*.

6) D'après le tibétain: *tan na rñibhāyagyuḥ* (རྟོག་པ་). — Les textes palis

सति च दुःखादिसत्यपरिज्ञानादिके फलानि पुण्यन्ते । सत्सु च फलेषु फलस्थाना पुण्यन्ते ।
 सत्सु च फलस्थेषु प्रतिपन्नका पुण्यन्ते । सत्सु च प्रतिपन्नकफलस्थेषु संघे पुण्यन्ते । धर्म-
 सत्याना च सदावे सति सद्दर्शेऽपि पुण्यन्ते । सति च सद्दर्शे संघे च बुद्धेर्ऽपि पुण्यन्ते । ततश्च
 त्रोपयपि रत्नानि पुण्यन्ते । लौकिकलोकोत्तराश्च पदार्थाः सर्वे विज्ञेयाधिगमा पुण्यन्ते ।
 धर्माधर्मं तत्फलं सुगतिर्दुर्गतिर्लांक्रिकाश्च सर्वसंख्यव्यापारा पुण्यन्ते ॥ तदेवं

6

सर्वं च पुण्यन्ते तस्य शून्यता यस्य पुण्यन्ते ।

यस्य⁽¹⁾ सर्वभावस्वभावशून्यता पुण्यन्ते तस्य सर्वमेतद्यथोदितं पुण्यन्ते संपण्यत इत्यर्थः ।
 यस्य तु शून्यता यथोदिता न पुण्यन्ते तस्य प्रतीत्यसमुत्पादाभावात्सर्वं न पुण्यन्ते । यथा च
 न पुण्यन्ते तथा विस्तरेण प्रतिपादयिष्यति ।

तदेवमास्माकाने पन्ते सुपरिशुद्धतरे सर्वं [Tib. 189a] व्ययवस्यास्वविरुद्धे व्ययस्थिते⁽²⁾ 10
 घतिस्थित्येवमासन्ने तद्विरुद्धे च स्वकीये पन्ते दोषवति⁽³⁾ घतिनोघो यथावद्व्यवस्थितौ गुणा-
 दोषावपश्यन्

1) ཅེན་པ་རུ་རྟོགས་པ་. Voir Childers, p 584 b — Il est impossible
 qu'un être à sa dernière naissance meure sans avoir obtenu le *riccāśādhigama*,
 Div 171 i. — Pour l'*Avadānaśataka*, 40, 41, 45, 55, 76, 91 et 92 (*riccā* et
mahāriccā), Feer, Musée Guimet XVIII, p 488 — *Qikeśa* 816.5 *riccāgā-*
mitā, comp Sam N. V 109 — *MVagga*, i. 6 13, Sam N. IV 300, *ariyaśāna-*
dasānavāsesa opposé à *uttarimanussadhamma* — Vis magga, J P T S 1891,
 p 86 *kāna*°, *phit*°, *riccā*°, *mbbedhabhāgiya* — *Madh* vat. 51 4

2) *Ms yasya tu*

3) Les *Mss*, reproduisent ici la strophe citée ci-dessous, 505. 10, suivie de
bhagavadāraṇā

4) ཀེན་ཏུ་ཏེས་པའི་རྩོན་ནང་ལྷན་པ་ = *atishūladosarati*. — *atyāsanna* n'est
 pas traduit, voir la comparaison du cavalier.

5) དེ་ནས་ནང་ལག་པ་པ་ = en contradiction avec toutes ces données, vérités,
 fruits, etc.

6) ཀེན་ཏུ་རྩོན་པ་

स त्वं दोषानात्मनोयानस्मासु परि[158a]पातयन् ।

अथमेवाभिद्वष्टः सन्नश्चमेवासि विस्मृतः ॥ १५

यदा हि कश्चिद्वमेवाश्चमाद्वष्टस्तमेव विस्मृतः संस्तदपक्षारदोषेण परानुपालभते ।
एवमेव भवान् प्रतोत्यसमुत्पादलक्षणशून्यतादर्शनाच्च[मा]द्वष्ट एवात्यसंविज्ञेपातमनुपल-
ब्ध भगवान् ज्ञानान् परिवर्तति ॥ के पुनस्ते परस्य दोषा याननुपलभमानः शून्यतावादिनमेवो-
पालभत इति तान् प्रतिपादयन्नाह ।

स्वभावाद्यदि भावानां सद्भावमनुपश्यसि ।

अस्तुप्रत्ययान् भावांस्त्वनेवं सति पश्यसि ॥ १६

यदि त्वं स्वभावेन विद्यमानान् भावान् पश्यसि तदा स्वभावस्य हेतुप्रत्ययपरिपे-
10 तत्वात् । अस्तुप्रत्ययपानविद्यमानहेतुप्रत्ययान् पदार्थान् बाह्याध्यात्मिकमेदमिन्नानिहेतु-
कान् । त्वमेव सति पश्यसि । सति चाहेतुकताभ्युपगमे ।

1) Mes. *doṣān ōtmīyān*.

2) Mes. *bhicismṛtaḥ*. — छिन्ने के रसने छिन्नकनस के । रसने छिन्नसु-
प्रति छिन्नसु । छिन्न रसने छिन्नसु । छिन्न रसने छिन्नसु । छिन्न रसने छिन्नसु ।
— Mdo XVII छिन्न रसने = *iram era* — Comparer la citation dans Daṣa-
bhūmikrame *ṣuklavidaṛṣanā* (Bendall's Mes. 1^a) qui nous fournit une
variante: *ghoṣāṃ etābhīrūḍḍhāḥ san ghoṣāṃ etāsi rismṛtaḥ, etābhīrūḍḍhāḥ yadi*
bhāṛānāḥ sadbhāram anupaśyasi, ahetupratyayān bhāṛān itam etam sati pa-
śyasi; et Col. Jacob, Third handful (p. 11 et 106): *etābhīrūḍḍhāḥ katham*
etābhīrūḍḍhāḥ cācetanāḥ.

3) यद्यपि रसने छिन्नसु रसने छिन्नसु । रसने छिन्नसु रसने छिन्नसु ।
रसने छिन्नसु रसने छिन्नसु । रसने छिन्नसु रसने छिन्नसु ।

विचार्यमाणश्च सर्वथा ।

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः कश्चिन्न विद्यते ।

यस्मात्तस्माद्गून्योऽहि धर्मः कश्चिन्न विद्यते⁽¹⁾ ॥ १९

यो ह्यप्रतीत्यसमुत्पन्नो धर्मः [159a] स न संविद्यते ॥ तथोक्तं गतके⁽²⁾ ।

अप्रतीत्यास्तित्वा नास्ति कदा चित्कस्य चित्त्वा चित् ।

5

न कदा चित्त्वा चित्त्वाश्चिद्विद्यते तेन शाश्वतः ॥ इति ।

यावाशादीनि कल्प्यन्ते नित्यानीति पृथग्ज्ञेयः ।

लौकिकेनापि तेघर्धान् पश्यन्ति विचक्षणाः ॥ इति ।

उक्तं च भगवता ।

प्रतीत्यधर्मानधिगच्छते विद्व

10

न चातददृश्य करोति निम्नयं ।

सहेतु सप्रत्यय धर्म ज्ञानति

अहेतु अप्रत्यय नास्ति धर्मता ॥ इति

एवं ।

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः कश्चिन्न विद्यते [Tib. 190b] ।

15

प्रतीत्यसमुत्पन्नश्च गून्यस्तस्माद्गून्यो धर्मो नास्ति । यत् एतदेवमतोऽस्माकं सर्व-
धर्माश्च गून्या न च परोक्तदोषप्रसङ्गः ॥ भवतस्तु सस्वभाववादिनः ।

पद्यगून्यमिदं सर्वमुद्यो नास्ति न व्ययः ।

तदा नियतमुद्ययययोरभावे सति ।

1) ग'द'ध्रैरु ह्रैरु'दध्रुद' म'पि'र'य'द'। क'स' द'ग'र' प'र'य' म'पि'र'य'।
रै'ध्रैरु' ह्रैरु'य' म'पि'र'य'द'। क'स' द'ग'र' प'र'य' म'पि'र'य'।

2) IX. 2 et 8.

इह समुदेत्यस्मादुःखमिति दुःखस्य हेतुममुदय इत्युच्यते । तदस्य दुःखस्य शून्य-
ता प्रतिवाधयमानस्य सत्त्वभावं दुःखमभ्युपगच्छन्तस्तस्य पुनरुत्पादवैषम्यात्तद्वेनुकल्प-
नाविषम्यमेव । इत्येवं शून्यता प्रतिवाधयमानस्य समुदयोऽपि भवतो न पुन्यते ॥

स्वभावविकमेव दुःखमभ्युपगच्छतो दुःखनिरोधोऽपि न पुन्यत इति प्रतिपादय-
न्नाह ।

5

न निरोधः स्वभावेन सतो दुःखस्य विन्यते ।

स्वभावपर्यवस्थानान्निरोधं प्रतिवाधते^(१) ॥ २३

यदि हि स्वभावतो दुःखं स्यात्तदा स्वभावस्यानशयित्वात्कृतेऽस्य निरोधत्व
मिति । एवं स्वभावपर्यवस्थानात्स्वभावं गृह्णन् प्रत्यवतिष्ठमानो दुःखनिरोधमपि
प्रतिवाधते ॥

10

इदानीमप्यमोऽपि सत्त्वभावनान्निरोधो यथा नोपपद्यते नवा प्रतिपादयन्नाह ।

स्वाभाव्ये सति मार्गस्य भावना नोपपद्यते ।

यथासौ भाव्यते मार्गः स्वाभाव्यं ते न विन्यते^(१) ॥ २४

१. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ — Notre xylo-
graphie, au premier pāda, छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते.

1) *Miss samudely, samudayoti*

2) छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते = *hetulah samudaya*.

3) छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥
छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥

4) छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥
छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥ १. छिन्नां छिन्नां गच्छन्ते ॥

यदि हि सस्वभावा भावा भवेयुस्तदा मार्गोऽपि सस्वभाव एवेति कृत्वा 'अभावित
एवासावस्ति' तस्य किं पुनर्भावनयेति । एवं

‘स्वाभाव्ये सति मार्गस्य भावना नोपपद्यते ।

यथास्य मार्गस्य भावनाभ्युपगम्यते भवना । एवं तर्हि स्वभावितार्यमार्गस्य न
६ स्यात् । कार्यत्वादित्यभिप्रायः ॥ अथ च दुःखस्य निरोधप्राप्त्यर्थं समुदयस्य च प्रक्षणाार्थं
भावना मार्गस्येय्यते [Tab. 191 b] । पूर्वोक्तं तु न्यायेन सस्वभाववादिनो भवतः ।

यदा [160a] दुःखं समुदयो निरोधश्च न विद्यते ।

मार्गो दुःखनिरोधत्वात्कतमः प्रापयिष्यति ⁽¹⁾ ॥ २५

नैस्त्येवास्तौ दुःखनिरोधो यन्निरोधत्वात्मार्गो भावितः सन् प्रापयिष्यति । तस्मा-
10 दार्यमार्गोऽप्येवं नोपपद्यत इति ॥ एवं सस्वभावभाववादिनश्चतुर्णामार्यसत्यानामभावः
प्राप्नोति ॥

इदानीं दुःखादिपरिज्ञानादिकमपि यथा परस्य न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

स्वभविनापरिज्ञानं यदि तस्य पुनः कथं ।

परिज्ञानं ननु किल स्वभावः समवस्थितः ⁽²⁾ ॥ २६

1) गन्ढे सुगमस्य गुणस्य न । अज्ञानं पदं न पदं । अत्र
ज्ञानं सुगमस्य अज्ञानं वै । गन्ढे न स्य न स्य न स्य न । — Notre
xylographe a écrit 'ज्ञानं' — La deuxième ligne correspond à un original *mārga*
duḥkhanirodhaḥ katamaḥ prāpayiṣyati.

2—2) Camb. *duḥkhanirodho 'yaṇṇi' nī*. — Il n'existe pas une destruction
de la souffrance, par laquelle destruction le chemin existera étant pratiqué.
अत्र सञ्ज्ञानस्य अज्ञानं न गन्ढे न स्य न स्य न स्य न सुगमस्य अज्ञानं
न वै वै पदं न पदं पदं = *mārgabhāvanayā nirodho yaḥ prāpayiṣyati*
duḥkhanirodhaḥ sa na tiḍyate.

3) गन्ढे न स्य न स्य न स्य न । पदं सुगमस्य न पदं वै
न स्य पदं पदं । न स्य न स्य न स्य न ।

स्वभावेनानधिगतं यत्फलं तत्पुनः कथं ।

शक्यं समधिगतं स्यात्स्वभावं परिगृह्यते⁽¹⁾ ॥ २८

⁽²⁾ स्वभावस्यावितर्कनप्रकृतिकत्वाद्वा⁽³⁾ त्रिस्वभाववादमभ्युपगच्छन् पूर्वमनधिगतस्वभा-
यानां पञ्चाद्व्यधिगमो नोपपद्यते ॥ ततश्च

४ फलभावे फलस्य नो न सति प्रतिपन्नकाः ।

संघो नास्ति न चेत्सति ते गृही पुरुषयुद्धताः ॥ २९

धमात्राच्चार्यसत्यानां सद्धर्मोऽपि न त्रियते ।

धर्मे चासति संघे च कथं बुद्धो भविष्यति⁽³⁾ ॥ ३०

यनयोश्च लोकयोः पूर्ववदेवार्थो वेदितव्यः ॥ अपि च [Iib. 192b] सस्वभावाभ्यु-

10 पगने सति ।

अप्रतीत्यापि बोधिं च तत्र [बुद्धः] प्रमथ्यते ।

अप्रतीत्यापि बुद्धं च तत्र बोधिः प्रमथ्यते⁽³⁾ ॥ ३१

1) २२ सदेव ष्ठेनस'सु सदेव'म'पि'ष। सदेव'सु २२ सदेव'के'पि'ष' वै।
षे'स' देव'न' न'न' पि'ष' वै। दे'सु'न' सदेव'स' सु'न' स'सु'न'। Les syl-
graphes, à la fin du troisième pāda, ont १० ou ११.

2—2) Mss. *scabdhārasyādrijahatagra*°. — २२ सदेव ष्ठेनस' सदेव'सु
= *scabdhārasyādyātartanāt*.

3) Voir ci-dessus p. 477 et 478.

4) D'après le tibétain *scabdhārasyādrijahatagra*.

5) दे'सु' २२ स'सु' सु'सु'न'। न' सदेव'स' स' स'स' स'सु'।
दे'सु' सु'सु' स'स' सु'स'। न' सदेव'स' स' स'स' स'सु'।

विना धर्मधर्मं च फलं किं तत्र विद्यते ।

धर्माधर्मनिमित्तं च फलं तत्र न विद्यते⁽¹⁾ ॥ ३४

येदेतद्धार्यधर्मनिमित्तकमिष्टानिष्टफलं । यदि तत्स्वभावतोऽस्ति तद्विनापि [13b.
'189a] धर्माधर्मभ्यां स्यात् । यदा च विना धर्माधर्मं च फलं तत्रास्ति । तदा धर्माधर्मं
० फलं तत्र न संभवति । धर्माधर्मोपादानवैयर्थ्यं स्यात् ।

धर्माधर्मनिमित्तं च फलं तत्र न विद्यते ॥ इति ।

अथ धर्माधर्मनिमित्तकं फलं भवतीति परिकल्प्यते । न तर्हि तत्फलमशून्यमिति
प्रतिपादयन्नाह ।

धर्माधर्मनिमित्तं वा यदि ते विद्यते फलं ।

10 धर्माधर्मसमुत्पन्नमशून्यं ते वाद्यं फलं⁽²⁾ ॥ ३५

शून्यमेवेतत् । प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् । प्रतिविम्बवदित्यभिप्रायः ॥

अपि च । सर्व एव ह्येते गच्छ कुरु पत्र पठ तिष्ठेत्येवमादयो लौकिका व्यवहाराः
प्रतीत्यसमुत्पन्नाः । तान् यदि सस्वभावानिच्छति भवान् । तदा भवता प्रतीत्यसमुत्पादो
वाधितो भवति । तद्वाधनाच्च सर्व एव लौकिका व्यवहारा वाधिता भवतीति प्रतिपा-
15 दयन्नाह ।

1) कॅष णं कॅषमेव नेणंय ५५ । अस्ससु छिंय ५५ अस्सु ।
कॅष णं कॅषमेव कुष सुनंयि । अस्ससु छिंय ५५ नपेव ।

2) कॅष णं कॅषमेव कुष सुनंयि । अस्ससु णयणे छिंय ५५ । कॅष
णं कॅषमेव अस्स सुनंयि । अस्ससु ठेयुं णं नपेव । = *kaśmān na śūn-*
yam phalam ou na śūnyam [te] katham phalam. — Notre xylographe छिंय ५५

सर्वसंव्यवहारांश्च लौकिकान् प्रतिवाधसे ।

यत्प्रतीत्यसमुत्पादशून्यतां प्रतिवाधसे⁽¹⁾ ॥ ३६

पद्यङ्कः क्रियाविशेषणं 'पदाधस इत्यनेन संवध्यते ॥ किं चान्यत् ।

न कर्तव्यं भवेत्किं चिदनारब्धा भवेत्किं [161 b] या ।

कारकः स्यादनुवर्णाः शून्यता प्रतिवाधतः⁽²⁾ ॥ ३७

5

यदि हि स्यञ्जपशून्याः पदार्था न भवेयुः सस्वभावा एव भवेयुः । तदा स्वभावस्य विद्यमानत्वाच्च केन चित्कास्य चित्किं चित्कर्तव्यं स्यात् [Tib. 193 b] । न हि नभसो-
ऽनावरणत्वं येन चित्क्रियते । यत्क्रियमाणा च क्रिया स्यात् । क्रियां चानुवर्णास्य का-
रकत्वं स्यात् । न चैतदेवमिति तस्मान्नाशून्याः पदार्थाः ॥ किं चान्यन् ।

अत्रातमनिर्गुणं च कूटस्थं च भविष्यति ।

10

विचित्रागिर्यस्याभिः स्वभावे रक्षितं [जगत्] ॥ ३८

स्वभावेनैव [यदि भावाः स्युस्तदा स्वभावस्याकृत्रिमत्वादव्यावर्तनत्वाच्च सर्वमिदं

१) རྟོན་ཅིང་ འབྲེལ་པར་ འབྱུང་བ་ཡི། རྟོན་པ་རྟོན་ལ་ གཞོན་ཕྱེད་ ཀང་། འཇིག་
རྟོན་པ་ཡི་ བ་རྟོན་ ར། ཀུན་ལ་པར་ གཞོན་པ་ ཕྱེད་པ་ ཡིན།

२) རྟོན་པ་རྟོན་ལ་ གཞོན་ཕྱེད་ན། བྱ་པ་ ཅི་ ཡང་ མེད་ འབྱུང་ཞིང་། ཅུམ་པ་
མེད་པའི་ བྱ་པར་ འབྱུར། མི་ ཕྱེད་པ་ ཡང་ ཕྱེད་པར་ འབྱུར།

१) རང་བཞིན་ ཡོད་ན་ འགྲོ་པ་རྣམས། མ་ རྟེན་པ་ རང་ མ་ འགགས་ནང་།
ཐེར་བྱས་ཏེ་ རི་གནས་ འབྱུར་ ཞིང་། གནས་སྐབས་ རྟོ་ཚོགས་ བྲལ་པར་ འབྱུར། —
svabhāve = svabhāve sati..

4) Les Miss portent : *icatrābhīr avasthābhīh svabhāvasatitām / svabhāve-
naira racitām oparatītyasamutpannam jagat svabhāveṣṭīnyarādānam* — ཀུན་རྟོ

पयोक्तार्यमञ्जुश्रीपरिपुष्काया । येन मञ्जुश्रीरनुत्पादः सर्वधर्माणां दृष्टस्तेन दुःखं
परिज्ञातं । येन नास्तिता सर्वधर्माणां दृष्टा तस्य समुदयः प्रकीर्णः । येनात्यन्तपरिनिर्वृताः
सर्वधर्मा दृष्टस्तेन निरोधः साक्षात्कृतः । येन मञ्जुश्रीरभावः सर्वधर्माणां दृष्टस्तेन मार्गो
भावित इति विस्तरः ।

- 8 उक्तं चार्यध्यापितगुण्टिगूत्रे । अथ खलु भगवान् मञ्जुश्रियं कुमारभूतमेतदवोचत् ।
चनूणां गजुश्रीरार्यसत्यानां पद्माभूतादर्शनाच्चतुर्भाविपर्याप्तिः [Tib. 194b] विपर्यस्तचिन्ताः स-
न्ना एवमिण[न]भूतं संसारं नातिक्रामति ॥ एव[मुक्ते] मञ्जुश्रीः कुमारभूतो भगवत्समेत-
दवोचत् । देशयत् भगवान् कस्योपलम्भतः सन्नाः संसारं नातिक्रामति ॥ भगवानाह ।
आत्मात्मन्योपलम्भतो मञ्जुश्रीः सन्नाः संसारं नातिक्रामति । तत्कस्य हेतोः । यो हि
10 गजुश्रीरात्मानं परं च समनुपश्यति तस्य कर्माभिसंस्कारा भवन्ति । बालो मञ्जुश्रीरश्रु-
तयान् पृथग्जनोऽत्यन्तपरिनिर्वृतान् सर्वधर्मानप्रज्ञानान् आत्मानं परं चोपलभते । उपल-
भ्य[ा]भिनिवर्जते । अभिनिविष्टः सन् रज्यते दुष्यते मुह्यते । स [162b] रक्तो दुष्टो मूढः
मन् त्रिविधं कर्माभिसंस्कारोति कायेन वाचा मनसा । सोऽसत्समारोपेण विकल्पयति ।
अहं रक्तोऽहं दुष्टोऽहं मूढ इति ॥ तस्य तद्व्यगतशासने प्रवृत्तितस्यैवं भवति । अहं शी-
15 लवानहं ब्रह्मचारी । अहं संसारं समतिक्रमिष्यामि । अहं निर्वाणमनुप्राप्स्यामि । अहं
दुःखेभ्यो मोक्षयामि । स कल्पयतीमे धर्माः कुजला इमे धर्मा अकुशला इति । इमे धर्माः
प्रकृतव्या इमे धर्माः साक्षात्कर्तव्याः । दुःखं परिज्ञातव्यं स [Tib. 195a] मुदयः प्रकृतव्यो
निरोधः साक्षात्कर्तव्यो मार्गो भावयितव्यः । स कल्पयति । अनित्याः सर्वसंस्कारा आदो-
प्ताः सर्वसंस्काराः । यच्चहं सर्वसंस्कारेभ्यः पलायेयं । तस्यैवमवेक्षमाणस्योत्पद्यते नि-
20 र्वित्सकृगतो मनसिकारः । अनिमित्तपुरोगतः । तस्यैवं भवति । एषा सा दुःखपरिज्ञा
येयेषां धर्माणां परिज्ञा ॥ तस्यैवं भवति । यच्चहं समुदयं प्रज्ञेयं । स सर्वधर्मेभ्य आ-
र्तयिते जेह्नुयते वितरति विज्जुगुप्सत उन्नस्यति संत्रस्यति संत्रासमापद्यते ॥ तस्यैवं

भवति । इयमेषां धर्माणां साक्षात्क्रिया इदं समुदयप्रकाशं यदिदमेभ्यो धर्मेभ्यो ऽतीर्यता ॥
तस्यैवं भवति । निरोधः साक्षात्कर्तव्यः । समुदयं कल्पयित्वा निरोधं संज्ञानाति । तस्यैवं
भवति । एषा [सा] निरोधसाक्षात्क्रिया ॥ तस्यैवं भवति । यन्नमदं मार्गं भावयेयं । स
एको रक्षोगतस्तान् धर्मान् मनसि कुर्वन् शमश्च प्रतिजभते ॥

तस्य तेन निर्वृत्तसङ्गतेन मनसिकारेण शमश्च उत्पद्यते । तस्य सर्वधर्मेषु चित्तं ६
न प्रलीयते प्रतिवृत्तिं प्रत्युदावर्तते । तेभ्यश्चार्तिर्यते वेद्मोयते । अनभिनन्दनाचितं
समुत्पद्यते ॥ तस्यैवं भवति । मुक्तोऽस्मि सर्वदुःखेभ्यो न मम भूय उत्तरो किं चित्कर्णीयं ।
अर्हन्वस्मोत्यात्मानं [Tab. 196b] संज्ञानाति [163a] ॥ स मरणकालसमय उत्पत्तिमात्म-
नो देवेषु पश्यति । तस्य काङ्क्षा विचिकित्सा च भवति बुद्धवोधौ । स विचिकित्सापा-
तितः कालगतो मरुत्तरपेषु प्रपतति । तत्कस्य हेतोः । यथापोदमनुत्पन्नान् सर्वधर्मान् 10
विकल्पयित्वा तथागते विचिकित्सां विमतिमुत्पादयति ॥

यद्य खलु मञ्जुश्रोः कुमारभूतो भगवत्तमेतदवोचत् । कथं पुनर्भगवन् चत्वार्यार्षस-
त्यानि द्रष्टव्यानि ॥ भगवानाह । येन मञ्जुश्रीरनुत्पन्नाः सर्वधर्मा दृष्टास्तेन दुःखं परि-
ज्ञातं । येनासमुत्पत्तिताः सर्वधर्मा दृष्टास्तस्य समुदयः प्रकोपः । येनात्यन्तपरिनिर्वृताः सर्व-
धर्मा दृष्टास्तेन निरोधः साक्षात्कृतः । येनात्यन्तशून्याः सर्वधर्मा दृष्टास्तेन मार्गो भावितः ॥ 15
येन मञ्जुश्रोरेव चत्वार्यार्षसत्यानि दृष्टानि स न कल्पयति । इमे धर्माः कुशलाः । इमे धर्मा
अकुशलाः । इमे धर्माः प्रकृतव्याः । इमे धर्माः साक्षात्कर्तव्याः । दुःखं परिज्ञातव्यं । समु-
दयः प्रकृतव्यः । निरोधः साक्षात्कर्तव्यः । मार्गो भावयितव्य इति ॥ [तत्कस्यहेतोः] ।
तथा हि स तं धर्मं न समनुपश्यति नोपलभते यं परिकल्पयेत् । बालपृथग्जनास्तेतान्
धर्मान् कल्पयन्तो रज्यन्ति च [द्विषन्ति च] मुह्यन्ति च । स न कं चिद्धर्ममाव्यूकति निर्व्यूक्- 20
ति⁽¹⁾ तस्यैवमनाव्यूक्तोऽनिर्व्यूक्तस्त्रिधातुके चित्तं न सञ्जाति । अज्ञातं [Tab 196a] सर्व-

1) *utias* et *utiarim* sont mieux attestés

2) Manque dans le tibétain

3) = *सौख्ये* *सौन्दर्ये*. On a aussi *āyūha*, *mryūha* (précrit *mryūha*), Da-
cābhūmika, VI. — Les deux termes correspondent à *samāropa*, *apavāda*.

त्रैधातुकं समनुपश्यति । मायोपमं स्वप्नोपमं प्रतिश्रुत्कोपमं ॥ एवंस्वभावान् सर्वधर्मान् पश्यन्ननुपप्रतिधापगतो भवति सर्वसत्त्वेषु । तत्कस्य हेतोः । तथा हि स तान् धर्मान् नोपलभते यत्रानुनीयेत वा प्रतिहन्येत वा ॥ स आकाशसमेन [163b] चित्तेन बुद्धमपि न समनुपश्यति । धर्ममपि न समनुपश्यति । संघमपि न समनुपश्यति । सर्वधर्मान् शून्या-
 ४ निति समनुपश्यन्न क्वाचिद्धर्मं विचिकित्सामुत्पादयति । अविचिकित्सन् निरूपादानो भवति । निरूपादानोऽनुपादाय परिनिर्वातोति विस्तरः ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ आर्यसत्यपरोक्ष नाम चतुर्विंशतितमं प्रकरणं ॥

XXV.

निर्वाणपरीक्षा नाम पञ्चविंशतितमं प्रकरणं

अत्राह ।

यदि शून्यमिदं सर्वमुद्घो नास्ति न व्ययः ।

प्रकृणाद्वा निरोधाद्वा कस्य निर्वाणमिष्यते ॥ १

5

इह किं भगवता उपितव्रक्षचर्याणां तथागतशासनप्रतिपन्नानां धर्मानुधर्म⁽⁸⁾प्रतिप-
त्तिपुक्तानां पुद्गलानां द्विविधं निर्वाणमुपवर्णितं सोपधिशेषं निरूपधिशेषं च ।

तत्र निरूपधिशेषस्याविद्यारामादिकस्य क्लेशगणस्य प्रकृणात्सोपधिशेषं निर्वाण-
मिष्यते । तत्रोपधीयते ऽस्मिन्नात्मस्तेह् इत्युपधिः । ⁽⁴⁾उपधिशब्देनात्मप्रज्ञप्तिनिमित्ताः
पञ्चोपदानस्कन्धा उच्यन्ते [Tib. 196b] । शिष्यत इति शेषः । उपधिरेव शेष उपधिशेषः । 10
सह उपधिशेषेण वर्तत इति सोपधिशेषः । किं तं निर्वाणं । तच्च स्कन्धमात्रकमेव केवलं
सत्कायदृष्ट्यादिक्लेशतस्कररुक्तिः [164a] मवशिष्यते निरुक्तशेषचौरगणायाममात्रावस्था-
नसाधर्म्येण । तत्सोपधिशेषं निर्वाणं ॥

1) ग'ल'ते' ल'रे'द'ग' गु'ह' ह्ये'द'ग' । ल'सु'द'व' मे'द'ते'द' ल'रे'ग' 'म' मे'द' । ग'द'
दे'ग' ह्ये'द' द'द' ल'ग'ग' 'म'ल'स' । ह्य'द'द'ल'द'ल' 'म'ल' ल'सु'द' 'म'ल' ल'रे'द' ।

2) स'सु'द' 'म'ल' ल'ग'ग' 'म'

3) क्लेश'ग्रे' हे'स'सु'म'सु'द' 'म'ल' क्लेश'ग्रे' क्ल'ह' 'द'द' ल'सु'द' 'म'ल' = revêtus

d'application au *dharma*s conformes au *Dharma*

4) सु'द' 'म'

5) रे' ते' ल'रे' दे'ग' । ह्य'द' 'म'ल' ल'द' 'म'ल' = *ism tad it cet / nirvāṇam*

6) *Mss. mīmāṃsā.*

यत्र तु निर्वाणं स्कन्धमात्रकमपि नास्ति तन्निरूपयिष्ये निर्वाणं । निर्गत उप-
धिषेयोगस्मिन्निति कृत्वा निरुक्तशेषचौरगणस्य ग्राममात्रस्यापि विनाशसाधर्म्येण । तदेव
चाधिकृत्योच्यते ।

⁽¹⁾ अभेदि नावो * * * * *

5

तथा ।

घर्मलानेन कायेन वेदनागध्यवासयत् ।

प्रग्योत्तस्येव निर्याणं विमोक्षस्तस्य चेतसः ॥ इति^(१) ।

तदेवं निरूपधिजेयं निर्वाणं स्कन्धानां निरोधाल्लभ्यते ॥

10 एतच्च द्विविधं निर्वाणं कथं युज्यते । यदि क्लेशानां स्वन्धानां च निरोधो भवति ।
यदा तु सर्वमिदं शून्यं नैव किं चिदुत्पद्यते नापि किं चिन्निरुध्यते । तदा कुतः क्लेशाः
कुतो वा स्वन्धा येषां निरोधे निर्वाणं स्यादिति तस्माद्विध्यत एव भावानां स्वभाव
इति ॥

1) *Ass. abhedhi kāyo nirodhi samvedanāpaññhai (pathai) rahinsu(itsu)*
sahinsu(itsu) saccadhima samo sasarāṇāṇ vijānam arthagamed iti. — १६९

རྩམ་ཞིག་འབྲུ་ཤེས་འགྲེལ། མོར་པ་ཐམས་ཅད་མཁ་ལྷུང་ཞིག། འབྲུ་ཕྱེད་ཉི་ཤར་
 ཞི་པ་དང་། རྣམ་པར་ཤེས་པ་བྱུང་བྱུང་པ་ = *abhedki lāyo vyarodhi samjñā sarva-*
vedanā vyagacchat yasya, samśkāraṇām upaśamo vijñānasyāstamgaṃagac cābhaṃat
 — འགྲེལ་ = *vyagacchat, vyarahi*; avec une lecture འཔར, on aurait *sarvā co-*
danā dahim-su. — M. R. O. Franke me signale la stance Udāna viii 9

abhedhi lāyo nirodhi saññā vedanā pi ti dahamsu sabbā
vūpasamimsu saññhāyā viññānam attham agāmā ti

M. Ed. Müller attire mon attention sur les variantes du Ms. de Mandalay (J. P. T. S. 1890, p. 107) qui porte *vedanā sīlā dahimsu*.

2) Mss. *°cāsayan*, *°cāsadyan*. — Comparer Theragāthā, 906, Mahā-parinibbāna, VI. 10 (Digha, II, p. 157, Buddhist Suttas, p. 118, Bur-nouf, Lotus, 339) *asaññena cittaṃ vedanaṃ apphāṇāsayaṃ, paññotass 'eva ni-*
bbānaṃ vimokko cetasa ahū. — Voir ci-dessous p. 525.

यत्रोच्यते । नन्वेवमपि सस्त्रभावभावाभ्युपगमे ।

नानाग्रन्थमिदं सर्वगुदयो नास्ति न व्ययः ।

प्रज्ञाणादा [Tib. 197a] निरोधादा कस्य निर्वाणमिष्यते ॥ २

स्वभावेन हि व्यवस्थितानां ज्ञेयानां स्वकथायां च स्वभावस्यानप्यित्वात्कुतो
निवृत्तिर्णतस्तन्मित्रव्या निर्व्राणां स्यादिति । तस्मात्स्वभाववादिना नेत्र निर्व्राणमुपपद्यते ।
न च शून्यतात्रादिनः [सकथनिवृत्तिलक्षण] ज्ञेयनिवृत्तिलक्षणं वा निर्व्राणमित्युक्ति यन-
स्तेषामग्रे दोषः स्यादिति । प्रतीजनप्रालम्भ एवा[१६।७]यं शून्यतावादिना ॥

यदि ह्यनु शून्यायादिनः क्षेपजाना मन्थाना या निवृत्तिलक्षणं निर्धर्मा नैच्छन्ति
विस्तारणं तर्ह्येच्छन्ति ॥ उच्यते ।

अप्रदोषागमसंप्राप्तगनुच्छिन्नगजामृतं ।

10

अनितकमनुत्पद्यमेतन्निर्वाणमुच्यते^(१) ॥ ३

गद्वि नेत्र प्रदोष्यते रगादिवत् । नापि प्राप्यते आगत्यशक्तयत् । नायुच्छिद्यते
स्वन्धादिवत् । यज्ञापि न गिन्यगशून्यवत् । तत्स्वभावतो ऽनिरुद्धमनुत्पन्नं च सर्वप्रप-
ञ्चोपशमलक्षणं निर्व्याणमुक्तं ॥ तत्पुनस्तस्मिन्नित्येवंविधं निष्प्रपञ्चे ज्ञानशक्त्या येषां
ज्ञानानां प्रदोषाभिव्योषां भवेत् । गतो वा स्वन्धनशक्त्या तत्र येषां स्वन्धानां निरोधा-

[illegible]

2) ལྷ་དཔེ་བ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་
རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ — Mdo LVII རྟོག་པ་
རྟོག་པ་ = nirvāṇam vyate. — Comparer Lankāvātāna apud Burnouf, Intro-
duction, p. 519 «le nirvāṇa n'est ni enlevé ni acquis, ni interrompu ni éternel,
ni identique ni divers».

तद्वेत् । यावद्येताः कल्पनाः प्रवर्तन्ते तावन्नास्ति निर्वाणाधिगमः । सर्वप्रपञ्चपरित-
यादेव तदधिगमात् ॥

अथ स्याद्यद्यपि निर्वाणो न सन्ति [Tib. 107b] क्लेशा न चापि स्कन्धाः । तथापि
निर्वाणादर्वाग्विद्यन्ते । ततस्तेषां परित्यागनिर्वाणं भविष्यतीति ॥ उच्यते । त्यज्यतामयं
5 यादो । यस्मान्निर्वाणादर्वाक् स्वभावतो विद्यमानानां न पुनर्भावः शक्यते कर्तुं । तस्मा-
न्निर्वाणाभिज्ञापिणां त्यज्येषां कल्पना । वक्ष्यति हि ।

निर्वाणस्य च या कोटिः कोटिः संसर्पास्य च ।

न तयोस्तर्हि किं चित्सुसूक्ष्ममपि विद्यते ॥ इति⁽¹⁾

तदेवं निर्वाणो न कस्य चित्प्रद्वेषाणं नापि कस्य चिन्निरोध इति विज्ञेयं ॥ ततश्च
10 निर्वक्ष्येयकल्पनाक्षयद्वयमेव निर्वाणं । उक्तं च भगवता ।

निर्वृत्तिर्धर्मा[णा] न अस्ति धर्मा

⁽²⁾ये नेह अस्ती न ते ज्ञातु अस्ति⁽⁴⁾

अस्तीति नास्तीति [च] कल्पनावताम्

ए[165a]वं चरन्तान न दुःखं शाम्यति ॥ इति ।

15 अस्या गाथाया अयमर्थः । निर्वृत्तौ निरूपधिशेषे निर्वाणधातौ धर्माणां क्लेशकर्म-
जन्मलक्षणानां स्कन्धानां वा सर्वथास्तंगमादस्तिर्न नास्ति । एवं च सर्ववादिनामभिमतं ।

1) Ci-dessous XXV. 20.

2) Mss. *nirvṛti, nivṛti, dharmo na ...* ལུ་པད་འདས་པ་ ཆོས་རྒྱུས་ ཡོད་ཀྱིང་
མེད། ཆོས་ གང་ དེར་ མེད་ = *nirvṛtau dharmāṇām astītyam nāsti; ye dharmā*
iha na santi....

3) Mss. *ye neha nāsti na te...*

4) On a *asti* pour *hoti* pour *honti*; *dharmāṇa*, nom. pluriel; au deuxième
pāda te = ti.

nibubhiḥ dharmāṇa na honti; dharmā
ye neha honti na ti jātu honti /

ने तर्हि धर्मा इह निवृत्तौ न सन्ति । प्रदीपोद्ग्राह्यकारोपलब्धशुभसर्पभादिवत् । न ते ज्ञातुं शक्यते । न ते धर्माः क्षेपकर्मवन्मादिलक्षणाः कान्तिशक्तिकाले संसारावस्थाया-
मपि तत्रतो विद्यन्ते । न हि रज्जुस्थकारावस्थाया न्यत्रतः सर्पोऽस्ति । सद्रूपसर्पवद-
न्यकारोऽप्यालोकेऽपि कायवस्तुभ्यामिष्यद्गन्तात् ॥ कथं तर्हि संसार इति चेदुच्यते । [Tab.
198a] प्रातर्मातृपितृवद्व्यस्तानां बालपृथग्जनानामसत्स्वत्वाद्यपि भावाः मृत्यतः ।
प्रतिभासते तेऽगिरिकानागिबामतेऽजमजसाद्य इवेति । यादृ

घरतोनि नाग्तोति (च) कल्पनावता-

नेवं चरत्तान न दुःखं जाम्यतीति ।

प्रगतीनि भानसद्वाय रत्ननायता। दीर्घनिर्गिकापादकापिलादीना वैभाषिकपर्यप्ता-
ना । नागतीति च कल्पनायता। नागति कानानपायगतिनिष्ठाना । तदन्येषां यैतीतिना- 10
गतसंख्यानां त्रिसप्तविप्रयुक्तमेकाराणां। नास्तिवादिना तदन्यदस्तिवादिना^{१)} [परि]-
कल्पितसम्भाव्य नान्तिवादिना अस्तित्वापरिनिष्पन्नसम्भावयोस्तत्वादिनामवगोस्ति-
नान्तिवादिनागोच्यं चरता न दुःख संसारः प्राप्नोतीति ॥ तथा ।

1) D'après un Ms. ^o. *anantihānāṭi* — Le texte n'est rien moins que sui —
 འདྲེ་བྱེད་ རིན་པོ་ལུ་རྒྱུ་བཟོ་ དང་། རིན་པོ་ལུ་གྱེད་ མ་ ཡོད་ བ་། མི་ ལྷན་པའི་
འདྲེ་བྱེད་ རིན་པོ་ལུ་ རྒྱུ་བཟོ་ = atitūnagātānām ca anayaprikānām uprayat tñām
[ca]sanu) ānām nāstivādīnām. — Il s'agit des Sautāntikas qui nient l'exis-
 tence du passé et de l'avenir, l'existence des *cittaiuprayuktas*. Comparer ci-dessus
 p. 414 — Voir Additions et Corrections.

2) Deuxième catégorie de philosophes disant à la fois *asti* et *nāsti*, à savoir les Viṣṇuśaivādins (voir ci-dessus, p. 415-1)

॥ རི་རྩུང་རྟོགས་པའི་ འཕྲུལ་ཤིང་ཕྱིས་ བོ་རུག་ལངས་པ། རུག་རྟེ་ཁོར་རྩུ་
མོར་པ་མེད་ ཟུང་ བརྒྱུད་པར་ འཕྲུར། རྟེ་པའི་ན་ ཕྱིས་པ་ བདག་ རྟེ་ བདག་གིར་
ཁས་ ཁེ་ན། བདག་ རྟེ་ འཕྲུལ་ཤིང་ ལང་ རུག་ མེད་ རྟུ་ སྒྲེ་ ཁོར་ འཕྲུ་ - བཟུ་

यद्ये⁽¹⁾ शङ्कितेन विषसेनं घम्यपैति

नो चापि कोष्ठम⁽²⁾ ।

एवमेव वासु उपगतो [165b] ⁽³⁾

ज्ञापि विपते सदा अभूतो ॥ इति ।

- 5 तदेवं न कस्य चित्रिर्वाणे प्रवृत्तं नापि कस्य चित्रिरोद्य इति विज्ञेयं । ततश्च सर्वकल्पनात्तद्वपमेव निर्वाणं ॥

यथोक्तनार्यत्वावल्या⁽⁴⁾

न चाभावोऽपि निर्वाणं कुत एवास्य भावना ।

भावभावपरामर्शतयो निर्वाणमुच्यते ॥ इति ।

- 10 ये तु सर्वकल्पनोपशमद्वये निर्वाणप्रतिपक्षमाना [Tib. 198b] भावाभावतद्वभ-
यानुभवद्वये निर्वाणं परिकल्पयन्ति तान् प्रत्युच्यते ।

भावस्तावन्न निर्वाणं ब्रामरार्णलक्षणं ।

प्रसङ्गेनास्ति भावो किं न ब्रामरार्णं विना⁽⁵⁾ ॥ 8

même que, par une pensée de crainte, on s' imagine avoir mangé du poison; et qu'on tombe en faiblesse, bien que le poison n'ait pas pénétré dans le corps; de même le sot, admettant le moi et le mien, ayant l'idée de ce moi, n'arrête pas de naître et de mourir, encore qu'il soit inexistant.»

1) Mss. yathā.

2) koṣṭha gantu āciṣṭa papadyate.

3) upagato āṅgamajñāya jñāpi triyate.

4) Cette stance est citée Nāmasaṃgītiṭīkā, ad 96, où la Ratnāvalī est attribuée à Nāgārjuna.

5) मेदैवां तु दद'दस' दद'स' नेव । कपेदे' मळव'दे' व'द'य'स' म'सु'न ।
क' द'द' के'य' नेद'य'पी । द'द'स'य' प'द'य' म' प'द'ने ।

तत्रैके भाव्यो निर्वाणमभिनिविष्टा एवमावसते । इत्थं ज्ञेयकार्त्तन्ममंतामप्रवृ-
त्तिनियतरोधभूता अताप्रवाहरोधभूतसेतुवर्तनीयो निरोधात्मकः पदार्थः । तन्निर्वाणं । न
चाविग्रहानन्तर्या[166a]यो धर्म एव कार्यकारी दृश्यते ॥ ननु च योऽस्या नन्दीरागमरु-
मनापारतुषाणाः तयो विरागो निरोधो निर्वाणानित्युक्तं । न च तयमात्रं भावो भवितु-
मर्हति । तथा

5

प्रयोतन्गव) निर्वाणं त्रिगोतन्तन्म येनम

इत्युक्तं । न च प्रयोतन्म निवृत्तिर्भावा इत्युपपद्यते ॥ उच्यते । नैवेदं चित्तेषु ।
तृणायाः नयन्तृणात्तय इति । किं तर्हि तृणायाः तयो ऽग्निमानि निर्वाणाण्ये धर्मं
मनि भवति न तृणात्तय इति यमैव्यं । प्रदोपन्न दृष्टीत्तिमात्रं । तत्रापि यस्मिन् मनि
येनमो त्रिगोतो भवतीति नैवेदयति ॥

10

एवं भावं निर्वाणं व्यग्रस्याग्निं आचार्यो निवृत्तयमि । भावस्यात्रम निर्वाणं । किं
कारणं । यमाल्लारमरणलक्षणं प्रमथेन । भावस्य त्रारमरणलक्षणव्यभिचारित्वान् ।
ततश्च निर्वाणमेव तम ग्यान् । त्रारमरणलक्षणत्वा[166a]द्विज्ञानादिवदित्यभि-
प्रायः ॥

तमेव च त्रारमरणलक्षणव्यभिचारिता नष्टयन्नाह । अस्ति भावो हि न त्रार- 15
मरणं त्रिवेति । यो हि त्रारमरणरदिनः स भाव एव न संभवति खपुष्यवत्त्रारमरण-
दिनत्वात् ॥

किं चान्यत् ।

1) Sir M^s. — རིག་པར་ ལུའི = *sti redtsayam*, leçon plus correcte

2) M^s. *myānamātīam* — མཇུ་མེ་ནི་དཔེ་ཅེས་ཀྱི་ ཟད་དོ

यत्राह । यदि भावो हि [न] निर्वाणं यत्रोदितदोषप्रसङ्गात् । किं तर्ह्यभाव एव निर्वाणं क्षैणज्ञानमविवृत्तिमात्रत्वादिति ॥ उच्यते । एतदप्यगुक्तं यस्मात् ।

यदि भावो न निर्वाणमभावः किं भविष्यति ।

निर्वाणं यत्र भावो न नाभावस्तत्र विद्यते ॥ ७

यदि भावो निर्वाणं नेष्यते । यदि निर्वाणं भाव इति नेष्यते । तदा किमभावो ऽ भविष्यति निर्वाणं । यभावोऽपि न भविष्यतीत्यभिप्रायः । क्षैणज्ञानमनोभावो निर्वाणमिति चेदेवं तर्हि क्षैणज्ञानमनोऽनित्यता निर्वाणमिति स्यात् । यनित्यमेव हि क्षैणज्ञानमनोभावो नान्यदित्यतोऽनित्यमैव निर्वाणं स्यात् । न चैतदिष्टं । अयत्नेनेव गोक्षप्रसङ्गादित्यपुनर्गवेतत् ॥

किं चान्यम् ।

10

यत्रभावस्तत्र निर्वाणमनुपादाय तत्कथं ।

निर्वाणं न दामाविर्गस्त [1 ab. 200a] यो अनुपादाय विद्यते ॥ ८

तत्राभावोऽनित्यता वा भावनुपादाय प्रसज्यते । त्वत्रि[167a]पाणादोनागनित्यतानुपलम्भात् । लक्षणमाश्रित्य लक्षणं प्रज्ञप्यते लक्ष्यमाश्रित्य च लक्षणं । अतः परस्पर-

1) གང་ཏེ་ རྩ་བཤུགས་ རོངས་ མེད། རོངས་ མེད་ རི་ཁྱུང་ རྩལ་པར་ རུང་།
གང་ལ་ རྩ་བཤུགས་ རོངས་ མེད། རེ་ལ་ རོངས་མེད་ ཡོང་ ལ་ ཡོད། — Mdo LVII
གང་ལས་ རོངས་མེད། — C'est à dire *montane yatra* .

2) གང་ཏེ་ རྩ་བཤུགས་ རོངས་ མེད། རི་ཁྱུང་ རྩལ་པར་ རེ་ བརྟེན་ མེད།
གང་ནི་ག་ བརྟེན་ནས་ ལ་ ཡོད་པའི། རོངས་མེད་ ཡོང་པ་ ལ་ ཡོད་ནི།

3) *anatyatā bhāvaṃ upādāya*. — Le tibétain donne un sens très net à *anatyatā*, c'est-à-dire l'*abhāvatā*,... » རེ་ལ་ ལེ་རྟག་པ་ཏེན་ རོངས་པོ་མེད་པ་ཏེན་ ཡོན་མེད་.

रपेक्षितव्यां लक्ष्यलक्षणप्रवृत्तौ । कुतो लक्ष्यं भावमनपेक्ष्यानित्यता भविष्यति । तस्माद्-
भावोऽप्युपादाय प्रज्ञप्यते । ततो यन्भावश्च निर्वाणं तत्कथमनुपादाय निर्वाणं भवेत् ।
उपादापिव तद्वेदभावत्वादिनाशवत् ॥ एतदेव स्पष्टपत्रात् । न ह्यभावोऽस्ति योऽनुपा-
दाय विद्यत इति ॥

- 5 यदि तर्ह्यभावोऽनुपादाय नास्ति किमिदानीमुपादाय वन्ध्यापुत्रादयोऽभावा भवि-
ष्यति ॥ केनैतदुक्तं वन्ध्यापुत्रादयोऽभावा इति । उक्तं हि पूर्व⁽¹⁾ ।

भावस्य चेदप्रसिद्धिर्भावो नैव सिध्यति ।

भावस्य ह्यन्यथाभावमभावं ब्रुवते जनाः ॥ इति ।

तस्मान्न वन्ध्यापुत्रादीनामभावत्वं । यत्राप्युच्यते ।

- 10 ग्राकाशं शशङ्कुं च वन्ध्यायाः पुत्र एव च ।

असत्तस्याभिलप्यते तथा भविषु कल्पना ॥ इति ।

तत्रापि भावकल्पनाप्रतिषेधमात्रं नाभावकल्पना भावत्वासिद्धेरेवेति विज्ञेयं ।
वन्ध्यापुत्र इति शब्दमात्रमेवेतत् । नास्यार्थ उपलभ्यते यस्यार्थस्य भावत्वम[¹ib. 200b]
भावत्वं वा स्यादिति कुतोऽनुपलभ्यमानस्वभावस्य भावाभावकल्पना योक्त्यते ॥ तस्मान्न
16 वन्ध्यापुत्रोऽभाव इति विज्ञेयं ॥ ततश्च स्थितमेव न ह्यभावोऽस्ति योऽनुपादाय विद्यत
इति ॥

अत्राह । यदि भावो निर्वाणं न भवति । अभावोऽपि । किं तर्हि निर्वाणमिति ॥
उच्यते । इह हि भगवद्विस्तवगतिः ।

1) XV. 5.

2) Peut-être dans le Catuhçataka? — Voir ci-dessus p. 505. 7.

य घानवन्तवीभाव उपपाद्य प्रतीत्य वा ।

सोऽप्र[167b]तोत्यानुपादाय निर्वाणमुपदिश्यते⁽¹⁾ ॥ १

तत्रानवन्तवीभाव घागनगनभावान्मरणपरंपरेत्यर्थः । स चापमानवन्तवीभावः
यदा चिद्वेनुप्रत्यपसागयोनाश्रित्यास्तीति प्रज्ञप्यते । दीर्घद्वयवत् । यदा चिदुत्पद्यते⁽²⁾
इति प्रज्ञप्यते । प्रदोषप्रभावदोषाङ्कुरवत् । सर्वथा⁽³⁾ कथमुपादाय प्रज्ञप्यते । यदि व ६
प्रतीत्य ज्ञायत इति व्यचस्वाप्यते⁽⁴⁾ सर्वथास्य ग्रन्थमरणपरंपराप्रबन्धस्याप्रतीत्य वानुपा-
दाय वा याऽप्रवृत्तिस्तन्निर्वाणमिति व्यचस्वाप्यते ॥ न चाप्रवृत्तिमात्रं भावो आ[वो] वेति
परिकल्पितुं पार्यत इति । एवं न भावो नभावो निर्वाणं ॥

यद्य वा येया संस्मरः। संमरतीति यतस्तेषां प्रतीत्य⁽⁵⁾ प्रतीत्य य उत्पादश्च वि-
नाशश्च सोऽप्रतीत्य[1]प्रवर्तमानो निर्वाणमिति वद्व्यन । येया तु पुद्गलः संमरति । तेषां 10
तस्य नित्यानित्यत्वेना[Tib. 201a]वाच्य[स्य] तत्तदुपादानमाश्रित्य य घानवन्तवीभावः

1) འོང་པ་ རྟེན་ འཕྲོ་བའི་ རོངས། བརྟེན་ནས་ རླུང་བྱས་ གང་ ཡིན་པ། རེ་
ནི་བརྟེན་ རིན་ རླུང་བྱས་ རིན། རྩ་བའི་འདྲེ་ལ་ ཡིན་པར་ བསྟན། — Sur l'expression
ājatanāyatibhāva, voir ci dessus 218, n 2 — Le M Y'ut. (édition rouge) a *āja-*
tanājaraenmāpanna — འོང་པ་ རྟེན་ འཕྲོ་བར་ འཕྲུང་པ་ — (Communiqué par M. le
Dr. Cordier) — M. J. S. Speyer pense que la formation en རི, qui marque tran-
sition d'un état dans un autre (P'ān. V. 4. 60), est ici anormale

2) རེས་ འགའ་ རི་ རླུང་བྱས་ནས་ འདོགས་ནེ = *ladā cid upādāya prajña-*
pyate. — La version tibétaine doit être fautive, voir ci dessous n. 5—5)

3) Ce second exemple manque dans le tibétain

4) *sarvathā* manque dans le tibétain

5—5) གཀ་ནེ་ འདྲིར་ རླུང་བྱས་ནས་ འདོགས་སམ། བརྟེན་ནས་ རླུང་པོ་ (2) རེས་
ནས་པར་ འདོག་ རྩ་ རྩུང་སྟེ།

6) རྟེན་ཅིང་ བརྟེན་ནས་.

स उपादाय प्रवर्तते । स एवोपादायोपादाय प्रवर्तयमानः सन्निदानीमनुपादाय[1]प्रवर्तय-
मानो निर्वाणमिति व्यपदिश्यते ॥ न च संस्काराणां पुद्गलस्य वाऽप्रवृत्तिमात्रकं भावो-
ऽभावो वेति शक्यं परिकल्पयितुमित्यतोऽपि न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते ॥

किं चान्यत् ।

6

प्रकृतां चाब्रवीच्छास्ता भवस्य विभवस्य च ।

तस्मान्न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते⁽⁸⁾ ॥ १०

तत्र मूत्र उक्तं । ये के चिद्विज्ञवो भवेन भवस्य निःसरणं पर्येषते विभवेन वाऽपरि-
ज्ञानं तत्तेषामिति । उभयं क्लृप्तपरित्याग्यं भवे तृष्णा विभवे तृष्णा [168a] च । न चैत-
न्निर्वाणं प्रकृतव्यमुक्तं भगवता । किं तर्ह्यप्रकृतव्यं । तद्यदि निर्वाणं भावद्वयं स्याद्-
10 भावद्वयं वा । तदपि प्रकृतव्यं भवेत् । न च प्रकृतव्यं ।

तस्मान्न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते ॥

येषामपि ज्ञेशशम्भनोस्तत्राभावादभावद्वयं निर्वाणं स्वयं च भावद्वयत्वाद्भावद्वय-
मित्युभयद्वयं तेषामुभयद्वयमिति निर्वाणं नोपपद्यत इति प्रतिपाद्यन्नाह ।

1) कुम्भस्य'वस'.

2) कुम्भस्य'मैत' कुम्भस्य'वस'.

3) कुम्भस्य'वस' वै कुम्भस्य'वस' यत्त' कुम्भस्य'वस' वै
कुम्भस्य'वस्य'वस' वै। कुम्भस्य'वस' कुम्भस्य'वस' कुम्भस्य'वस' वै।

4) Le texte pali le plus voisin de ce sūtra est, à ma connaissance, Uḍāna p. 33 (iii. 10); sur la bhava° et vibhavadīhi, Itivuttaka, § 49, Aṅg n. I. 83, Majjh. I. 65. — Lotus, VI. 29; et ci-dessus 272, n. 5. Sur la bhava et vibhava-
tṛṣṇā, on connaît le conflit des indianistes: Vergänglichkeitsdurst (Oldenberg),
Durst nach (ewigem) Tode (Pischel), Durst nach Mehrsein (E. Hardy), craving
for success (in this present life) (Rhys Davids qui cite Spence Hardy, très
ingénieux: «*Viḍbhava-Taṇhā* is the love of the present life, under the notion that
existence will cease therewith»).

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।

भवेद्भावो भावश्च मोक्षस्तच्च न युज्यते ॥ ११

यदि [Tib 201b] भावभावेभ्यद्वयं निर्वाणं स्यात्तदा भावश्चाभावश्च मोक्ष इति स्यात् । तत्र च यः संस्काराणामात्मलाभस्तस्य च विगमः स एव मोक्षः स्यात् । न च संस्कारा एव मोक्ष इति युज्यते । यत एवाह । तच्च न युज्यत इति ॥

5

किं चान्यत् ।

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।

नानुपादाय निर्वाणमुपादागोभयं हि तत् ॥ १२

यदि भावभावेभ्यः निर्वाणं स्यात्तदा हेतुप्रत्ययसागर्थांमुपादायाश्चित्य भवेन्नानुपादाय । किं कारणा । यस्मादुपादायोभयं हि तत् । भावमुपादायाभावोभावं चोपादाय भाव 10 इति कृत्वा उभयेतद्भावं चाभावं चोपादयैव भवति नानुपादाय । एवं निर्वाणं भवेद्भावाभावद्वयं । न चेतेदमिति न युक्तमेतत् ॥

किं चान्यत् ।

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणमुभयं कथं ।

यसंस्कृतं च निर्वाणं भावभावो च संस्कृतौ ॥ १३

15

१) ग'ल'हे' छु'द'ल'द'स'म' वै। द'स' द'न' द'स'मे'द' ग'हे'स' यि'द' न।
द'स' द'न' द'स'मे'द'स'द'ग'। स'द'स'द' ल'सु'द'न' दे' मे' दे'ग'स'।

२) ग'ल'हे' छु'द'ल'द'स'म' वै। द'स' द'न' द'स'मे'द' ग'हे'स' यि'द'न' छु'
द'ल'द'स'म' म'स'हे'द' मे'द'। दे' ग'हे'स' स'हे'द'द'स' यि'द' छे'द' दे'।

३) हे'ल'स' छु'द'ल'द'स'म' वै। द'स' द'न' द'स'मे'द' ग'हे'स' यि'द'हे' छु'
द'ल'द'स'म' ल'सु'स'म'सु'स'। द'स' द'न' द'स'मे'द' ल'सु'स'सु'स' यि'द'। — Voir
ci-dessus p 176. 4.

भावो हि स्वहेतुप्रत्ययसामयोर्भूतत्वात्संस्कृतः । अभावोऽपि [भावं] प्रतीत्य
सं[168b]भूतत्वाज्जातिप्रत्ययत्रयामरणावधेनाच्च संस्कृतः । तद्यदि भावाभावस्वभावं निर्वाणं
स्यात्तदा नासंस्कृतं संस्कृतमेव । यस्मान्न च संस्कृतमिष्यते तस्मान्न भावाभावस्वद्वयं नि-
र्वाणं पुष्यते ॥

5 अद्यापि स्यान्नैव [Tib. 202a] हि निर्वाणं भावाभावस्वद्वयं । किं तर्हि निर्वाणि
भावाभावाविति । एवमपि न युक्तं । कुतो यस्मात्

भवेद्भावो भावश्च निर्वाणा उभयं कथं ।

[न तयोरेकत्रास्तिवगालोकनमसोर्यथा]⁽¹⁾ ॥ १४

भावाभावयोरपि परस्परविरुद्धयोरेकत्र निर्वाणि नास्ति संभव इति ॥ अतः ।

10 भवेद्भावो भावश्च निर्वाणा उभयं कथं ।

नैव भवेदित्यभिप्रायः ॥

इदानीं यथा नैव भावो नैवाभावो निर्वाणं पुष्यते तथा प्रतिपादयन्नाह ।

नैवाभावो नैव भावो निर्वाणमिति या ऽज्ञना ।

अभावे चैव भावे च सा सिद्धे सति सिध्यति⁽²⁾ ॥ १५

1) མྱེ་པའི་ རྩེན་གྱིས་ ར་ཤི་ བེས་ འཕུང་པའི་ རྩེང་

2) རི་རྩེང་ ལུ་བན་ལྟས་པ་ལ། རྟོས་ རྟ་ རྟོས་ལོད་ གཉིས་ ཡོད་ཀྱི་ རི་
གཉིས་ གཉིས་ལ་ ཡོད་ལོག་ཀྱི། ལྷན་པ་ རྟ་ བེ་ ལུག་པ་ བཞེན། — La deuxième
ligne manque dans nos manuscrits comme dans le xylographe, mais elle est
donnée dans l'édition des *kārikās* (Mdo XVII) et dans une citation du *Madhya-*
makāvataṭṭāra, fol. 302a. — On est tenté de reconstituer: *parasparaviruddhaya-*
ekatra nāsti sambhavaḥ (ci-dessous l. 9); mais le tibétain ne donne pas à ce
passage la forme métrique.

3) རྟོས་ ལོད་ རྟོས་ལོ་ལོད་ ལོག་པ། ལུ་བན་ལྟས་པར་ རྟ་ ལྷན་པ། རྟོས་
ལོ་ ལོད་ རྟ་ རྟོས་ལོ་རྟ། ལུག་པ་ རི་བེ་ འཕུང་པར་ འཕུང་།

यदि हि भावो नाम कश्चित्प्राप्तदा तत्प्रतिषेधेन नैव भावो निर्वाणमित्येषा कल्पना । यदि कश्चिद्भावः स्यात्तदा तत्प्रतिषेधेन नैवभावो निर्वाणो स्यात् । यदा च भावाभावावेव न स्वरतदा तत्प्रतिषेधोऽपि नास्तीति । तस्मान्नैव भावो नैवाभावो निर्वाणमिति वा कल्पना सापि नोपपद्यत एवेति न युक्तमेतत् ॥

किं चान्यन् ।

5

नैवभावो नैव भावो निर्वाणो यदि [Tab. 202b] विद्यते ।

नैवाभावो नैव भाव इति केन तद्ग्रहे ॥ १६

यमेतान्निर्वाणं नैवभावाद्ग्रहं नैव भावद्वयगन्तीति कल्प्यते । केन तदानो तदित्येवंविधं नोभयद्वयं निर्वाणगन्तीति यद्यते गृह्यते प्रकाशयते वा । किं तत्र निर्वाणो कश्चिदेवंविधः प्रणिपत्तास्ति । यद्य नास्ति । यद्यस्ति । एवं सति निर्वाणोऽपि तत्रात्म[1] 10 ग्यात् । न चेष्टं निरुपादानस्यात्मानो[169a]ऽस्तिताभावात् । यद्य नास्ति । केनैतदित्येवंविधं निर्वाणान्तीति परिच्छिद्यते । संतारायस्वितः परिच्छिन्नतीति चेत् । यदि संतारायस्वितः परिच्छिन्नति । स किं विज्ञानेन परिच्छिन्नति उत ज्ञानेन⁽²⁾ । यदि विज्ञानेनेति परिचात्प्यते तत्र युज्यते । किं कारणां । यस्मान्निमित्तालम्बनं विज्ञानं न च निर्वाणो किं चिन्निमित्तमस्ति । तस्मान्न तत्तावद्विज्ञानेनालम्ब्यते । ज्ञानेनापि न ज्ञायते । किं कारणां । 16 यस्माज्ज्ञानेन हि शून्यतालम्बनेन भवितव्य । तच्चानुत्पादद्वयमेवेति । कथं तेनाविद्यमानस्वद्वयेण नैवाभावो नैव भावो निर्वाणमिति गृह्यते सर्वप्रपञ्चातीतद्वयत्वाज्ज्ञानस्येति ।

१) ग'द'दे' ह'द'द'द'द'स'स' वै । र'द'स' सै' र'द'स'स'मे' सै'द' । र'द'स' सै' र'द'स'स'मे' सै'द' । र'द'स' सै' र'द'स'स'मे' सै'द' । र'द'स' सै' र'द'स'स'मे' सै'द' ।

2) Sur l'opposition du *jñāna* et du *vijñāna*, voir la théorie des quatre *pratisarāgas* (ci-dessus 43, n 5 et Additions) — Elle correspond à la définition donnée par R. Garbe, *Bhagavadgītā*, p. 83, ad ni 41: «die Erkenntnis der philosophischen Wahrheit, das durch die eigene Erfahrung erworbene Wissen», avec cette nuance que le *vijñāna* est discursif, intellectuel, et que le *jñāna* est intuitif (Voir aussi ci-dessus 65, n 3, 74, n. 6).

तस्मान्न केन चिन्निर्वाणं [Tib. 203a] नैवाभावो नैव भाव इत्युच्यते । घनव्यमानमप्रका-
श्यमानमगृह्यमाणं तदेवमस्तोति न युज्यते ॥

सर्वथा यथा च निर्वाण एताश्चतस्रः कल्पना न संभवत्येवं निर्वाणाधिगतर्यपि
तथागत एताः कल्पना नैव संभवतीति प्रतिपादयन्नाह ।

- 5 परं निरोधाद्भवान् भवतीत्येव नोक्षते ।
न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोक्षते⁽¹⁾ ॥ १७

उक्तं हि पूर्वं⁽²⁾ ।

घनधातुगृहीतस्तु येनास्तोति तथागतः ।

नास्तोति वा कल्पयन् स निर्वृतस्य विक्ल्पयेत् ॥ इति ।

- 10 एवं तावत्परं निरोधाद्भवति तथागतो न भवति चेति नोक्षते । एतद्भयस्याभा-
वादुभयमित्यापि नोक्षते । उभयस्याभावदेव नोभयमिति नोक्षते न गृह्यते ॥

न च केवलं परं निरोधाच्चतुर्भिः प्रकारैर्भगवान्नोक्षते । अपि च ।

तिष्ठमानोऽपि भगवान् भवतीत्येव नोक्षते ।

न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोक्षते⁽¹⁾ ॥ १८

1) བཅོམ་ལྷན་ ཅུ་བཞུ་འདས་ ཡུལ་ནས། རྟོན་པར་ མི་ མངོན་ རེ་པཐིན་ཏུ།
མེད་ནི་ གེ་འམ་ གཏི་ག་འམ། གཏིས་ མིན་ གེས་ཀྱང་ མི་ མངོན་ནོ། — *Mss. nāhyate,*
nājyate.

2) = XXII. 18 (p. 407). — Le texte, comme la version tibétaine, diverge.

Nous avons ici: གང་གིས་ འཛོལ་ རྒྱུ། བརྒྱུང་ཀྱང་ བ། རེ་ནི་ ཅུ་བཞུ་འདས་པ་ལ།
རེ་པཐིན་གཤེགས་པ་ རྟོན་ ཅེའམ། མེད་ ཅེས་ རྒྱུ་རྒྱུ་ རྒྱུ་པར་ཕྱེ།

3) ཅུ་བཞུ་འདས་ བཞུ་ལོན་ = *nirvāṇāt param.*

4) བཅོམ་ལྷན་ བཞུ་གས་པར་ ཡུལ་ནས་ རྟོན་ པར་ མི་ མངོན་ རེ་ པཐིན་ཏུ།

“यथा च नाद्यं न चोक्तं” तथा तत्रागतपरिज्ञाया प्रतिपादितं ॥ अत एव

न सं(169b)सार्स्य निर्वाणार्थिकं चिदस्ति विज्ञेयम् ।

न निर्वाणस्य संसारात्किं चिदस्ति विज्ञेयम्⁽²⁾ ॥ २९

यस्मात्तिष्ठन्नपि भगवान् भवतोत्प्रेयगादिना नोच्यते । परिरिर्वृतोऽपि नोच्यते
भवतोत्प्रेयगादिना । अत एव संसारनिर्वाणयोः [Tab 203b] परस्परतो नास्ति कश्चि- ४
द्विज्ञेयो विचार्यमाणोस्तुल्यद्वयत्वात् ॥ यच्चापीदमुक्तं भगवता । घनवराग्रो हि भिन्नवो
ज्ञातिवरागरणसंसार इति । तदप्यत एवोपपन्नं संसारनिर्वाणयोर्विज्ञेयस्याभावात् ।
तथा हि

निर्वाणस्य च या कोटिः कोटिः संसारात्स्य च ।

न तर्गत्तरं किं चित्सुमूढमपि विद्यते” ॥ २०

10

न च केवलं संसारस्य निर्वाणेनान्विशिष्टत्वात्पूर्वापरयोरेकत्वस्यापि न संभवति ।
या अप्येताः ।

མེད་ནི་ནི་འདྲ་ཀྱི་ག་དང་། ཀྱི་ས་མིན་ནས་རྩ་མི་མཐོན་ནོ། — Pour les
sources canoniques du dogme de la non-existence du Tathāgata même vivant, voir
Oldenberg, *Buddh* 2, p. 330 et suiv.

1—1) Mes. *yathā ca nājyam na cāhyam (cāḥsyam)* — ཇི་ལྟར་མི་མཐོན་
པ་དེ་ལྟར་

2) འཁོར་པ་ལྷ་དན་པ་ལས། རྩ་བར་རྩ་བ་ཡོད་མ་ཡིན། རྩ་བར་
འདས་པ་འདྲ་ལས། རྩ་བར་རྩ་བ་ཡོད་མ་ཡིན།

3) རྩ་བར་འདས་མཐའ་གང་ཡིན་པ། དེ་ནི་འཁོར་བའི་མཐའ་ཡིན་ཏེ། དེ་
ཀྱི་ས་རྩ་བར་རྩ་བ་ཡོད་མ་ཡིན།

परं निरोधादत्ताद्याः शाश्वताद्याश्च दृष्टयः ।

निर्वाणमपरान्तं च पूर्वान्तं च समाश्रितः⁽¹⁾ ॥ २१

ता अप्यत एव नोपपद्यते संसारनिर्वाणयोर्भूयोरपि प्रकृतिशास्त्रेनैकसत्वात् ॥
तत्र परं निरोधादित्यनेनोपलक्षणो न चतस्रो दृष्टयः परिगृह्यन्ते । तद्यथा ' भवति तथागतः
५ परं मरणात् ' न भवति तथागतः परं मरणात् ' भवति च न भवति च तथागतः परं मर-
णात् ' नैव भवति न न भवति तथागतः परं मरणादिति । एताश्चतस्रो दृष्टयो निर्वाणप-
रामर्शेन प्रवृत्ताः ॥

अत्ताद्या अपि च दृष्टयः । तद्यथा ' अस्तवान् लोकोऽनन्तवांशा[स्तवांशा]नन्तवांश्च
नैवास्तवान्नन्तवान् लोक इति ' एताश्चतस्रो दृष्टयोऽपरान्तं समाश्रित्य [Tib. 204a] प्रवृ-
10 [170a]त्ताः ॥ तत्रात्मनो लोकस्य⁽²⁾ वानागतमुत्पादमपश्यन्नस्तवान् लोक इत्येवं कल्पपन्न-
परान्तमालम्ब्य प्रवर्तते । एवमनागतमुत्पादं पश्यन्नस्तवान् लोक इति प्रवर्तते । पश्य-
शापश्यंशोभयथा प्रतिपद्यते । द्व्यप्रतिषेधेन नैवास्तवान्नन्तवानिति प्रतिपद्यते ॥ शा-
श्वतो लोकोऽशाश्वतो लोकः शाश्वतश्चाश्वतश्च नैव शाश्वतो नैवाशाश्वतो लोक इत्येताश्च-
तस्रो दृष्टयः पूर्वान्तं समाश्रित्य प्रवर्तते । तत्रात्मनो लोकस्य⁽³⁾ वातीतमुत्पादं पश्यन् शा-
15 श्वतो लोक इति प्रतिपद्यते । अपश्यन्नशाश्वत इति प्रतिपद्यते । पश्यंशापश्यंश्च शाश्वतश्चा-
शाश्वतश्चेति प्रतिपद्यते । नैव पश्यन्नेवापश्यन् नैव शाश्वतो नशाश्वतश्चेति प्रतिपद्यते
पूर्वान्तमाश्रित्य ।

१) गङ् 'अङ्' सङ् 'अङ्' मङ् 'अङ्' नङ् 'अङ्' । हङ् 'अ' खङ् 'अ' लङ् 'अ' ।
छु 'अङ्' अङ् 'अ' छु 'अ' मङ् 'अ' । छु 'अ' मङ् 'अ' यङ् 'अ' यङ् ।

२) यङ् 'अ' अङ् 'अ' हङ् 'अ' = ... lakasya ca.

३) वेङ् 'अ' वेङ् 'अ' Fautif pour म 'वेङ्' यङ् ।

ताशेता दृष्टयः कथं पुच्यते । यदि कस्य चित्पदार्थस्य कश्चित्स्वभावो भवेत्तस्य भावभावकल्पनात्स्युरेता दृष्टयः । यदा तु संमार्निर्वाणयोर्विशेषः प्रतिपादितस्तदा

शून्येषु सर्वधर्मेषु किमनन्तं किमन्तवत् ।

किमनन्तगतवच्च नानन्तं नातवच्च किं⁽¹⁾ ॥ २२

किं तदेव किमन्यत्किं शाश्वतं किमशाश्वतं ।

5

यशाश्वतं शाश्वतं च किं वा नोभयमप्यतः⁽²⁾ ॥ २३

चतुर्दशा[11b. 201b]प्येतान्यव्याकृतवस्तून्त्यसति भावस्वरूपे नैव पुच्यते । यस्तु भावस्वरूपमध्यारोप्य तद्विगमाचिगमत एता दृष्टीरूपाग्राभिनिविशति तस्यायमभिनिवेशो निर्वाणपुरगामिने पन्थान विरूपादि सांसारिकेषु च दुःखेषु निषोन्नयतीति विज्ञेयं ॥ [170b]

10

अत्राह । पण्येवं भवता निर्वाणमपि प्रतिषिद्धं । ननु च य एव भगवता जनत्तचरितसद्यराश्यनुवर्तणेन विदिताविपरितसकलजगदण्यस्वभावेन गदाकरूणापरतस्त्रेण प्रियैकपुत्रकप्रेमानुगतजोपत्रिभुवनत्रनेन⁽³⁾ चरितप्रतिपत्तानुज्ञयो धर्मो देशितो लोकस्य निर्वाणाधिगमार्थं स एवं सति व्यर्थ एव ज्ञापते ॥ उच्यते । यदि कश्चिद्धर्मो नाम स्वभा-

1) དངོས་པོ་ བཅས་ཅན་ རྟོང་པ་ལ། མཐའ་ཡོད་ ཅི་ ཞིག་ མཐའ་མེད་ ཅི།
མཐའ་ དང་ མཐའ་མེད་ ཅི་ཞིག་ ཡིན། མཐའ་དང་ མཐའ་མེད་ མེད་པ་ ཅི།

2) དེ་ཉིད་ ཅི་ཞིག་ གནས་ ཅི་ ཡིན། རྟག་པ་ཅི་ཞིག་ མེ་རྟག་ ཅི། རྟག་ དང་
མེ་རྟག་གཉི་ག་ཅི། གཉི་ག་ མེད་པ་ལང་ ཅི་ཞིག་ ཡིན།

3) Les deux derniers *avyākṛtas* (*kim tad eva kim anyat*) ne sont pas expliqués par Candrakīrti. — Sur les diverses *dr̥ṣṭis*, voir Chapitre XXVII.

4) *Ms tadāṅgamādhigata*. དེ་ དང་ བྲལ་པ་ དང་ མ་ བྲལ་པ་ལས་.

5) *ācāya* manque dans le tibétain.

6—6) Manque dans le tibétain.

वक्ष्यतः स्यात्¹ 'के चिच्च सत्तास्तस्य धर्मस्य ओतारः स्युः' कश्चिद्वा देशितो बुद्धो भग-
वान्नाम भावस्वभावः [स्यात्] स्यादेतदेवं । यदा तु

सर्वोपलम्भोपशमः प्रपञ्चोपशमः शिवः ।

न वा चित्तकस्य चित्तकशिद्धिर्भो बुद्धेन देशितः ॥ २४

- 6 तदा कुतोऽस्माकं यथोक्तदोषप्रसङ्गः । इह हि सर्वेषां प्रपञ्चानां निमित्तानां य
उपशमो ऽप्रवृत्तिस्तन्निर्वाणं । स एव चोपशमः प्रकृत्यैवोपशान्तत्वाच्छिवः । वाचामप्रवृ-
त्तिर्वा प्रपञ्चोपशमश्चित्तस्याप्रवृत्तेः शिवः । ज्ञेयानामप्रवृत्त्या वा प्रपञ्चोपशमो जन्मानो-
ऽप्रवृत्त्यो⁴ शिवः । ज्ञेयप्रकाशेन वा [Tib. 205a] प्रपञ्चोपशमो निर्विशेषवासनाप्रकाशेन⁵
शिवः । ज्ञेयानुपलब्ध्या वा प्रपञ्चोपशमो ज्ञानानुपलब्ध्या शिवः ॥ यदा चैवं बुद्धा भगवतः
10 सर्वप्रपञ्चोपशान्तद्वये निर्वाणो शिवेऽस्थानयोगेन नभसीव हंसराज्ञो⁶ स्थिताः स्वपुण्यज्ञा-
नसंगार्पणपतातवाते वातगग्ने⁸ [वा] गगनस्याकिञ्चनत्वात् । तदा सर्वनिमित्तानुपलम्भात्

1) D'après le tibétain *ke cid tã*.

2) Mss. *deyitã* — རྟོན་པ་པོ་

3) རྟོན་པ་པོ་ བཅས་ཅན་ ཏེར་ནི་ ཞིང་། རྟོན་པ་ ཏེར་ནི་ ཞིང་པ་སྟེ། སངས་
རྒྱལ་གྱིས་ བྱི་ གང་ཏུ་ ཡང་། རྟོན་པ་པོ་ རྟོན་པ་ བཅས་ཅན་ བ་ བསྟན་ཏོ། — Cité ad
XVIII. 7.

4) Mss. *°pravṛtityā vā śivah*.

5) Mss. *°prahāṇena vā śivah*.

6) Mss. *hamsarājñah*.

7) *puṇyajñānasambhāra* manque dans le tibétain. — Les deux *sambhāras* de mérite et de savoir du Bodhisattva sont fréquemment comparés aux deux ailes de l'oiseau.

8) Mss. *pakṣayotavāte vā toṣ ca gaganē* ཏངས་གྱི་ གཤོག་པ་ བརྒྱལ་པ་པོ་
རྟོན་པ་ གནས་པ་པོ་ བཅས་ཅན་ ཅི་ ཡང་ བ་ ཡིན་པ་ ཏེར་ནི་ བྱིར་ རྟོན་ བཅས་
པ་པོ་ གནས་པ་ ཏེར་། — «Placé sur le vent de son vol (*pakṣapātā*) ou, en
raison du néant de l'espace, sur [cet] espace (c'est-à-dire sur ce néant) qu'est le
vent. L'oiseau n'a pas de *sthāna*.

द्या चिदेवेषु वा मनुष्येषु वा न कस्य चिदेवस्य वा मनुष्यस्य वा न कश्चिद्धर्मः संज्ञितो-
जिनो वा [171a] वैपद्यनिको वा देशित इति विज्ञेयम् ॥

यथोक्तमार्गतयागितगुह्यमूत्रे । यां च रात्रिं शास्त्रगते तथागतोऽनुत्तरां सम्यक्संबो-
धिमभिसंबुद्धो यां च रात्रिगनुपादाय परिनिर्वास्यति । अत्राक्षरे तथागतेनैकमप्युत्तरं नो-
दाहृतं न व्याहृतं नापि प्रव्याहुरति नापि प्रव्याहुरिष्यति⁽²⁾ । अथ च यथाधिमुक्ताः ६
सर्वमन्त्रा नानाधातवास्तां तां विविधां तथागततयाचं निश्चरतो संजानन्ति । तेषामेवं
पृथक् पृथग्भवति । अयं भगवानस्माभ्यमिमं धर्मं देशयति । अयं च तथागतस्य धर्मदेशनां
शृणुगः । तत्र तथागतो न गल्पयति न विगल्पयति । सर्वगल्पविकल्पनालयासनाप्र-
पञ्चयिगतो हि शास्त्रगते तथागत इति विस्तरः ॥

तथा ।

10

अत्राचऽनन्तराः सर्वं शून्याः ज्ञातादिनिर्मलाः ।

य एवं ज्ञानति धर्मान् बुभारो बुद्ध सोच्यते ॥ इति ॥

यदि तर्ह्येवं [न] द्या चित्काम्य चित्काशिद्धिर्गो बुद्धेन देशितस्तत्कथमिम एते
विचित्राः प्रवचनव्यवहाराः प्रज्ञायन्ते ॥ उच्यते । यविद्यानिद्वानुगतानां देहिना स्वप्ना-
यमानानामिव स्ववियत्त्याभ्युदय एषः । अयं भगवान् सत्त्वज्ञानभुवनमुरासुरनरनाथ⁽⁵⁾ इमं 15
धर्मस्मभ्यं देशयतीति [Tib 203b] ॥ यथोक्तं भगवता

1) Voir ci-dessus 366. 1.

2) La citation s'arrête ici dans le tibétain qui passe à la l 10

3) Mss. *atoca* — འོག་མེད་, sans voix, ineffables. — འོས་ཀླུ་མ་ རྒྱུ་
ཐུག་ཤིང་པ། དེ་ནི་གཞིར་བྱ་སངས་རྒྱུ་པའོ། On l'appelle un Bouddha-
Prince, un Bodhisattva de la terre des *Amūras* (?)

4) རྒྱུ་ཐུག་ཤིང་པ་ཀླུ་མ་.

5—6) Manque dans le tibétain.

तथागतो हि प्रतिबिम्बभूतः

कुशलस्य धर्मस्य अनाम्रवस्य ।

नैवात्र तथता⁽¹⁾ न तथागतोऽस्ति

बिम्बं⁽²⁾ च संदृश्यति सर्वलोके ॥ इति ॥

- 8 एतच्च तथागतवाग्गुह्यपरिवर्ते विस्तरेण व्याख्यातं ॥ ततश्च निर्वा[171b]णार्थं धर्मदेशनाया अभावात्कुतो धर्मदेशनायाः सद्भावेन निर्वाणस्यास्तित्वं भविष्यति । तस्मा-
न्निर्वाणमपि नास्तीति सिद्धं ॥ उक्तं च भगवता

अनिर्वाणं हि निर्वाणं लोकनाथेन देशितं ।

आकाशेन कृतो ग्रन्थिराकाशेनैव मोचितः ॥ इति ।

- 10 तथा । न तेषां भगवन् बुद्धोत्पादो ये कस्य चिद्धर्मस्योत्पादं वा निरोधं वेच्छन्ति ।
न तेषां भगवन् संसारसमतिक्रमो ये निर्वाणं भावतः पर्येषते । तत्कस्य हेतोः । निर्वाण-
मिति भगवन् यः प्रथमः सर्वनिमित्तानामुपरतिः सर्वेज्जितसंमिज्जितानां⁽⁶⁾ । तदिमे भगवन्मो-

1) On peut corriger *naivātra tattvam*; mais le tibétain porte དེ་པཌིན་ཉིད་.

2) གཟུགས་པར་ཉིད་ aussi équivalent de *pratibimba*. — C'est la théorie du *nirmāṇakāya*, à laquelle se soude celle du *sambhogakāya*, voir JRAS. 1906, 942.

3) དེ་པཌིན་གཤེགས་པའི་གསང་པ་ བསྟན་པའི་ལེན་པ་. On a ci-dessus p. 590

1. 8. དེ་པཌིན་གཤེགས་པའི་གསང་པའི་མདོ་.

4) Mss. *°dēpaṇānām*.

5) ལྟེན་མཁའ་ཉིད་ཀྱིས་.

6) Restitution très douteuse. Mss. *sarvejita aninjitānām*. རྣམ་པར་རྟོག་པ་
ཐམས་ཅད་ འགགས་པ་ = *uparatiḥ sarvavikalpānām*. — Sur *inji*, *sammīñj* voir
Leumann, Album Kern, 393. — Les formes en *inji*, M. Vynt. § 126. 22,
§ 248. 22. — Ci-dessus 334, n. 8. — *injiṭa*, Suttanipāta iii. 12 — *aninḡana*
(གཞི་པ་མེད་) Lalita 314. 14 — *unmīñjita*, M. Vynt. 133. 24, Daṣabhiṃaka

रूपरूपा ये) स्वाध्याये धर्मविनये प्रव्रज्य तीर्थिकदृष्टौ निपतिता निर्वाणं भावतः पर्येषते । तद्यथा तिलेभ्यस्तेलं क्षीरात्सर्पिः । अत्यन्तपरिनिर्वृतिषु भगवन् सर्वधर्मेषु ये निर्वाणं गार्गन्ति तानरूपाभिमानिकान् तीर्थिकानिति वदामि । न भगवन् योगाचारः⁽²⁾ [Tib. 206a] सम्यक् प्रतिपन्नः कस्य चिद्धर्मस्योत्पादं वा निरोधं वा करोति । नापि कस्य चिद्धर्मस्य प्राप्तिमिच्छति नाभिसम्पदमिति विस्तरः ॥

5

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिषादोपरिचिनायां गध्यमकवृत्तौ निर्वाणपरीक्षा नाम पञ्चविंशतितमं प्रकरणं ॥

(c) Madh arat. 68 11 (traduction, Muséon, 1907, 211), Gikṣās 215.16, *unmūṣa* (?), *Sukkhavṛtti* § 11 — *unmūṣa*, M Vjñ 193.23 — *saṃmūṣa*, Lalita 297 7 (210 1), Gikṣās 215 9 et sources citées Majjh. I 538, Div. 473 6

1) Manque dans le tibétain Voir ci-dessus 837. n 1. — Gikṣās 148 10

2) རྒྱུ་ལྟུང་ལྟུང་ལྟུང་ལྟུང་ = *yogin* = *yogācāra*, «one practising yoga» (Childers) — Comparer Gikṣās 138 3, le conflit du *dhammayoga* et du *jhāna-yoga*, Anr III 365, je ne suis pas sûr que Mh. I. 120 vise l'école Vijñānāvādin.

XXVI.

द्वादशाङ्गपरिज्ञा नाम षड्विंशतितमं प्रकरणं

घत्राह । पटुक्तं¹⁾

यः प्रतीत्यसमुत्पादः शून्यतां तां प्रचक्षते ।

5

सा प्रज्ञप्तिरुत्पादः[172a]य प्रतिपत्तैव मध्यमा ॥ इति ।

कः पुनरसौ प्रतीत्यसमुत्पादो यः शून्यतेत्युच्यते ॥ अथवा यदेतदुक्तं ।

यः प्रतीत्यसमुत्पादं पश्यतीदं स पश्यति ।

दुःखं समुदयं चैव निरोधं मार्गमेव च ॥ इति ।

तत्कतमोऽसौ प्रतीत्यसमुत्पाद इति ॥ अतस्तदङ्गप्रभेदविवक्षयेदमुच्यते ।

10

पुनर्भावाय संस्कारानविद्यानिवृत्तस्त्रिधा ।

अभिसंस्कारुते यांस्तीर्गतिं गच्छति [कर्मभिः]⁴⁾ ॥ १

तत्राविद्या ऽज्ञानं तमो यथाभूतार्थप्रच्छादको स्तिमितता । अविद्याया निवृत्तः का-
दितः पुद्गलः पुनर्भावाय पुनर्भावाच्च पुनर्भावोत्पत्त्यर्थमभिसंस्कारोति । उत्पादयति [यान्]

1) XXIV. 18.

2) XXIV. 40.

3) देवे' ऽप'व'ण' — *Mss. tadasaṅga*

4) स'दे'ण' स'क्षे'प'स'व'स' ऽत'स'दे'न' सु'र'। अ'नु'स'रे'न' द'स'म'ग'स'स'म'दे'ण'।
न'दे'व'स'म'अ'नु'स'रे'न' ग'त'ं ऽप'व'स'दे'। ऽस' दे'द'ण'ने'स' अ'स'े'स'म' अ'स'े' — *Mss.*
nirvṛta.

5) Manque dans le tibétain, qui a: *tayā avidyayā nirvṛtaḥ...*

6) *Mss. nirvṛtaḥ.*

तत्र कर्मक्षेत्राविद्धं⁽¹⁾ तस्मिन् तस्मिन्नुपपत्त्यायतने नामपतीति नाम संज्ञावशेन
वार्धेषु नामपतीति नाम ॥ चकारो ऽद्वयिणः स्कन्धा नामेति व्यपदिश्यते⁽²⁾ ।

द्वप्यत इति द्वपे वाध्यत इत्यर्थः । इदं च द्वपं पूर्वकं च नाम उभयमेतदभिसेत्तिप्य
नामद्वयमिति व्यवस्थाप्यते ॥

तत्र विम्बप्रतिविम्बन्याये⁽³⁾ [172b] न स्वाध्यायदीपमुद्राप्रतिमुद्रादिन्यायेन वा⁽⁴⁾ म-
रणास्तिकेषु स्कन्धेषु निरुध्यमानेष्वेकस्मिन्नेव तपो तुलादण्डनामोन्नामन्यायेनैव [श्रीप]-
पत्त्यागिकाः स्कन्धा यथाकर्मक्षेत्रे उपजायन्ते ॥ एवं च विम्बप्रतिविम्बमुद्राप्रतिमुद्रा-
न्यायेन प्रतीत्यसमुत्पादः सिध्यति ।

1) རྩོམ་པ་. — Voir Çarad Candra sub voc. རྩོམ་, to direct, to defile.

2) བཞེ་པ་ de འཛིན་ «conduire». = *mayati*.

3) མེར་གེ་དཔར་གེས་.

4) རྩུག་པ་. oublié par Çarad Candra, «to run, to start, to go».

5—5) En prose dans le tibétain.

6) གཞིག་ཏུ་བྱུང་བས་ = «parce qu'il est susceptible d'être examiné».

7) གཞིན་པར་བྱ་བར་བྱེད་ = «il est susceptible d'être frappé».

8) གཞུགས་ནང་གཞུགས་པ་ཏྟེ་

9—9) Manque dans le tibétain. — Voir ci-dessus 428, n. 8 et ci-dessous

551. 14.

10) བ་མ་འཛི་པའི་ཐུང་བོ་.

11) རྩེ་འཛི་ཆའི་ཐུང་བོ་. — On peut lire *nyāyanaupapā*^o. — Voir ci-dessus

p. 228, n. 5. — Comparer l'expression *aupapattibhacīla cīpūka* (Abhidh. k. r. 307b 7).

12) ལས་ཀྱིས་ངེ་ལྟར་འཕྲུག་པ་ཏྟེ་

13) Le traducteur tibétain supprime ce qui suit jusque p. 552. 4.

14) Voir *Visuddhimagga*, apud Warren, *Buddhism in translations*, p. 289.

तुलादपउनामोन्नामन्यायेन तु यद्विज्ञानं संनिविशत इत्युक्तं । तद्वाजलोकबोधानु-
रोधेन समानकाल एव भवप्रतिसंधिरिति ।

तथा समानेन समानकालं

लोकस्य दुःखं च सुखोदयं च ।

कर्तुं च कर्तुं च सदास्तु शक्ति-

6

स्तमः प्रकाशं च यथैव भानोः ॥ इति⁽²⁾

न तु पुनः प्रतीत्यसमुत्पादस्वरूपविचक्षणानमेवं वक्तुं युज्यते साकृच्चर्यादिवमेक-
तपो तुलादपउनामोन्नागदृष्टान्तेनेति ।

अन्मोन्मुखं न सदिदं यदि ज्ञायमानं

नाशोन्मुखं सद्यपि नाम नितृध्यमानं ।

10

इष्टं तदा कथमिदं तुलया समानं

कर्त्रा विना जनिरिपं न च युक्तद्वया⁽³⁾ ॥

इत्यादिवचनात् । यथा विस्वप्रतिविस्वमुद्गाप्रतिमुद्गादिन्यायेन क्षणिकत्वं नेष्यते
भवेद्विस्तथान्यस्यापि भावस्योत्पादसम[न]त्तरध्वंसिनः क्षणिकत्वं न युक्तं । यतो जातिज-
रास्त्यत्यनित्यताष्यानि चेतारि संस्कृतक्षणाभ्यां न्युत्पद्यमानस्य भावस्य जाक्षस्याध्या- 16

1) Sur cette comparaison du Gālistamba et sa portée, voir *Madhyama-
hāvātāra*. vi. 18

2) *Madhyamakāvātāra*, vi.

3) *Madhyamakāvātāra*, vi 19 (p 95 de l'édition Bibl. Buddhica); le
dernier pūda est cité ci-dessus 79. 12.

4) Sic Mss.

5) Mss °*ihāpi*, °*syāpi*.

6) Les textes canoniques s'accordent sur ce point qu'il y a trois *samskṛta-
lakṣaṇas* (*utpāda*, *vyaya*, *sthityanyathātva* (= *jarā*), voir ci-dessus 145, n 1. —
[Ici on a *anityatā* = *vyaya* = *bhanga*] — Les *Vaibhāṣikas* affirment qu'il y en
a quatre : *utpāda*, *vyaya*, *sthiti*, *sthityanyathātva*, le troisième étant implicitement
indiqué dans le quatrième. Bhagavat, dissimulant la *sthiti* pour effrayer les dis-
ciples, a, dans les Sūtras, réduit les *lakṣaṇas* à trois : *jātyarānityatā*. Mais l'en-
seignement de l'Abhidharma est *lakṣanika*, non plus *ābhīprāyika*. — Dans

इति मध्यमकसिद्धान्तपाठात् क्षणिकपदार्थासिद्धेरसिद्धिरवसेया । न च ज्ञातिमरणा-
योः परस्परभिन्नलक्षणयोरैकस्मिन् क्षणे संभवो भवेत् । संशयनिश्चयज्ञानयोरालोकान्धकार-
योर्ज्ञानाज्ञानयोर्धीर्नाङ्कुरयोर्मरणाभवोपपत्तिभययोर्भिन्नलक्षणयोरित्यादिवत् ॥ परस्पर-
निर्पेक्षयोरेव स्वहेतुप्रत्ययसिद्धयोः सक्तभावो युज्यते सव्येतरगोविषाणयोर्बुधतिस्तनयो-
र्नरकार्णयोरित्यादिवत् । न तु पुनः कदा चिदपि परस्परविरुद्धयोर्विनाशोत्पादयोः ॥ ८
यद्योक्तं रागरक्तपरीक्षायां ⁽¹⁾

सकैच पुनरुद्धृतिर्न युक्ता रागरक्तयोः ।

भवेता रागरक्तौ हि निर्पेक्षौ परस्परं ॥

नैकत्वे सक्तभावोऽस्ति न तेनैव हि तत्सक्त ।

पृथक्ते सक्तभावोऽथ कुत एव भविष्यति ॥

10

एवं रक्तेन रागस्य सिद्धिर्न सक्त नासक्त ।

रागवत्सर्वधर्माणां सिद्धिर्न सक्त नासक्त ॥

इति प्रतिषेधात्कुतः समानकालता भावानां मरणाभवोपपत्तिभययोरिति । अतः सक्तभावो
घनैपन्ननवोद्यानुरोधप्रवृत्त एवेति लक्ष्यते । तेन नैकस्मिन्नेव क्षणे नामोन्नामौ तुलायाः
संभवतः । नामोन्नामयोः कालभेदात् । वलवत्पुरुषाच्छ्रुतामात्रेण पञ्चषष्टिः क्षणा अ[173b] 15
तिक्रामन्तीति पाठात् । उत्पलपन्नशतसक्तस्रवेधवत्सूच्यधेयोति । अथोप्यत्र उत्पलपन्न-
शतसक्तस्रवेधः सूच्यधेना क्रमशो वेधोऽवसेयः क्षणानामतिसूक्ष्मत्वात् । एकक्षणेन श्लोकान्त-
रपदोदाहरणवत् ॥

1) J'ignore de quel traité il est question.

2) Nous savons que l'Abhidharma admet, contre les Sūtras, le *sahotpan-
nayanor janyajana-kabhāva* (Abhidh. k v. 242a)

3) VI. 3, 4, 10 (pages 139 et suiv.).

4) Mss. *atrāpy*.

5) Mss. *araṇṣaḥ*.

(1)
तथा ।

फेनपिण्डोपमं रूपं वेदना बुद्बुदोपमा ।
मरीचिसदृशो संज्ञा संस्काराः कदलीनिभाः ।
मापोपमं च विज्ञानमुक्तमादित्यबन्धुना ॥

एवं धर्मान् वीक्ष्यमाणो भित्तुरारब्धवीर्यवान् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ संप्रब्रानन् प्रतिस्मृतः ।
प्रतिविध्येत्पदं गात्तं संस्कारोपशमं शिवं ॥ इति ।

5

एताश्च गाथाः सर्वनिर्काराणां सूत्रेषु पठ्यन्ते । यतः फेनपिण्डादीनां हेतुप्रत्यय-
सागधो प्राप्य प्रतीत्य समुत्पन्नानां सार्वस्तुविगतानां कुतः क्षणिकाक्षणिकचित्तेति ॥
महापानसूत्रेषु च ।

10

सुपिनोपमा भगवतो सकला
न हि कश्चि ज्ञापति न चो भिषते ।
न च कर्म नश्यति कदाचि कृतं
फलुदेति कृष्णाशुभ संसर्तो ॥

Nos stances sont précrites; nous les avons reconstituées en quasi-sanscrit, désespérant de rétablir l'original. — Peut-être faut-il lire *depest* . . *palati* *nopalabhyate* . . .

1) Ces stances sont citées ci-dessus p. 41. v. Les trois premières lignes = Samyutta III. p. 142, 29-31; les trois dernières correspondent moins étroitement à 148 8-12: *craṇṇaṃ khande (?) avekkheyya bhikkhu ārabdhacāriyo / dīvā vā yaḍi vā rattim sampajāṇo patissato / jāheyya sabbasaṃsāraṃ kareyya saraṇattano / careyyā dāttaṃso va paṭṭhayaṃ accutaṃ padan ti /*

2) « Dans les sūtras et dans les traités de toutes les sectes. » — Par traité, *śāstra* (= *prāśarana*), il faut sans doute entendre les livres d'Abhidharma. — Dans le Madhyamakāvatāra, p. 22, Candrakīrti se sert de ces stances pour établir que le Petit Véhicule enseigne le *śāndhanairātmya*.

न च शाश्वतं न च उक्तेदं पुरो
 न च कर्मसंचय [174a] न चापि स्थितिः ।
 न च सोऽपि कृत्व पुनरास्पृशती
 न च श्रम्य कृत्व पुन वेदयते ॥

5

⁽¹⁾ यथा कुमारी सुपिनात्तरस्मिं
 स्वपुत्रं ज्ञाते च मृतं च पश्यति ।
 ज्ञातेऽपि तुष्टा मृति दौर्मनस्यिता
 तथोपमानं ज्ञानं सर्वधर्मान् ॥

10

यथैव⁽²⁾ ग्रामात्तरि लेखदर्शनात्
 क्रियाः प्रवर्तन्ति पृथक् शुभाशुभाः ।
 न लेखसंक्रान्ति गिराय विद्यते
 तथोपमानं ज्ञानं सर्वधर्मान् ॥

15

⁽³⁾ मुद्रात्प्रतिमदु दृश्यते
 मुद्रसंक्रान्ति न चोपलभ्यते ।
 [न च तत्र न चैव सान्यतो
 एवं संस्कारं मुक्तेदं शाश्वताः ॥

1) Cité ci-dessus p. 178. 5 = Samādhirāja p. 29. 2. — Je préfère la lecture *svaputra* donnée par ce texte à *sva putra* de nos Mss.

2) = Samādhirāja, p. 28, dernière ligne.

3) Voir ci-dessus 108. 10 (Lefmann, 176. 15).

बोन्नस्य सतो यथाङ्कुरो
 न च यो बोन्न स चैव अङ्कुरो ॥
 न च अन्यु [ततो] न चैव तद्¹⁾
 एवमनुच्छेदं यथाश्रतधर्मता ॥

यद्य मुञ्ज प्रतोत्य अल्वन्नं
 [रन्तु] व्यापामवलेन वर्तिता²⁾ ।
 घटिपन्न सचक्र वर्तते
 तेषु एकैकमु नास्ति वर्तना³⁾ ॥

5

तद्य सार्थवाद्भवर्तिनी⁴⁾
 अन्यमन्योपचयेन निःश्रिता ।
 एकैकेषु तेषु वर्तना
 पूर्वमपरात्ततु नोपलभ्यते ॥

10

यन एवोक्तमाचार्यनागा⁵⁾नुनपदिः ।

स्वाध्यायदीपमुद्गादर्पणघोषार्ककात्तवीजज्ञैः ।

स्वन्यधप्रतिसन्धिर्संक्रमश्च विद्वद्विरूपधार्यो ॥ इति ।

15

1) Voir ci-dessus 108 s.

2) Ms. *canā caṇṇato*

3) Lalitavistara 209 12 (Lefmann 176.7), Çikṣūs 238, s. nt Bodhicaryavat., p. ad IX. 108.

4) Nos Mss. ont *°iñā*; de même Bodhic.

5) Nos Mss. ont *°anā*; Bodhic *°mā*.

6) Nos Mss. ont *°mī* comme Bodhic — Von Çikṣūs. 238, n. 6.

7) La même stance est citée ci-dessus p. 428. 10 — Voir 544. s.

⁽¹⁾ शतकशास्त्रे चर्यदेवपादैर्महाबोधिचर्यास्थिरप्रस्थानस्थितैः ।

ग्रन्थातचक्रनिर्माणस्वप्रमायाम्बुचन्द्रकैः ।

धूमिकातःप्रतिश्रुत्कामरोच्यधैः समो भवः ॥ इति ॥

⁽²⁾ तदेवं ⁽³⁾ बिम्बप्रतिबिम्बादिन्यायेन मातुः कुतौ विज्ञाने ⁽⁴⁾ संमूर्किते विज्ञानप्रत्यये
6 नामद्वये नियिच्यते ⁽⁵⁾ तर्हि प्रादुर्भवतोत्यर्थः । यदीह ⁽⁶⁾ गते विज्ञानं न संमूर्कितं स्यात्तदा
नामद्वयप्रादुर्भावो न स्यात् । सचेदानन्द वि[174b]ज्ञानं मातुः कुतौ नावक्रामेत । न
तत्कललं कललत्वाय संवर्तेत इति ⁽⁷⁾ वचनात् ॥ तदेवं
नियिक्ते नामद्वये तु षडायतनसंभवः⁽⁸⁾

उःखोत्पत्त्य[Tib. 207a] * * * * ⁽⁹⁾ यद्वाग्भावेन दर्शनश्रवणघ्राणारसस्पर्शमनघ्राण्य

1) XIII. 25. — Cité ci-dessus ad VII. 32 (p. 173 l. 8).

2) Nous retrouvons ici le tibétain, 206b 6.

3—8) Manque dans le tibétain.

4) *མའི་ འངལ་ཏུ་ རྒྱལ་པར་ཤེས་པ་ འགྱུར་ན།* — La *mürchā* du *ujjāna*, soit avant l'incarnation, soit après, est attestée par diverses sources.

5) *ཆགས་པར་ འགྱུར་ན། རེད་ཅིང་ བྱུང་པར་ འགྱུར་རོ།* — *རེད་* ne paraît pas donner un sens convenable; *རེད་པ་* = *pep̄bhavati*.

6) *འགྱུར་པར་* — *tha* n'est pas traduit.

7) Voir *Dīgha* II. 63; *Kathāv.* XIV. 2, 3; *Abhidh.* k. v. 223a 4; *Dogmatique Bouddhique*, I. 66 (J. As. 1902, II, 298).

8) *མེད་རང་ག་ཟུགས་ བེ་ ཆགས་ གུར་ན། རྒྱེ་མཆེད་དག་ བེ་ འགྱུར་པར་ འགྱུར།*

9) *āyadātṛa*, «the place where revenues are collected» (M. W.), «Einnahmestellen» (Bb.), la porte d'arrivée, la porte de naissance (*རྒྱེ་པའི་རྒྱེ་*) — Mss.

(1) चक्षुरिन्द्रियं प्रतीत्य त्रयाणि [च] समन्वाहारं च प्रतीत्य मनस्कारं विषयादिवि-
 लक्षणं समनस्तरप्रत्ययं विज्ञानवीक्षणभूतं चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते । तत्र चक्षुश्च त्रयापत्तनं च
 रूपं । समन्वाहारश्च(3) शतुःस्कन्धलक्षणं नाम । तदेतन्नयं प्रतीत्योत्पद्यमानं चक्षुर्विज्ञानं ना-
 गम्यते प्रतीत्योत्पद्यते ॥ तदेवमेवामिन्द्रियविषयविज्ञानानां(4) त्रयाणां यः संनिपातः सक्रो-
 5 त्पादोऽन्योऽन्योपकारेण तुल्यं या प्रवृत्तिः स स्पृष्टिलक्षणः स्पर्शः । तत उत्तरकालं
तस्मात्स्पर्शाच्च वेदना संप्रवर्तते(7) ॥ ५

इष्टानिष्टोभयविपरीत(Tib. 207b)विषयानुभूतिर्विषयानुभवो वेदनं चित्तिवेदने-
 त्युच्यते । दुःखा सुखा ऽदुःखासुखा [175a] च त्रिविधा । यथा चैषां रूपविज्ञानचक्षुषां
 त्रयाणां संनिपातलक्षणं स्पर्शमागम्य वेदनोक्ता । एवं शेषेन्द्रियविषयविज्ञानत्रयसंनिपा-
 10 तलक्षणस्पर्शहेतुया वेदना व्याख्या ॥ तत उत्तरकालं

वेदनाप्रत्यया तृष्णा(8)

1) D'après le tibétain *tatra cakṣuḥ ca rūpāni ca samanvāhāraṃ ca
 pratitya cakṣurvijñānam utpadyate, — samanvāhāra = manasāhāra
 vijñānabijabhūta*

Il y a *sparṣa* (= *sahotpāda*) de $\left\{ \begin{array}{l} rūpa \left\{ \begin{array}{l} cakṣus \\ rūpāyatana \text{ ou } rūpāni \end{array} \right. \\ nāma = samanvāhāra = catvāro 'rūpi- \\ naḥ skandhāḥ = vijñāna (samanantara- \\ pratitya) \end{array} \right.$

et ce *sparṣa* donne le *cakṣurvijñāna*. Comp. 567. s et Majjh. I, 190, ss.

2) Voir ci-dessus, p. 77, note; Nyāyabindu 104. s; Ālokavārt. 180.

3) Mss. *hāraṃ tu skṛṇa*. — ཡུན་པོ་ཤེད་པའི་མཆོད་ཀྱིན་

4) *vijñāna = nāma = catvāro 'rūpināḥ skandhāḥ*.

5) འདྲ་པར་ རྒྱལ་མ་པ་ གང་ ཡིན་པ་.

6) Mss. *samsprati*. — དེ་ནི་ རྟེན་པའི་..... — Que *sparṣa* n'est pas sim-
 plement *samgati*, ci-dessus p 70, n. 2 et Atthasāl. § 289 (p. 109, s et suiv.).

7) རྟེན་ དེ་ལས། ཆོར་པ་ གྲན་ཏུ་ འཕྲུ་པར་ འཕྲུ་།

8) ཆོར་པའི་ རྒྱུ་ལྱིས་ བྲེད་པ་ རྟེ།

संप्रवर्तत इति वर्तते । वेदना प्रत्ययो यस्यास्तृष्णायाः सा वेदनाप्रत्यया । किञ्चिषया पुनः सा तृष्णा वेदनाविषयेव । किं कारणं । यस्मादसौ तृष्णालुः ।

वेदनार्थं हि तृष्यते⁽¹⁾

वेदना⁽²⁾निमित्तमेवाभिलाषं करोतीत्यर्थः । यथं कृत्वा । यदि तावत्सुखा वेदनास्यो-
पजायते । स तस्याः पुनः पुनः संयोगार्थं परितृष्यते । यद्य दुःखा तदा तस्या विसंयोगार्थं 5
परितृष्यते । यद्यदुःखासुखा तस्या अपि नित्यमपरिग्रहार्थं परितृष्यते ॥ स एवं

तृष्यमाणा उपादानमुपादत्ते चतुर्विधं⁽³⁾ ॥ ६

स एवं वेदनास्वभिनिविष्टः सत्तास्तृष्णाप्रत्यय कागदृष्टिशीलन्नतात्मवाद्योपादा-
नाद्यं चतुर्विधं कर्माक्षेपकारणं परिगृह्णाति । तदेवमस्य तृष्णाप्रत्ययमुपादानं भवति ॥
तत उत्तरकालं ।

10

1) Sic Mss — *འདྲིལ་པོ་ལྟོ་ལོ་* = faire hâte, poursuivre, aspirer à

2) *ལོངས་པོ་རྟོན་པོ་ལྟོ་ལོ་ལྟོ་ལོ་*

3) Mss *vedanām ca nimittam*

4) *niṭyaṃ* manque dans le tibétain — Sur l'*aduhkhāsukkhā vedanā*, voir *Atthasālinī*, § 403, et *Psychology*, p 50 L'impression de *Buddhaghosa* est malheureusement la nôtre: cette *vedanā* est *sukkhumā dubbhāṇīcyā nā saḷlā sukhena gahetum*. Mre Rhys Davids explique «neutral», or 'disinterested' (*upekkhā*), the zero point, or line, as we should say, of hedonic quantity. — L'acte bon, produisant une maturité agreable (*sukhavedyam suḷham*) dépasse le monde du *lōka*, et se produit encore dans le troisième *dhyāna* (*dhyānāntā ā trīṭhā*), plus haut, il ne reste que l'*aduhkhāsukhavedanāya*, qui toutefois existe déjà dans les sphères inférieures au quatrième *dhyāna* (*Abhidh. k. v. 303 a-b*) — Notre texte fournit un élément nouveau, à savoir que la *trṣṇā* peut s'attacher à cette sensation et souhaiter qu'elle persiste Est-ce la *bhavaṭṭṣṇā*?

5) *ལྟོ་ལོ་ལྟོ་ལོ་ ལྟོ་ལོ་ལྟོ་ལོ་ ལྟོ་ལོ་ལྟོ་ལོ་ ལྟོ་ལོ་ལྟོ་ལོ་*

उपादाने सति भव उपादातुः प्रवर्तते ।

स्याद्वि यद्यनुपादानो [Tib. 208a] मुच्येत न भवेद्भवः⁽¹⁾ ॥ 6

पक्ष स्कन्धाः स च भवः⁽²⁾

धनुर्विधस्य यद्योक्तस्योपादानस्योपादाता प्रकीर्ता उत्पादयिता । तस्योपादातुः
6 पादानप्रत्ययो भव उपग्रायते । किं कारणं । यस्मात् 'यो ह्यनुत्पादितवेदनातृष्णः प्रति-
संछिदानबलेन तृष्णामस्वीकुर्वन्धनुर्विधमुपादानं प्रविकृत्योपादाता⁽⁵⁾ भूलाद्वयज्ञानसंमुखीभा-
वात्स्याद्वि यद्यनुपादानो मुच्येत स [175b] तदानो तस्य न भवेद्भवः ॥

कः पुनरयं भवः । पक्षस्कन्धाः स च भवः । य उपादानात्प्रवर्तते स पक्षस्कन्धस्व-
भावो वेदितव्यः ॥⁽⁶⁾ त्रिविधमपि कायिकं वाचिकं मानसिकं च कर्म भवत्यस्मादनगतं

1) ཏེར་མེན་ ཡོད་ན་ མེན་པ་བོདེ། སྤྱིད་པ་ རབ་ཏུ་འབྱུང་པར་ འགྱུར། གཤམ་ཏེ་
ཏེ་པར་མེན་ མེད་ན། རྟོལ་པར་ འབྱུང་ཏེ་ སྤྱིད་ མེ་ འགྱུར།

2) སྤྱིད་པ་ དེ་ ཡང་ རུང་པོ་ ལ།

3) Voir 349, n. 5.

4) སོ་སོར་རྟོག་པའི་ རྟུམ་པ་ཀླུ་ས།

5) Mss. 'para', དེ་མེད་པ་.

6) On sait que la scolastique palie et sanscrite distingue deux bhavas, *upapattibhava*, c'est-à-dire, en somme, la réincarnation du *vijñāna*, les cinq *skandhas* de l'être à venir, et la *karmabhava* ou *punarbhavajanakakarmān*, l'acte qui produit la renaissance [Voir Deux Notes sur le Pratītyasamutpāda, Congrès d'Alger, I. 201]. — La définition de Nāgārjuna convient aux deux théories. Candrakīrti explique la seconde: «Le triple *karman* [ou bien: Le *karman*, bien que triple], porte aussi le nom de *bhava*, parce que la future pentade des *skandhas* en tire son origine; [ou encore pour cette raison que] l'acte du corps et de la voix = *rūpaskandha*, et que l'acte de l'esprit = les quatre autres *skandhas*».

स्नान्धपञ्चकं भव इति व्यापदिश्यते । तत्र कायिके वाचिके कर्म द्वास्नान्धस्वभावं ⁽¹⁾कर्म-
विवक्षिततात्⁽²⁾ । मानस तु [वस्तुः]स्नान्धस्वभावमिति ॥ एवं स भवः पञ्च स्नान्धा इति
विवक्षेयं । तस्मात्³

भवाज्जातिः प्रवर्तते⁽²⁾

यनागतस्नान्धोत्पादो जातिः सा च भवात्प्रवर्तते ॥ नत उत्तरकालं

5

ब्रह्मरणादुःखादि शोकाः सपरिदेवनाः ॥ ८

दीर्घनस्यमुपायमा जातिरेतत्प्रवर्तते⁽⁷⁾

जानिरेनका एते ब्रह्मरणादयः प्रवर्तते ॥ एषां च पञ्चामूत्रमेव व्याख्यानं वेदि-
तव्यं⁽⁴⁾ । तत्र स्नान्धपरिपाको ब्रह्म । ब्रह्मस्य स्नान्धभेदो मरणां । त्रिपमाणस्य त्रिगच्छत्.
समूहस्य साभिपद्रो हृदयसंतापः शोकाः [Tib 208b] । शोकममुत्थिनो वाक्प्रलापः 10
परिदेवः । पञ्चेन्द्रियामातनियतो दुःखं । मनोऽनिष्टनिपातो दीर्घनस्य । दुःखदीर्घनस्य-
बहुव्यसंभूता उपायमा इति ॥ तदेवं यद्योपवर्णितेन न्यायेन

मेवलस्यैवमेतस्य दुःखस्नान्धस्य संभवः⁽⁵⁾ ॥ ९

1—1) Manque dans le tibétain — La *tyñajdi* est *rūpa*, voir ci-dessus p 809.

2) ལྷོ་པ་ལས་ རི་ལྷོ་པ་ འབྱུང་། — Notre xylographe ལྷོ་པ་ རི་ལས་...

3) གཤེན་ རང་ རི་ རྩ་རན་ རང་། ལྷོ་ལྷན་འདོན་ བཅས་ ལྷོ་པ་ལས་ རང་།

ཡིད་ རི་ལེ་ རང་ འབྱུང་པ་ རྣམས་ རི་ལྷན་ ལྷོ་ལས་ རབ་ཏུ་འབྱུང་། — *cola* doit
prendre la place de *duhl ha*.

4) Voir par exemple *Gālistambasutra*, ci-dessous p 563 l. 7

5) *bheda* = འདྲིལ་པ་

6) *tygacchatah* = འབྲོ་ཞིང་.

7) ལས་ལི་ བཟོད་པ་.

8) *asātanipāta* = ལོ་རྒྱུ་པ་

9) རི་ལྷན་ ལྷོ་པ་ལས་ ལུང་པོ་ རི། འཕའ་ཞིག་པོ་ འདི་ འབྱུང་པར་ འབྱུང་།

केवलेत्येत्यात्मात्मोपस्वभान्विगनस्य बालपृथग्जनपरिकल्पितमात्रस्य⁽¹⁾ दुःखा-
त्मकस्य सुखाव्यागिष्येत्येत्यर्थः । एवमिति हेतुप्रत्ययमात्रबलेनैवेत्यर्थः । दुःखस्वस्थ-
स्येति दुःखसमुदायस्य दुःखसमूहस्य दुःखरागेरित्यर्थः⁽²⁾ ॥ यतश्चैवं पथो[176a]पवर्षिताद-
विद्यादिकादेव भवाङ्गानां प्रवृत्तिरतः

8

संसारमूलान् संस्कारानविद्वान् संस्करोत्यतः ।

अविद्वान् कारकस्तस्मान्न विद्वांस्तद्वर्धनात्⁽⁴⁾ ॥ १०

तत्र संसारस्य विज्ञानादिप्रवृत्तिलक्षणस्य मूलं प्रधानं कारणं संस्काराः । ततश्च
संसारमूलान् [संस्कारान्] अविद्वान् संस्करोति ॥ अविद्यानुगतो यः पुद्गलो भिन्नवः पुण्या-
नपि संस्कारानभिसंस्करोत्यपुण्यानपि संस्कारानभिसंस्करोत्यभिज्ञानपि संस्कारानभि-
10 संस्करोतीति भगवद्वचनात् । यतश्चैवमविद्वान् कारकस्तस्मादविद्वानेव पुद्गलः कारको
भवति संस्काराणां । न विद्वांस्तद्वर्धनीं प्रकोणाविद्यः । किं कारणं [Tib. 209a] । तन्न-
दर्शनात् । तद्वर्धने हि सर्वपदार्थानामेवानुपलम्भावास्ति किं चिद्यदालम्ब्य कर्म कुर्या-
दिति ॥ यतश्चैवमविद्यायामेव सत्यां संस्काराः प्रवर्तन्ते असत्यां न प्रवर्तन्ते अतः ।

अविद्यायां निरुद्धायां संस्काराणामसंभवः⁽⁶⁾ ।

1) Comparer la formule du *pratītyasamutpāda*. — L'explication *kevala* = *ātmarahita*, dans *Bodhicaryāṣv.* et dans *Abhidh. k. v.* 287a 2.

2—2) Manque dans le tibétain.

3) Mss. °*dayasya*.

4) འཇོམས་པའི་ཅུ་བ་ འདུ་ཕྱེད་ནི། རྟེན་གྱིས་མཁས་ལྷན་པ་ འདུ་མི་ཕྱེད། རྟེན་གྱིས་མཁས་པ་ ཕྱེད་པོ་ཡིན། མཁས་པ་མ་རྟེན་མཐོང་གིས་ཕྱིར་རོ། = *samsāra-mūlāḥ saṃskārā na vidvān saṃskaroṭy atah / avidvān kārakas tasmād vidvān* (hi) *tattvadarśanāt*.

5) Sic Mss. D'après le tibétain: °*taḥ puruṣapudgalo bhikṣavaḥ* ...

6) མ་རྟེན་འགག་པར་གྱུར་ན་ནི། འདུ་ཕྱེད་ལྷན་པ་ ཀློན་འཕུང་གི་ འཕུར།

हेतुवैगर्थात् ॥ तस्या पुनरविद्यायाः कुतो निरोध इत्याह ।

ग्र्याविद्याया निरोधस्तु ज्ञानेनास्यैव भावनात्⁽¹⁾ । ११

यस्यैव प्रतीत्यसमुत्पादस्य यथावद्विपरोताभावनातोऽविद्या प्रकीयते ॥ यो हि प्रतीत्यसमुत्पादं सम्यक् पश्यतीति स मूलास्यापि भावस्य न स्वप्नमुपलभते । प्रति- विम्बस्त्वप्रालातचक्रमुद्रादिवत्^१ स्वभावशून्यतां सर्वेषां भावानामवतर्ति । स एव स्वभा- 5 वशून्यतां सर्वेषां भावानामवतरीणो न किं चिद्वस्तुपलभते बाह्यमाध्यात्मिकं वा । सोऽनुप[176b]लभमानो न ह्य चिद्वर्मं गृह्णाति । अमूढश्च कर्म न करोतीति । एवं प्रतीत्यस- मुत्पाद्भावनया तद्वगवतर्ति । तद्वदर्शिनो योगिनो नियतमेवाविद्या प्रकीयते । प्रकी- णाविद्यस्य संस्कारा निरुद्ध्यन्ते ॥ यथा चैवमविद्यानिरोधातुसंस्कारा निरुद्ध्यन्ते । एवं

तस्य तस्य निरोधेन तत्तन्नाभिप्रवर्तते ।

10

दुःखस्त्रान्धः नोवलोग्यमेवं सम्यगिह्यते ॥ १२

पूर्वस्य पूर्वस्याङ्गस्य निरोधेनोत्तरस्योत्तरस्याङ्गस्य निरोधो भवतीति विज्ञेयं ।

1) Ex conj. — *Ms. jñānasyānāva bhāvanāt* — Notre xyl. et Mdo XVII. མ་རིག་འགགས་པར་བྱེད་པ་ནི། རྟོག་པས་དེ་ཉིད་བསྟོམས་པས་སོ། — Ce qui donne *jñānana* « par le savoir résultant de la méditation de ce [*pratyayasamut-
pāda*] »; mais la version de l'A kutobhaya (fol. 89a) porte རྟོག་པ་ et le commen-
taire = *aradyānārodha eva dādaṅgaṅjñāna[sya] a[sya] eva bhāvanāṃ bhāva-
yutrā*. Ce qui donne pour notre *kārikā*, *jñānasyāva bhāvanāt* = « par la mé-
ditation de cette théorie ».

2-2) Manque dans le tibétain.

B) Manque dans le tibétain.

4) དེ་ རྟ་ དེ་ ཅི་ རག་མ་ རྩུང་མ་། དེ་ རྟ་ དེ་ ཅི་ མཛོེ་ མི་ རྩུང་།
 རྩུག་མཛུག་ རྩུང་མོ་ རམ་འཛིན་མ། དེ་ ཅི་ དེ་ རྩུང་ རག་མ་ རྩུང་།

पि नैवं भवत्यहं ज्ञात्याभिनिर्वर्तितमिति [Tib. 210a] ॥ यद्य च सत्यामविद्यायां
सस्काराणामभिनिर्वर्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवं पावज्ज्ञात्यां सत्यां व्रामरणस्याभिनिर्व-
र्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य हेतूपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥

कथमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्य इति । यथा
धातूनां सगवायात् । कतमेया यथा धातूनां समवायात् । यदिदं पृथिव्यत्तेजोवाय्वाकाश- ८
विज्ञानधातूनां सगवायादाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥
नन्वाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य पृथिवीधातुः कतमो । यः कायस्य संश्लेषात्कठि-
नभाद्यगभिनिर्वर्तयति । यद्यमुच्यते पृथिवीधातुः । यः कायस्यानुपरिचक्षत्यं करोति ।
यद्यमुच्यते जन्धातुः । यः कायस्याजितपीतगन्तितं परिपाचयति । यद्यमुच्यते तेजोधातुः ।
यः कायस्य प्राश्नासप्रशंसकृत्यं करोत्ययमुच्यते वायुधातुः । यः कायस्यान्तः[177b]गौ- 10
पोर्यगभिनिर्वर्तयति । यद्यमुच्यते आकाशधातुः । यो नागद्वयमभिनिर्वर्तयति नडकलापयो-
गेन । पद्मविज्ञानकायसंपुष्कं साम्रथं च मनोविज्ञानं । यद्यमुच्यते भित्तवो विज्ञानधातुः ॥
तत्रासतमेया प्रत्ययानां कायस्योत्पत्तिर्न भवति । यदा त्वाध्यात्मिकः पृथिवीधातुर्विक-

1) *Çikṣās jātyā nirvṛta iti*

2) *Çikṣās samleṣatah* 1° — *ཀད་ འདི་ འདུས་ བས་ འུས་ གྱི་ ས་ བའི་* ...

3) *Sic Ms* — *Çikṣās saṁleṣa*, plus correct

4) *Ms rūpaṃ lula māt* . — Peut-être *°rūpāṅkuraṃ*

5) *མུད་ཐིམ་གྱི་ ལྷུ་ཏུ་* (se rapporte à *nāmaṅpa*) — *nadokolāpa* = «a
shade for travellers made on the wayside by throwing a piece of cloth over three
pikes or poles (མུད་)»; a frame to lean spears against (Çaraḍ Chandra, 671a)
— On n. 10, ci-dessus 561, n. 6, *Latāpa* traduit par ལོག་པ་. — Ajouter les référé-
rences, M Vynt 246 84 (dans la série des 'grands nombres'), Lan-kāv. 126
cittalatāpah pravartate.

6) Manque dans le tibétain et dans *Çikṣās*

7) *Çikṣās. avatsa pratyayas* — *latā* manque dans le tibétain.

8) *Ms upapattir*.

9) *Çikṣās. yādādhyaत्मikah*.

तो भवति । एवमसन्नोवाट्वाकाशविज्ञानधातवश्चाविकला भवति । ततः सर्वेषां समवा-
 पात्कायस्योत्पत्तिर्भवति ॥ तत्र [Iib. 210b] पृथिवीधातोर्नैवं भवत्यहं कायस्य कठिन-
 भावमभिनिर्वर्तयामीति । अग्नीधातोर्नैवं भवत्यहं कायस्यानुपरिप्रकृत्यं करोमीति ।
 तेजोधातोर्नैवं भवत्यहं कायस्याधितपोतत्त्वादि⁽²⁾ परिपाचयामीति । वायुधातोर्नैवं भव-
 ३ त्यहं कायस्याग्निप्रचानकृत्यं करोमीति । अकाशधातोर्नैवं भवत्यहं कायस्यातञ्जौ-
 धीर्यमभिनिर्वर्तयामीति । ⁽³⁾स्त्रोरपि नैवं भवत्यहं कायस्य परिष्णामनाकृत्यं करोमीति ।
 विज्ञानधातोर्नैवं भवत्यहं कायस्य नामद्वयमभिनिर्वर्तयामीति । कायस्यापि नैवं भव-
 त्यहमेभिः प्रत्ययैर्निति इति ।

अथ च पुनः सप्तमेषां प्रत्ययानां समवापात्कायस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र पृथिवी-
 10 धानुर्नात्मा न सन्नो न ज्ञीवो न जस्तुर्न मनुजो न मानवो न त्वी न पुनात्र नृपुतकं न चाहं
 न मम न चान्यस्य कस्य चित् । एवमग्निधातुस्तेजोधानुर्वायुधातुराकाशधातुर्मुधातुर्वि-
 ज्ञानधातुर्नात्मा न सन्नो न ज्ञीवो न जस्तुर्न मनुजो न मानवो न त्वी न पुनात्र नृपुतकं न
 चाहं न मम न चान्यस्य कस्य चित् ॥

⁽⁴⁾तत्राविद्या कतमा । यैथानेव पक्षां धातूनमैक्यसंज्ञा त्रिण्डसंज्ञा नित्यसंज्ञा [178a]
 15 प्रयसंज्ञा शास्त्रतसंज्ञा सुखसंज्ञा [आत्मIib. 211a]संज्ञा सन्नसंज्ञा जीवपुद्गलमनुष्यमानव-

1) Mss. *rāyurijīḥnālīḥpa*.

2) Ci-dessus 561. & *bhakṣita*.

3) Çikṣās. *saugīryaṇḥ laroṇā*.

4—4) Manque dans le Çikṣās. et dans le Kandjour.

5) *सुखं तेन न नृपुतकं नैव नृपुतकं*. Çikṣās. présente une
 leçune: *rījānādātor naivaī bhavati: ahaṁ ebhīḥ pratyaṅgir jñamīti*.

6) Çikṣās. *saṭeṣu pratyaṅgeṣu kāyasya ...*

7) Mss. *lāyaṅyopapattir*.

8) Manque dans le Çikṣās. et dans le Kandjour.

9) Çikṣās. 221. 14. *Bodhicaryāṭ. IX. 15* (p. 557. 12).

10) Mss. *esām*. — *Bodhic. deṣām eva..... paibasar-jīḥ*. Çikṣās. *evā esā*
eva śāṣu dhātūṣu.

संज्ञा अद्वैतमकारसंज्ञा । एवमादिविविधगज्ञानमियमुच्यतेऽविद्येति ॥ एवमविद्यायां
 सत्यां विषयेषु रागद्वेषमोहाः प्रवर्तन्ते । तत्र ये रागद्वेषमोहा विषयेष्वमी संस्कारा इत्यु-
 च्यन्ते । वस्तुप्रतिबिम्बसिर्विज्ञानं । विज्ञानसकृद्भुवश्चत्वारः स्कन्धा घट्टपिण्डा उपादाना-
 ध्यास्तन्नाम ⁽²⁾ द्वयं चत्वारि मलभूतानि तानि चोपादाय द्वयं 'तच्च नाम [तच्च द्वयं] ऐक्य-
 मभिसंतिप्य तन्नामद्वयं' ⁽³⁾ नागद्वयसन्निधितानिन्द्रियाणि पटायतनं । त्रयाणां धर्माणां
 संनिपातः स्पर्शः । स्पर्शानुभवो वेदना । वेदनाध्यवसानं तृष्णा । तृष्णावैपुल्यमुपादानं ।
 उपादाननिर्गतां पुनर्भवजनकं कर्म भवः । भवेत्तेतुकाः स्कन्धप्रादुर्भावो ज्ञातिः । ज्ञातस्य
 स्कन्धपरिपाको जरा । जरास्य स्कन्धस्य विनाशो मरणं । म्रियमाणस्य संमूढस्य सा-
 गिष्यङ्गस्यात्तर्दाहः शोकः । शोकोत्पन्नमालीपनं परिदेवः । पञ्चविज्ञानकायसंयुक्तमसातम-
 नुभवनं दुःखं । मनसा संयुक्तं मानसं दुःखं दीर्घमस्यं । ये चाप्यन्य एवमादय उपक्लेशास्त 10
 उपायास्त इति [Tib 211b] ॥

1) Çikṣūs et Bodhic sahaṃg.

2) D'après le tibétain, Çikṣūṣ. et Bodhic vyūṣṇasahaṃg (°bhuvag)
 catvāro 'rūpana upādānaskandhāṣ tan nāma.

3—8) मैर' यै' न। नुचु'स' के'स' स' न'। रे'न' नु'स'स'स' न' न'
 ग'न'न'। मैर' रे' न' ग'न'न' रे' ग'न'न' स'स'स' न' न' मैर'न'
 ग'न'न'। catvāri mahābhūtāni, tāny upādāya ca, rūpam tan nāma tva ca
 rūpam aikadhyam abhisamkṣhya tan nāmarūpam = par rūpa on entend les
 quatre grands éléments et le rūpa qui en dérive, [c'est-à-dire le ādhyātma
 rūpa, le rūpa en tant qu'il constitue le corps et est un upādānaskandha] . .
 — Le passage est très troublé dans toutes les sources, voir Bodhic. 388, n. 1,
 Çikṣūṣ. 222. s

4) Mss. mṣṣṭāni, स'स'.

5) Tib = tadāhātah.

6) Plutôt śandharasūgo

7) Çikṣūṣ. tālapyanam

(1) तत्र गोकुण्ठकार्थेनाविद्या 'अभिसंस्कारार्थेन संस्काराः' विज्ञापनार्थेन वि-
 ज्ञानं 'अन्योऽन्योपस्तम्भनार्थेन नामद्वयं' आयद्धार्थेन यदायतनं 'स्पर्शनार्थेन स्पर्शः'
 धनुभवनार्थेन वेदना 'परितर्पणार्थेन तृष्णा' उपादानार्थेनोपादानं 'पुनर्भवार्थेन भवः'
 ज्ञानार्थेन ज्ञातिः 'परिपाकार्थेन ज्ञा' विनाशार्थेन मरणं 'शोचनार्थेन शोकः' (6) परिदेव-
 5 नार्थेन परिदेयः 'कायपरिपीडनार्थेन दुःखं' चित्तसंपीडनार्थेन दौर्मनस्यं 'उपेक्षितार्थेनो-
 पायासाः ॥

(2) अथ वा [178b] तद्वैश्रतिपत्तिर्निध्याप्रतिपत्तिरज्ञानमविद्या ॥ एवमविद्यायां सत्यां
 त्रिविद्याः संस्कारा अभिनिर्वर्तते 'पुण्ययोगा अपुण्ययोगा अनेज्योगा' (3) ॥ तत्र पुण्योप-
 गानां संस्काराणां पुण्ययोगमेव विज्ञानं भवति । अपुण्ययोगानां संस्काराणामपुण्ययोगमेव
 10 विज्ञानं भवति । अनेज्योगानां संस्काराणामनेज्योगमेव विज्ञानं भवति । इदमुच्यते
 [विज्ञानं ॥] विज्ञानप्रत्ययं नामद्वयमिति वेदनाद्योश्चपिणाद्यात्तारः स्कन्धास्तत्र तत्र भवे
 नामपत्तोति नाम । सक्तु द्वयस्कन्धेन च नाम द्वयं चेति नामद्वयमुच्यते ॥ नामद्वयविवृद्ध्या

1) Ce qui suit manque dans Çikṣās. mais est cité Bodhicaryav. p. 358. 17.

2) On lit ailleurs *abhiṣar el arya*°.

3) Voir ci-dessus p. 552 9.

4) Mss. *janmanārthena*. — La vraie lecture, donnée par Bodhic. et par notre xylographe: *el andhaprādurbhārtārthena*

5) Bodhic. et xyl. = *skandhoparipālārthena*.

6) Bodhic. et xyl. *rajanaparidevana*.

7) Bodhic. plus correct *upaśleṣana*°.

8) Voir Çikṣās. 222. 11 et Bodhic. IX. 78. — Ces deux textes portent *runar aṣaram tatte*.... — Notre lecture *atha tā* est confirmée par le xyl. འཇམ་ན་.

9) Çikṣās. et Bodhic. འཇམ་འགྲུག་ ཅམ་ འཇམ་འགྲུག་ འཇམ་འགྲུག་ འཇམ་འགྲུག་
iti / puṇyopagānām. — Notre xyl. confirme la lecture de nos Mss.

10) Lecture confirmée par le tibétain. — Çikṣās. *idam ucyate saṃsāra-
 pratyayaṃ tijñānam iti. evaṃ nāmarūpam. nāmarūpavivṛddhyā*...

11) Mss. *cattāraḥ saṃsāraḥ*.

[Tib 212a] षड्भिरायतनद्वारैः कृत्यक्रियाः प्रवर्तन्ते ⁽¹⁾प्राप्यन्ते । तन्नामरूपप्रत्ययं षडा-
यतनमित्युच्यते ॥ षड्भ्यश्चायतनेभ्यः षट् स्पर्शकायाः प्रवर्तन्ते । ⁽²⁾यं षडायतनप्रत्ययः
स्पर्श इत्युच्यते ॥ यज्जातीयः स्पर्शो भवति तज्जातीया वेदना प्रवर्तते । इयमुच्यते भित्तवः ⁽³⁾
स्पर्शप्रत्यया वेदनेति ॥ यस्ता वेदना ⁽⁴⁾विशेषेणास्वादयति अभिनन्दति मध्यवस्यति मध्य-
वसाय तिष्ठति । सा वेदनाप्रत्यया तृष्णात्युच्यते ॥ आस्वादनाभिनन्दनाध्यवसानस्थाना- 5
दात्मप्रियात्प्रसातद्वयैर्वियोगो मा भून्नित्यमपरित्यागो भवेदिति ⁽⁵⁾यैवं प्रार्थना इदमुच्यते
भित्तवः ⁽⁶⁾तृष्णाप्रत्ययमुपादानं ॥ यत्र वस्तुनि सतृष्णास्तस्य वस्तुनो र्जनाय विठपनायो-
पादानमुपादत्ते तत्र तत्र प्रार्थयते ⁽⁷⁾एवं प्रार्थयमानः पुनर्भवन्ननं कर्म सुमत्थापयति कायेन
वाचा मनसा च ⁽⁸⁾स उपादानप्रत्ययो भव इत्युच्यते ॥ तत्कर्मनिर्गतानां स्कन्धानामभि-

1) Omis dans le tibétain, Çikṣūs. et Bodhic.

2) D'après le tibétain et les autres sources. — Mss. *tatra te*.

3) Manque dans le tibétain et les autres sources. *iyam sparśamāyayā*
icāntaly ucayate.

4) Çikṣūs et Bodhic *yas tāṃ icāyati viçcena*. — Notre lecture est
confirmée par le tibétain.

5) Mss. *°sāye*; mais le tibétain donne le gérondif — Çikṣūs. et Bodhic
avatisṣhati.

6) Mss. *sthānāmātma*. — Çikṣūs *°adhyavasānam mā me niryatūpasāta-*
rūpāir āyogo bhavatu iti. aparitūgo bhūyo bhūyaç ca prārthanā Bodhic se
rapproche de notre version

7) *netyam*..... *iti*. Manque dans notre xylographe

8) D'après le tibétain *ity aparitūgūnāthantū, idam*

9) Manque dans le tibétain et les autres sources

10) Manque dans Çikṣūs. et Bodhic

11) Mss. *yaç ca prārthaya sa tam prārthayamānas* . . — དེ་ནང་དེལ,
comme ci-dessus དེ་ནང་དེར.

12) Çikṣūs. *ayam*.

13) Çikṣūs. *yā karma*°.... *sā bhava*°

निर्वृत्तिर्गो सा भवप्रत्यया ज्ञातिरित्युच्यते ॥ ज्ञात्याभिनिर्वृत्तानां [179a] स्कन्धनामुपसं-
 यनपरिपाकाद्विनाशो भवति । तर्हि ज्ञातिप्रत्ययं ग्रामरामित्युच्यते ॥

एवमयं द्वादशाङ्गः प्रतीत्यसमुत्पादोऽन्योन्यहेतुकोऽन्योन्यप्रत्ययो नैवानित्यो न
 नित्यो न संस्कृतो नासंस्कृतो [नहेतुको नाप्रत्ययो] न वेदयितो⁽¹⁾ नावेदयिता न प्रतीत्य-
 5 समुत्पन्नो नाप्रतीत्यसमुत्पन्नो⁽²⁾ न जगधर्मो⁽³⁾ नाक्षयधर्मो न विनाशधर्मो नाविनाशधर्मो⁽⁴⁾ न
 निरोधधर्मो⁽⁵⁾ नानिरोधधर्मो⁽⁶⁾ ज्ञादिकालप्रवृत्तोऽनुच्छिन्नोऽनुप्रवर्तते नदीस्रोतवत् ॥

यद्यप्ययं [द्वादशाङ्गः] [Tib. 212b] प्रतीत्यसमुत्पादोऽनुच्छिन्नोऽनुप्रवर्तते नदीस्रो-
 तवत् । अथ चेगान्यस्य द्वादशाङ्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य चत्वार्यङ्गानि प्रधानक्रियायै
 हेतुत्वेन प्रवर्तते । कतमानि चत्वारि । यद्वृत्ताविद्या तृष्णा कर्म विज्ञानं च । तत्र विज्ञानं
 10 बीजस्वभावत्वेन हेतुः । कर्म क्षेत्रस्वभावत्वेन हेतुः । अविद्या तृष्णा च क्लेशस्वभावत्वेन
 हेतुः । कर्मक्लेशा विज्ञानबीजं जनयन्ति । तत्र कर्म विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोति ।
 तृष्णा विज्ञानबीजं स्नेहयति । अविद्या विज्ञानबीजमवकिरति ॥ असतां तेषां प्रत्ययानां
 [विज्ञान]बीजस्याभिनिर्वृत्तिर्न भवति ॥ तत्र कर्मणो नैवं भवति । अहं विज्ञानबीजस्य
 क्षेत्रकार्यं करोमीति । तृष्णाया अपि नैवं भवति । अहं विज्ञानस्य स्नेहकार्यं करोमीति ।
 15 अविद्याया अपि नैवं भवति । अहं विज्ञानबीजमवकिरामीति । विज्ञानबीजस्यापि नैवं
 भवति । अहमेतः प्रत्ययैर्जनितमिति ॥

अथ च विज्ञानबीजं कर्म[179b]क्षेत्रप्रतिष्ठितं तृष्णास्नेहाभिष्यन्दितमविद्यया

1) Mss. *upanayana*; Çikṣās. *upācāya*.

2) Sic Çikṣās. — D'après le tibétain *°pākatināḥau bhavatah*.

3) Manque dans le tibétain, et aussi dans Çikṣās.

4) Mss. *virāga*.

5) Le tibétain répète *dvādaśāṅgaḥ prātītyosamutpādo 'nyonyahetuko 'nyo-*
nyapratyayo

6) Çikṣās. *saṃjñanayanti*.

स्वर्धक्रीर्णं विभज्यमाणं [विरोद्धं] ' तत्र [Tib. 218a] तत्रोपपत्त्यायतनप्रतिसंधौ मातुः
 कुत्तौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । स च नामरूपाङ्कुरो न स्वर्धकृतो न परकृतो नोभय-
 कृतो नेश्वरकृतो न कालपरिणामितो न प्रकृतिसंभूतो न चैककारणाधोनो नाप्यहेतुस-
 मुत्पन्नः ॥ यद्य च मातापितृसंयोगात् ' अतुसमवायात् ' अन्येषां प्रत्ययानां समवायात् ' 5
 द्यात्वादानुविद्धं विज्ञानवीजं मातुः कुत्तौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । द्यस्वामिकेषु धर्मे-
 ष्वपरिग्रहेष्वमनेषु [ध्याकाशसंगेषु] मायालक्षणास्वभावेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ।

तद्यथा पञ्चभिः कारणीशतुर्विज्ञानमुत्पद्यते । कतमैः पञ्चभिः ' यदुत चतुः प्रतीत्य
 इयं घालोकां चाकाशं [च] तज्जगन्सिकारं च प्रतीत्योत्पद्यते चतुर्विज्ञानं । तत्र चतुर्वि-
 ज्ञानस्य चतुराश्रयकृत्यं करोति ' इष्टमालम्बनकृत्यं करोति ' घालोकोऽवभासकृत्यं
 करोति ' ध्यानाशमनावरणकृत्यं करोति ' तज्जगन्सिकारः समन्वाहृणाकृत्यं करोति ॥ 10
 घसंतीमेयां प्रत्ययानां चतुर्विज्ञानं नोत्पद्यते । यद् तु चतुराध्यात्मिकमायतनमविकलं
 भवति ' एवं इष्टमालोकाकाशतज्जगन्सिकाराश्चाविकला भवन्ति । ततः सर्वेषां समवाया-
 न्नचतुर्विज्ञानमुत्पद्यते ॥ तत्र चतुषो नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्याश्रयकृत्यं करोमीति ।
 एवं इष्टम[180a]स्यापि नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्य [Tib 218b] लम्बनकृत्यं करोमीति ।
 घालोकास्यापि नैवं भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्यावभासकृत्यं करोमीति । आकाशस्यापि नैवं 15
 भवत्यहं चतुर्विज्ञानस्यानावरणकृत्यं करोमीति । तज्जगन्सिकारस्यापि नैवं भवत्यहं

1) Çikṣās aridhāvalirna अनेशमसन्तमवयसं श्लेषक ।

2) Manque dans Çikṣās et dans le tibétain, et glose avalirna

3) Correspond dans Bodhic à श्लेषक de la version tibétaine.

4) Çikṣās īśānādimrmito -

5) Çikṣās ajoute aṃatyathileśu, donné aussi par Bodhic, mais qui manque dans la version tibétaine de ce texte comme dans la nôtre

6) Çikṣās samanvāhara

7) Ibid. aśaśu teśu jñatyayesu.

8) Ibid. tataś caturvāsanavayāc caksuḥ vajrāśaśyotpatin bhavati

9) Manque dans Çikṣās.

चतुर्विज्ञानस्य समन्वाकरणकृत्यं करोमीति । चतुर्विज्ञानस्यापि नैवं भवत्यक्षेभिः
प्रत्ययेर्जनितमिति ॥ अथ च सतामेषां प्रत्ययानां समवायाच्चतुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भव-
ति ॥ एवं शेषाणामिन्द्रियाणां यथायोगं करणीयं ॥

तत्र न कश्चिद्वर्गोऽस्माद्लोकात्परलोकं संक्रामति । अस्ति च कर्मफलप्रतिविज्ञ-
5 त्तिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ तद्यथा भित्तवः सुपरिशुद्ध आदर्शमण्डले मुखप्रतिवि-
म्बनं दृश्यते । न च तत्रादर्शमण्डले मुखं संक्रामति । अस्ति च मुखप्रतिविज्ञानिर्हेतुप्र-
त्ययानामवैकल्यात् ॥ एवमस्माद्लोकात् कश्चिद्युतो नाप्यन्यत्रोपपन्नः । अस्ति च
नर्मफलप्रतिविज्ञानिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ तद्यथा भित्तवश्चन्द्रमण्डलं चत्वारि-
शयोग्रजशतमूर्धं ज्वलति । अथ च पुनः परीते अप्युदकाजने चन्द्रस्य प्रतिविम्बं दृश्यते ।
10 न च तस्मात्स्यानाह्वयं नभस्ययुतं परित उदकस्य भाजने संक्रासं भवति । अस्ति च
चन्द्रमण्डलप्रतिविज्ञानिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् । एवमस्माद्लोकात् कश्चिद्युतो
नाप्यन्यत्रोपपन्नः । अस्ति च कर्मफलप्रतिविज्ञानिर्हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥

तद्यथाप्रित्पादानप्रत्यये सति ज्वलति [Tib. 214a] 'उपादानवैकल्यात् ज्वलति'^(b)
एवमेव भित्तवः कर्म[180b]ज्ञेशजनितं विज्ञानबीजं तत्र तत्रोपपत्त्यापतनप्रतिबंधी मातुः
15 कुतौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति । अस्त्वामिकेषु धर्मेष्वपरिमक्षेषु मायासतयास्वभावेष्वा-
मनेषु कृत्रिमेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥

1) Çikṣās. satv eṣu pratyayeṣu.

2—2) Manque dans Çikṣās. et dans Bodhic.

3) Manque dans le tibétain.

4) Mss tasmāthānāmūrdhvaṃ Tib. ≈ na ca caṇḍraṃaṇḍalam tasmāt
sthānāc ceyutam.

5) D'après le tibétain: tad-yathāgnir hetu-pratyaya-avakalyāṇaṃ na jvalati,
hetu-pratyaya-sāmagrīto jvalati. — Çikṣās yathāgnir upādāna-avakalyāṇaṃ na jva-
lāti, evam eva . . ; de même Bodhic, bien que la traduction tibétaine de ce der-
nier texte soit conforme à notre xylographe.

6) D'après le tibétain asvāmleṣu amameṣu aparigraheṣu ālāpasameṣu
māyālakṣaṇasvabhāveṣu hetu° — Çikṣās. ajoute apatyarthikeṣu avant ākāṣa°

तत्राध्यात्मिकः प्रतीत्यसमुत्पादः पञ्चभिः कार्णोर्दृष्टव्यः । ततमैः पञ्चभिः । न
 शाश्वततो नोच्छेदतो न संकाशितः परितेहेतुविपुलफलाभिनिर्वृत्तितः तत्सदृशानुप्रब-
 न्धतश्चेति ॥ कथं न शाश्वततो । यस्मादन्ये गार्वाक्षिकाः स्तब्धा अन्य धीपत्यंशिकाः
 स्तब्धाः । न तु य एव गार्वाक्षिकाः स्तब्धास्त एवोपत्यंशिकाः । यानि तु गार्वा-
 क्षिकाः स्तब्धा निरुध्यन्ते । ¹तस्मिमेव च सगर्भे धीपत्यंशिकाः स्तब्धाः प्रादुर्भवन्ति । ॥
 यतो न शाश्वततः ॥ (कथं नोच्छेदतः) । न च पूर्वनिर्दिष्टेषु गार्वाक्षिकेषु स्तब्धेषु धीप-
 त्यंशिकाः स्तब्धाः प्रादुर्भवन्ति नागनिर्दिष्टेषु । यानि तु गार्वाक्षिकाः स्तब्धा निरु-
 ध्यन्ते । ²तस्मिमेव च सगर्भे धीपत्यंशिकाः स्तब्धाः प्रादुर्भवन्ति तुलादृष्टोद्यमानाग्रग-
 वज्जन्तविम्बप्रतिविम्बवत् । यतो नोच्छेदतः ॥ तथैव न संकाशितः । तिसदृशः सन्न-
 निवायाः सभाषायां शब्दायां शान्तिमभिनिर्वर्तयन्ति । यतो न संकाशितः ॥ कथं परितेहेतुतो 10
 विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः । परिते कर्त्तुं क्रियते विपुलः फलान्नरातोऽनुभूते । यतः परी-
 तेहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः ॥ कथं तत्सदृशानुप्रबन्धनः । यथावेदनां (Tab 214b)

1-2) Manque dans le xylographe — *Çikṣā, aṃ tu mārāṇāṃ śikṣā
 śāntā nirudhyamānāṃ saṃgṛhīṣṭi śikṣāṃ ca prādurbhāvayati.*

2) *pūro* et *māraṇāntī* etc. manque dans *Çikṣā*, mais est dans *per*
Bodhic.

3-3) Manque dans *Çikṣāsamuccaya*.

4) Manque dans notre xylographe et les autres sources.

5) Mes. *sabhāgātāyām satyām ... vartayati*. — Notre xylographe com-
 porte une lecture *sabhāgātāyām jātāyām*, mais ajoute une négation: *येनैव नो
 विनाशं वि नो म'क्षन्तं क्षणाय नो म'क्षन्तं क्षेपन् क्षेप' नो म'क्षन्तं क्षेप' नो
 क्षेप' नो* *na abhinivartayanti* — Malheureusement il n'y a accord, ni entre nos
 quatre sources tibétaines (Fragment Stein, Mdo XVI, traduction de Bodhic,
 notre xylographe), ni entre les traditions manuscrites de Madh vrtti, *Çikṣā*.
 et *Bodhic* — Je reprendrai ce petit problème dans l'édition du *Çāli-
 stambasūtra*.

कर्म क्रियते तद्यावेदनीयो विपाकोऽनुभूयते । अतस्तत्सदृशानु[प्र][181a]बन्धतद्येति
विस्तरः⁽¹⁾ ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ द्वादशाङ्गपरीता
नाम षड्विंशतितमं प्रकरणं ॥

1) Pour ce *ristara*, voir ci-dessous Chap. XXVII ad finem, et Çikṣāś.
p. 227. a.

XXVII.

दृष्टिपरीक्षा नाम सप्तविंशतितमं प्रकरणं

यश्चैवं प्रतोत्यसमुत्पादं यथाभूतं सम्यक् पश्यति स न पूर्वान्तं प्रतिस्मरति । नापरा-
न्तं प्रतिस्मरतीत्यादि सूत्रे⁽²⁾ पद्यते । तत्र कतमः पूर्वान्तः । कतमोऽपरांतः । कथं न
प्रतिस्मरतीति तद्युत्पत्त्यर्थमिदमारभ्यते ॥

5

तत्र वर्तमानमात्मभावगपेद्यातीता यात्गभावाः पूर्वान्त इत्युच्यते । पूर्वो हि जन्म-
परंपरांगः पूर्वान्तः । तं न प्रतिस्मरति । दृष्टिप्रकारैर्नालम्बते । प्रतोत्यसमुत्पादस्य यथा-
वदवस्थित(त)ग्रदर्शनात् । नान्यथावस्थितं वस्तुन्यथाभिनिविशते । तत्राष्टौ दृष्टयः
पूर्वान्तमालम्ब्यान्यथा प्रवृत्ताः । तद्यथा⁽⁴⁾ ।

* * * * *

10

यास्ताः शाश्वतलोकाग्याः पूर्वान्तं सनुयाश्रिताः ॥ १

1) རྫོག་ཀྱི་ མཐའ་ལ་ རྟེན་པར་ མི་ཕྱེད།

2) Voir ci-dessous fol. 188a

3) ātmabhāra = བདག་གི་ རྟེན་པོ་.

4) Nos Mss présentent une lacune, provenant de la répétition de *taḍ-
yathā*. — འདི་ལྟ་སྟེ། འདས་ རྩས་ རྩུང་ མ་ རྩུང་ བཅས་ རང་། །འདི་ག་རྟེན་ རྟེན་པ་
ལ་ རྟེན་པ་པར་ །འདྲ་བ་ ཡིན་ རེ་རྟག་ནི། །རྫོག་ཀྱི་ མཐའ་ལ་ བརྟེན་པ་ ཡིན། །རེ་
ལ་ བཅས་ཀྱི་ སྒྲ་ རི་ རྟེན་པ་པའི་ རྟོན་ལོའོ། །ཡང་ན་ ལྟ་བ་ གཉིས་ ཉེ་བར་ བཞོན་པ་
ནི་ ཉེ་བར་མཚོན་པའི་ རྟོན་རྩ་ ཡིན་ནོ། །ལྟ་བ་ འདི་རྟག་ རི་ བཅས་སྟེ། འདི་ལྟ་སྟེ། ཅི་
བདག་ འདས་པའི་ རྩས་ན་ རྩུང་བ་ བཅས་པ། — M do XVII donne la même version
de la Kārikā — On peut restituer.

abhiṣm atitam adhvānaṃ nābhūm itī ca dṛṣṭayah

mais l'analogie de la stance 2 exige que la stance commence par *dṛṣṭayah*; on
aurait. *dṛṣṭayo 'bhiṣmāṃ nābhūram kim no atite 'dhvānīte ca*.

तत्रेतिशब्द आद्यर्थः । अथ वा दृष्टिद्वयोपादानमुपलक्ष्यार्थः । चतस्रस्त्वेता दृष्टयः ।
तद्यथा । किं न्वरुमभूचगतीतमघानं । नाभूवमतीतमघानं । अभूवं च नाभूवं च । नैवाभूवं
न नाभूवंमति । एताश्चतस्रो दृष्टयः पूर्वार्त्तं समाश्रिताः ॥ [Tab. 215 a]

अपरा अयि चतस्र इत्याहुः⁽¹⁾ ।

5 यास्ताः शाश्वतलोकाद्याः

पूर्वं प्रसङ्गेनोपवर्णितास्ता अपि

पूर्वार्त्तं समुपाश्रिताः ॥

तत्र यद्यपि पूर्वार्त्तादृष्टिचतुष्टयादुत्तरं दृष्टिचतुष्टयं⁽²⁾ नातिभिद्यते तथापि तत्र⁽³⁾
न्गात्रविज्ञेयमाश्रित्य पद्यगुणादीपते तच्चोत्तरत्र व्याख्यास्यामः । तत्र शाश्वतो लोक इत्ये-
10 तदभूवमतीतमघानमित्येतस्मान्नातिभिद्यते । अथ वायं विशेषो यच्छाश्वतो लोक इत्येषा
दृष्टिः सामान्येन पूर्वार्त्तमाश्रिता [181 b] । अभूवमतीतमघानमित्येषा त्वात्मन एव पूर्व-
त्तपरानर्शेन प्रवृत्ता न सामान्येनेति । एवमन्यास्वपि दृष्टिषु विशेषो वक्तव्यः ॥ इत्येवं
तावदष्टवेता दृष्टयः पूर्वार्त्तं समुपाश्रिताः ॥

उक्तः पूर्वार्त्तस्तदात्मविकाभिर्दृष्टिभिः सार्धमिदानीमपरास्त उच्यते । तत्र वर्तमा-
15 नमात्मभावमपेक्ष्य भाविन आत्मभावा अपरास्त इत्युच्यते । अपरो हि जन्मपरंपराशो
अपरास्तः । तं न प्रतिसरति । दृष्टिप्रकारैर्नात्मन्वते । प्रतीत्यसमुत्पादस्य यथावदवस्थि-

1) Le tibétain ne traduit pas *āha*; il reproduit les trois derniers pādas, avec la variante དེ་སྟག་ཡུང་ (*tā api*) au lieu de དེ་སྟག་ནི, soit *aparā api catasra* *iti pūrvaṃ prasaṅgena upavarṇitāḥ* / *çūçratalohādīyā dīṣṭayo yās [sanī] tū api pūrvaṃ samupāçritāḥ*.

2) ལྟར་ལ་ *prasaṅgena*. — Aussi ལྟར་ལ་, Garad Candra.

3) *Miss cātibhigate, nābhībhidīyate* — བློ་སྟོན་ཆེར་མེད་ རྟོན་ཅི།

4) རུང་མད་ཅེས་.

ततस्त्वदर्शनात् ' नान्यथावस्थितं वस्त्वन्यथाभिनिविशते ॥ तत्राष्टौ दृष्टयोऽपरात्तमाल-
म्ब्यान्यथा प्रवृत्ताः । तद्यथा ।

दृष्टयो न भविष्यामि किमन्योऽनागतेऽध्वनि ।

भविष्यामीति चात्ताग्या अपरात्तं [Tib 215b] समाश्रिताः⁽¹⁾ ॥ ३

इहापि दृष्टिद्वयोपादानगुपलक्षणार्थं । चतस्रस्त्वेता दृष्टयः । तद्यथा ' किं नु ६
भविष्याम्यनागतमघानं ' न भविष्यामि । [भविष्यामि च न भविष्यामि च] ' नैव भवि-
ष्यामि न च [न] भविष्याम्यनागतमघानमित्येताश्चतस्रो दृष्टयो अपरात्तं समाश्रिताः ॥
गिगेता एव चतस्रो दृष्टयो अपरात्तं समाश्रिताः । नेत्याह । किं तर्ह्यपरा अपि चत-
स्रो विग्रह अज्ञाग्या अपरात्तं समाश्रिताः । तत्राज्ञाग्याश्चतस्रो दृष्टयः सामान्येनापरात्त-
माश्रित्य प्रवृत्ताः ' किं नु भविष्याम्यनागतमघानमित्येतास्त्वात्मन एवापरात्तमाश्रित्य 10
प्रवृत्ता इत्येवं दृष्टिचतुष्टयस्य विशेष इति बोद्धव्यं ॥

तत्राग्यस्य तावत्पूर्वात्तालम्बिकस्य [182a] दृष्टिचतुष्टयस्य यथा न संभवस्तथा
प्रतिपादयन्नाह ।

अभूमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ।

यो हि ब्रन्मसु पूर्वेषु स एव न भवत्ययं⁽⁴⁾ ॥ ३

15

1) Miss. *kim anye nāgate 'dhran* — म'द्वेन' दुष' ग'द्व' अश्रु' द' ।
।मि' अश्रु' अद्वि'द्वे' म'द्व'स'ग'स'य' । ।गु'य' ग'द' यि'द' दे'द'ग' वै । ।प्रि'म'दि'
म'द्व'अ'य' य'द्वे'द'य' यि'द' । — Le tibetain ne traduit pas *kim* ni *tā*, par contre il a,
comme dans la première stance, *yās tās* et *lokānta*^o (?) au lieu de *anta*^o — ग'द्व'द'
garantit *anya*.

2) Tib. *lokāntādyāh* (?). अद्वि'द्वे'द' म'द्व'स'ग'स'य' ।

3) म'द्व'अ' यि'द'य'य' स'ग'स'य' गु'य' ।

4) अ'द्व'स'यि'द' दुष'द' अश्रु' उ'स' । ।गु'य' दे' वै' मि' अ'द्व'द' । ।द्वे'द'

तत्र य एवातीतेषु जन्मसु बभूव यदि स एवापमधुना स्यात्तदा युक्तमस्य गृहीतु-
मभूवमकृमतीतमघानमिति । न चैतदेवं संभवति नित्यत्वप्रसङ्गात् । नित्यस्य च संसर्गा-
नुपपत्तेः । एकगतिस्थस्यापि नानागतिसंगृहीतत्वप्रसङ्गात् । इह हि पूर्वं यदि नरकादि-
गतिको भूत्वा इदानीं [Tib. 216a] कर्मविचित्र्यान्मनुष्येषूपपन्न एवं कल्पपेदेकमेवासौ
5 नारक आसमिति तदस्य न युक्तं । तर्हि हि नाम मनुष्यः सन्नारकादिकः स्यात् ॥

यत्कर्त्तुं दे पठ्यते ⁽¹⁾ सूत्रे । अकृमेव स तेन कालेन तेन समयेन मान्धाता नाम राजा
चक्रवर्ती अभूवगिति । तत्कथं वेदितव्यमिति । अन्यत्वप्रतिषेधपरं तद्वचनं नैकत्वप्रति-
पादकमिति विज्ञेयं । अत एव हि नान्यः स तेन कालेन तेन समयेनेति पठ्यते ॥ यदि
पुनः स एवापमिति पूर्वकस्य चाधुनातनस्य चैकत्वं स्यात् । को दोषः स्यात् । उक्तस्ता-
10 वदत्र दोषो नित्यत्वं स्यादिति ॥

तद्यपि भूय उच्यते ।

स एवात्मेति तु भवेदुपादानं विशिष्यते ।

यदि स एव पूर्वक आत्मायमिदानीं स्यात्तदोपादानस्य पञ्चस्कन्धसंज्ञास्य विशेष-
यो न स्यादुपादातुरविशेषात्पूर्वावस्थापामिव । न चैवमुपादानविशेषोऽस्यात्मनः । किं
15 तर्हि विशिष्यत एवोपादानमुपादातुः कर्मभेदात्कारकभेदाच्च । ततश्चोपादानविशे[182b]-
पात्स एवापमात्मेति न युज्यते ॥

अथ गन्त्यसे । विशिष्यतामुपादानमात्मा त्वेक एवेति । अत आत्मनो ऽविशिष्ट-
त्वादभूवतीतमघानमित्येतद्विशिष्यत्येव ॥ उच्यते ।

कें इमस्य 'सु' णन् सुन् । रेरेरे रे रे म'पिरेरे । — La forme *abhūm* est
répétée plusieurs fois ci-dessous, metri causa.

1) Voir *Divyāvadāna* 228. 15: *yo Mūrāhāto rājāham eva sa tena kālēna
tena samayena*. — Sur ce roi, Schiefner, *Ind. Erzählungen*, xlv (Pet. 1877);
JBTS. 1894, 3, p. 15; Takakusu, BEFEO. 1904, p. 1020.

उपादानविनिर्मुक्त आत्मा ते कतमः पुनः ॥ 8

यदि क्लृप्तदुपादानमन्यथा आत्मा स्यात्तदोपादानविज्ञेये ऽप्यात्मनो ऽविज्ञेयात्स्यादे-
तदेवं । न चैतदेतेन दर्शयितुं शक्ताः । अयमसावात्मा इदम् [Tib. 216b] स्योपादानमिति ।
..... प्रसङ्गात् परूपाप्रसङ्गात् । यदा चैवमुपादानविनिर्मुक्त आत्मा दर्श-
यितुं न शक्यते । तदोपादानविज्ञेयेऽपि आत्माविज्ञेय इति न शक्यते कल्पयितुं ॥

5

यद्यापि कश्चित्परिकल्पयेत्तत्तदुपादानविनिर्मुक्त इत्येवं न संभवति । किमुपा-
दानमेवात्मनेन परिकल्प्यते इति । एतदपि न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह ।

उपादानविनिर्मुक्तो नास्त्यात्मेति कृते सति ।

स्यादुपादानमेवात्मा नास्ति चात्मेति वः पुनः ॥ ९

पृथो तावदुपादानमेवात्मा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

10

१) རེ་ཉིད་ བདག་ཏུ་ འགྱུར་ ལྟོས་ན། ། ཉེ་བར་ལེན་པ་ བློ་རྟོག་པ་ལྟར་ འགྱུར་ ། ཉེ་བར་
ལེན་པ་ བློ་རྟོག་པ་ལྟར་ ། ཁྱིད་ཀྱི་ བདག་ རེ་ བཅའ་ལྟར་ ཡིན།

2) Tib = idam ātmana upādānam.

3) Mss. upādānā gati sangrhitatāt prasangāt / mṛtena grahaṇaprasan-
gāt, upādānoprasangāt, mṛte grahana°. — ཉེ་བར་ལེན་པ་ལྟར་ བློ་རྟོག་པ་ལྟར་ རང་
བཞིན་ ཡིན་པ་ཉིད་ཀྱིས་ བདག་ ཏུ་ མེད་པར་ བཅའ་ལྟར་ རྒྱུར་ རང་། སྟོན་པར་ བཟུང་བ་
ཡོད་པར་ བཅའ་ལྟར་འགྱུར་པའི་ རྒྱུར་རོ། = upādānagatīḥ labhāvato'ān ātmano
'helu'atprasangāt, pṛthaggrahanaprasangāc ca (ou bhādena grahana°, voir
216 a).

4) ཉེ་བར་ལེན་པ་ བློ་རྟོག་པ་ལྟར་། ། བདག་ ཡོད་ མ་ཡིན་ ལྷན་པའི་ ཆོ། ། ཉེ་
བར་ལེན་པ་ བདག་ ཡིན་ན། ། ཁྱིད་ཀྱི་ བདག་ རེ་ མེད་པ་ ཡིན། — Mss. འི་ བཞི་
punah.

5) Mss. atha — རེ་ལྟར་ རེ་ལྟར་.....

[न चोपादानमेवात्मा व्येति तत्समुदेति च ।]

यद्यं हि नामोपादानमुपादाता भविष्यति⁽¹⁾ ॥ ६

तत्र यदेतत्पक्षोपादानस्त्वन्धाव्यमुपादानं तत्प्रतिक्षणमुत्पद्यते च विनश्यति च ।
न चैवमात्मा प्रतिक्षणमुत्पद्यते च विनश्यति च । आत्मा स्वन्धेभ्यस्तन्नायन्नादिना च
5 नित्यानित्यत्वेनाप्यग्रक एव वक्तुमनेकदोषप्रसङ्गान् । नित्यत्वे ह्यात्मनः शाश्वतत्वाद्
स्यादनित्यत्वे चोच्छेदस्याप्रसङ्गः । तच्च तदुभयं शाश्वतोच्छेदाख्यं महानर्थक्यमिति [नो-
पगत्यं] । अ[153a]त [उपादानमे]वात्मेति तावन्न युज्यते ॥

अपि च

यद्यं हि नामोपादानमुपादाता [Tib. 217a] भविष्यति ।

10 इहोपादीयत इत्युपादानं कर्म । तस्य चावश्यमुपादानोपासकेन भवितव्यं । तस्य
चोपादानस्य यन्मात्मनमिष्यते । तत्रोपादानमेवोपादातेत्यपि विद्यते । ततश्च कर्तृकर्म-
णोरैको मति केनृच्छेतद्व्यवृत्तुन्मकाराग्रास्यनादानामप्यैकं स्यात् । न चैतदृष्टं युक्तं
वेति प्रतिपादयन्नाह ।

यद्यं हि नामोपादानमुपादाता भविष्यति । इति ।

15 अपि तत्पक्षोपादाने एवास्य पक्षेत्यभिप्रायः ॥

1) ཏེ་ཐང་ལེན་ ཏིན་ བདག་ མཁའིན། । ཏི་ རྒྱུ་ལ་ ཏན་ རྟེན་མ་ ཡིན། । ཏི་
ཐང་ལེན་མ་ རི་ལྟ་བུར། । ཏི་ཐང་ལེན་པོ་ ཡིན་པར་ རྒྱུར། — Voir ci-dessus 342. 2.

2) Mrs. rijnandya, rijnanyas.

3-8) ཕྱེད་མ་ ཡིན་པས་ ཏམ་རྒྱུ་ལ་ མི་ ཟུང་། । ཏི་ ཕྱེད་ རེ་ཞིག་ ཏི་ཐང་ལེན་
མ་ ཏི་ཏིན་ བདག་ ཡིན་ནོ་

4) ཏི་ཐང་ལེན་པར་བུ་མ་ ཡིན་པས་ ཏི་

5) ཏི་ཐང་ལེན་པས་མ་མོ་

6) ཏི་ཏིན་ མི་ཐིན་པ་ཏི་ཏི།

ग्रन्थात् । सत्यमुपादानमात्रमात्मा न पश्यते । किं तर्ह्युपादानव्यतिरिक्त एवा-
त्मा भविष्यति ॥ एतदपि न युक्तं । किं कारणं । यस्मात् ।

ग्रन्थः पुनरुपादानादात्मा निवोपपद्यते ।

गृह्येन स्नानुपादानो यग्न्यो न च गृह्यते⁽¹⁾ ॥ ७

गम्युपादानादात्मा व्यतिरिक्तः स्यात् । गृह्येत स उपादानव्यतिरिक्तो घटादिव ७
पटः । न चैवं गृह्यते । तस्मादुपादानव्यतिरिक्तोऽपि नास्ति । ग्रमुपादान उपादानव्य-
तिरेकेणामृगमाणावात्तत्पुष्पवदित्यभिप्रायः ॥

इदानीं पयोपपादितमर्थं निर्गमयामाह ।

एवं नान्य उपादानान्न चोपादानमेव सः ।

यात्मा नास्त्यनुपादानैः⁽²⁾ ।

10

यैव स्यात्तस्मात्तस्मात् उपादानस्वरूपो न भवत्युपादानोपादात्रोरेकत्वप्रसङ्गाद्बुद्धय-
व्यव[11b 217b]प्रसङ्गाच्च । स ह्यन्योऽपि न भवत्युपादानमन्येदय भेदेन [यैव]प्रस-

1) सद्ग' रै' छे'स'ले'स'य'स' । ग'र'नु' ल'स'स' छे' स'य' । ग'य'
छे' ग'र' र' ले' ले'स' । स'स' य' र' स' र' स'स'नु' स' ।

2) स'स' स'स' स'स' स'स' ।

3) र'स' ले'स' ग'र' स'य' । र' र' छे'स' छे' स' स' ।
स' र' छे'स' स' स' ।

4) छे' छे' छे'स'स'स'.....

5) Ms., *upādānapekṣā bhēdena*, °*dānapēkṣā* — *bhēdena* = स'र'स'

6) स'स'नु' य'स' स'स' स'स' स'स'स'स' ।

ज्ञात् । न चाप्यनुपादान उपादाननिरूपेतस्य ग्रहणप्रसङ्गात् । ⁽¹⁾ एवं तर्हि नास्त्यात्मेत्य-
स्तु ॥ उच्यते

नापि नास्त्येष निश्चयः ⁽²⁾ ॥ ८

यो हि नाम स्कन्धानुपा[183b]दाय प्रज्ञप्यते स कथं नास्तीति स्यात् । न ह्यवि-
८ श्वमानो बन्ध्यातनयः स्कन्धानुपादाय प्रज्ञप्यते । कथं सत्युपादान उपादाता नास्तीति
पुण्यते । तस्मान्नास्तित्रमप्यस्य न पुण्यते । तस्मान्नास्त्यात्मेति निश्चयोऽप्येष नोपपद्यते ॥

अस्य त्वात्मनो व्यवस्थानं विस्तराण मध्यमकावतादावसेयं । इहापि च पूर्वमेव
⁽⁴⁾ स्थानस्थानेषु कृता ⁽⁵⁾ व्यवस्थेति न पुनरिह तद्यवस्थाने यत्न आस्थीयते ॥

एवं तावद्भूतमतीतमघानमित्येषा कल्पना नोपपद्यते । इदानीं नाभूतमतीतमघा-
10 नमित्येतदपि यथा नोपपद्यते तथा प्रतिपादयन्नाह ।

नाभूतमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ।

यो हि ब्रह्मसु पूर्वेषु ततोऽन्यो न भवत्यर्थ ⁽⁶⁾ ॥ ९

यदि पूर्वकादात्मनोऽस्याधुनात्मनस्यात्मनोऽन्यत्वं स्यादतदानीं नाभूतमतीतमघानमि-
ति स्यात् । न चैतदेवं संभवति । तस्मान्नाभूतमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यते ॥

१) दे'ह'व' मे'व' य'न' के'र' दे'व'तु'स' प'र'व' न'ग'र' सु'न'व'।

२) के'र'स'र'ि'त'तु'र'न' दे' न' दे'व'।

३) के'र' दे' सु'न'र'दे' दे'व'स' र'ि' - सु'न'र'दे' = सं.

४) सु'न'र'स' सु'न'र'स' र'ि'त'।

५) सु'न'र'स'दे' सु'न'र'।

६) र'ि'त'स'दे' सु'न'र' व' न' सु'न'र' दे'व'। | सु'न'र' दे' य'न' न' दे'व'र'।

| सु'न'र' के'र'न'स'सु' न'ग' सु'न'र'। | दे'व'स' र'ि' न'ग'र' न' प'र'व'।

यदि पुनः पूर्वकादात्मनोऽस्यान्यत्रं स्यात्को दोष इति ॥ उच्यते ।

यदि ह्यग्रे भवेदन्यः प्रत्याख्यायापि तं भवेत् ।

तथैव [Tib 218a] [च म] संतिष्ठेत्तत्र ज्ञापेन बागतः ॥ १०

यदि दायमधुनान्न यात्वा पूर्वकादात्मनोऽन्यः स्यात्तदा तं पूर्वकमात्मानं प्रत्या-
ख्याय परिचयस्य तस्मिन्पेक्षो भवेत्तुम् एव स्यात् ॥ किं चान्यन् । तथैव च [म] संतिष्ठे-
त्तत्र । यदि पूर्वकादात्मनोऽस्यान्यत्रं स्यात् । नदान्यत्राद्येतेषां यदाविनाशवत्पूर्व-
स्यात्मन उन्नास्तिगच्छात्मानं समुत्पन्नानोऽप्यनिरोधः स्यात् । अनिरुद्धत्वाच्च यत्र पूर्व
देवमनुष्यादिद्वन्द्वसमूहो येन [181a] वर्णसंस्थागादिना पूर्वगुणलभ्यमानस्तेनैव प्रचारेण
नविच स तत्रार्थतिष्ठेत् । अत्र बागत एवेत्येवमेव । न चैव संशयोऽस्ति यदस्य मनुष्य-
भूतस्य पूर्वतो देवाद्यात्मना तथैवावतिष्ठंतीति । नन्वात्राभूवगतीतमयानमित्येतन्नो- 10
पपद्यते ॥

प्रज्ञात् 'तत्र यदुक्तं' ।

यदि ह्यग्रे भवेदन्यः प्रत्याख्यायापि तं भवेदिति ।

यदि पुनः पूर्वकमात्मानं प्रत्याख्याय¹¹⁾ तदा तस्य पूर्व-

1) ཀལ་ཏེ་ འདི་ནི་ ཀལ་ན་ འབྱུང་ན། । རེ་ མེད་པར་ ཡང་ འབྱུང་པར་ འབྱུང་།
| རེ་ བཞེན་ རེ་ནི་ ཀལ་ན་ འབྱུང་ ཞེས་། । རེར་ མ་ མེ་པར་ རྩེ་པར་ འབྱུང་། —
Construire tatvūmā

2) ཀལ་ན་པ་.

3) *il n'est pas représenté dans le tibétain, peut-être ca*

4) *Mss. pratyākhyāya syāt tadū ..* — ཀལ་ཏེ་ སྤྲུལ་གྱི་ བདག་ མེད་པར་
འདི་ འདིར་ འབྱུང་པར་ འབྱུང་ན་ ཏེས་པ་ ཅེས་ འབྱུང་། རེ་ལ་ ཏེས་པ་ མང་པོར་
འབྱུང་ལོ། । རི་ལྟར་ ཞེན། ཀལ་གྱི་ ཕྱིར་ རེ་ལྟར་ ཡིན་ན།

कस्यात्मनस्तत्र नष्टत्वादिकं चान्यस्यैव चोत्पादनात्पूर्वकस्यात्मन उच्छेदः स्यात् ।
तस्मिन्नात्मन्युच्छिन्ने कर्मणामर्त्तफलानामेवाश्रयविच्छेदेन विच्छेदाद्भोक्तृशाभावा [18b.
218b] चाश एव स्यात् । अथ पूर्वकेनात्मना कृतस्य कर्मण उत्तरेणात्मना फलपरिभोगः
परिकल्प्यते । तत्राप्यन्येन कृतस्य कर्मणः फलास्यान्येनोपभोगः स्यात् । ततश्च

5 अकृताभ्यागमभयं स्यात्कर्माकृतकं यदि⁽⁸⁾

इत्येवमाद्यनिष्ठमापद्यते ॥

अपि च । यद्ययमात्मना पूर्वकादात्मनोभ्य एवात्रोपपन्नः स्यात्तदा पूर्वमभूत्वा
पश्चादुत्पन्न इति स्यात् । न चैतद्युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह ।

नाप्यभूत्वा समुद्रतो दीपो क्वत्र प्रमथ्यते ।

10 कृतको वा भवेदात्मा संभूतो वाप्यहेतुकः ॥ इति⁽⁹⁾ ॥ १२

ॐ न न' अक्ष'क्षस' छुन' न' । न'क्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षस'वे ।

न'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे'न' न' । न'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' । ११

न'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' । १२

ॐ . . . = yadi [punah] pūrtakam ātmānam pratyākhyāya ayam iha bharet
10 doṣaḥ syāt? tatra doṣaḥ bahavaḥ syuḥ . katham iti cet? yasmād ecam sati:

ucchedaḥ karmāṇām nācas tathānyena kṛtakarmaṇām /
anyena paribhogaḥ syād ecamvādi prasajyate ॥ 11

yadi pūrtakam ātmānam pratyākhyāya ayam ātmā bharet, tadā pūrtak-
asyaitmanas tatra naṣṭatāt

1) क्षे'क्षे' = utpādāt (?)

2) अक्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' स'क्ष'क्षे' ।

3) = XVII. 23 (p. 325).

4) Mss. etātmātropapannaḥ. — क्षे'क्षे' utpanna.

5) न' सुन'स'क्ष' सुन'स' न' । न'क्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' । स'क्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' । न'क्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' ।

वे' सुष'म' अक्ष'क्षे' न' । न'क्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' सुष'म' अक्ष'क्षे' । — Cited in
dessus XVIII. 1.

यदि ह्यात्मा पूर्वमभूत्वा पञ्चादुत्पन्नः स्यात्तदा कृतक एवात्मा स्यान्न च कृतक
 घातनेप्यते । अनित्यत्वप्रसङ्गात् । व्यतिरिक्तस्य च तन्निष्पादकस्य कर्तुरभावात्कृतः
 कृतकत्वमात्मनो योज्यते । कृतको चात्मनि परिवर्त्यमान आदिमान् संसारः स्यादेव[1]पूर्-
 वसत्त्वस्य प्रादुर्भावश्च । न चैतदेवं । तस्मान्न कृतक आत्मा ॥ अपि च [184b] संभूतो वा- 5
 प्यहेतुकः । अभूत्वा प्रागात्मा समुत्पन्नमानो निर्हेतुक एवोपपद्यते । पूर्वं ह्यात्मा ना-
 स्तीति । घकृतको निर्हेतुकः स्यात् ॥ बाणन्दो विकल्पे 'कृतको वा भवेदात्मा यदि वा
 नाभून्नगतीतमघानमित्येतन्नाभ्युपेयं । संभूतो वाप्यहेतुको यदि वा

नाभूमतीतमघानमित्येतन्नोपपद्यत

इत्युपगम्यतां [Tib 219a] ॥ इदानीं यद्योपवर्णितमेवार्थं निगमयन्नाह ।

एव दष्टिरेतते या नाभूमकमभूमकं ।

10

उभयं नोभयं चेति नैवा समुपपद्यते ॥⁽²⁾ १३

एवं यद्योपवर्णितेन न्यायेनाभूतगतीतमघानमिति या दष्टिर्नाभूमतीतमघानमिति च
 या दष्टिरेवापि नैवोपपद्यते । एतद्वयस्याभावाच्चेभ्यमपि नोपपद्यते । किं कारणं । यस्मा-
 द्द्वयं स्येतत्समाकृतमुभयमिति कल्प्यते⁽¹⁾ । एकैकस्य च पृथक् पृथग्भावात्कृतस्तत्समाकार
 इत्युभयमपि न संभवति । उभयस्याभावात्कृतस्तत्प्रतिषेधे[न] नोभयं भविष्यतीति । 15
 तस्मान्नैवाभूयं न नाभूवमित्येतदपि नोपपद्यते ॥

1) འད་གི་སྒྲི་ནི་

2) དེ་ལྟར་པདག་ལྷན་པདག་མ་ལྷན་། །གཉི་ག་གཉི་ག་མ་ཡིན་པར་།
 །འདས་ལ་ལྷ་ས་གང་ཡིན་པ། །དེ་ནི་འཇམ་དཔ་མ་ཡིན་ནོ།

3) Ceci donne un demi-çloka à peu près correct, mais la traduction tibé-
 taine n'est pas métrique. — དེ་གཉིས་འདུས་པ་ལ་གཉིས་ཆེས་བྱ་བར་པདག་
 པར་བྱ། «Par *ubhaya* on entend les deux termes ensemble»

4) པགག་པའི་སྒྲི་ནས་.

तदेवं पूर्वाक्षं समाश्रितस्य दृष्टिचतुष्टयस्याक्षंभवमुद्भाज्येदानीमपराक्षसमाश्रितस्य प्रतिषेधमाह ।

यद्यन्यनागते किं नु भविष्यामीति दर्शनं ।

न भविष्यामि चेत्त्येतदतीतिनाघना समं ॥⁽¹⁾ १४

- 6 तद्येव क्षातीतेऽघनि दृष्टिचतुष्टयं निषिद्धं । एवमनागतेऽप्यघनि दृष्टिचतुष्टयं निषेधनीयमुक्तपाठपरिवर्तनेन । तद्यथा ।

यद्यन्यनागते किं नु भविष्यामीत्यसंगतं⁽²⁾ ।

ऐष्यन्नन्मनि यो भावी स एव न भवत्ययं ॥

इत्येवमादिना सर्वं समं योज्यमेकत्रप्रतिषेधे । एवमन्यत्रप्रतिषेधेऽपि समं योज्यं ।

- 10 न स्यामनागतकाल इत्येतन्नोपपद्यते ।

ऐष्यन्नन्मनि यो भावी ततोऽन्यो न भवत्ययं ।

इत्येवमादिना पूर्वश्लोक[185a]पाठपरिवर्तनेन ॥ [Tib. 219b]

इदानीं पूर्वाक्षं समाश्रितस्य शास्त्रतादिदृष्टिचतुष्टयस्य प्रतिषेधार्थमाह ।

1) अ'वेदस' सुष' ग'व' अ'सु' अ'सु' र'न' । । अ'सु' व'र' म' अ'सु' वे'स'
सु' व'र' । । अ'सु' व'र' य'व' र'े'र'ग' वै । । अ'र'स' व'वे' सु'ष' र'न' म'कु'द'स' व' य'व' ।

— Même version, M do XVII. — Pour ग'व' voir 573. a et note.

2) अ'वेदस' सु'ष' ग' अ'सु' अ'सु' वे'स' । । सु' व' र' वै' म' अ'सु' र' ।

3) अ'वेदस' के' व' ग' अ'सु' व' । — *aīṣya*, manque dans M. W., = *esya*

dans B6.

4) अ'सु' वे' अ'वे' र' व' य'व' र' । Ci-dessus, p. 582 L. 6, अ'वे' र' व' य'
य'व' र' ।

स देवः [स] मनुष्येष्टदेवं भवति शाश्वतं ।

अनुत्पन्नश्च देवः स्याज्जायते न हि शाश्वतं ॥ १५

इह हि कश्चिन्मनुष्यगतिस्त्वः कुशलं कर्म कृत्वा देवगतिं गच्छति । तत्र यदि स एव देवः स एव मनुष्य इति । एवमुभयोरैक्यं स्यात् । तदा शाश्वतं स्यात् । न चैतदेवं यदेव एव मनुष्यो भवेदिति । अनो नास्ति किं चिच्छाश्वतं ॥ अपि च । शाश्वतवादे सत्यमनुत्पन्नश्च देवः स्यात् । किं कारणं । यस्माज्जायते न हि शाश्वतं । यदि वस्तु शाश्वतं तद्विद्यमानत्वाच्चैव जायते । ततश्चानुत्पन्नो देवः स्यात् । ^(१)अनुत्पन्नो देवो न । युष्यत इति । एवं तावच्छाश्वतं न युज्यते ॥

इदानीमशाश्वतमपि यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

देवादन्यो मनुष्येष्टश्चाश्वतमतो भवेत् ।

10

देवादन्यो मनुष्येष्टस्तत्तत्तिर्नोपपद्यते ॥ १६

^(१)यदि अन्यो देवोऽन्यश्च मनुष्यः स्यात्तदा पूर्वकस्य मनुष्यात्मनस्तत्र नष्टत्वादिक

१) ग'ल'ते' लु' रे' मे' रे' न। | रे'लु'न' वे' नृ'ग'यर'लु'र। | लु' वे' म' लु'स' ते'न' लु'र'ते। | नृ'ग'ल' लु'स' मे'न'ते'न'।

२) रे'ते'ते'न' लु'वे' म'लु'स'म'ते'न'लु'र'लु'र'। लु' म'लु'स'यर' वे' रे'ग'स'म' म' पे'न'वे'।

३) ग'ल'ते' लु'ल'स' मे' ग'न'न' न। | रे'लु'न' वे' मे'नृ'ग'लु'र'। | ग'ल'ते' लु' मे' ग'न'न' पे'न'न'। | लु'न'वे' लु'स'यर' मे' लु'र'लु'र'। — Même version

Mdo XVII.

4) Le tibétain omet ce paragraphe.

चान्यस्यैवोत्पादात् । स पूर्वको मनुष्यात्मा तत्र विनष्ट इत्यशास्यतं स्यात् ॥ तत्संतानानु-
वृत्त्या नाशास्यतमिति चेदुच्यते ।

देवादभ्यो मनुष्यश्चेत्संततिर्नोपपद्यते ।

यदि देवादभ्यो मनुष्यो भवेत् । तदा यथा निम्बस्य ⁽²⁾ नाभ्रतृसंतानो भवत्येवं मनु-
ष्यस्य देव एकसंतानपतितो न स्यात् । ततश्च पूर्वकस्य विनाशादशास्यतमेव भवेत् ॥
अथ वा यदि देवादभ्यो मनुष्यो भवेत्तदा संतानानुवृत्तिर्न स्यादस्ति चेयं संतानानुवृत्तिर्दे-
वस्य ⁽¹⁾ मनुष्य एकसंतानपतित इति । तस्मात्संताना[185 b]भावप्रसङ्गाद्देवादभ्यो मनुष्यो
न भवति । यतश्चैवगतोऽशास्यतमपि नास्ति ॥

इदानीं शास्यताशास्यतप्रतिषेधार्थमा[Tib. 220a]ाक् ।

10

दिव्यो यद्येकदेशः स्यादेकदेशश्च मानुषः ।

अशास्यतं शास्यतं च भवेत्तच्च न युज्यते ॥ १७

यद्ययं मनुष्यो ऽश्वेन मनुष्यतां विज्जक्यादेशेन विक्वाय मनुष्यतां देवात्मभावमुपाद-
यात् । तदा एकदेशस्य नाशा[दशा]स्यतं स्यादेकदेशस्य चावस्थानाच्छास्यतं स्यात् । एत-
च्चापुक्तं पदेकस्य दिव्यगतिर्नगृहीत एकदेशः स्यादेकदेशश्च मनुष्यः स्यात् । तस्माच्छा-
स्यतं चाशास्यतं च एतदुभयं नोपपद्यते ॥

15

इदानीं नशास्यतनैवाशास्यतदृष्टिप्रतिषेधार्थमाक् ।

1) རེ་འི་ ཚོ་ ཇམ་མཐོ་ མེད་ རེ་ ས་མཐོ་ ལྷན་ མ་ཡིན་པ་ རེ་པའི་ན་ཏུ་ = De
même que l'arbre d'āmra n'est pas série du nimba (pa-ma?).

2) ལྷ་ ཡང་ མེད་ ལྷན་ གཅིག་ཏུ་ གཏོགས་པར་ མེ་ འགྱུར་རོ།

3) ལྷ་ རེ་ མེ་ རང་ ལྷན་ གཅིག་ཏུ་ གཏོགས་པ་ ཡིན་ནོ། = le dieu fait
partie d'une même série avec (རང་) l'homme.

4) གལ་ཏེ་ རྩོགས་ གཅིག་ ལྷ་ཡིན་ལ། རྩོགས་ གཅིག་ མེ་ རེ་ ཡིན་གྱུར་ན།

।ནག་ རང་ མེ་ནག་ འགྱུར་པའིན། ।རེ་ ཡང་ རེ་གས་པ་ མ་ ཡིན་ནོ།

अशाश्वतं शाश्वतं च प्रसिद्धमुभयं यदि ।

सिद्धे न शाश्वतं कामं नैवाशाश्वतमित्यपि ॥ १८

यदि शाश्वतं किं चिद्वस्तु स्यात्तदा पश्चादशाश्वतदर्शनान्नैव शाश्वतमिति स्यात् ।
एवं यदि किं चिदशाश्वतं स्यात्तदा तस्य पश्चाच्छाश्वतोपपत्तितो नाशाश्वतमिति स्यात् ।
यदा तु शाश्वताशाश्वतमेवाप्रसिद्धं तदा कुतस्तत्प्रतिषेधेन नैव शाश्वतं नाशाश्वतं स्यादि- 6
ति । तस्मादेतदप्युक्तं ॥

अथ स्यादनादिजन्मगणपरंपराप्रवृत्तमविच्छिन्नकर्म संसारप्रबन्धमुपलभ्य शाश्व-
तनात्मानं परित्यक्त्यपामः । अस्त्यसौ शाश्वतः कश्चित्पदार्थो यो हि नमैवमनादिमिति
संसारे प्ररिधगन्नद्याप्युपलभ्यत इति ॥ उच्यते । एतदपि नोपपद्यते । किं कारणं ।
[एवं]⁽⁵⁾

10

कुतश्चिदागतः कश्चित्किं चिद्वच्छेत्पुनः [Tib. 220b] क्व चित् ।

यदि तस्मादनादिस्तु संसारः स्यान्न चा[186a]स्ति सः⁽⁶⁾ ॥ १९

1) ग'ल'ते' ऋण' र'न' मे'ऋण'स' । ग'ते'ग' शु'व'स'र' ल'शु'र'न' वे' । ऋण'स'
म' ङ'क' मे'ऋण' मे'क' । शु'व'स'र' ल'शु'र'स'र' ल'दे'र'ल' र'ण' ।

2) म'शे'न'स'ल'स'

3) ऋण'स' म'ल'क'स' दे'स'स'र' ल'शु'र'ल'

4) Mes. *gācatopatattitānāsūdaṣṣatam itī syāt.* — ऋण'स'र' ल'शु'र'स'ल'स'
मे' ऋण'स' म' ङ'क'स'र' ल'शु'र'स' दे'ग'क' ।

5) Le tibétain porte *l'ny'ny'ny' = evam.* — Les Mes ont *yo lu nāma.*

6) Mdo XVII. ग'ल'ते' ग'न'दे'ग' ग'न'क'स' ग'न' । ल'दे'स' मे'न' ग'न'रु'ल'न'
ल'शे' ल'शु'र'क' । र'दे'शु'र' ल'दे'स'स' मे'ग' मे'न'स'र' । ल'शु'र'क' र'दे'शु'र' ङ'क' म'ल'क' ।

— Notre xyl. porte *gācat'ny'ny'ny' = kaṣ cat lutaṣ cat lva cid gacchet..* —
kaṣ cit, c'est-à-dire ātman; lūm cit, quelque chose, les saṃsāras.

यदि हि संस्काराणामात्मनो वा कुतश्चिद्व्याप्तिर⁽¹⁾द्रमनं गत्यत्तरमागमनं स्यात् । ततश्च गत्यत्तरात्पुनः वा चिद्रमनं स्यात् । तदानीमनादिः संसारः स्यात् । न च कुतश्चित्स्य चिदागमनं संभवति नित्यस्य वानित्यस्य वागमनानुपपत्तेः । न चापीतः पुनः कस्य चित्क⁽²⁾ चिद्रमनं संभवति नित्यस्य वानित्यस्य वा गमनानुपपत्तेः । यदा चेवं न संभवति । तदा कुतो जन्ममरणपरंपराया घृतिदीर्घत्वेनाग्न्यनुपलम्भादनादिमान् संसारः स्यात् । संसर्तुरभावात्कुतोऽनादिमल्लमादिमल्लं वा संसारस्य संभवेत् । यदा च न संभवति तदा षड्-क्लृप्तस्यसौ शाश्वतः कश्चित्पदार्थो यो हि नामैवमनादिमति संसारे परिधमन्नस्याप्युपलभ्यत इति तन्न युक्तं ॥

अतश्चैवं यद्योदितन्यायेन ।

10

नास्ति चेच्छाश्वतः कश्चित्को भविष्यत्यशाश्वतः ।

शाश्वतोऽशाश्वतस्यापि द्वाभ्यामाभ्यां तिरस्कृतः⁽⁴⁾ ॥ २०

यदा चेवं शाश्वत एव पदार्थो न संभवति । तदा कस्य विगमनादशाश्वतः स्यात् ।

1) लस्ये'स' गद'व' गद'व' ग'र लस्ये'स्ये लस्ये'स' गद'व' दु' लस्ये'स' र'स्ये'स' ।

2) गद'व' ग'र लस्ये'स' ग'र लस्ये'स' वै' *lasya cit kutaṣ cit kva cid āga-*
manam.

3) *kva cit* गद'व' दु' ।

4) गद'व' ह्य' ग'र लस्ये'स' लस्ये'स' । लस्ये'स' गद'व' लस्ये'स' र'स्ये'स' ।
ह्य' ग'र लस्ये'स' लस्ये'स' । लस्ये'स' गद'व' र'स्ये'स' ।

5) लस्ये'स' ।

शाश्वताशाश्वतानुपलम्भाच्च [कुतः⁽¹⁾ उभयं] कुतो नोभयमिति तस्मादेव शाश्वतादिदृष्टिचतुष्टयं पूर्वाक्षेपे सप्तास्य न संभवति ॥

इदानीमज्ञानादिचतुष्टयमपरान्ते यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

क्षत्तवान् [Tib 221a] यदि लोकः स्यात्परलोकः कथं भवेत् ।

[अथाप्यनन्तर्वाँल्लोकः परलोकः कथं भवेत्⁽²⁾ ॥] २१

5

यदि क्षत्तवान् विनाशादूर्ध्वं पूर्वलोको न स्यात् तदा परलोको न स्यात् । अस्ति च परलोक इति [अन्तर्वाँल्लोक इति] नोपपद्यते ॥

अथाप्यनन्तर्वाँल्लोकः स्यात् । तदानीमपि परलोकः कथं भवेत् । नैव परलोकः स्यादित्यभिप्रायः । न च परलोको नास्ति । अतः परलोकासद्भा[186b]वादनन्तर्वाँल्लोको न भवति ॥

10

इदानीमज्ञानमनन्तवत्त्वं बोधयमेतल्लोकस्य यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

स्कन्धानामेव संतानो यस्माद्दीपार्चिषामिव ।

[प्रवर्तते] तस्मान्ना[त्तानन्तवत्त्वं च युज्यते⁽³⁾ ॥] २२

- 1) गृहिष'ग' ५८' गृहिष'ग' म'पि'स' ५९' ग'प'पि'स' ।
 2) ग'प' ५९' ५९' ५९' म'प' ५९' ५९' । ५९' ५९' स' ५९' ५९' ५९' ।
 ५९' ५९' ५९' ५९' म'प' ५९' ५९' । ५९' ५९' स' ५९' ५९' ५९' ।

3) *pūrvā* manque dans le tibétain. — *anāpāda ūrdhvam* = ५९' ५९' ५९' ।

4) म'प' ५९' ५९' ५९' ।

5) ग'प' ५९' ५९' ५९' ५९' ५९' । ५९' ५९' म'प' ५९' ५९' ५९' ५९' ।
 ५९' ५९' म'प' ५९' ५९' ५९' ५९' । ५९' ५९' म'प' ५९' ५९' ५९' ५९' ।

अतएवानेकदेशश्चेदेकदेशस्तनत्तवान् ।

स्यादत्तवाननत्तश्च लोकस्तच्च न पुद्ध्यते ॥ १५

यदि किं कस्य चिदेकदेशस्य विनाशः स्यात् । एकदेशस्य च गत्यत्तरगमनं स्यात् ।
स्यात्तदानीमतत्तवांश्च लोको ऽनत्तवांश्च । न चैत[187a]देवं संभवति यदेकदेशो नश्यत्येकदे-
शो न नश्यतीति । अतोऽनत्तवांश्चानत्तवांश्च लोक इति न पुद्ध्यते ॥ कस्मात्पुनरेकदेशस्य ६
विनाश एकदेशस्य चावस्थानं न पुद्ध्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

कथं तावदुपादातुरेकदेशो विनङ्ग्यते ।

न नङ्ग्यते चेकदेश एवं चैतन्न पुद्ध्यते ॥ १६

इहैकदेशस्य विनाश [एकदेश]स्य चावस्थाने परिकल्प्यमाने । यदि वा उपादातु-
रेकदेशस्य विनाशो ऽवस्थानं वा परिकल्प्येत । यदि वा उपादानस्य । तत्र यदि तावदु- 10
पादातुरेकदेशस्य विनाश एकदेशस्य चावस्थानं परिकल्प्येत । तत्र पुद्ध्यते [Tib. 222a] ।
किं कारणं । यस्मात् ।

कथं तावदुपादातुरेकदेशो विनङ्ग्यते ।

न नङ्ग्यत चेकदेशः ।

नैव न्यत्र का चिदुपपत्तिरस्ति यया एकदेशस्य विनाशमेकदेशस्य चाविनाशं परि- 15
कल्पयिष्यामः । अत एवोपपत्तिमपश्यन्नाचार्य आह । एवं चैतन्न पुद्ध्यते । इति ।

१) ग'ल'ते' सु'ग'ल' ग'ठे'ग' म'घ'ल' प'र'ल' । सु'ग'ल' ग'ठे'ग' म'घ'ल' के' मे'र'
सु'र'ल' । ल'हे'ग'ठे'ग' म'घ'ल' प'र' म'घ'ल' मे'र' ल'सु'र' । रे' प'र' रे'ग'ल'स' म'
प'र'ल' ।

२) हे'ल' सु'र' के' रे'र'ले'र'स' । सु'ग'ल' ग'ठे'ग' क'म'स'र' ल'हे'ग' ल'सु'र'ल' ।
सु'ग'ल' ग'ठे'ग' क'म'स'र' म' ल'हे'ग' ल'सु'र' । रे'ल'सु'र' रे'के' मे' रे'ग'ल'स' ।

3) Le tibétain répète *cladepasya*, comme ci-dessous.

4) ल'सु'र'स'

एवं तावत्सावृतं प्रतिबिम्बाकारमुपादातारमुपादानं चाभ्युपेत्यापि शाश्वतादिद-
द्यसंभवं प्रतिपाद्येदानीं सर्वथा भावस्वभावानुपलम्बेन वन्ध्यापुत्रश्यामगौरतादिवच्छा-
तादिदृष्टोनामसंभवं प्रतिपिपादयिषुराह ।

यथ वा सर्वभावानां शून्यत्वाच्छाश्वतादयः ।

छा कस्य कतमाः कस्मात्संभविष्यति दृष्टयः ॥ २६

5

इह सर्वभावानां प्रतीत्यसमत्पन्नत्वाच्छून्यत्वं सवालैश्च शास्त्रेण प्रतिपादितं । ततश्च
सर्वभावानां शून्यत्वात्कतमास्ताः सर्वभाववाक्याः शाश्वताद्या दृष्टयो भविष्यति याः कश्चि-
द्वक्ष्यति यतस्तस्मिन्कारणामारप्स्यामहे । तथा किं बालम्बनं यत्सर्वभावानां त-
र्गतं यत्रैता दृष्टय उत्पत्स्यन्ते । यत्रैता [दृष्टीः] निवारयिष्यामः । कतमस्यासौ भावः
पुद्गलो वा सर्वभाववाक्यो यस्यैता दृष्टय उत्पत्स्यन्ते यं दृष्टिभ्यो निवारयिष्यामः । [Tib 10
223 a] किं वा दृष्टोनामुत्पत्तिकारणालम्बननिमित्तं सर्वभाववाक्यं यस्मान्निमित्तादुत्प-
द्यमानाः शाश्वतादिकाः दृष्टोर्वावयिष्यामः । सर्वेषामेव हि पदार्थानां सर्वभावान्तर्गतत्वा-
च्छून्यत्वं । शून्यत्वाच्च सर्व एव हि ते पदार्था नोपलभ्यन्त इति [188 a]

छा कस्य कतमाः कस्मात्संभविष्यति दृष्टयः ।

नैव काश्चिन्नैव छा चिन्नैव कस्य चिन्नापि केन चिदाकारेण संभविष्यतीत्यभि- 15
प्रायः । असंभवे च सत्यानां परिकल्पनैव नोत्पद्यत इत्युक्ता एवैता दृष्टयः ॥

1) ཡང་ན་ རྟོག་པོ་ ཐམས་ཅད་ནག ། རྟོན་ རྩུ་ རྟག་ལ་ རྟོགས་ ལྟ་བུ།
། རྟག་ནག་ རྟང་ཏུ་ རྟང་ལ་ རེ། ། རེ་ལས་ རྟུ་ཏུ་ རྩུང་པར་ རྩུར། — Notre xyl.
porte རྟང་ལས་ — Mss. *katham va sarvabhāvanām*.

2) D'après le tibétain: *kim vā cāṣṣatādy ālambanam*

3) Mss. *yatraivā*.

4) D'après le tibétain, plus correctement, *kena et karanena* རྟོ་ རྟང་
ལས་ རྟུ་.

(1) तदेव

सर्वदृष्टिप्रकाशाय यः सङ्घर्षमदेशयत् ।अनुकम्पामयादाय तं नमस्यामि गौतमे ॥ ३०

तत्र संसारनिर्वाणप्रकाशाधिगोपलम्भप्रपातपतनसंघार्याङ्घ्र्यः । संतानार्याणां कृत-
 5 कार्याणां धर्मः सङ्घर्षः । यदि वा जीर्णो धर्मः सङ्घर्षः । सवत्ससंसारदुःखतयकारत्वेन प्रशं-
 नायत्वात् । [यः] सङ्घर्षे

यनिरोधमनुत्पादमनुच्छेदमशान्तं ।

अनेकार्थमनानार्थमनागममनिर्गमं ।

प्रपञ्चोपशमं शिवं

10 प्रतीत्यसमुत्पादसंतया किं देशितवान् सर्वदृष्टिप्रकाशार्थं जगतामनुकम्पामयादाय म-
 हाकात्पामेवास्मिन् प्रियैकपुत्राधिकतरप्रेमयात्रसकलत्रिभुवनत्रयो न लाभसत्कारप्र-

1) Le tibétain place ici la citation du Sûtra qui suit p. 593. a. Puis il re-
 prend: *tañ ceam: sarvārāṣṭrāṇām.....* — Cette disposition est plus heureuse.

2) ཀླུ་མ་གྱིས་ཐུགས་བརྩེ་ཏེ་བརྩུ་བཤུ་། །རྩི་བ་ཅན་ཅན་གྱིས་བརྩེ་བཤུ་།
 རྩི་བའི་ཆོས་ནི་བསྐྱེད་པའོ་ལ། །ལྷོ་རྩི་དེ་ལ་ཐུག་པའོ་ལོ། — Dans
 Mdo XXII ལྷོ་རྩི་མ་དེ་ཐུག་།

3) རྩི་གསུང་མཐོང་གཤམ་པ་ལས་འཛིན་པས་། — Le sens est sûrement *upa-*
ambhāt prajñā..... samāhāraṇāḥ. — Les étymologies du mot *dharma*, ci-
 dessus 457, n. 1.

4) ཏེ་མ་།

5) Manque dans le tibétain.

6—6) D'après le tibétain suit *sakāḥ..... prajñāsanigatāḥ* qui se rap-
 porterait à la première explication *satāḥ dharmāḥ*.

7) བཤུ་བོ་།

8) Voir ci-dessus p. 3. &

9) Manque dans le tibétain.

त्युपकारादिलिप्ता १ तं नवस्यामि निहतरगदितोपं आस्तारं । किं नामधेयं गीतम
परमपि गोत्रसंभूतमित्यर्थः ॥

यद्योक्तवान्शालिस्तम्भमुत्र धार्यनेत्रेयेण मरुतोधिपत्नेन । १ इत्थं प्रतीत्यसमुत्पा-
दनेयं यद्यभूतं सम्यक्प्रज्ञया सतततमितमसीयं निर्वोचं यद्येवद्विपरितमव्रतगतभूत(ग)-
मृतमसंस्कृतप्रतिघमनावरणं शिवमभयमनाहोर्धगव्यमव्युपशमस्यभावं पश्यति । यस्- ६
तस्तुच्छं मरुतोऽमारतो रोगतो गण्डतः शल्यतोऽघतोऽनित्यतो दुःखतः शून्यतो
ऽनात्मतः १० न स पूर्वार्त्तं प्रतिमरति । किं न्यरुमभूयमतीतेऽध्वनिं याहोस्त्विवभूयमती-
तेऽध्वनि [155 b] । को न्यरुमभूयमतीतेऽध्वनि ११ कथं न्यरुमभूयमतीतेऽध्वनि । अपरार्त्तं
या पुनर्न प्रतिमरति । किं न्यरुं भविष्याम्यनागतेऽध्वनिं याहोस्त्विव भविष्याम्य-
नागतेऽध्वनि । को [Tib. 223 b] नु भविष्याम्यनागतेऽध्वनि । कथं नु भविष्याम्यनागते 10
ऽध्वनि । प्रत्युत्पद्यं या पुनर्न प्रतिमरति । किं न्विदं कथं न्विदं के सप्तः के भविष्याम्यः ।

1) ལན་རྩ་ཡན་འཇོག་པ་.

2) རྩ་ཡན་འཇོག་པ་ལེ་རིག་པ་ལུ་ = *gotamarṣigotra*°.

3) Le tibétain porte simplement: *yatholtañ sūtra*. — Le texte qu'on va lire termine le *Ālistambasūtra*; comme le reste de ce sūtra, il est fait avec de vieux matériaux. Comparer *Piṅgāṣa*, 227. 3; *Abhidh.* k. v. 226a; *Samyutta*, II, 26.

4) གང་ལ་ལ་ཞིག་གི་མ་ = *yah laç cil*.

5) ལན་རྩ་ཡན་འཇོག་པ་ལེ་རིག་པ་ལུ་.

6) Manque dans le tibétain.

7) རི་ལྷ་པ་ཉིན་རྩ་.

8) རི་ལྷ་པ་ pour རི་ལྷ་པ་.

9) Mas. *anohārya* = མི་འཇོག་པ་ = *ahārya*.

10) D'après le tibétain *samyag anupaṇyati*.

11) རི་ལྷ་པ་.

(1) धर्मं सत्तः कुत आगतः । स इत्युक्तः कुत्र गमिष्यतीति ॥ यान्येकेषां (2) श्रमणप्राक्कथानां
 पूर्वगतोक्ते दृष्टिगतानि भविष्यन्ति । तद्यथा ध्यातृवाद्प्रतिसंयुक्तानि जीववाद्प्रतिसंयु-
 क्तानि कीलुकमङ्गलप्रतिसंयुक्तानि (3) तान्यस्य तस्मिन् समये प्रकृष्टानि भवन्ति परिष्ठा-
 तानि समुद्दिष्टमूलानि तालनस्तत्रवदनभासगतानि (4) आपत्यामनुत्पादानिरोधधर्माणि ॥
 8 अथ कृत्वायुस्मान् शारिपुत्रो मैत्रेयस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य भाषितमभिनन्द्यानुप्रा-
 मोक्षोत्थायामनात् (प्रकातः) प्रकातास्ते च भिन्नत्र इति ॥

। इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिप्रदीपपरिचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ दृष्टिपरोक्षता नाम
 सप्तविंशतितमं प्रकरणं समाप्तं ।

॥ समाप्तं चेदं मध्यमकशास्त्रं सकललौकिकलोकोत्तरप्रवचननीतनेपार्थव्याख्यानै-

10 पुण्यविशारदं श्रावकप्रत्येकबुद्धानुत्तरतम्यकसंबुद्धबोधिमण्डासनदायकमिति ॥

1) ལེ་ ཅེ་ཞིག་ । ལེ་ཅེ་ལྟ་ལུ་ཞིག་ । ཅེ་ཞིག་ ཅེ་ལྟར་། རེས་མ་ཙུ་
 ལེ་ཅེ་ལྟ་ ལྟ་ནས་ ལོངས་། རེ་ ལེ་ནས་. — Remarquer l'emploi de ལྟ་.

2) *ch'edam* et *pythag.* non représentés dans le tibétain.

3) ལྟ་བུ་ལོངས་པ་.

4) ལྟོང་པ་ = *bhṛanti*.

5) Le tibétain ajoute *entīratvāḍopratītiṣṣyuktāni*, *puṅgalatāḍa*°, et sup-
 prime *jīvatāḍa*° : il marque *rtse* après chaque terme.

6) D'après le tibétain *kautulan.āṅga'arāḍa*° — ལྟོང་ལྟོན་ ལྟ་ ལྟ་ལྟོན་
 ལྟ་པ་. — Voir *Madhyamakāvatāra*, 36, 19.

7) Le tibétain ajoute ལྟོན་ལྟོན་ལྟོན་ ལྟ་ ལྟོན་ལྟོན་ལྟོན་, c'est-à-dire,
 d'après les équivalences du *Daśabhūmaka* (cité *Madhyamakāvatāra*, 62, 14)
unmīṇjita, *nīmīṇjita*. Voir *Muséon*, 1907, p. 311, n. 2.

8) ལྟོན་ལྟོན་ ལྟོན་ ལྟོན་ལྟོན་ ལྟོན་ལྟོན་.

9) Les Mss. ont ici deux syllabes peu lisibles *abhinandyo nto dya*. —
 ལྟོན་ལྟོན་ ལྟོན་ལྟོན་ ལྟོན་ལྟོན་ ལྟོན་ལྟོན་. Voir *Çaraḍ Candra* 1198b *gid-ran-pa*
 'delighted'.

Additions et Corrections.

- Page 1, ligne 1 Lire *Madhyamalaṃkṛti* — Commentaire du *Madhyamaka* ou *Madhyamakaśāstra*. De même *Madhyamāvatāra* = Introduction au *Madhyamaka* ou *Mūlamadhyamaka*, le traité du Milieu, ou de l'entre deux, de Nāgārjuna.
- " " " 2. Lire *prathamam*.
- " " " 1. Le tibétain traduit *ārāsa* = *gnas* = *āsa* — Sam II, 91 *aniragato Mārasa Mārasa aniragato*.
- " " note 1. Les *antas* sont les thèses contradictoires entre lesquelles est tracé le chemin du milieu, par exemple, identité et non-identité du *śūtra* et du *garīra*, du *redita* et du *redayita*, ou encore *astitā* et *nāstita*, *śūcīta* et *uccheda*, en général *amāropi* et *ajamāda*. D'un certain point de vue, le chemin du milieu est constitué par la thèse de la production en raison des causes, car le fruit n'est ni le même ni autre que la cause. On dira mieux que le vrai milieu, c'est le vide (*śūnyatā*), la vraie vérité, c'est le silence. Écarter le *gūnya* et l'*oṃgūnya* (Ci-dessous 270.7; 272, n. 6, 115; Aśtaśāstra I, 16, 7. Bodhic 316.5. cf. Riv. 19) — Une fois admise l'existence du moi (*sallāyadrsti*), l'existence d'un *śābhhāna*, se pose la question du *śūcīta* et de l'*uccheda*; et aussi celle du passé et de l'avenir du moi et du monde (*antaḥśābhhāna*, *antaḥśābhhāna* *dutthā*, Mvaggā IV, 16, 12; JPTS 1981 70, Suttānta 582, 778, ci-dessous chap. XXVII, *Madh avatāra*, 233) — Quant aux deux *antas* de la pratique, de la vie religieuse (*ātmaklamatha*, *kāmasukhālikā*, Nettip 110, Bodhisattvabhūmi, Kern, Man. 23, etc), il n'en est pas question dans notre livre.
- " " " 5. *dharmaśāstra* par ex. Aśtaśāstra. 461 12.
- " 2, " 3. Voir Ang I^a, 122; Sam II, 267.
- " " " 6. *Madh avatāra* 1 14-15.
- " 3, lignes 8-10. Voir II 12, 592 7.
- " " note 2. Lire *libel-pa* — Voir aussi Bhojarāja ad I, 1.
- " " " 5. *migama* = *qamana* — Aśtaśāstra 512.6: *na hi bhūtakotyā āqamanāṃ iā qamanam tā*. ..

- Page 4, ligne 1. M. Vynt. 144. 13—14.
- » » note 4. Voir Çikṣās. 358. 12; Thibaut, Vedānta, II, 2, 22.
- » 5, » 9. M. Vynt. 245. 1148.
- » 5, » 10. L'Abhidh. k. v. (Burn. 432) explique les quatre ālāras de la deuxième vérité (M. Vynt. 54): *hetulas* porte contre ceux qui nient la cause (*ahetudṛṣṭicarita*); *saṃudayatās* contre ceux qui admettent une cause unique, *īcvara* ou *pradhāna* (*ekahetudṛṣṭicarita*); *prabhavatās* contre ceux qui affirment la transformation (*pariṇamate bhātaḥ* = *pariṇamadṛṣṭicarita*); *pratīyayatās* contre ceux qui affirment un créateur (*neḍam iṣṭarabuddhikṛtaṃ jagat, kim tarhi tat tat pratīya tat tad bhavati vīpārtho hi pratiṣṭādaḥ; tasmād anela-pratyayajanitaṃ jagad iti jñāptaṃ bhavati*).
- » 6, » 2. Mentionnons encore Aṣṭas. 94. 11 *dharmaḥyā buddhā bhagavantaḥ . mā khalu punar imam bhikṣavaḥ satkāyam kāyaṃ manyadhvam; dharmakāyaparinispattito mām bhikṣavo draṣṭavyaṃ eṣa ca tathāgatakāyo bhūtaḥ oṣṭiprabhāvito draṣṭavyo yad uta prajñāpāramitā*. — Et 1. 3: *ākāṣam iva nirlepāṃ nīhprapañcāṃ nīraśarāṃ / yas teṣāṃ (prajñāpāramitā) paśyati bhāvena sa paśyati tathāgatam*. — (Prajñāpāramitāstotra de Nāgārjuna).—Milinda p. 71. 9.— Voir la stance ci-dessous 448. 12 et Add.
- » » » 4. Voir 452. n. 5.
- » » » 5. Voir Sumanāgalavilāsinī, p. 183.
- » » » 6. Bhūvaviveka est nommé ci-dessous; voir 351, n. 4.
- » » » 8. L'Abhidh. k. v. a *bhaviṣṇu* dans le même emploi.
- » 9, ligne 5. Cette ligne est citée Madh. avatāra, 228. 12.
- » » note 3. Lire folio 28.
- » » » 7. Voir encore Udāna, p. 2; M. Vagga I. 1. 1—3; Majjh. I. 262, II. 32; Sam. II. 65 etc.
- » 10, ligne 7. Cette ligne est citée Madh. avatāra, 227. 1.
- » » note 6. On peut encore citer M. Vynt. 245. 148; Glocavārt. p. 255; Sūpkhyapracāsanabh. I. 19 et 157, Bodhic. IX. 2, 38; Lotus V. 3 (Kern, I. 333); ci-dessous 68. 7.
- » 11, ligne 11. *ḍetan par byn bai sgo nas kḥoḍ pa dam pa yin pai phyr = deṇanākrīyayepītatamatvāt*. — On peut préférer *deṇanākrīyāyā* 30.
- » » note 4. Voir 65, n. 3; Dharmasaṃgraha, p. 41 (ad XXVIII) et 69.
- » 12, » 6. Cité Madh. avatāra, 81. 7.
- » 13, ligne 1. *na jātu* = jamais, Çikṣās. 69. 5; Mh. v. I. 101. 14; *kiacana, kecana*, M. Vynt. 225. 75—76. — Comp. 526. 8.
- » » note 2. M. Vynt. 199. 104.
- » 14, ligne 1. *utpatti* = *svarūpalābha*, Nyāyabindu 50. 2. — La *Bhāgavatī* nie l'*utpāda* de l'*utpanna* et de l'*anutpanna*. — On lit le raisonnement de *Buddhapālita* dans Abhidh. k. v. fol. 232. *atha sann, aṭha labdhātma utpādyata iti kal-*

prate, utpanna utpadyata ity anisam . utpannasya punar utpattan kalpyamānāyām anavasthāprasaṅgah. ditiye tritiye kṣaṇa utpadyata ity anistaprasaṅgah .

- Page 14, note 6. Lire 21.8 (et non 18 a).
- » 15, » 1. Voir 36 19
- » » » 2 Voir 38 10 — 39 1
- » » » 3 Lire 25 4 (et non 14 5)
- » » » 9. Lire 18 7 et 21.15
- » 16, ligne 1 Cite Nīmaśaṃgītī ad VI 16, Madh avatāra, 297.9
- » 17, note c. L'exemple *catanva*, 26 1, 73 4
- » 20, ligne 2. Lire *atra hi tad ity*
- » 21, note 8 Correctement *āhetuka* ou *ahastuka*.
- » 26, » 9 Lire *anucheda*
- » » » 5 Lire XVIII 10
- » 27, » 5 Lire *qaqana*
- » 28, » 1, 3 4 Lire *īstā*; voir Madh avatāra, 138 18
- » 31, » 1. Voir 172, n. 1.
- » 34, » 1 Voir 172, n. 1
- » 35, ligne 7. Lire *śrautānumane*
- » 36, titre Lire *Opavīcā*
- » 37, note 6 Effacer la note ! Le tibétain traduit fort bien *yat kim ci* par un mot qui signifie « sans valeur » Voir p. 397, n. 2.
- » 38, » 5 Lire Madh. avatāra, VI, 100 (= 207.7)
- » 39, » 7 C'est la célèbre stance du parinirvāṇa. Dīgha, II, 167, Dialogues, II, 176, etc
- » 40, » 1. Daśabhumaka, VIII, initio *api tu lhaḥ punaḥ kula-putravā dharmānām dharmaṭā utpādād itā tathāgatānām anutpādād itā tathāgatānā dharmaṭā dharmadhātusthītiḥ, yad idam sarvadharmāṇyutā sarvadharmānupalabhiḥ etayū tathāgatā eva . .*
- » 41, » 1 Voir 44 2, 276 2. — Les Vijñānāvādinś ne sont pas d'accord avec les Mādhyamikas sur la distribution des Sūtras dans les deux catégories; voir Madh avatāra VI, 94 (p. 199 et suiv.).
- nīrārtha* = *vibhaktārtha* (Abhidh k. v. 230b), « de sens clair »; tandis que *neyārthasya sūtrasya nānāmūlha-prakṛtārthavibhāgo 'mṛṣṭah sandehakaro bhavati* Aussi le sūtra *nīrārtha* est-il *pratisarana*, et non pas le *neyārtha* (Bodhisattvabhūmi, I, XXII, ci-dessous Add 43 5)
- La distinction est clairement marquée Dīpaṇamā, p 86 (JPTS 1889.3) *neyyattā* = *amdhāya bhanita* (cf. *sandhābhāṣya*, Kern, Lotus = discours intentionnel) — Il faut rapprocher la distinction Saṃ II, 267 des *suttantā tathā-ḡatābhāsītā gambhīratthā . . sukkatāpalisamyuttā* et des *suttantā . . bāhiraḷā*.

Page 41, note 2. Voir ci-dessous 237.11; Bodhic. 363.1; Madh avatāra, 119.17.

» » » 5. Voir aussi Sam. IV, 205.

» » » 8. Voir 549.2 et Madh. avatāra 165.2.

» » » 10. Voir 549, n. 1.

» 42, lignes 1—2. Comp. Sam. III, 143, s—s; l. 3. Comp. Udāna-varga, IV, 29.

» » note 1. Voir encore M. Vagga V. 1.21 *paṭicedharahitā saddhā*; Sūtrālaṃkāra VIII 1. — On a aussi *pratīcedhanā* (Abhidh. k. v.).

» 43, » 5. Les quatre *pratisaraṇas* sont 1) le sens (*artha*), et non pas la lettre (*vyāñjana*); 2) la vérité en soi (*dharma*), et non l'autorité d'une personne quelconque (*pudgala*), voir 268, n. 1; 3) l'intuition (*jñāna*), et non la connaissance (*vijñāna*, Śaddarṣana, p. 26) qui comporte toujours *cikalpa*, pensée, discursion, et par conséquent ne peut conduire au nirvāna: *hetunā sadṛṣaṃ sarvaṃ phalaṃ sarvatra vidyate / na hi kodraśaḥ śākyānākurasaṃudbhavaḥ || cikalpaḥ śākyānābhūtaṃ savikalpaṃ phalaṃ bhavet / nirvikalpakaśaṃ bhūtaṃ nirvikalpaṃ phalaṃ bhavet ||* (Madh. avatāra et Nāmasaṃgīti, 46); 4) les sūtras de sens explicite (*nītārtha*) et non ceux de sens à définir (*neyārtha*).

Les données de la littérature pali sont peu nombreuses; on a, par exemple, M. Vagga I 13.4 *atthen 'eta me attho, kiṃ kāhasi vyāñjanaṃ bahun ti*; Majjhima II. 240 *oppamattakam lho pan etaṃ yaḍ idam vyāñjanam; mā āyasmanto oppamattaṃkehi vitādam āpajjithāti*; — Majjh. I. 265, qui condamne la *pudgalapratisaraṇatā*; — Sam. II. 267 (cité ci-dessus Add. 41, n. 1). — L'énumération classique figure Abhidh. k. v. (Burn. 128b, 478b) *cattārimāni bhikkṣataḥ pratisaraṇāni. katamāni cattāri? dharmasḥ pratisaraṇam na pudgalaḥ, arthaḥ, nītārthasūtrāntam.... jñānam.....*; et dans Bodhisattva-bhūmi. Variantes: *yūti* remplace parfois *dharma*; Lañ-kāv. 74 *arthānusārīṇā bhacītāryam na deṇanābhūṭāpābhī-nirīśena*. — Un cinquième *pratisaraṇa* est le *karma* ou *karmasipāka* (Çikṣās. 316.16; Avadānaśataka, II 86, n. 6 où le tibétain *rien* est peut-être pour *rien*); je comprends «prendre recours, croire à la rétribution de l'acte». — *pratisaraṇa* (*dharma*²) sans signification technique, Çikṣās. 322.15. — Voir ci-dessous 268, n. 1; 533.12 et suiv. et Wogihara, Bodhisattva-bhūmi.

» 44, » 2. Voir 276.5 et Madh. avatāra, 200.7.

» 46, » 1. Voir 462, n. 4.

» » ligne 5. *hkhral hkhor mkhan gyis byas pai hkhral hkhor gyi na chuñ ni....*

- Page 16, note 3 Von Majjh 1. 72, où Bhagavat explique qu'il n'éprouve ni *bhaya* ni *saṃvega* dans aucune des huit assemblées, étant *khemapatto abhayapatto saṃsārapatto* — Milinda, p 389 — Les Bodhisattvas sont aussi exempts de toute timidité dans l'enseignement
- » 17, ligne 7 Lire *bhagavan*
- » 18, note 1 Ou a plus souvent *saṃjñāredūtamirodha*, par exemple Lañkāḥ 121 2; Bodhisattvaśūtri, Abhidh k v.
- » 51, » 7 Mhv 1, n. 580, II. 119 5; Sukkhāvatī, 16.11
- » 52, » 3 Lire *chandaḥ*
- » » 7 Voir 30 a, 296 1 et 160—161 où les quatre erreurs sont expliquées
- » 55, lignes 3—4 Lokūttitastava, 19, cité 234 8
- » 60, note 5 Voir Wai ren, p. 150
- » 61, » 6 Von Madh avatāra VI. 73 (p 167 suiv.) La *śrasaṃvitti* est aussi admise par les Sautrāntikas
- » 63 » 1 Voir Kathāḥ V. 9 (*tēna ihaggena tam ihaggaṃ chin-dati . tēna angulaggaṃ tam angulaggaṃ parāmarati*) et Col A Jacob, Hundred III, 139 et Add, F W. Thomas JRAS 1903, 316
- » » » 3 Voir 386, n. 1, 382 7; 511, n 1, Gita, XII, 3
- » 64 l. 10. 5—6 Lokūttitastava, 11
- » » note 3 Voir Madh avatāra VI, 116 (p 268)
- » 65, ligne 3 Extrait du Madhyāntavibhīga (ou vibhanga), Chap Ier (Lakṣaṇaḥ, st. 9) *yon dag ma yin kun itog ni / sems dan sems byun kbams g-sum pa / de la don mthoā raam par ces, de yi khyid pa sems las byun /*
- » » note 3 Pañcaskandhaprakāśana (Mdo, XXIV, fol 280a): *vi-dūnam uthamātroṇāhi* . — Bhāvya, sur les Sectes, fol. 181b. *kha rig na re sems kyis yul gyi khyad par thob pa ni mya nan las hdaḥ pa thob pa yin no* = «Quelques-uns disent la pensée atteint le *śrayavīṣṇā*, atteint le *nir-vāṇa*» — Voir encore Yogasūtra III, 3
- » 69, ligne 4. Lire *lokaviddhā* = *byig rien gyi rgan rabs itar*.
- » 71, » 1. Comp Madh avatāra 269.14; trad Muséon, 1911.
- » 71, note 1 Von 36, n 4
- » 76, » 1 L'expression *śrayūthya*, coreligionnaire, désigne un bouddhiste quelconque étranger à l'école de l'auteur. — Madh avatāra 87.15 reproduit presque textuellement notre 76 1—1
- » » ligne 4. *bhagavatā* .. Le Madh avatāra renvoie au *paracana*. PAbhidh k v. 8 un *sūtra ukta ālambanapratyayaḥ sūtra itī catvārah pratyayā ity atra sūtre* — D'après Bhāvya sur les Sectes (fol 181a, Rockhill 196) quel-ques-uns affirment sept *pratyayas*. *hetu, ālambana, anan-tara, adhipati, karma, āhāra* et *arthen*, d'autres disent que

tous les *pratyayas* sont compris dans les quatre (186b). — Voir *Bodhisattvabhūmi*, Sommaire, Muséon, 1911, p. 176; *Madh. avatāra* 88.10

- Page 77, ligne 13 de la n. 7 et n. 2. Lire *Visuddhim.* p. 138.
- » 78, note 1. Cité *Madh. avatāra* 93.5-a.
- » » » 5. Voir *ibid.* 92.16.
- » 80, » 1. Lire XXVI, 2 (p. 545).
- » » ligne 7. Lire *viśeṣaṇam nāsti vinā* (*Madh. avatāra* 148 s)
- » 83, » 5. Plutôt *vandhyā*°.
- » » note 3. *ālambana*, voir aussi *Çi.* 235, n. 3; 181.1s; *M. Vyut.* 21.8s.
- » 84, » 4. = *rañ hdoḍ kyis* = *srocchayā*.
- » 85, » 3. L'*ānantarya* est réfuté *Çlokavārt.* 841 (trad. 482—8) *Tātparya*, IV, 1, 14
- » 86, ligne 4. Lire *°lakṣaṇaḥ*.
- » 88, note 1. Cité *Madh. avatāra*, 93.2s où le mot *phala* est omis: ci ate de ni med par yañ / rkyen de dag las skyes hgyur na / rkyen ma yin pa dag las kyañ / ci yi phyir na skye mi hgyur /
- » 89, » 2. *Çūnyatāsaptati*: gañ zhiḡ bdag ñid rañ bzhiḡ gyis / ma grub de gzhan ji ltar bskyed / de phyir gzhan las grub pa ya / rkyen gzhan dag skyed byed min /
- » 91, ligne 2. Lire *no cupapadyi*.
- » » » 9. Lire *prasannapadāyām*
- » 93, note 3. Lire *Bodhic.* IX, 86—7 (p. 502). — Voir la discussion de l'atome dans le *Viṃśaka* de Vasubandhu (*Muséon*, 1912) st. 12—14 — *digbhāga*, *Jāt. māla*, 155 ss.
- » 94, » 1. Voir 31, n. 1; 269.2; 432.1.
- » 95, » 2. Voir Walleser, *Mittlere Lehre*, p. 16
- » » ligne 10. Ci-dessous 550. — Sur la *mudrā*, ci-dessous 544 s.
- » 103, » 1. Lire *āgati* (où ba).
- » » note 2. *krāmatī*, voir 290.2; 296.2; Lire *M. Vyut.* 223.2s—s; 245 80s.
- » 109, lignes 7—10. Ci-dessous 519 11; cité *Madh. avatāra* 144 s.
- » 110, » 3—4. Ci-dessous 549.13.
- » » » 5—8. Ci-dessous 200.17, 550.1.
- » 111, ligne 1. Ci-dessous 428, n. 6.
- » 112, » 5. Lire *prasannapadāyām*.
- » 117, » 16. Mieux *draṣṭā nāsty atirakṣṭya tirakṣṭya ca darṣanam* (Walleser).
- » 118, note 3. Voir 553.
- » » » 8. Effacer la référence à *bhavaṅgakkhaya* qui n'a rien à faire avec les *aṅgas* du *Pratītyasamutpāda* (voir Aung-Rhys Davids, *Compendium*). Les *aṅgas* dont il s'agit ici sont les quatre «membres» de la chaîne: *viññāna* *tiṣṇā*
- » 119, ligne 2. Le tibétain, pour plus de clarté, lit: *syātām yaḍi*. . *ryāṭ*, *na tu aṣṭa, yasmāt*. *Comp.* 138, n. 2.

- Page 120, ligne 9. Voir Lalita 210 10 (Lefmann, 176 12), Rgya cher rol pa p. 159, qui porte *na rūpe caksur niçritam*
- » » » 11. Lire *dharmime* avec Lefmann — *teṣu* bien douteux! — Lefmann a *punar ālmeti* comme notre tibétain *slar yan* = *punar*. Le Rol-pa de *dag bdag dan* = *te ātmā* (iti) *śubhāḥ ca*
- » 121, » 2 Lefmann. *alakhim ca galam anūgalam*.
- » 126, note 1. Lire *Abhidh* s VI, 4 (voir Compendium, index) — Sur *prasāda*, voir aussi *Abhidharmakośa* cité par Wogihara, Muséon, 1901, p 214
- » 127, » 1 Cité *Madh avatāra* 297.18
- » 128, » 1 Voir *Tātparya*. 26 12 *yathāhur eṣo bhūtas tattvato yena dr̥ṣṭah eṣie bhūtiḥ tena dr̥ṣṭā iti*
- » » lignes 13—14 = *Samādhirāja*, p. 46, au bas, qui porte *liyaḍ bahusmī bhāṣitā*. Le tibétain donne *yāṭiḍ bahu pa*. — Comp. *Madh avatāra*, 200—201.
- » 129, note 1 Sources pālies, Majjh I, 187, III, 248, etc.
- » 137, ligne 6 Même discours adressé à Mañjuçrī, 296 s.
- » » note 4 Sur le *harman abhivamskṛta*, voir 296 s, 303 i, 311, n 1, 343, n 7, 512 17
- » » » 3. *°upapātitir?*
- » 142, » 5 Voir 472 s
- » 143, ligne 11. Lire *°pravṛttam*
- » 186, » 8 Lire *°nīrtitā*.
- » 145, note 1 (Voir 281, n 1 et 546, n. 6) — Les *mlāyāntariyas* de l'*Abhidh* k v. sont les *Mahic̣āsakas*. Voir dans ce même texte, Ms Burn 122a, la discussion des trois ou quatre *lakṣanas*.
- » 147, » 3 Voir 343, n. 6.
- » 150, » 3 Comparer *Akutobhaya*, qui porte en b. *mi nus*, Walleser. p 39
- » 154, » 4 Voir 408 10
- » 156, ligne 1. Lire *sūramanīye*
- » 160, note 4. Cité *Madh. avatāra*, 96 s
- » 161, » 4 Voir 82, n. 5
- » 166, » 8. Lire *phun po brten*.
- » 174, ligne 9. Lire *bhūvaḥ*
- » » note 4. Cet *āgama* (*maranam api*. . ca) est extrait d'un exposé du *Piṭitīyasamutpāda* dans *Daśabhūmaka*, chap. VI: *garāpi deivdhalāryopratyupasthānā bhavati indriyaparīnāman ca karoti hetum ca dadāti maranasamavādhānābhīnrvṛttaye; maraṇam api deivdhalāryopratyupasthānaṃ bhavati saṃskāravādhavamsanaṃ ca karoti aparyññānūcchedaṃ ca* . Mais notre version tibétaine, qui concorde avec celle de *Madhyamakāvatāra*, 189 s, suppose un texte:... *ca karoti hetum ca dadāti aparyññānūcchedāya*: «...dé-

truit les saṃskāras et projette la cause de la non-interruption de l'ignorance».

Sur la mort, voir Warren 252; Compendium; Article Death dans Hastings' Encyclopaedia.

- Page 176, note 3. Les *Vaiṣṇavīkās* du Magadha considèrent la *tathatā* comme *aṣaṃskṛtā*. Wassilieff, p. 272 (fol. 147a du *Siddhanta*).
- » 178, » 5. Même stance 550.5
- » 185, » 4. Cité Madh. *avatāra*, 100.10.
- » 187, ligne 7. Lire [Tib. 73a].
- » 188, note 1. Effacer la référence au Kandjour.
- » 189, ligne 11. Cité Madh. *avatāra*, 261.1.
- » » note 1. Cité Madh. *avat.* 227 et 261.
- » 190, » 3. Rectifier la graphie *blāṇ*.
- » 198, ligne 2. *°bhūtāny anupādāya?*
- » 199, note 1. Lire, l. 2, *med*.
- » 207, ligne 1—2. Comparer Gauḍapāda, IV, 18.
- » 208, note 1. Les *kārikas* 10 et 11 sont citées Madh. *avatāra*, 151.
- » 209, » 1, l. 2. Ou *ce na*.
- » 211, » 7. Cité Madh. *avatāra*, 285.7.
- » 212, ligne 16. Cité *ibid.* 260.6 et ci-dessous 284.12.
- » » » 5—6. *Nirupamastava*, 13.
- » 215, note 1. Voir 285, n. 4; ailleurs *btags-pa*.
- » 216, » 5. Voir Lefmann, 177.1—4, 19—178.2.
- » » » 6. Sous entendre *pratiṭya*.
- » 217, ligne 5. Lefmann: *satteātma*.
- » » » 7. *Ibid. iya*.
- » » » 13. *Ibid. °sama°*.
- » » » 14. *Ibid. nāyakā*.
- » » note 4. De même Lefmann.
- » » » 5. On a 216.6 — 217.2 = Lefmann, 177.1—4 et 218.3—14 = Lefmann, 177.19 — 178.2.
- » 218, » 2. Voir 529, n. 1.
- » 219, ligne 8. *ālātacakravat*; voir Wassilieff 312 (284); Abhidh. k. v. 267a *yasmāt krameṇa pātābuddhiḥ katabuddhir vā tasmā āvayaveṣu eta.... pātābuddhiḥ katabuddhir vā vikalpa-capād bhavati / ālātacakravat / yathāhāte cighraṣaṃcārāt tatra tatrotpadyamāne 'ālātacakrabuddhir bhavati tadvat*.
- » 225, » 9. Comparer Gauḍapāda. IV. 93 (voir JRAS. 1910, 138); cette stance est citée Madhyamakāvatāra, p. 225, avec un intéressant commentaire.
- » 227, note 2. Voir Kathāv. I. 1, 212; Udānavarga, XXVII, 6, suiv.
- » 229, » 4. *°aṃṣika* dans M. Vyut. 228.269.
- » 234, ligne 8. Cité ci-dessus p. 55.3.
- » 238, » 1. Lire *pralopa*.

- Page 289, ligne 10—11 Cité Madh avatāra, 229 a, d'après lequel il faut lire, l 11, *utpādassabhāvatā*
- » 213, » 6. Lire *vidyati*.
- » 245, » 3 Lire *dharma manīlan*
- » » note 8. Cité Madh. avatāra 801 i.
- » 217, » 1 Voir *ibid* 119 s
- » » » 1. *asādhya* est parfois traduit *gso hya min pa* et dit des malades (*vyādhayaḥ*), Abhidh k. v. fol. 256 b.
- » 218, ligne 1 Même texte cité *ibid* 118 i
- » 219, note Comparer p. 497, n 5; Col. Jacob, Second Handful, 42
- » 257, lignes 1—4 Voir p 474 7
- » 259, note 2. XV 1 et 2 cités Madh avat. 906 ii
- » 261, ligne 6 Lire *śāmanya*?
- » 262, » 8 Lire *śambhūtatreṇa*
- » » » 4—5 Cité Madh avatāra 160 i7
- » » » 11 Cité Madh avatāra, 201, comp Bodhicaryā IX, 145.
- » 261, » 6 Cité Madh avatāra, 178 s (variante *analsara* traduit par *hgyur ba med la* « par imposition sur l'intransformable »)
- » 260, » 5 Cité Madh avatāra, 22 is
- » » note 2 Voir aussi Sam III, 135
- » 270, » 1 Voir l, n 4 et 858, l 10.
- » 271, ligne 7 Comparer Gauḍapāḍak IV, 7
- » 273, » 5 Cité Madh avat. 124 is
- » » note 1 La fin de la note doit être reportée à la note 2 Lire *asti yad a, asti yad hi*
- » 275, ligne 7—10 Cité Madh avatāra, 181 s
- » » note 7 Lecture *l'hud-pa* dans Madh avatāra; Garad Chandra 148a
- » 277, » 4 On a aussi *lauḍa*, M Vynt 245 112; pālū *lūlo*
- » 283, » 4 Voir aussi Chapitre XVIII.
- » 291, ligne 6. Lire *rūgādeḥ*.
- » 292, note 4. Voir les trois *skandhas*, 377, n. 4.
- » 297, » 1. Von Z. D. M. G. 1904, 454 (rūlyate)
- » 298, ligne 14 *āryūhana*, comp Warren, p 177 (initatory karma = *āryūhanā aṃlīhāṇā*)
- » 290, » 9 D'après le tibétain: .. *samśārānām, utpādanantara-dharmasūnām naśtānām asattīn, na sambhavaṭi ... mokṣo, 'nityānām avidyamānatrān, nana sambhavati.*
- » 307, note 3 Mdo XVII: *nag dan spyod*.
- » 311, ligne 15 Ms. *karmanām nopopadyate*. Mais la négation manque dans le tibétain
- » 312, note 1. Lire *lha cig*. — Lire. von p 145, n. 1, comparer 76, n. 1 — Membre d'une secte étrangère, *mlāyāntara*, Minayeff, p 79, citant Bodhivaṃsa, Abhidh k. v., 336a *mlāyāntarapāthavacanāt*.

- Page 312, note 4. Lire *appakānam pi kārānam* (honneurs rendus au Saṃgha).
- » 315, ligne 12. *chanikāyikais*, les membres d'une certaine secte.
- » 318, note 1. Le ms. dev. lit *pañcayena*, peut être *pañcakena*; Tibétain « capital (*āhanaskandha*) accompagné d'intérêts ».
- » » » 8. Lire *°kṛīṣṭayoh*.
- » 319, » 3. Lire *sakṛdāgāmin*.
- » 322, ligne 4. Comp. Abhidharmakośa: *bhūmitṛyāgāt tyajaty āryas tāny anāryas tu mṛtyunā*.
- » 324, note 2. Cité Madh. avatāra, 126.19.
- » 325, » 1. Cité 590.5
- » 326, » 1. D'après l'Akutobhaya: *tadvipāko vipakro 'pi* (*de-yi* au lieu de *de ni*), voir Walleser, p. 99.
- » 326, » 3. D'après Akutobhaya: *karma syāt tatkytam katham* (*las ni de-yis ji-ltar byas*); Walleser, *ibid*.
- » 327, ligne 10. La première ligne de la *kārikā* n'est pas commentée. D'après Akutobhaya: *samudāhrtāḥ cāstre*: les traités d'Abhidharma expliquent que l'acte et les passions sont les causes des corps. (Comp. Walleser, p. 100).
- » 328, » 3. Comp. 542.12.
- » » » 6. Lire *ṛṣṇāsamyojanā*. — *yathoktam sūtre*: d'après Akutobhaya: *thog-ma dan tha-ma med-pai mdo-dag-las* = Anavaraṅgrasūtreṣu (Sap. II, 178—193), voir 218.5. Nāgārjuna cite ensuite notre texte 329.10.
- » 329, note 1. Mieux *ga las yod*.
- » 330, Les *kārikās* 31—33 sont citées Madh. avatāra, 125 avec variantes.
- » 340, ligne 14. Lire *amanuṣyaṇ*.
- » 341, » 4. Cité Madh. avatāra, 285.
- » 342, note 2. VI. 127 = p. 245.
- » 343, ligne 9. Voir Madh. avatāra, VI, 202 et suiv. (316).
- » 344, note 3. Lire: Chap. VI, 121.
- » 345, » 1. Ces stances sont citées dans Siddhānta II, fol. 169b, comme extraites de la Ratnāvali (*rin-chen hphren-ba*).
- » 346, » 7. Lefmann, 105.13, 16.
- » 348, ligne 11. Comparer Gaudapāda II, 38.
- » 349, » 4. Cité Madh. avatāra. 219.
- » 350, » 5. Voici la version tibétaine de la *kārikā* 5: *las dan non-moṃs zad-pas thar, las dan non-moṃs rnam-rtog-las, de dag spros-las, spros-pa ni ston-pa-nid-kyis hgyag-par hgyur*.
- » 350, note 2. Voir les références 451, n. 5; et Udānavarga II, 1 (JRAS 1912, avril). — Variante: *saṃkalpāt kāma jāyase*.
- » 352, ligne 8 de la note. Bodhic. IX. 73 (473.3), 102 (523.5).
- » 354, note 4. Voir aussi Madh. avatāra, 245.4.
- » 355, » 7. Cité dans Siddhānta II, 195a 5.
- » » » 4. Le Madh. avatāra explique (266.19) pourquoi le *vicāra* n'est pas quintuple.

- Page 359, note 5 Ces stances sont extraites de la Ratnāvalī d'après Siddhānta I, fol. 178b
- » 360, » 5. Cité dans Madh avatāra, 209 10, dans Siddhānta I, 43.
- » 361, » 6. Bodhiraiyāṇ, 497.
- » 362, » 8 Sur Pāṇulomikī, voir Daṣabhumaka, chap. VI
- » 364, » 7. Lire ārambaṇam.
- » 366, ligne 1 Comparer le discours adressé à Subhūti, Madh. avatāra, 322 a.
- » » » 2 Lire . rātriṃ anupādāya... Voir p. 539, l. 8 et suiv. — rātri signifie 'jour', voir Lalita, p. 117 10 et la remarque de Rajendraśālī, trad. p. 176 (Bibl. Indica)
- » » note 1 Voir Anguttara, II, 21 — Sur la parole du samūhita, JRAS 1910, p. 422
- » 368, ligne 1 Passage visé dans Siddhānta, II, fol. 163b et 200h
- » 369, » 11—15 Akutobhaya (Walleiser 107) est intéressant
- » 370, » 2—5 Stances d'Āryadeva, citées Madh avatāra 120 17, 183 4
- » » note 3 Comparer *ibid* 250 20
- » 371, ligne 1 Comparer 115 17
- » » note 1 de *Har gādū bat slye bo beom ldan hdaṣ la thams cad mkyen pa yin no siam du blo slyeṣ pa la* = «aux rineyas en qui est née la pensée que Bhagavat suit tout... »
- » 372, » 7 Lire XXIV. 8
- » 375, » 6 Cité ci-dessus 26, 11 et 222 c, Madh avatāra, 116 10
- » 376, » 6 Voir ci-dessus 26 a, 108 a
- » 377, » 1 Akutobhaya diffère d'après Walleiser, p. 109
- » 381, » 5 Bodhiraiyāṇ, 611
- » 386, lignes 6—7 (note 4) Cité Śaddaiṣṇasamuccaya (Bibl. Indica 1905) p. 11, on sont exposées les thèses du Kālavādin Sur ce sujet, M. Walleiser, Philosophische Grundlage, p. 130: Foe-koue-ki, p. 153.
- » 389, lignes 6—6 Même texte cité Madh avatāra, 246 16.
- » 390, note 1 Aussi Avadānaçataka
- » 390, ligne 8 Lire [Tib. 141b]
- » 391, » 8 Lire [Tib. 143a]
- » 392, » 12 Lire [Tib. 115b].
- » 393, » 11. Lire [Tib. 146a]
- » » » 4. D'après le Tibétain (*gzun du med do*), il faut *san na ghyela*.
- » » » 14 Cité Madh avatāra, 99 13
- » 397, note 1 Effacer la note, le tibétain lit *saṃjñamātrābhedāc ca, aīsthābhede m*.
- » 404, » 2 Cité Madh avatāra, 99
- » 406, ligne 9 On *janayati*..
- » 411, » 4 Lire *navantat*
- » » » 6—7 Lokātītaçava, 1.
- » 413, note 3 Lire *°saṣṭhā*.

- Page 456, note 3 Comparer Mrs Rhys Davids, *Psychology*, p 327, note
- » 460, » 2 Sur les *viparyāsas*, voir *Nettipakarana*, 114 et index, *Yogasūtras* II, 5, *Sarvadāṣaṇa*, trad p 252
- » 462, ligne 16 Lire *°drdhādhyācaya°*.
- » 474, » 2 *Samādhirāja*, p. 20 dernière ligne.
- » 476, » 2. Lire *jevarādi°* (*trims la sogs* ..).
- » » » 3 D'après le tibétain: *tasya vastuno 'tropicalabhyamānatiāt*
- » 478, » 1 Les huit *puṭgalas* de *Sam*, I, 233
- » » note 3 Voir *Aug. V*, 17. — *Pañcaskandhaprakarana*, fol 298
- » 481, » 2. L'étude de l'*abhisamaya*, en effet, est encore à faire
D'après l'*Ālambkāraloka*, il semble que celui qui a expulsé le cinquième *prakāra* des *bhāvanāheya* soit *pratipanna* du deuxième fruit, et non pas celui qui n'a expulsé que le quatrième *prakāra*. On ne voit pas bien à quel moment commence le *pratipannakāra*.
- » 494, » 3. Cité *Madh. avatāra*, 178
- » 500, » 3. Voir aussi 491.11.
- » » » 4 Voir aussi 441 s
- » 508, » 3 Cité *Madh. avatāra* 228 17 qui traduit *upādāya* = *rgyur-bcas* = *sahetulā prajñaptih*.
- » 505, ligne 6 Voir 397 1
- » 511, » 3. Ce *sūtra* paraît n'avoir rien de commun avec celui du même nom cité *Śiṣeās* 214 11 et *Bodhicaryāḥ*. 508 7 (IX 88), ni avec le texte du *Mahāvastu*
- » 520, note 1. Voir *Udānavarga* XXVI 16
- » 522, » 4 Scander *te* bref
- » 523, ligne 12 Lire *astivādīnām etiam asti°*.
- » » » 5. On a bien *graha* (*quod grys gzuñ ba*), corriger peut-être 442.3, voir *Wogihara*
- » 525, » 3. Lire *dr̥ṣyate*
- » » » 11 Lire *nirūpayati*
- » » » 16 Lire *°lakṣanāvayabhicāritām*.
- » 527, note 1 D'après le tibétain *nirāṇe yatra.....tatra [mr̥vāṇe]*.
- » 528, » 2 Cette stance est extraite du *Lanka*, 106 11
- » 529, ligne 6 Lire *yadā tē* .
- » 532, note 2 *Madh. avatāra*, p 100 — *parasparaviruddhāyor*, mesure ambigue inadmissible
- » » » 3 Cité *ibidem*.
- » 534, » 2 Lire XXII 13, (447.5)
- » 540, ligne 1 Voir 449 s
- » 542, » 12. Voir 328 1, *Sam*, II, 82; *Suttanipāṭa*, 1032; *Nettipakarana*, 10
- » 544, » 1 Comparer *Abhidh k v*, 239a- *tad etad vedānādiskāndha-catuskām nāmaṣaddhenocayate. yasmāt tan nāmaṣaṇa sam-jñākarapaṣaṇārthesu apratyakṣeṣu api vā namati pravai-*

tate: asya nāmno 'yam artha iti. indriyārthavaçena tu pratyakßeṣu rūpādixu namati utpadyata vjy arthaḥ. nāmni cōpy arthavaçena namati: asyārthasyedam nāmei. elasya punaḥ kena nāmatvam iti. elasya samjñākaraṇalakṣaṇasya nāmnaḥ kena kārāṇena nāmatvam? teṣu teṣu artheṣu itasya nāmno namanūd iti. yasmāt [teṣu] teṣu artheṣu catuḥskan-
dhalakṣaṇam nāma tan nāma varīyati, tasmād elasya nāmatvam.

āvīddham = ākṣiptam.

- Page 544, ligne 5. Comparer 108.10
 » 545, note 1. Voir Jacob tulonnamananyāya.
 » 547, ligne 16. Voir ibid. padmapattraçatavṛtibheda nyāya; Wassilieff, 312 (284): «gleich wie ein Pfeil (dem Scheine nach auf einmal) alle acht Blätter der Utpala-Blume durchbohrt».
 » 548, note 2. Lire çar-gyi ri-boi
 » 549, ligne 3. Voir Madh. avatāra, 165.2.
 » " " 12. D'après la même source, 144.2, lire neha. — Voir ci-dessus 109.7-8 et 110.3-4.
 » 551, " 14—15. Cette stance est extraite de Pratītyasamutpāda-kārikā, Mdo XVII, fol. 166a 4.
 » 553, " 6. samantāhāra, voir Majjh., I, 190.20 et Warren, p. 493.
 » 558, " 8—10. Cité Madh. avat. 217.1. Lire avidyānugato 'yam.....
 » " note 4. Meilleure version, semble-t-il dans Akutobhaya (Wal-
 leser, p. 166).
 » 563, " 5. Lire hetulaḥ.
 » 564, ligne 1. Lire tatra mahāndhakūra°.
 » 565, " 5 Lire °adhyavasānādhyavasāyasthānād.
 » 567, " 7. Voir Majjh., I 190.
 » 572, " 8. Lire pūrvāntadṛṣṭi°.
 » 573, note 1. Cité Madh. avatāra, 283.
 » 574, ligne 6. Voir ibid. 248.2.
 » 575, note 1. Cité ibid. 284 (en c: len las ma gtogs par).
 » 576, " 1. Cité ibid. 248 et 283.
 » 577, " 1. Cité ibid. 242.
 » 579, " 1. Cité ibid. 249.
 » 580, " 5. Cité Madh. avatāra, 283.
 » " ligne 5. Lire phalasya.
 » 584, " 5. Lire bhavet.
 » 592, " 3. Lire upādāya. Note 3 «Retenir de tomber dans le gouffre de la croyance à l'abandon du saṃsāra et à l'acquisition du nirvāṇa».
 » 593, " 3. Voir Warren, p. 243.
 » " note 10. Le tibétain porte samanupagati.
 » 594, " 1. Lire ci zhiḡ yod cār hgyur.

INDICES.

1. Index des Kārikās.
 2. Stances citées dans le Commentaire.
 3. Stances cités dans les notes.
 4. Fragments canoniques en prose.
 5. Sūtras, Castras, Ācāryas, etc.
 6. Ācāryas et Kalyanamitras.
 7. Index général.
-

I.

Index des Kārikās.

akṣi bhīṣāgamabhiṣyam XVII 23
 agnindhan bhīṣāṁ vj dhyata X. 15
 aṣṭam aniruddham ca XXIV 3^a
 aṣṭate kena cit kaṣ cid IX. 5
 atre ca pīatyudavṛttam XXIV. 12
 atito vartamānaḥ ca XIX. 8, 9
 atra brūmahī cūṣṇat iṣṇaḥ XXIV 7
 athāṣṭhal phalenāṣṇaḥ XX 11.
 adhivāny anūgate kīṁ nu XXVII 11
 anapekṣya punah siddhiḥ XIX 3, 7
 anapekṣya cūbham nāsty XXIII. 11
 anapekṣyācūbham nāsty XXIII 10.
 anūlambana evāyam I. 8
 antye nitya ity evam XXIII. 13, 11.
 anirodham nūtpannam I. 1.
 nūtpannatī katham nāma XXIII. 19
 nūtpanneṣu dharmeṣu I. 9
 nūtpanno 'yam utpādah VII 13.
 anekārtham anānārtham XVIII 11.
 antavac cāpy anantam ca XXVII. 28
 antavān ekadeṣaḥ ced XXVII. 25
 antavān yadī lokah syāt XXVII 21
 anyā utpādayaty enam VII 19.
 anyā eva punar gantā II. 20
 anyā evendhanūd agnir X. 6, 7.
 anynd anyat pratītya XIV. 5
 anyah punar upādānāt XXVII. 7.
 anyenūnyasya saṁsarga XIV. 8.
 anyo na prāpsyate X 5.
 aparapratyayaṁ cūntam XVIII. 9

apekṣyendhanam agnir na X 12.
 apratītyāpi bodham ca XXIV. 31.
 apratītya samutpannam XXIV 21
 apratītya samutpanno XXIV. 19.
 aprahinam asamprāptam XXV. 3
 aprāpy aṁa pradīpena VII. 11
 abhāvar cāryasatyānām XXIV 3
 abhūm atītam adhvānam XXVII 8.
 aṣṭam utpadyamānas te VII 7.
 alakṣaṇo na kaṣcic ca V. 2
 avidyamane grāhe ca XXIII. 16.
 avidyamūne ca cūbhe XXIII 12
 avidyamāne bhāve ca V. 6.
 avidyānūvṛto jantus XVII 28.
 avidyāyāpi niruddhūyām XXVI. 11
 aṣṭāṣṭatam cūṣṇatam ca XXVII. 18
 aṣṭubham vā cūbham vāpi XXIII. 9
 asato 'pi na bhāvasya VII 31.
 asatyāpi saṁgatau hetuḥ XX. 15.
 asaṁprāptasya ca prāptir XXIV. 39
 asitvam ye tu paçyanti V. 8
 asti yad dhi svabhāvena XV 11
 astitī cūṣṇatagrūho XV. 10

āgacchaty anyato nūgnir X. 13
 ātmnaḥ ca satattvam ye X. 16
 ātmano 'stīvanāstīve XXIII. 3
 ātmany asati cūtmīyam XVIII. 2
 ātmnanīyamānakam cetah XVII. 1
 ātmā ca cūci nityam ca XXIII 21.

ātmi skandhā yadi bhavet XVIII. 1.
ātmeti api prajñāpitam XVIII. 6.

indhanam punar agnir na X. 14.
imām punaḥ pravakṣyāmi XVII. 13.

utpadyante pratityemān I. 5.
utpadyamānam utpattan VII. 15.
utpadyamānam utpādo VII. 18.
utpādasthitibhaṅgānām VII. 4, 83.
utpādādyaś trayo vyastā VII. 2.
utpādotpāda utpādo VII. 4, 5.
udaya-vyayasamānāḥ XXI. 16.
upādānavinirmukto XXVII. 5.
upādānād upādānam XVI. 8.
upādāne sati bhava XXVI. 7.
upādānānikadeṣaḥ ca XXVII. 27.

ekatve phalāhetorā syād XX. 20.
ekatve sababhbhāṇa cet VI. 5.
ektibhāreṇa yā siddhir II. 21.
etensivāraṇaḥ dvau XIX. 4.
evam vidyād upādānam VIII. 13.
evam guṇyam upādānam XXII. 10.
evam triṣṭi api kileṣu XXI. 21.
evam dṛṣṭir atite yā XXVII. 18.
evam nūna upādānān XXVII. 8.
evam nirudhyate 'vidyā XXIII. 23.
evam raktena rūgasya VI. 10.
evam rūgaḥ ca raktaḥ ca XIV. 2.

katham yā sarvabhāvānām XXVII. 29.
katham by avidyamānasya IX. 2.
katham utpatsyate guṇyam XX. 18.
katham utpadyamāneṇa VII. 10.
katham tādā upādātur XXVII. 26.
karoti yady asadbhūto VIII. 3.
karoti sadasadbhūto VIII. 11.
karmakleṣātmakam cedam XVII. 26.
karma kleṣaḥ ca debhānām XVII. 27.
karma cen nāsti kartā ca XVII. 30.
karma notpadyate karmāt XVII. 21.
karma svabhāvaṇa cet XVII. 22.
karmakleṣakṣayān mokṣa XVIII. 5.
karmaṇaḥ karmaṇo dṛṣṭe XVII. 18.
kasya syād anyathābhāvaḥ XIII. 4.

kātyāyānāvavāde ca XV. 7.
kāraṇaḥ sadasadbhūtaḥ VIII. 7.
kāryam ca kāraṇam caivā XI. 7, XXIV. 17.

kālo 'tito 'nūgataḥ ca XIX. 6.
kim tad eva kim anyat XXV. 23.
kutaḥ cid āgataḥ kaḥ cit XXVII. 19.
kutaḥ svabhāvasyābhāve XV. 3.
kriyā na pratyayavati I. 4.
kleṣāḥ karmāṇi dehāḥ ca XVII. 88.
kṣayasya sambhavo nāsti XXI. 7.

gaṭam na gamyate tāvat II. 1.
gate nārabhyate gantum II. 12.
gatyā yayocyate gantā II. 22, 28.
gantā tādā gacchati II. 9.
gantā tāvat tiṣṭhati II. 16.
gantā na gacchati II. 8.
gantā na tiṣṭhati II. 15.
gantāram cet tiraskṛtya II. 7.
gamanam sadasadbhūtam II. 25.
gamane dva prasajyete II. 11.
gamanasampravṛttiḥ ca II. 17.
gamyamānasya gamanam II. 3, 4.
gamyamānasya gamane II. 5.
ghanagrahagrhitas tu XXII. 13.

kaṇṇaḥ pratitya rūpaḥ ca XXVI. 4.
catvāraḥ pratyayāḥ I. 2.
carama na niruddhe XXI. 18.
cittic ca yasmāt samānāḥ XVII. 10.
cetanaḥ cetayitvā ca XVII. 2.
ceṣṭā yatra gatis tatra II. 2.

janayet phalaṃ nīpannam XX. 10.
jaraṃ arāṇaḥ padbarmeṣu VII. 24.

tattvānyatrena yo nāsti XXII. 8.
tatra yac cetamety uktam XVII. 3.
tatratasmād idhyamānam X. 4.
tathāgato yatsvabhāvaḥ XXII. 16.
tathā nirmitakākāraḥ XVII. 32.
tadabhāvān na vidyante XXIV. 5.
tadvipakravipākam ca XVII. 25.
tan mṛṣā moṣadharmā yad XIII. 1, 2.
tayaivāvasāyāvasthā VII. 28.

tasmā na vidyate lakṣyaṃ V. 6
tasya cet anyathābhāvo XIII 6
tasya tasya virodhena XXI 12
tasyaiva anyathābhāvo XIII 6
tṛaṣṭītya draṣṭi nāsti III 6
tṛiṣṭhy apthakalac cet XVII 6
tṛiṣṭham oṇo 'pi bhagavan XXV. 16
tvam eva doṣaṇ atmyan XXIV. 15

darśanam grāvanam III 1
darśanagrāvan idibhyo IX 3
darśana-grāvanam IX 1, 10, 11
dṛ-śaṇo 'bhūvaṃ nibhuvam XXIII 1
draṣṭavyam darśanam draṣṭi XIV. 1
draṣṭavyadarśanābhāvad III. 8
draṣṭi sa eva pṛ-ṣṭi IX 8.
draṣṭīnya eva pṛotmyo IX 9.
divyo yady okideṇāh XXVII. 17.
divi id anyo manuṣyaḥ cet XXVII. 16
dauṛmanāsyam upāyācāh XXVI 9.
dve satye samupagṛītya XXIV. 8
divu gṛit irau prasajyete II 6

dharmasya sādhanopāyāh XXII 11.
dharma-dharmānumittam vā XXIV. 35
dharmā dharmān na vidyete VIII. 6
dharme c'asati saṅghe ca XXIV. 5.
na kartavyam bhavet kṛp cet XXIV. 37
na kṛtavya sadṛṣam IV. 6.
na kevalaṃ hi duḥkhasya XII. 10.
na ca kevalam anyatvam XIV 4
na ca dharmam adharmaṃ vā XXIV 35
na ca pratyañāhātunam XX. 28.
na ca vyastabamasteṣu I. 11.
na cajanayamānasya hetutvam XX 22
na c'api viparītasya XXIII 17
na cen nirudhyamānaḥ ca XXI 20
na copadanam evatmā XXVII 6.
na jarimaraṇaiva XI 6.
na jatasya hi jatena XX 14.
na jatasya hy ajatena XX 19
na tāvat svakṛtāṃ duḥkham XII 8.
na tena tasya saṃsargo XIV 8
na nirodhaḥ sabbhāvena XXIV. 28
na nirvāṇasamāropo XVI. 10.
na paryūpto 'gnidīṣṭānto III 8.

na pūrvam gamanārambhāt II 18.
na pratyayamayam phalaṃ I. 14
na pratyayasamutpannam XVII 29
na bandhyante na mucyante XVI 5.
na bhavaty anupādānam XXII. 6.
na bhavāḥ jīyate bhavo XXI. 12.
na viparītyasamānasya XXIII. 18
na saṃpāṭasya nīvanāt XXV. 19.
na saṃ nāṣan na sadāsan I 7.
na saṃbhavah svabhāvasya XV 1.
na sāmāgrīkṛtāṃ phalam XX. 21
na svato jīyate bhāvah XXIII 20, XXI
13.

na svato nāpi parato I 1.
na svātmāna nirodho stī VII 32.
na hi svabhāvo I. 3.
nākaṣaṇaṃ vidyate kṛp cet V. 1
natitasya hy atitena XX 12
natmā ca tveṇi nityam XXIII. 22
nānyasmiṇ vidyate 'nyatvam XI 7.
nāpāṇyamānāṃ bhavati III 4
na py abhūtvā samudbhūto XXVII 12
nābhum atitam adhīṣṭam XXVII. 9
na lakṣaṇe lakṣaṇasya V 8
nāsadbhūtaṃ na sabbhūtaḥ VIII 9.
nāsadbhūto pi sabbhūtaṃ VIII 10.
nāsthiṇo grhyate kālāḥ XIX. 5.
nityapradīpta eva syāt X. 2
niruddhe cet phalaṃ hetau XX. 9.
nirudhyate nāniruddham VII. 26.
nirudhyamānasyotpattir VII. 21
nirmamo nirahamkāras XVIII. 8
nirvāṇasya ca yā kotih XXV. 20
nirvāṇasya anupādāno XVI. 9.
nityatam abhidhātavyam XVIII. 7.
niḥkūranam punā iṣṭam IV 6.
naikatve sababhāvo 'stī VI 4.
naiva sato naivāstāḥ I 6.
naivāgrāṇi nāvaram yasya XI 2
naivābhāvo naiva bhāvo XX. 15, 16
notpadyamānam notpannam VII. 14.

naḥ so gantā gacchati II. 10
pāṇca skandhāḥ sa ca bhavah XXVI 8.
patram yathā 'vipraṇāḥṣa XXVI 14.
paratra nirapekṣatvād X. 2.

param nirodhād bhogavān XXV. 17.
param nirodhād antīdyāh XXV. 21.
parapudgalajam XII. 5, 6.
parijñā ca prabhūṇa ca XXIV. 2.
paribhogāntayam puṇyam XVII. 5.
paṇḍit jātir yadi XI. 4.
paṇḍyati darṣanāṃ naiva III. 5.
pudgalah saṅsarati cet XVI. 2.
punarbhavāya saṃskārān XXVI. 1.
pūrvaṇi jātir yadi bhavet XI. 3.
pūrvam eva sāmāgryā XX. 6.
pūrvā prajñāyate koṭir XI. 1, 8.
pūrve yadi ca bhājyeraṇ XXVII. 23.
pūrve yadi na bhājyeraṇ XXVII. 24.
prthakṛve sababhāvaḥ ca VI. 6.
prthag na sidhyatīty evam VI. 8.
prthagbhāvāprasiddheḥ ca VI. 9.
prakṛtau kṣaya cāsatyām XV. 9.
pratītya kārakāḥ karma VIII. 12.
pratītya parabhāvāṃ yāḥ XXII. 8.
pratītya mātāpitarau III. 7.
pratītya yad yad bhavati VII. 16, XVIII.

10.
pratyutpanno 'nāgataḥ ca XIX. 1, 2.
pradīpāḥ svaparītmāṇaḥ VII. 8, 12.
pradīpenīndhakāro VII. 9.
prapñicayanti ye buddham XXII. 16.
prahūṇaṃ cābravie chīstā XXV. 10.
prahūṇto na prabheyo XVII. 15.
prahūṇasīkṣātkarāṇe XXIV. 27.

phalaṃ sahaiva XX. 7.
phalaṃ svabhāvāśadbhūtam XX. 21.
phalaṃ notpatsyate 'cūnyam XX 17.
phalaṃ pratyayamayam I. 18.
phalavyatikramād vā XVII. 19.
phalābhāve XXIV. 29.
phale 'sati na mokṣāya VIII. 6

baddho na mucyate XVI. 8.
badhnyūd bandhanam kāmam XVI. 7.
bandhanam ced upādānam XVI. 6.
bahavaḥ ca mahāntaḥ ca XVII. 12.
bījāc ca yasmāt saṃtānaḥ XVII. 8.
buddhaḥ skandhān upādāya XXII. 2
bhaviṣyati katham nāma XXI. 2, 4.

bhaved abhāvo bhāvaḥ ca XXV. 11, 12,
13, 14.

bhūvam abhyupapannasya XXI. 14. 15.
bhāvāṃ pratītya kālaḥ cet XIX. 6.
bhāvaḥ ca yadi nirvānam XXV. 6.
bhūvas tāvaṃ na nirvānam XXV. 5.
bhūvasya ced, aprasiddhir XV. 6.
bhāvānāṃ nīḥavabhāvānām I. 10, XIII. 8.

mamety aham iti keśhe XVIII. 4.

ya ājyaṃjavābhāvo XXV. 9.
yatra na prabhavaty ete XI. 6.
yathā nirmitakaṃ cāstā XXVI. 81.
yathā māsā yathā svapno VII. 84.
yad apidam upādānam XXII. 9
yadā duḥkham samudayo XXIV. 25
yad indhanam sa ced agnir X. 1.
yadi kaḥ cid anutpanno VII. 7.
yadi nāsti svabhāvaḥ ca XXII. 4
yadi bhāvo na nirvānam XXV. 7.
yadi bhūtaḥ svabhāvena XXIII. 24.
yadi cūnyam idam sarvaṃ XXIV. 1,
XXV. 1.

yadi saṃskṛta utpāda VII. 1.
yadi hy ayaṃ bhaved anyāḥ XXVII. 10
yadindhanam apeksyāgnir X. 8. 9.
yad eva gamanam gantā II. 18, 19.
yadaiva sarvadharmaṇām VII. 28.
yady atīto 'nāgataḥ ca XIX. 5.
yady anyad anyad anyasamāt XIV. 6.
yady abhāvaḥ ca nirvānam XXV. 8.
yady abhūtaḥ svabhāvena XXIII. 28.
yady amibhya ime 'nye XII. 8.
yady aḥcūnyam idam sarvaṃ XXIV. 20,
XXV. 2.

yady aḥcūnyam bhavet kiṃcit XIII. 7.
yady astitvaṃ prakṛtyā syāt XV. 8.
yāḥ pratītyasamutpādam XXIV. 40.
yāḥ pratītyasamutpādas XXIV. 18.
yāḥ cābuddhaḥ svabhāvena XXIV. 32.
yas tasmāc cittasamānaḥ XVII. 9.
yasmāc ca tad anutpannam XVII. 21.
yasmān na bhāvo nābhāvo V. 7.
yasya cid dhi bhavanti XXIII. 4.
yena gṛhṇāti yo grāho XXIII. 15.

yena grāho grhitas tu XXII 13
yo 'nkruprabhītir XVII 7
yo 'pekṣya sīdhyate bhāvah X. 10, 11

rakte sati VI. 2.
rāgād yadī bhavet pūrvam VI. 1.
rūpakārananirmukta IV 1.
rūpakārananirmukte rūpe IV. 2
rūpaçabdarasasparça XXIII. 7, 8
rūpe saty eva IV. 4.
rūpena tu vinirmukta IV. 3.

lakṣaṇāsampāvitṭau V. 4.

vāgvispando 'vratayo XVII 4
vigrāhe yah parihānam IV 8
vijñānam sappraviçate XXVI. 2
vinā dharmam adharimam XXIV. 34
vināpi darçanādini IX. 4
vinā vā saba vā nāsti XXI 1
vināçayati durdṛṣṭā XXIV. 11
vedanācittasanyūñānam IV. 7
vedanāpratyaḡ trāṇā XXVI 6
vyavahāram anāçṛitya XXIV. 10
vyavahārā nirudhyante XVII 24.
vyākhyātāni çravanam ghrānam III 9.
vyākhyāne ya upālambham IV. 9

çāçvatāççāçvatādi XXII 12
çubhāçubhaviaryāsān XXIII 2
çūnyam iti na vaktavyam XXII. 11.
çūnyatā ca na cocchedah XVII. 20.
çūnyatām phalaçadbhāvam XXIV. 6.
çūnyatāyām adbhūtam XXIV. 18
çūnyatā sarvadṛṣṭinām XIII. 8
çūnyeçu sarvadharmesu XXV. 22

çādāyatanam āgama XXVI. 8.

sa evātmēti tu bhavet XXVII. 4.
sa to maulena janito VII. 6
sa tvam doṣān ātmaniyañ (?) XXIV. 15.
sa devah sa manuçyaç cet XXVII. 15.
samsāramūlān samskārān XXVI 10
samskārān samsarānti cet XVI. 1
samskārānām na nirvānam XVI 4

samkalpapratyayo āgo XXIII. 1
saṃgho nāsti na cet sānti XXIV. 4
sataç ca tīvād utpatit VII. 20
sataç ca tīvād bhāvasya VII. 80.
satā ca kriyate nāsat VIII 8
sadbhāvasya svabhāvena XXI. 17
sadbhūtah kārakah karma VIII 1
sadbhūtasya kriyā nāsti VIII 2.
sadbhūto gamanam gantī II. 24
samūpātās trayānām yo XXVI 5.
sambuddhānām anupāde XVIII. 12.
sambhavanaiva vibhavah XXI. 8
sambhavo vibhavaç caiva XXI. 8—11.
sambhavo vibhavanaiva XXI 5.
sarvam ca yujyate yasya XXIV 14
sarvam tathyam na vā tātḥyam XVIII 8
sarvebhyo darçanādibhyas IX 6—7
sarveçām viçabbhāgānām XVII 17.
sarvadṛṣṭiprahāñāya XXVII 80
sarvasamavyavahārām ca XXIV. 86.
sarvopālambhopaçamañ XXV 24.
sahanyonyena vā siddhir XXI. 6
sahava punar udbhūtiḥ VI 8.
siddhah prthak prthak VI 7.
skandhā na nānyah skandhebhyo XXII 1
skandhānām eça samtāno XXVII 22
skandhān cāpy anupādāya XXII 6
skandhān yady anupādāya XXII. 5
sthitasya tīvād bhāvasya VII. 27
sthītir nirudhyamāṇasya VII 23
sthityānyayā sthiteh sthānam VII 25
syād ubhābhyām kṛtam XII 9
svam ātmānam darçanam hi III 2
svakāyadrçīvat kleçāḥ XXIII. 5
svapudgalakṛtam duḥkham XII 4.
svabhāvah kṛtako nāma XV. 2.
svabhāvataç ca çūnye 'smin XXII 14
svabhāvato na vidyante XXIII. 6
svabhāvato vidyamānam XXIV. 22
svabhāvam parabhāvam ca XV. 8.
svabhāvenānadhigatam XXIV. 28.
svabhāvenāparipūñātām XXIV. 26
svabhāvaparabhāvābhyām XV 4
svayamkṛtam yadī bhavet XII. 2.
svayamkṛtam parakṛtam XII. 1
svayamkṛtasyāprasiddher XII. 7.

svābhāvye anti mārganya XXIV. 24.

hetuḥ phalena śūnyaḥ ośi XX. 16.

hetuḥ phalasyādattvā ca XX. 6.

hetuḥ phalasya caikatvam XX. 19.

hetuḥ ca pratyayaḥ ca XX. 1-4

hetāv asati kāryaḥ ca VIII. 4.

hetukasya phalasya dattvā XX. 5.

II.

Index des stances citées dans le commentaire.

ajñānakalpitam pūṇam 188 18 (Ratnāvali)	astiti nāstiti vivāda eva 185.12, 270 15 (Samādhi).
atha pandita kaṣ ca mārgate 216 10 (Lalita)	asthātā hi ime dharmāḥ 166 6 (Bhagavat)
anākṣarasya dharmasya 264.6 (Bhagavat)	asmin satidaṃ bhavati 10.7 (Ācārya)
anītyasya dhruvā pīḍā 460.9, 506 8 (Çataka)	abamhāras tathā skandhān 345 7 (Ratnāvali)
anītyāḥ ca te samśkātā 89.11 (Bhagavat).	abamkārodbhavāḥ skandhāḥ 346 5, 468 5 (Ratnāvali).
annīṇam hi nirīṇam 540.8 (Bhagavat)	ākāṣam ṇaṇaṇaṇam ca 528.10 (Lauka)
anu(t)pādadharmāḥ satatam tathāgataḥ 449.5 (Lāstikakṣya)	ākāṣādini kalpyante nityāni 505 7 (Ça-taka)
anupāda çānta 111 5, 201.5 (Samādhirāja)	ākāṣamçrīta samārata āpakhandho 166 11 (gāthāsu)
anuyat pratītya yadā nāma 36 6 (Madhyama-kāvātāra)	ātma tīthiyāḥ kalpyate nityarūpo 344.5 (Madh. avatāra)
aparo'py asya durjñānā 496 8 (Ratnāvali).	ātma hi ātmano nāthāḥ 354.5 7 (Bha-gavat)
apratītyāstīti nāsti 397.1, 505.5 (Çataka)	ātmocchedo nirvṛtau syād avaṇyam 342 9 (Madh. avatāra).
abhedī kāyo 520.3	ādarçaprāṇe tatha talapātre 108.12, 472.7 (Samādhi)
amedhyapūjapracehanne 461.1.	ādumadhyāvasānāni 546.7 (Madhyamaka-siddhānta).
aranim yatha cottā āranim 216.6 (Lalita)	ādita çūnya anāgata dharmā 225.12 (Rat-nākara?).
alabhanta phalam . 155.2, 409.2 (Upālī)	ādiçāntī hy anutpannāḥ 225 9 (Ratna-megha).
ālātacakīanirmāna 173.2, 552 2 (Ça-taka)	ālokasamāçrīta paçyati cakṣuḥ 121.4, 256 16 (Upālī).
avīca 'nakṣarāḥ saiva . 539 11	imu idrça dharmalakṣaṇā 217.7 (Lalita)
avidyayā naiva kadāci vidyate 462 2 (Su-varnaprabhāsa).	
avināçam anutpannam 548.6 (Āgamastī-treṣu?).	
asamīnena kāyena 520 7.	
astiti nāstiti ubhe 'pi antī 185 10, 270.11 (Samādhi).	
astiti nāstiti kalpanāvatām 522.12	

iṣṭo nātmā 434.19 (Madh. avatāra).
 iha yady api tattvaṇṇo 378.4 (Çataka).
 iha sūsani sūramapiyo 155.1, 408.10 (Upālī).
 utpādakāle hi tathāgatasya 388.11.
 utpādavyayam vipaṣyato 408.5 (Lalita).
 upasargena dhātvartho 5.2.
 ullūpanāḥ kāmaganū hi pañca 388.15.
 ūruṇpākṣma yathāiva hi... 476.11
 (uktam).
 ekatvānyatīarahitam 215.5 (Nirupama-
 stava).
 ekasya bhūṣamānasya 381.5 (Āgama).
 ekasvarūtu tu tava lokahito 368.2.
 ekena kalpena bhaved hi loko 369.1.
 ekena dharmena yu sarvadharmān 128.6
 (Gaganagnāḥja).
 ekena sarvaṇ jñānti 128.15 (Samādhi).
 etān eva puruṣo 360.6 (Lokāyata).
 etenaiva vicāreṇa 71.5 (Çataka).
 evaṇ idhārthaçravaṇād 345.11 (Ratnāvalī).
 evaṇ dharmān vikṣamāno 42.1, 549.4.
 evaṇ pūrvasuçuddhatvāt 367.1 (Sūtra).
 evime saṅkhatadharmāḥ sambhavantī
 sakāraṇāḥ 228.4 (Gāthā).
 kaṇṭhoṣṭha pratītya tūluka 407.11 (Lalita).
 karatālasadṛṣo bālo na veti 476.15 (uktam).
 karma kriyā ca pravartatī evaṇ 226.7.
 kalpavaçena vikalpitu lokāḥ 54.2, 191.8
 (Upālī).
 kalpita vuccatī kalpitamātram 226.3.
 kāmā jñāntī te mūlam 350.11, 451.12
 (Sūtra, gāthā).
 kāṣaṇaṇ vikṛtūṇ gaçchaj 398.3.
 kāṣaṇaḥ pacatī bhūtuṇi 386.6.
 kurvatīm çraddadhānāṇām 487.1 (Sūtra).
 kṛṣatām yajamānāṇām 486.11 (Sūtra).
 kṛṣṇa çubhaṇ ca na naçyati... 285.3,
 354.10 (Samādhi).
 keci spṛha janenti 333.1 (Samādhi).
 keçoṇḍukam yathā mithyā 262.2 (Lankā).
 keçūm cid avadad dharmam 359.15 (Ācā-
 rya).
 kriyāvū çāçvato nāsti 116.10 (Çataka).
 kṣaṇike sarvabhūbhāvāt 546.3 (Madhya-
 makasiddhānta).
 gītaṇ na nṛtyam api 122.4 (Upālī?).

grhyeta naiva ca jagad... 38.7 (Madh.
 avatāra).
 cakṣuṣ ca pratītya rūpataḥ 129 (Lalita).
 citramanorama saṇḍita . 54.1, 191.8
 (Upālī).
 janmonmukham na sad... 545.9 (Madh
 avatāra).
 jāyate cyavate çāpi 429.1 (Bhagavat).
 jāyamānārdhajatātīvāt 80.3 (uktam).
 jñānam tathā ūrya(m) pratītya nāsravam
 156.10 (Ratnakūṭa).
 jñānam na kalpeti... 157.1 (Ratnakūṭa).
 jñānena jñāntī abu 474.2 (Samādhi).
 tat tat prāpya yad utpannam 9.5 (Nāgūr-
 juna).
 tatra pranaṣtu jagam 244.15 (Ratnakūṭa).
 tatārthadṛṣṭir vijñānam 65.3 (Madhyān-
 tavibhāga).
 tatha sarvabhavāgavartini 551.9 (Lalita).
 tathā samānena samānakūlam 545.3 (Madh.
 avatāra).
 tathāgato hi pratibimbabhūtaḥ 449.9,
 540.1 (Haṣṭakakya).
 tasmād hi tasya bhavane 18.7 (Madh. ava-
 tāra).
 tamondhakārasya na çaktir asti 156.6
 (Ratnakūṭa).
 tahi kūli so daçabalo... 108.5, 206.6.
 te parinirvṛta laukika çūrā 257.1; cf 474.7
 (Upālī?).
 tena vijānita bodhi jinānām 245.7 (Ratnā-
 kara).
 triṣu adhvasu sattvānām 548.2 (Pūrva-
 çalla).
 tvakṣaṇyāmāṁsūsthi . . 178.1 (Samādhi).
 dundubhi vāḍita çakramarudbhīḥ 387.10
 (Sūtra).
 ...dūramgamāyāṇ tu dhiyadhikāḥ 353.1
 (Madh. avatāra).
 dūrād ālokitam rūpam 347.5 (Ācārya).
 dūrībhūtair yathābhūto 347.7 (Ācārya).
 dṛṣṭaçrutādyāṇ muninā... 359.2 (Ratnā-
 valī).
 devata codanī dundubhi divya 367.6 (Sūtra)
 devā pi sarve pramumocu çabdam 276.1
 (Samādhi)

dvayānigṛitam ekeṣām. 300.1 (Ācārya).
 dharmacūṛi sukham cete 304.7.
 dharmato buddhā dṛaṣṭavyā 448.14 (Bha-
 gavāt).
 dharmā daṣabalaṇḍabhūṣite 'tra 332.9
 (Samādhi).
 dharmā svabhāvatā gūṇā vivikta 443.7.
 dharmam samāsato 'himsām 351.13 (Ca-
 taka).
 dharmayantakam ity . 275.9 (Ratnāvali).
 na ca asmi loka 110.1, 200.17 (Samādhi).
 na ca kāraka kārana 58.9, 191.4 (Upāli).
 na cakṣuḥ preṣate rūpam 120.4 (Bha-
 gavāt?).
 na ca cūṣvatam na ca uccheda 110.5,
 200.17, 500.1 (Samādhi).
 na ca samkramo.. 110.9, 201.1 (Sa-
 mādhi).
 na ca sntiṣu labhyate 109.9, 200.9 (Sa-
 mādhi).
 na cūbhūvo 'pi nirvānam 524.8 (Ratnā-
 vali).
 na pranaṣyanti karmāni 324.1, 390.9
 (Bhagavat).
 na gūṇyaṇi nāpi cūṣṇyam 445.8 (Ma-
 dhyāntavibhāga).
 na sthūir nāpi co jātir 166.8 (Bhagavat).
 na svabhāvo na vjñaptir 262.4 (Lankā).
 nūnyayā bhūnyā mleccbah 370.4 (Ārya-
 deva).
 nūstiko durgatim yāti 135.7 (Ratnāvali).
 nāstīha sattva ātmā vā. 355.4 (Bha-
 gavāt).
 nityam arakta aduṣṭa 178.8 (Samādhi).
 nirodhasatyam supinam yatharva 289.11
 (Samādhi).
 nirvānam nirvrttir eva 478.7 (Samādhi).
 nirvrtti dharmāna . 522.11 (Bhagavat).
 nīrtarhasūtrāntaviṣeṣa. 44.2, 276.5 (Sa-
 mādhi).
 naiṣṭmyā 'cūbhāṣ ca dharmi 120.11 (La-
 lita).
 naivam ātmā na cānātmā 359.1 (Ratnā-
 vali).
 no pi ca sattva na jīvaḥ kaṣ ci 257.5
 (Upāli).

paṭah kīranataḥ siddhaḥ 89.8 (uktam).
 paramārthasatya supinena samam 289.5
 (Samādhi).
 parinirvṛta loka ta cūrah 474.7, cf 257.1
 (Bhagavat).
 pāragato 'si bhavānnavatirṇaḥ 244.8 (Rat-
 nākara).
 piṣṭah sa devarājena 486.10 (Sūtra).
 pratipannakāṣ catvāraṣ 487.8 (Sūtra).
 pratīcṛitkādayaḥ caḍḍā 367.8 (Sūtra).
 pratītya dharmān adhigacchate. 505.10
 (Bhagavat).
 pravrajitvā gṛhīṇāga jahitvā 155.5, 408.14
 (Upāli).
 prānigatasahasra tam gṛṇitvā 382.1 (Sa-
 mādhi).
 phenapinḍopamam rūpam 41.8, 519.2
 (Bhagavat).
 bijasya sato yathāśūkuro 26.8, 108.8, 377.1,
 428.1, 551.1 (Lālita).
 buddhasahasraṣaṭī ya atita 368.8.
 buddho yadā bhesyati dharmarājah 278.5,
 367.13 (Samādhi).
 bhaya darṣita nairayikam 58.7, 191.2
 (Upāli).
 bhāva abhāva vibhāvayī jūṇam 276.13,
 429.8 (Samādhi?).
 bhāvasyaṇkāsa ya dṛaṣṭi 128.8 (uktam).
 bhāvān abhāvān iti 188.9, 265.10, 277.1
 (Samādhi?).
 bhāvitu mārga pavartitu āna 258.8
 (Upāli).
 maricis toyasadṛṣi 347.9 (Ācārya).
 maricipratimam lokam 188.16 (Ratnāvali).
 maricim toyam iti 188.14 (Ratnāvali).
 māyopamam jagad idam 445.7 (Sūtra).
 mukhasya samkrānti 109.2, 472.11 (Sa-
 mādhi).
 mudrāt pratimudrā dṛṣyate 108.10, 428.16,
 550.13 (Lālita).
 yah pratyayair jāyati 239.10, 491.11, 500.7,
 504.1 (Anavatapta).
 yac chāsti vai kleṣarūpūn 8.8
 yathā caṇḍikena viṣasamyā 524.1
 yathā ukkhite loḍhamm 222.15 (uktam).
 yathā gaganu na jāta 215.10 (Bhagavat).

yatha muñja pratītya balbajam 551.5 (Lalita).
yathā kumūri supināntarasmin 178.5, 550.5 (Samādhi).
yathā nūta tvayā tmasamjūn 128.11 (Samādhi).
yathādarṣam anūdāya 345.9 (Ratnāvali).
yathādarṣam upādāya 345.5 (Ratnāvali).
yathā nirvāṇu gambhīram 473.3
yathānto 'sti kṣaṇasyaivam 546.5 (Madhyamakāsiddhānta).
yathā bījaśya dṛṣṭo 'nto 220.1 (Ṭāṭaka).
yathā yantrakṛtām tūryam 366.9 (Sūtra).
yathā hi dīpo layane cirasya 156.2 (Ratnākara).
yathāiva gandharvapūram 178.9, 550.9 (Samādhi).
yathāiva vaiyūkarano 359.11 (Ācārya).
yada sugata kathāṃ katheti nātho 331.5 (Samādhi).
yadī kī cana pratijñā syūt 16.7 (Vigraha-vyāvartan).
yadī kīp cid upalabheyam 16.9, 30.7 (Vigraha-vyāvartan).
yadī ko ci dharmāṇa bhavet svabhūvaḥ 268.1 = 514.7 (Hastikakṣya).
yad yad yasya priyaṃ 370.2 (Āryadeva).
yas tatātma mamānātmā 199.3 (Āryadeva).
yasmāt pravartate bhāvas 376.14 (Āryadeva).
yasya naiva hi svabhūvu 90.6, 248.6 (Ratnākara).
yasya svabhūvu na vidyati kaṣ ci 91.4, 248.6 (Ratnākara).
yān ca prabhāṣati dharmā... 225.16.
yāvanti śabdās tahi lokadhātāu 278.9, 367.15 (Samādhi).
ye māṃ rūpeṇa adrākṣur 448.12 (Bhagavat).
ye rūgadoṣamadamohasvabhūvam 143.10 (Samādhi?).
yo icchatī sugatacārāvaku 'haṃ bhaveyam 353.8.
yo na pī jāyati no cupapadyī 91.2, 248.2 (Ratnākara).

yo pī ca cintayī... 138.14, 348.14, 429.13 (Bhagavat).
yo pī ca grīyati śabdu manojña 122.1 (Upāli).
rathacakraavad bhramati sarvajagat 446.1 (Sūtra).
raṣmīṣatasahasra aprameyān 382.5 (Samādhi).
rūgādibhiḥ ca bahurogaṣṭaiḥ 445.15 (Sūtra).
rūpasvabhūvamātrātvaḥ 418.11 (Ratnāvali).
rūpādivyātīrekeṇa 71.1 (uktam).
rūpeṇa darṣitā bodhi 472.16 (Samādhi).
lakeyū lakṣaṇam anyac cet 64.5 (Lokātitastava).
varaṣukladharmagūṇasamnicaya 112.1 (Samādhi).
vāca na vidyati yāṃ ca vadesī 244.9 (Ratnākara).
vāraṇaṃ prāg apunyaśya 359.3 (Āryadeva).
vijñānanīrodhasambhavam 121.1 (Lalita).
vinūṣayati durdṛṣṭo dharmo 'yam 496.1 (uktam).
viparīta abhūtakalpītai 217.11 (Lalita).
śabdaḥ cāpi nirvāṇaṃ ca 473.5 (Samādhi).
śānta gati kathitā sugatena 91.6, 248.10 (Ratnākara).
śānta prajānāti dharmā prantīn 245.3 (Ratnākara).
śānta praśānta ya cintayī dharmān 184.1, 348.12, 430.1 (Bhagavat).
śukraṣopitasamparka 460.12 (Ṭāṭaka?).
śūnyam ādhyātmikam paṣya 348.10 (Bhagavat).
śūnyam ca śāntam anutpādamayam 445.11 (Sūtra).
śūnyavid... 90.4 (Ratnākara).
śailaguhāgīridurganādiṣu 236.1 (Samādhi).
śailapervata yathā akampiyā 90.10 (Ratnākara).
śa jātamūtro gaganē śthihitvā 277.10 (Samādhi).
śa śūnyakhyānūkyanirgrantha... 275.7 (Ratnāvali).
śaśvrtī bhāṣitu dharmā jinena 236.1 (Samādhi).

samskrta 'saṁskṛta saivavivikta 179.1 (Samādhi)	supinopamā bhavagatī sakalā, 549.11; cf. 110.8 (Mahāyānasūtreṣu).
sangu na vidyati atra kadā ca 257.9 (Upāhi)	supinopamam hi tibhavam 111.1, 428, n. 6 (Samādhi)
satkāyaḍṣīprabhavān açeṣūn 310 s (Ma- dhyamakāvatāra)	sūśukhī sāda te nara loke 429 4 (Bha- gavat)
sad asat sadasac ceti nobhayaṁ 372 s (Çataka).	skandha sabhāvatu çūnya vivikta 849.4 (Bhagavat).
sad avat sadasac ceti jasya 16 4 (Ārya- deva)	skandhā ātmā ced . 342.5 (Madhyama- kāvatāra)
sarva anitya açṛṣvata kīma 367.8	skandhātmā loka ākhyātaḥ 492 s (iti va- canī)
sarva eva ghaṭo 'drṣṭo 71 s (Çataka)	skandhān asatyān drṣṭvairam 346.7, 458 7 (Ratnāvalī)
sarva dharma acali 90 s (Ratnākara)	skandhāyatanāni dhātavaḥ 217 s (Lālita)
sarvadharmāḥ svabhāvena 478 9 (Samā- dhi)	skandheṣv ātmā vidyate 434 14 (Ma- dhyamakāvatāra).
sarva samyogi tu paçyati cakṣuḥ 121.4. 256 11 (I'p'ih)	stambhādīnām alamkāro 393 14 (Çataka).
sarva bhavā alikā vasikāç ca 235 9 (Sa- mādhi)	stbānamm athānu ayu thānu jinena ukto 167 4 (gāthāsu)
sarva vadeṣi nirūtmaka dharmān 211 1 (Ratnākara)	smarāmy aham pūrvam 277.6 (Samādhi).
sarvāḥ jalamāni buddhakṣetre 216 1 (Bhagavat).	svayaṁ hitam parakṛtam 55 s, 281 s (Lo- kātitastava)
sāmagrī pratītya tam ca sū 108 1 (Lālita)	svādhyāyadīpamudī 428 11, 551.14 (Nāgārjuna)
sāmagrī dargānam yatra 120 s (Bha- gavat)	hetutah sambhavo yeṣām 413 s (Lokūlita)
siṣṭa yadā kṛpā ca açūnya (?) 511 s (Pitā- putrasamāgama)	

III.

Index des stances citées dans les notes.

adhyatiṣṭhaḍ ato nūthaḥ 46.
ikūṣam iṣa nirlepām 596.
etāvān eva loko 'yam 360.
kṣaṇikāḥ sarvasaṃskārā 116.
ghoṣm evābhiraṇḍhaḥ san 502.
chūdanād ropañc caiva 606.
dānam ullaṃ kṣamā viryam 606.
duve saccāni akkhāsi 492.
pitā cen na vinā putrāt 81.

pratyayādisaṃkaraṇāt (?) 475.
yaḥ prātītyasaṃutpādaḥ 442.
yajamānānam manussānam 486.
ye 'pi sthūlavisaṃśānām 4.
yo vāḍiprativāḍiniṣṭito 85.
vikalpabījasaṃbhūtam 598.
hetutaḥ saṃbhavo yasya 418.
hetunā sadṛṣaṃ sarvaṃ phalam 598.

IV.

Fragments canoniques en prose.

ndhigato majā dharmo gambhīro . 499 a
 anavārāgro hi bhikkhavo jātiyāmmāna-
 samāhārah 218 4, 335. e.
 an'uttamāhi sāvādharmāhi 65 a
 avidyāniyutāhi satti is trena samyogojanāhi
 328 e
 avidyānurato . . punyāni apī sampekārān
 abhivṛṇṇakaroṭi . . 180. 4
 astīti Kaṣyapa ayaṃ eko 'nto, nāstīti
 270 7
 ayaṃ satti . . 9 7. 35 2, 159 2
 (M Vyut 215 100°)
 aham eva sa tena kalena Mandhātī nīma
 571 a.
 agatir itī sampekāraṇapadāmat 108 1
 ātmeti Kaṣyapa ayaṃ eko 'ntah . 368. 10
 ādhyātmikāhi pratityasamutpāda 560 7.
 idam pāpaṃ karma savyam eva kṛtam .
 328. 7.
 ucchedadarganāṃ prahāṭavyaṃ 421 a
 utpādād vā (ntāgātānām . . sthūtanāvāṣā
 dharmānām dharmatā . . 40 1 Add.
 upaṣama upaṣama iti bhagavāna ucyate.
 . . upaṣanta . . . 361 2.
 eko dharmāḥ sattvasthitaye . . . 40 2
 etad hi . . paramaṃ satyaṃ yad uta amo-
 ṣadharmā nūvānam 41 4 (Majjh. III,
 245)
 katamāḥ . . . samyakkprayogaḥ . 374. 5
 katame sūtrāntā mejārthāḥ . . 48 4.
 katham . . prajāpāramitā paryeṣitā 379. 4.

kim . . māyopamās te sattva na te māyā
 419. 17
 cakṣuḥ pratitya rūpāni ca 6 3
 cakṣurviṣṇū anasamaṃgi nīlam jānāti no tu
 nīlam itī 71 8
 caturāṃ āryasatyānaṃ yathābhūtarthā-
 darṣaṇā caturbhū viparyāsayā vipa-
 ryaścittis . . 296 1, 516 5
 catvārāhi pratyayāḥ . . 76 Add
 cittaṃ hi Kaṣyapa parigaveśyamānam na
 labhyate 15. 1
 cetanūm aham (?) bhikkhavaḥ karma va-
 dāmi cetayitvā ca 306, n 3.
 jarūpi divīdhakāryapratyupasthānā bhā-
 vati . . 174 Add.
 tad yathā kāṇḍam ca pratitya mathanīm
 ca 50 e
 (adyathā . . māyākāraṇāḥ) . . māyākā-
 raṇimīti striyaṃ drāṣṭā 46. 1
 tannirmitabodhisattvena Gaṇḍhasugan-
 dhāyāṃ lokadhātāu Samantabhadra-
 tathāgatopabhuktaṣaṇṇaṃ bhogyaṃ jñā-
 tam 393. e
 tan mṛṣā moṣadharmā yad idam sampekā-
 tam 41 4, 237. 10.
 tasmāt tarhi samsārakṣayāya pratipatsyā-
 maha itī 219 10
 tena hi Kauṣika . . . na rūpe sthūtavāṃ
 409. 7.
 trīnīmāni . . . samakṛtasya samakṛtalakṣa-
 nāni 145 4

drau dharman lokam pālayatas... 40.2,
dharmakāyā buddhā bhagavantaḥ....

6 Add.

nūsty atra tathatā... 41.4.

nirvāṇam apy āyuṣman Subhūte māyopa-
mam 289.2.

paramūrthasatyaṃ katamat... 374.2.

pañcamātrāṇi bhikṣuṇatāni 47.1, 336.3.

pratityasamutpādaṃ vo bhikṣavaḥ... 6.1.

bhūḥ *śakṣaḥ rūpāṇi dṛṣṭvā...* 187.5.

buddhapramukho bhikṣusamghaḥ 488.12.

buddho 'py.... māyopama 443.4.

maraṇam api dvidivakāryapratyupasthā-
naṃ bhavati... 174 10 Add.

ya imaṃ pratityasamutpādaṃ... paçyati

sa na pūrvāntam pratīśarati... 593.2.

yaḥ pratityasamutpādaṃ paçyati sa dhar-
maṃ paçyati 160.5.

yad anityam tad duḥkham 506.5.

yad bhūyaś Kūṭyāyana loko 'stītaṃ vā
bhiniṣiṣṭo nāstītaṃ vā 269.7.

yan na cūṇyatayā cūṇyān dharmān karoti
248.4.

yan Mārāḥ pāṇiṇo indrakīlabandhana-
baddho... 299.11.

yantrakāranirmitā yantrayuvatiḥ... 46.5.

yāṃ ca rātriṃ tatbhāgato.... abhisam-
buddho... 366.1, 589.2.

ye kecit... bhavena bhavasya niḥsara-
ṇaṃ paryeṣante 590.7.

yo mārgena niḥsaraṇaṃ paryeṣate....
na rajjaniyāu dharmā parivarjya rā-
gaprahāṇaṃ prajñaptam 488.1.

yo rajyeta yatra vā rajyeta.... 149.1,
472.2.

yo hi bhagavan pūrvaṃ rāgadveṣamohā-
bhyupagamaṃ kṛtvā paçcān na santi
rāgadveṣamohā iti bravīti sa vai bha-
gavan nūstiko bhavati 274.5.

loko mayā sūrdhaṃ vivadaçī... 370 11.

cūṇyāḥ sarvadharmā niḥsvabhāvyogena
288.8, 278.14, 444.2, 504.7

grāvakabodhim abhisambodhukāmena Su-
bhūte 368.2.

saḍdhātur ayaṃ mahārāja puruṣapudga-
laḥ 129.2.

sa ced Ānanda vījñānaṃ mātuh kuḥṣiṃ
nāvakramet... 552 a.

sa cittaṃ asaṃanupacayan cīttadhārūṇ
paryeṣate 82.4.

satkāyadṛṣṭimūlakāḥ... sarvakleṣāḥ
349.11.

santy asmin kāye keçāḥ.... 57 14

sāmbanā dharmāḥ katame?... 84 11.
(Cf. Vibhāṅga 428 e)

syād yadi kiṃ cid aḥṇyam... 614 8.

svabhāvanutpattiṃ saṃdhāya... sarva
dharmāḥ cūṇyā iti 504.5.

svayaṃ, kṛtasya karmaṇaḥ ... 329 11.

V.

Sūtras, Çāstras. Ācāryas, etc.

- Akutohmay : notes 17, 76, 81, 83, 85, 87, 319, 322, 326 Add, 327 Add., 328 Add., 369 Add, 377 Add 117 Add., 558 Add
- Akṣapāda 111 s
- Akṣayamatishūtra 134—, nirdeṣa-sūtra 108 1—3, nirdeṣa-sūtra 276.9
- Anguttara notes 2 2 Add, 10, 42, 45, 16, 32, 57, 116, 171, 178, 217, 297, 303, 309, 325, 331, 366 Add, 412, 418 Add., 178 Add. 186, 530, 510
- Atthakāṇḍī notes 93, 10, 65, 68, 126, 129, 216, 303, 304, 306, 307, 309, 369, 478, 551
- Advaitabrahmāsiddhi 325, n. 2
- Adhyācāryasamcodana-sūtra 46 1—4 = Dṛḍhadhyācārya° 463.10
- Anavataptahraḍa 239.10, etc.
- [Anavaragrasūtreṇ?] 328.6 Add.
- Antaścāratīrthika 289, n. 4
- Asaṅga, voir Madhyāntavibhāga
- Andhaka 219, n. 1.
- Aparaseliya 281, n. 1.
- Abhidhammasaṅgaha (Compendium), notes 119, 126 (Add), 285, 335, 351
- Abhidharma 113 4, 261.6, 546 1 (Voir Çāstra), 74, n. 6; 331, n. 7, 546, n. 6, 517, n. 2
- Abhidharmakośa, 322 Add ॐयि-kyā, pasum
- Ardhaçatikā (?) 288 s, voir Dvy°.
- Avadanaçataka notes 24, 48 Add, 487, 501.
- Aṣṭasāhasrikā 289.2—4, 338 3—6, 379 1—391 11, 109.7—10, 449.13—150.10, notes 1, 3 Add, 6 et Add, 21, 10, 45, 47, 49, 64, 79, 90, 176, 292, 371, 442, 449, 450, 462.
- Āgama 71 9, 81 3, 160.6, 174.12, 305.10, 331 4. 370 6—7.
- Ācārya (= Nagaṇa) cité 30 7, 117 12—13, 347.8—10, 359.11—360 2, 413 6—7. — Nommé 25 6, 27 5, 41 1, 41 7—8, 127.11. 352.7, 428.11—2 = 551.14—15, 435.4
- Pravacārya 369 s
- Ātmatattvavivēka 4, n. 4; 10, n. 6
- Ananda 315.19 (Ājā°)
- Anandagiri 11, n. 4, 76, n. 7
- Abhidharmika 546, n. 2.
- Āryadeva 16 3—5, 359 8—9, 370.3—5 (Add.?), 376 14—15, Āryadevapadiya Çataka 393 14—15, 552 3—5 (Voir Çataka).
- Ālambanapārikṣā 83, n. 3.
- Iti,uttaka notes 1 Add. 6, 40, 247, 292, 318, 366, 596
- Ugrādattaparipreçhā 292, n. 1.
- Udana notes 9, 227, 334, 520
- Udānavarga 42 Add., 350 Add., 448 Add.
- Uttarapāthaka 176, n. 3.

Upadeśasūhasrī 116, n. 1.
 Upāliparipreśhā 53.6—10, 121.4 —
 122.2, 155.1—12, 192.2—9, 234, 256.12—
 258.5, 408.10—409.8.
 Aulukyā 275.6.
 Kathāvatthu notes 40, 45, 47, 49,
 63 Add, 65, 74, 76, 84, 176, 218,
 227, 249, 263, 269, 280, 285, 303,
 306, 309, 334, 478, 487, 492, 552.
 Kathūsarit 238.4.
 Kaṇabhaḥṣa 441.6; Kāpāda 523.9
 Kūṭyāyanāvarāda 43.1 = 269.5 (cf.
 358.c). Voir Wass. 309 (217, 268).
 Kūpila 523.9.
 Kūrandavyūha 51, n. 4.
 Kālākāraṇika, °rādin, 356, n. 4 et Add.
 Khandanakhandakbhūdyā 100, n. 1.
 Gaganagāḥjasamādhisūtra 128.6—9
 Guṇamati 312, n. 8.
 Gūthāsu 160.11 — 167.4; 223 4—5,
 451 12—13.
 Gitā 24, n. 8; 68 Add.
 Gaṇḍapāda, 207 Add., 225 Add., 271
 Add., 348 Add.
 Catuḥçataka 16, n. 4. Nom correct
 du Çataka (voir Madhyamakāvatāra,
 150.14).
 Catustava, nom collectif de quatre
 Stavas de Nāgārjuna: Nirupama, Lo-
 kūtīta, Cittavajra et Paramārtha
 (Bstod, foll 78—81, Cordier, Cat. p. 5).
 Chāndogya 292, n. 4.
 Jātaka 295, n. 6, 297, n. 1, 451, n. 5.
 Jātakamālā 218, n. 2.
 Jivaviyāra 218, n. 3; 400, n. 2.
 Jaimini 441.6; Jaiminiyas 523.9.
 Tathāgataḡuhyasūtra 361.1—363.12,
 366.1—7, 539.3—9.
 Tathāgataḡgguhyaparivarta, 540.5.
 Tantravārttika 3, n. 3, 116, n. 1,
 222, n. 5.
 Tarkasaṃgraha notes 3, 10, 20, 22,
 24, 27, 36.
 Triskandhaka 292, n. 4.
 Theragāthā 448 Add., 520, n. 2;
 Therīg. 297, 353.

Daçabbhūmaka 174.10 (Add.) notes
 40 Add., 298 Add., 489, 517, 540, 594.
 Digambara 441.6.
 Dignāga notes 33, 35, 38.
 Divyāvadāna notes 362, 390, 540, 574.
 Digha notes 28, 39 Add., 63, 268, 272,
 297, 331, 349, 356, 514, 520, 552.
 Dṛḡdhādhyāçayasamcodanasūtra,
 462.15—464.20; voir Adhyāçaya°.
 Dvyardhaçatikā 504.7; — comp. 238 s
 278.13, 444.8, 500.11.
 Dhammapada notes 304, 353, 354.
 Dhammasaṅgaṇi notes 2, 4, 40, 49,
 65, 76, 84, 126, 129, 248, 309, 362,
 369, 381, 478.
 Dharmakīrti 73, n. 5.
 Dharmasaṃgraha *passim*.
 Dhātupīṭha 5, n. 1, 115, n. 4.
 Dhyāyītamusṣisūtra 295.12—298.18—
 516.5—518 s
 Dhvanyāloka 2, n. 4; 64, n. 3.
 Nāgārjuna 2.3, 3.1, 428.11 = 551.14,
 23, n. 1; voir Ācārya; voir Akuto-
 bhaya, Catustava, Yuktīṣṣṭika, Ra-
 tnāvali, Vīgrahavyāvartanī, Çāstra, Çū-
 nyatāsaptaṭi.
 Nāgārjuna's Epistle 355, n. 4, 386, n. 4.
 Nāmasaṃgiti notes 16 Add., 261, 371,
 442, 445 Add., 475, 492, 524.
 Nāstika 369.4, 369.8, 523.10; 273, n. 4.
 Nikāya (sarvanikāyaçāstrasūtreṣu) 549.8
 — Cf. 312, note et Add.
 Nirupamastava 215.5—8 (Add.).
 Nirgrantha 275.7, 400.2.
 Nettippakaraṇa notes 1 Add., 76, 174,
 246, 292, 306, 361, 381, 460 Add.,
 542 Add.
 Naiyāyika 441.6; 304, n. 5.
 Nyāyakandālī notes 17, 19, 23, 29,
 64; °kusumāñjali notes 4 et 12;
 °koça notes 10, 12, 71; °hindu notes
 3, 11, 23, 27, 28, 29, 35, 65, 71, 73,
 74, 196, 268, 280, 554; °bindupūra-
 pakṣa notes 74, 116; °bhāṣya notes
 24, 29, 36, 35; °ratnākara 35; °ār-
 ttika et tātparya notes 55, 71, 13, 23,

- 29, 33, 36, 56, 63, 71, 72, 85 (Add.).
128 (Add.), *Śrūtiśāstra* notes 10, 12, 56,
77, 81.
- Pañcākrama 51, n. 1, 275, n. 1.
Pañcaskandhika 292, n. 4.
Pañcaskandhaprakaraṇa 65 Add.,
478 Add.
- Pāṇini notes 5, 10, 11, 13, 180
Pitruputrasamagama 511.3-5 (von
Add.), 285, n. 3
Puggalapaññatti notes 16, 16, 531
Pudgalasādhakavādin (qui croit que
les *śāndhas* sont un *pudgala*, voir
Madhyamakavādin), 275.7, mais 227,
n. 4 *pudgala*-vādin
Puruṣadikaraṇa 404.1.
Purvaśāstra 518, n. 2, cf. 281, n. 1.
Purvacarya 567
Prajñāpāramitā 114, voir Ardhaśā-
stri?, Divy?, Aspreśasrīka, Vajrac-
chedika
Prajñāpāradīpa mulamadhyamak-
vṛtti 7, n. 6
Pratityasamutpada 152 7-9, 6, n. 1.
Prமானasamuccaya 25, n. 2.
Prajñāpāradīpabhāṣya notes 29 et 71
Prajñāpāradīpa notes 23 et 389.
Bar do thos 266, n. 1
Buddhacarita 265, n. 2
Buddhapālita 111, 187, 201, 254,
363, 196 7, 11 Add., 23, n. 1, 39, n. 8
et n. 3, 76, n. 1, 819, n. 2, 322, n. 2
Bhaddarājanika. bhāṣya 100, n. 1.
Bodhicaryāvataraṇaṭīkā passim
Bodhisattvabhūmi notes 41 Add.,
19 Add., 76 Add., 48, 115, 177, 261,
265, 295, 306, 312, 370, 393, 356, 357,
361, 362, 363, 371, 373, 377, 379, 131,
488, 545.
Buddha 29.2, 421.8.
Brahmajālasūtra 3, n. 5.
Brahmaśāstra 4, n. 1 Add.
Bhagavatī = Prajñāpāramitā.
Bhāvavivēka = Bhāṣya 36.17, 106 4,
351.15, notes 7, 8, 9, 13, 14, 16, 18,
23, 25, 27, — 65 Add., 76 (Add), 84.
Bhāmata notes 10, 18, 28, 68, 76, 116,
115, 390
Bharaharasūtra 283, n. 4.
Bhāṣya notes 6, 9, 40, 41, 43 Add.,
16 Add., 47, 57, 60, 72, 129 Add.,
117, 263, 272, 349, 362, 498, 580, 540,
553 Add., 551, 567 Add., 593
Mañjuśrīpariṣeṣa 516.1-4 —
Mañjuśrī 137 Add., 296 5
Madhyamakadāśanā 275 4
Madhyamakāśāstra 46.7, 548 6.
Madhyamakasiddhānta 546, 7-8.
Madhyamakavatāra 18 7, 36 6,
38.7, 310.8-11, 312 5-12, 344.8-8,
352 1, 411 11-17, 19 — 495.2, 515 3-6,
6-13. nomme 2 6, 41.1, 51 7 61 12,
79 12, 214 7, 336 1, 357 7, 578 7, dans
les notes et Addenda, l'Avatāra et
son Bhāṣya, passim.
Madhyantavibhāga 65 3 (Add.) 445 3
(Add.)
Madhyoddeśika (?) 489 1
Mahānidānaparyāyasūtra 6, n. 4
Mahāparinibbānasutta 6, n. 2, 166,
n. 6.
Mahāyānasūtreṣu 349 10
Mahāvagga notes 1 Add., 9 (Add)
42 Add., 13 (Add), 296, 498, 501, 501.
Mahāvastu 159.1; notes 1, 2, 9, 13 Add.,
40, 45, 47, 19, 50, 51 (Add), 68, 74,
90, 109, 235, 247, 272, 311, 368, 442,
151, 460, 198, 301, 541, 518.
Mahāvastupatti passim.
Mahāśāṅghika 227, n. 2.
Mahāśāśaka 145, n. 1 (Add)
Mādhyamika 16.2, 18.5, 127 13, 331 7,
368 4, 369 6, 414.1, 170, n. 1, 239,
n. 2, 278, n. 4, 274, n. 8.
Mārānmanasūtra 299 11-301.2
Mīlinda notes 6, 28, 46 Add., 166, 263,
309, 373
Yuktīśāstika notes 2, 3, 349 3, 413.3
Yogasūtra notes 4, 52, 65 (Add), 326,
Ratnakūṭa 43 1-4, 47.1-4, 156.2-157 4,
248.4-249.2, 336 3-339.2, 358.10-18
Ratnacūḍapariṣeṣā 62.4.

Ratnameghasūtra 225.9-10.
 Ratnarāṣiṣūtra 309, n. 4 (p. 310).
 Ratnākārāsūtra 90.4-91.7, 243.2 — 245.8.
 Ratnāvalī 185.7-8, 188.14-19, 275.7-10, 345.5-12 (Add.), 346.5-8 (= 458.5), 359.1-4, et 11-14 (Add.), 413 11-12, 458 (= 346), 496.8-9, 524.8-9 (voir n. 4 pour l'attribution du traité à Nāgārjuna).
 Rājamārtanḍa notes 3, 65, 66.
 Rūṣṭrapūlaparipicchā notes 24, 220, 246.
 Rāmātāpanīya 4, n. 1.
 Laṅkāvatāra 262.2-5, 504.5-6, 528 10-11; notes 4, 10, 28, 40, 43 (Add.), 45, 49 Add., 57, 60, 76, 80, 261, 303, 333, 362, 373, 374, 400, 412, 442, 521, 561.
 Lalita 26.8-9, 108.8-11, 120.9-12 (Add.), 121.1-2 (Add.), 216.6-217.14 (Add.), 377.1-2, 407.11 — 408.8, 428.2-9, 550.13-551.12; — notes 41, 47, 50, 337, 346, 460, 498, 540.
 Lokatattvanirṇaya 360, n. 5.
 Lokātitastaya 53.3-4 (Add.), 64.5 (Add.), 413.6-7 (Add.), 442 Add.
 Lokūyatika 360.4; cités 360.8-7.
 Vajracchedikā 448.12; 297, n. 6.
 Vajramāṇḍadhārapi 50.6-53.3.
 Vasubandhu 71, n. 1; 93 Add.; 452, n. 3.
 Vasumitra 312, n. 3.
 Vāgbhaṭālamkāra 41, n. 1.
 Vātsīputrīya notes 283 et 344.
 Vimṣaka de Vasubandhu 93 Add.
 Vīgrahavyāvartanī 16.7-10 = 30.7-8, 25.6, 59.5; 56, n. 1, 59, n. 3.
 Vijñānavāda 445.1, 275.5, 276.2; 41 Add., 151, n. 4, 274, n. 3, 523, n. 2.
 Vinaya 46.5-7, 334.1-2.
 Vibhajjavāda 281, n. 1.
 Vimalakīrtinirdeṣa 333.8-9.
 Vimānavatthu 466, n. 4.
 Visuddhimagga notes 5, 10, 33, 63, 70, 76, 77, 174, 246, 280, 285, 337, 351, 377, 475, 478, 501, 544, 593.

Vetulyaka 437, n. 8.
 Vedāntakalpataru notes 10, 64, 65, 76, 116.
 Vedāntasāra 3, n. 2.
 Vaibhāṣika 523.9; notes 176 Add. 281, 312, 545.
 Vaiṣeṣika notes 23 et 29.
 Āmṣkara notes 29, 123, 129, 166, 369.
 Āntaka 173.3-4, 199.3-4, 220.4-5, 351.13-14, 359.8-9, 372.5-6, 376.13-14, 378.4-5, 393.14-15, 397.1-2, 460.9-10, 505.5-8, 506.8-9, 552.2-3 (voir Catuḥcātaka).
 Ālistambasūtra 560.3-570.2, 593.8-594.6; notes 9, 26, 40, 103, 229, 312, 316, 381, 390, 545.
 Āstra [= Abhidharma^o] 549.8; 84, n. 3; 327 Add.
 Āstra = Mādhyamakāṣṭra = Mūlamādhyamaka.
 Ākṣasamuccaya notes *passim*.
 Ākṣavidarṣanā notes 445, 458, 502.
 Ānyatāsaptati 89, n. 2 (Add.).
 Ārīlābha notes 5, 10; 118.5.
 Ālokavārttika notes 3, 4, 10 et Add., 29, 33, 34, 35, 63, 85 (Add.), 129, 366, 492, 554.
 Saḍḍarṣanasamgraha 360, n. 5, 366 Add.
 Saṃyutta notes 1, 2 (Add.), 6, 9 (Add.), 40, 41 (Add.), 42 Add., 43 Add., 80, 145, 176, 213, 227, 269 Add., 270, 283, 349, 355, 361, 362, 370, 374, 478 Add., 486, 493, 501, 504, 514, 542 Add., 549, 564 Add., 593 Add.
 Saṃkrāntivādin 283, n. 4.
 Satyadvayaṭātārasūtra 374.5-375.6.
 Saddharmapūṇḍarika notes 10 Add., 41, 45, 47, 51, 269, 371, 493, 520.
 Saddhammasaṅgaha (Aung et Rhys David's Compendium) 6, n. 2, *passim*.
 Samādhirāja 44.2-5, 103.13 — 109.3, 109.5-112.4 (= 205-227), 123 11-14, 135.10-136.2, 143.1-7, 178.1-179.2, 200.5-201.8, 235.1-236.4, 276.5-8, 13-278.12, 286.8-2, 11-14, 331.8-

- 333.4, 354 10—355 2, 367 12—16, 427.12, 428 Add, 472 7—474 10, 519 11—550 12, 21, n 8, 173, n. 4, 371, n 7, 428, n 6, 174 Add.
- Sarvadarśanasamgraha notes *passim*
- Sarvasvādin 267, n. 2, 444, n. 5
- Sahetusaṃpratyaśāsanidanasūtra 6, n. 1, 452, n. 3
- Saṃkhyā 21 7, 275.7, 360.3 (cf 323.9); 19, n 3, 22, n 7, 98, n 7, 56, n. 1, 263, n 2
- Saṃkhyāpravācna notes 10 et Add, 6, 66, 1. Cētra- 28 2, 31.1, 67.2, 111 1, 189 2
- Sā-dē-jā-dron 40, n 7
- Siddhānta de Mañyughoṣaśāhasajra 176 Add, 316 Add., 355 Add, 359 Add, 360 Add, 362 Add
- Siddhāntakaumudī 5, n 1.
- Sukhāṅkīya notes 51 et Add. 362, 510
- Sūtanipāta notes 41, 488, 540, 542 Add
- Subhāṣitasamgraha notes 9, 12, 14, 43, 123, 225, 239, 247, 294, 357, 370, 373, 387, 449 Add
- Sūpmītiya 148.1, 192.3, 276 2.
- Sumaṅgalavilāsinī notes 6 Add, 81, 61, 249, 268, 297, 312, 314, 327, 366, 478, 514.
- Suvarṇaprabhāsa 462 2—3
- Sautrāntika 444 15, 61 Add., 268, n 2, 281, n 1, 413, n. 1, 488, n. 8, 528, n. 1.
- Sūtrālamkāra 42 Add, 415 Add
- Skandhavādin (?) 275 6 (voir Puṇḍala°)
- Syadyādamahārī 116, n. 1, 128, n. 1, 325, n 2, 375, n. 1.
- Svayūthyā 76, n. 1
- Svatantrika 23, n. 3
- Harśacarita 238, n 4, 317, n 6
- Hastikakṣya 788 1—4 = 514 7, 449 5—12 = 540 1—4

VI

Kalyānamitras.

- Barth 222.
 Burnouf 45, 50, 62, 166, 239, 260, 371, 520, 521.
 P. Cordier 529.
 Chavaunes 269, 333, 373.
 Childers 10, 16, 40, 46, 48, 49, 260, 285, 334, 335, 356, 373, 484, 501.
 Finot 260.
 Col. Jacob 55, 63 Add., 100, 249 Add., 394, 476, 502.
 Jacobi 1, 2, 4, 16, 22, 218.
 Fujishima 11, 239.
 R. O. Franke 451, 486, 520.
 Garbe 56, 66, 588.
 Grünwedel 2.
 de Groot 3.
 Guérinot 218, 400.
 Edm. Hardy 530.
 Spence Hardy 330, 366, 369, 570.
 Hodgson 457.
 Hopkins 366, 386.
 Ed. Huber 225.
 Kern 10, 50, 68, 148, 334, 349, 369, 493.
 Leumann 334, 397, 540.
 Minayeff (Minaev) 262, 310, 312 Add., 318, 354, 377, 486, 492.
 Morris 235, 297, 310.
 Ed. Müller 215, 332, 334, 353, 520.
 Max Müller 362.
 Oldenberg 63, 263, 530, 534.
 Pathak 35, 72.
 Pischel 218, 223, 325, 354, 530.
 Rajendralāl 113, 368 Add.
 T. W. Rhys Davids 31, 166, 176, 231, 371, 442, 520, 530.
 C. A. F. Rhys Davids 40, 65, 118 Add., 126 Add., 129, 174, 304, 369, 306, 307, 454, 456 Add., 478, 480, 555.
 Rockhill (Life of Buddha, Bhavā sur les sectes), 192, 263, 276, 286, 310, 344, 395, 475, 488; voir Uḍānavarga.
 Çarad Chandra 256, 294, 295, 300, 385, 360, 493.
 Senart 489, 3.
 Schiefner 238, 574.
 Speyer 24, 218, 371, 487, 529.
 Szali 360, 366 Add.
 Takakusu 457, 574.
 F. W. Thomas 63 Add., 218, 233.
 Walliser 95 Add., 101 Add., 150 Add., 263, 285, 304, 385, 361, 369 Add., 377 Add., 386 Add., 447 Add., 558 Add.
 Warren 33, 40, 60 Add., 70 Add., 174 Add., 180, 285, 298 Add., 394, 349, 473, 514, 533 Add.
 Wassilieff 2, 10, 23, 28, 43, 71, 148, 227, 239, 272 Add., 274, 276, 280, 283, 236, 310, 333, 362, 374, 389, 400, 483.
 Wenzel 31, 386.
 Wogihara 126 Add.
 Stcherbatskoi (Ščerbachov) 445.

VII.

Index général.

- nupca 247 10, 584.1.
 akani-ṭha 'Our Wogihara Bodhisat-
 tvabhlūmi, 'vimāna 418 17.
 akatipka XVIII, 23
 akurā 278 10
 ak'irana 71, n 1
 akāryaka 225.1
 akupcra 'koṭi 461 11, 'ṭva 578 11
 alinnettva 265 4
 akucāṭa 311 2, 'abbhaya, 'arimati, 'ba-
 hulata 535, n 1.
 akṛtibhāraṃ XVIII, 23, 325, n. 2 580.5;
 cf 312 12.
 akṛtrina 263 11 458 1
 akhisi (prajā) 318, n 8
 ak-a 71, n 1
 akāna 70, n. 2
 ak-i 'p'etranyāya 476, n 2; andṛṣo vidvān
 176 14
 aṇṇi 'indhanaparikā X, 'asaptipa 50 8,
 agneya-nyam 241 4, 260 10.
 aṇṇa XI, 2, 'dharma 457 1
 aṇṇa 49 12
 aṇṇas 598.6
 aṇṇa 72, n 7, 'adisaptina 318 2, 'ka-
 rana (bhojapamarda) 85, n 3 (cf. 282 11),
 'cchaya 118, n. 7.
 aṇṇa dvādaśa° XXVI; ratha° 346 2;
 504 0; catvāry aṇṇa 118.8, 566 9
 aṇṇulyagra 68, n. 1 Add
 acikitsya 249 2.
 acintya 'varjāna 268, n. 1, 'ṭā 881 10
 acchaṭamātra 517 15
 ajāta 298 11
 ajāna 90 9
 ajāna 192 10, 563.1, 'kalpitabhāva 188 16,
 'andratimira 467 7; 'mātiśasmatthā-
 pita 495 7
 ajāta 191 1. XXV, 16—16
 aṇṇa 195 2, 286 1, 307.0
 anu 93 10, Add
 atattva 491.7.
 atathya XVIII, 8.
 atarkācāra 198 10
 atikathina 441 7
 atikrama, 'kramati 296 2, 299.10
 atigambhīrya 498 7.
 atidicāṭi, 'deca 119, n. 2, 142 10
 atipicchula 291 7.
 atiprthā 294 8.
 atiprasanna 346 12
 atubbidya 572.8.
 atimogha 501 11.
 atisūka-matva 547.17.
 atisūhā 501 11.
 atila 269, n 2, 267 1 13; 282 1; XIX,
 XXVII, 'anāgatanāstivādin 444 15;
 523 10
 atamirika 378 1, cf. vitimira.
 atyanta 'ajāti 374 6, 'anupādātā 375 3,
 'parimurṣita 296.5, 298.7, 'cūnya 298.8
 atyāsanna (P) 501.11

atha (vñ) 147, n. 3; 343, n. 6.
 adarçana °nyāyena 373.3; °yogena 265.4.
 aduḥkṣasukhā vedanā 565, n. 4.
 adṛṣṭe janmani 305.3.
 advaya °jñāna 2.6; 556.6; °niçrīta 135.8;
 °patha 329.14; °vādin 331.7.
 advitīya 442.1.
 adhikātara 289.4.
 adhikarapabbhūta 96, n. 1.
 adhikṣepa 499.10.
 adhigama 501, n. 1; °jñ prajñā 137, n. 3;
 °dharma 487.7; 488.1; anadhigamayogo-
 gena 373.6.
 adhiṣṭhāti 46, n. 3.
 adhipati °pratyaya 76, n. 7; 87, n. 2;
 °phala 336, n. 1.
 adhipateya °pratyaya 77.4.
 adhimūtramadhyamṛda 480.2.
 adhimukti 159, n. 5; 268, n. 1 (°carita);
 337.6; 443.1.
 adhimucyate, °mokṣa 268, n. 1; 338.11;
 358, n. 3.
 adhilaya 159, n. 6; XXIV, 13.
 adhivāsanyati vedanām 520.7; cf. 362, n. 2
 (p. 368).
 adhyayana 292, n. 4; 492, n. 1; cf. 48 Add.
 adhyavasāna 457.3; 565.5.
 adhyavasāya sthāna 565.4.
 adhyavasyate 363.5.
 adhyāropa 264.11; 299.4; nimitta° 364.9.
 adhva °jñāta 92.9; °traya 158.1.
 annkṣara 57, n. 1; 183.14; 264.6; 348.17;
 429.15.
 anagha 200.5.
 anadhigama °yogena 373.6.
 anantara (sam°) 86.4; °pratyaya 77.2;
 85.7 Add.; cf. janyajanakabbhūva.
 anapūyitva 403.2; 424.2; 507.8.
 anabhujā 237.6; 499.3.
 anartha °pūṇḍitya 470.8; °bhijabhūta 543.7.
 Anavatapta 299, n. 2.
 anavātara 337.1.
 anavadya, sa° 371, n. 7.
 anavagūhamāna 337.1.
 anavarūgra 218; °cūnyatā, n. 3.
 anavasthūyitva 240.1.

anāgata 263, n. 2.
 anāgamana 282.2.
 anāgāmin 318, n. 7; 481.2.
 anātman 199.3; 855.11; 437.4; °ādika
 469.4.
 anādi °mattva 218, n. 3; 565.7; °kāla-
 pravṛtta 566.6.
 anānārtha 11.14; XVIII, 9; 375.7.
 anābhāsa 358.11; °gata 594.14.
 anūrya 69.13.
 anūvarapa 53.3; 129, n. 3; 271.9 (= anū-
 vrṭti, voir ākāṣa); 598.3; °kṛtya 567.10;
 °jñāna, °jñāna 177, n. 1.
 anūcāryakam 379, n. 1.
 anūstika 135.7.
 anāsava 113, n. 6; 156.10; XVII, 19;
 prajñā, 377, n. 3; cīlavācuddhi 337.3;
 samvara 309, n. 3; ekandha 436.13.
 anūbhārya 593.5.
 aniketa 358.11.
 anīgana (?) 540, n. 6.
 anitya 199.4; 280, n. 4; 281, n. 1; XXIII
 13—14.
 anityatā 146.13; 148.4; 167.6; 412.4; 527.7;
 528.1; 545, n. 6; °duḥkhatā 475, n. 3.
 anidarçana 358.11.
 ānimitta 10.22; 82.7; 248.5; 363, n. 1;
 voir Wogihara.
 animiṣā 333, n. 2.
 anirodha 11.13; 548.2.
 anirdeçyatva 64, n. 3.
 anirvacaniya 64, n. 3.
 anirvyūha 298.14; 517.20.
 aniçrīta 379.7.
 aniṣṭāpatti 56, n. 1; 399.10.
 °aniya 247, n. 3.
 anugrahaka citta 305, n. 4.
 anucchinna 521.10.
 anuccheda 11.13; 548.2.
 anutpattikadharmakṣānti 362, n. 3.
 anutpanna XVIII, 7 (dharmatā); 293.6;
 493.9; 521.11.
 anutpāda 11.13; 265.1; 423.12; 503.16;
 548.2; °samatā 374.15.
 anudaya (cetasas) 498.11.
 anudharma 519.3.

abhidharma ^ojña 76, n. 1; ^opāṭha 546.1.
 abhidhātavya XVIII, 7.
 abhidheya (sambandha...) 3, n. 2; ^oiva
 261, n. 2.
 abhinandati 565.4.
 abhinandanūcitta 297.2.
 abhinirharati, ^onirbhāra 137, n. 4; 337.5.
 abhinivṛte 296.6; 537.8; 571.8.
 abhiniveṣa, bhāva^o, idamsatyā^o, etc.;
 172.13; 199.1; 246.15; 447.7; 461.4.
 abhinīla 346.13.
 abhibhāvanū (?) 351.10.
 abhimanana, ^omāna, ^omānī 337, n. 1;
 246.15; 267.10; ^ovoir ābhimānika.
 abhīlāpa 71, n. 1: deṣanū^o 43 Add.; cf.
 adhyayana.
 abhivimsīta XXIV, 15.
 abhivṛyakti 21.3; ^ovāda 22.6; 210.11.
 abhivṛjyate IX, 5; 210.17.
 abhivṛjyaka pratya 210.8.
 abhisamśkaroti, ^okurute 137, n. 4; 475,
 n. 1; XXVI, 1: 558.9; cf. saṃskaroti.
 abhisamśkarapa 348.9; 564, n. 1.
 abhisamśkāra 311.3; 564.1; karma^o 296.8.
 abhisamśkrīta 137, n. 4; 548.8.
 abhisanda 309, n. 4.
 abhisamaya 137, n. 3; 268, n. 1; 373,
 n. 2; 463.5; 480.12 (dohkha^o); 541.5.
 abhūtrā bhūva 268, n. 2; 341.11; 413.3;
 580.8.
 abhyūsa 247, n. 1; 335, n. 1: 358, n. 3;
 371.10.
 abhyudaya 539.15.
 abhyupagama 308.6.
 abhyupapanna XXI, 14 (bhāvam); pāpa-
 karma^o 308.6.
 abhra 178, n. 4; 552.2.
 amanana 381.4.
 amalādvayaśūna 177, n. 1; 556.6.
 amṛta ^odhāra 217.14; 377.
 amoṣadharmān 41.4; 237.12.
 ambucandraka 173.2.
 ayadvāratva 553.2, n. 9.
 ayaskānto mapis 152.17.
 ayoniṇo manaskāra 452.7; vikalpa 350.6.20.
 arani 210.9; 216.6.

aranyāyatana 338.12.
 aranyetīlaka 10.2.
 arūpīṇa skandhā 563.2.
 arūpe rūpasapūṇi 300.10.
 ārūpya 358.11.
 arka, sapta 366.6; ^okānta 428.11.
 arjuna 565.7.
 artīyana 297.4, n. Add.
 artha 505.8 (= vastu), ^oadhigama 75.9;
^oāpatti, 24, n. 6; ^okriyāsamartha 280,
 n. 4; ^odṛṣṭi 65.5; ^opratisaraṇa 48,
 n. 5 Add.; ^omātradarśana 65, n. 3;
 71, n. 1; 74, n. 6; ^ovākya 28.1; 25.3;
^oviśeṣadarśana 65, n. 3; 74, n. 6.
 arthata 347.10; 359.4.
 artha ^ogata 38.14; ^ojñatva 30.8; ^ovipa-
 rita 467.10.
 arhat, arhatva 118, n. 6; 298.12; 318,
 n. 7; 319, n. 2; 369.3; 379, n. 1; cf.
 301.3; ^ocaramacitta 314.2.
 alakṣaṇa V, 1 sūtra.
 alagarda (nyāya) 249, n. 1. ^oVow sarpa,
 vidyā.
 alātakakra 173.2; 219.8 Add.; 288.4; 419.3.
 alokasampvṛti 493.1.
 avakirati 566.12; 567.1.
 avaktavyatī 438.4. ^oVoir avācyatī.
 avatāra 337.4; 559.5; ^otārāyati 351.6
^otārārtham 372.7; ^otāraka 68, n. 8.
 avadāta ^odarśana 356.2; ^ocyāmatā 371.12.
 avabhāsa gambhīra^o 493.10; ^okṛtya 567.9;
 divyacakṣur^o 337, n. 1.
 avayava, avayavin 213.15; 225.5; ^obuddhi
 190.6; 219.8 Add.
 avara XI, 2.
 Avalokita 46, n. 3.
 avavāda 269.5.
 avastaka 224.11.
 avasthā 242; 376.4; ^oanyathātva 263.2
 (242.3); ^oviṣeṣa 64, n. 8; pradipta^o
 220.8; vartamāna^o 267.4.
 avācaka 247.5.
 avācyatī ^oiva (tattvānyatvābhyām etc;
 skandhebhyaḥ pudgalasya, ātmanas
 etc.) 64.10; 288.9, n. 4; 289.9; 436.2;
 438.4, 576.6.

avikāntva 265.1, avikāntmīva 271, n. 3.
 avicāra °tas 71, n. 1, °prasiddha 67 t.
 avyūpti XVII, 6, 309, n. 3, 311.3; °ka
 358.11.
 avihñeyasavarūpa 288 1a.
 avitathata 41.1, 176, n. 3, 288 2
 avidyā 328 3; 452 7, 542.12; 562 11; 564 7,
 566 10; °timira 237.5; 261 3; 265.3;
 °tāmura 370 10; °nidrā 539.11, °ni-
 rodha XXIII, 23; XXVI, 11, °nīvara-
 na 218 5; 219.12; °nirvā 328.3; 542 10,
 °bhavatrīnopagaṇa 361.7; °viparyā-
 sanugata 315 12. — avidvān 558 5.
 aviparinamadharman 281, n. 1
 avīparita 503.1
 avipākata 311 12.
 avipranāṇa XVII, 14
 avibhayaśādim 249, n. 1
 avirati X\ II, 4—5.
 avīśāda 136 2, 270.12; 388.17
 avīśanvādakata 268 1.
 avici 371, n. 1.
 avīta (asambaddha) 398.9.
 avetyaprasāda 487, n. 7, 101 Wogihara.
 avyākṛta 303, n. 4, 317 5, 446 13; °a-
 sthā 446.9 101; 587.7 (XXII, 12,
 XXV, 21), 587, 3, 101
 avyūpti 69.11, 71.17.
 avyūbhicāra 268, n. 2, 264 1
 avyupagaṇasābhāva 593 3
 açācāta XXV, 3, XXVII, 16
 açāpitākhādita 562 1
 açuṣṭa 461 2
 açubha XXIII, 12; °tas 46.7; 468 12.
 açūṇa (= apratītyasamutpanna) XIII, 7,
 403.1; 444 11; 514 3; XXIV, 19
 açāikya 309, n. 3, 374.9
 açrutavān 137, n. 3.
 açvam abhivādhas XXIV, 16
 açarāṇa kūya 520 7.
 açāpsarga XVIII, 12
 açāmekṛta(tva) 176 8 Add., 221.11; 311 12,
 343.9; 531.12, 566 1; 593 5
 açāṇikrama 128 12.
 açāṇikhyeya kalpa° 431 5.
 açāṇjñā 300.10

asat sattvena grhyate 30.3; — asat °keṇa
 523 6, °samāropa 514, 296.3, °svarūpa
 523.5, — asadgraha 523.5 Add.; 101
 Wogihara; °grāha 442.3; °bhāva
 423 14, °bhūtasamjñā 301.1; °rūga
 52.5; °viparyāsa 51 1.
 asaṁāṇjasa 470.2.
 asaṁutthāna 362 (ūtma°, sattva°)
 asaṁutthitāḥ sarvadharmāḥ 298 7
 asaṁbuddhakakāla 378 12
 asaṁbhūvayan 142, n. 2, 392, n. 2.
 asāta °nīpāta 567, n. 8
 asādhya 247, n. 1 Add
 asādhārī (uyāya) 62 3; 63, n. 1.
 askandhalakṣaṇa 345 12.
 astiti nāstiti . . XV, 7 (269 7, 270 7), 10,
 11, 495 12, 522 13; astivādin 523 11,
 astitā, astitvadarśana 269 7, 274.7,
 astināsti °ādin 328 12, °vyatikrama
 275 3; astivānāstivā 44 12, V, 8, XV,
 10, 329 17, XXIII, 3, 504 12
 astri 464 4
 asthāna °yogena 538 10
 asthita, asthita 166.6
 asthura 116, n. 1.
 asmimāna °viparyāsanibandhana 300 1
 (M. Vyut. 82.6, 104 28, d'ok dépend
 saigatāṇā, Abhidh. k v. 554a)
 asvatānta 263 3
 asvatāntarāyati, asvatāntrikarāna 24, n. 4,
 290 7, 303.3
 asāṁika 567.5
 asvikurvan 556 6
 aham 562 10, XVIII, 4, °pratya yayiṣya
 340, n. 2 — ahaṇkāra 295 3; 340 6;
 345 7, °āspada 340, n. 2; °adbhava-
 akandha 346 5, °prahāṇa 346 3; °vi-
 ṣaya 347 12, nir° XVIII, 2.
 ahupā 351 12
 ahetu °pratya XXIV, 16; °vāda 357.4;
 °samutpanna 227.11, 567.3, na . . ahe-
 tutas 12 12
 ahetuka (°tā) 24 11, Add; 228 2, 238 9,
 °doṣa 220 9; 101 ahetuka
 aho bata 69.10, 441, n. 2
 āpāṇika 228, n. 5.

ākāṣa 6, n. 2 Add.; 24.8; V, 1 *suiv.*; 129, n. 3; XV, 7; 166, n. 5; 176, n. 3; 271.8; 377.6; 389.5 (saṃjñamātra); 413.11; 471.9; 505.7; 528.10; °kṛto granthiḥ 540.8; °citravat 418.1 (447.14); °dhātu 375.3; 561.11 (kāye); °dhātu-paryavasāna, *etc.* 371.1; 377.6; °ni-çrita... 166.11; °puṣpa 182, n. 3 (kha-puṣpa); °sama citta 518.13, dharma 567.6; °samavasaraṇa 51.2; °sthitam cittam 53.4.

ākāśmika 29, n. 5.

ākṣipati 32, n. 8.

ākṣiptapratijñāsamupādāna 357.1.

ākṣepa karma° 302.8, n. 3; 357, n. 1; 555.9.

āgati 4.11; 108.1; 217.2.

āgama 75.7; 299.1; °abbhiprāya 78.13; °abhāsatra 269.2; °jā prajñā 187, n. 3; °tvaṃ pravacanasya 269.2; °dharma 468.2; °buddhi 35, n. 6; °virodha 355.7.

āgama 351.9; 558.4.

ācāra 47, n. 5.

ācārya 265.7; °muṣṭi 295.6; *voir* Wogi-hara.

ājāraṃjavibhāva 218, n. 2; XXV, 9.

ājñā samyag° 143.7.

ātman °parikṣā XVIII; *Etym.* 303.6; 28, n. 3; 196, n. 1 (sarragata); 218.7 (= saṃsartar); 234.9 *suiv.* (saṃsa-rati); 334.8 (= kartar); 344.5 (nitya-rūpa, *etc.*); 437.4 (= svabhāva); XVI, 3, XXVII, 8 (upādāna, nirupādāna *etc.*)—°abhiniveçāṣpadabbhūta 346.13; °astitranāstivte XXIII, 3; °upādānaṃ kramas 212.10; XXVII, 4 *suiv.* °drṣṭi 454.12 (ātmanātmakṛte drṣṭi 359.2); °nityatra 576.5; °niṣedha 198.4.13; °nityatra 576.5; °prajñāptiupādānaṃ skandha-pañcakam 346.1; °bhāva 4.6; 380.8; 571.6; °bhāvasattāka 68.8; 73.2; 234.4; °lābha 531.4; °vāda 555.8; 594.2; °samyamakam cetas XVII, 1; anātma-svabhāva 198.5; ātmā, nātmā, nā-nātmā... XVIII, 6; — ātmānaṃ sam-janāti 52.10.

ātmanina, ātmīya 347.13.

ādarṣa (nyāya) 345.5; 568.3.

ādi 220.1; °madhyāvasāna 546.7; °cānta 225.9; āditas 368.3.

ādityakalpa buddha 355.9; kleçagaṇa 377.7.

ādīpta 296.13.

ādeçanāprātibhāya 371, n. 7.

ādharma, ādheyapakṣa 212, n. 1; 341.1.

ādhyātmika 348.11; °pratiṣṭhasamutpāda 560.3; °rasu 365.4.

ānantarya °karma 181.13; °mūrga 485.3 — samanantarapratyaya, 85 Add.

Ānanda 345.12.

ānījya, *etc.* 334, n. 3; 548.1; *voir* Wogi-hara; °upaça 564.8.

ānimitta 24, n. 3; 123, n. 3; 265.13; 347.5; °samādhi 183.12; 265.13; 368, n. 1; *voir* Wogihara.

ānulomiki kṣānti 362.3 Add.

āntarābhavika skandha 286.9.

āpākakālat XVII, 9; āvipāka° 311.8.

āpādāna 211, n. 3.

āpāyika 318, n. 3.

āpta 268, n. 2.

ābhīprāyika 545, n. 6.

ābhīmānika 337, n. 1; 541.2.

ābhoga 334, n. 3 (cetasas).

āmratarusamptāna 584.4.

āyatana 16, n. 8; 553.1; ādhyātmika 567.11.

āyadrāra 552, n. 9.

āyācitaka 263.3.

ārāma (°dāma) 325, n. 3.

ārocayati 498.11.

āropatas 444.4.

ārṭiyate (?) 297, n. 1.

ārya 44.13; 57.8; 103.8; 224.9; 261.8; 265.4; 319.3; 375.9; 475.13; °jñāna-pekṣaṣā 11.1; 371.8; °puṇḍgala 481.9; °phala XXIV, 8; °satyaparikṣā XXIV, 297—8, 476.7—8.

āśāmbhika 572.11 (pūrvānta°).

āśāmbhāna (ārambhāna) 76, n. 7; 83, n. 3; 363, n. 3; 364.7; °ka 86, n. 2; °kṛtya 567.8; °tra 84, n. 3; °pratraya 77.3; °samata 363.11.

67.12; 154.3; 267.15; 269.11. — °pratilambhika 360, n. 3; — °āyatana 431.7; 544.1; 567.1; °bhava 547.3; 556, n. 6; *voir* aupapattyāṃṣika.
 upapāduka 356.7.
 upabhogyatā 431.8.
 upamāna 75.7.
 upalabdhi 65, n. 3; 399.10; *voir* anupalabdhi.
 upalambha 296.3; 350.18; °upaśama 364.16; XXV, 24.
 upaśama 361.2; XXV, 24.
 upaśānta 363.7; XXIII, 15.
 upasarga 7, n. 6.
 upātta 285, n. 3.
 upātī 189.18.
 upādāna 204.3; 212.18; 219.11; VIII, 18; XVI, 8; 6; 291.6; 349.10: XXVI, 6—7; 563.6; XXVII, 4—8; 565.7; 574.18 (= skandhapañcaka); 576.10 (= karman); 555.2 (= karmākṣepakāraṇa), caturvidha 349.5; 555.7; °ākhyā bandhana 290.14; °ādāni 119.9; °tvena pratibhūṣate skandhapañcakam; °vairakalyāṇ agnir... 568.13; °skandha 285, n. 3; 476.4 (= duḥkha); darṣanād°, dhana° 192.11; manuyaduhkha° 230.9; hetupratyaya° 259.2.
 upādātā 212.18; XXVI, 7; XXVII, 4—8 (= ātman, grahitā, utpādayitā, upārjaka, niṣpādaka).
 upādāya 345.7; 592.3; °prajñāpti 216.1 (°prajñāptyabhidhāna pratītyasamutpāda); 285, n. 4; 344.10; XXIV, 18; °rūpa 285, n. 3.
 upādiyate 259.3; 576.10.
 upāyakuṣala 368.11.
 upāyāsa 557.11; 563.11; 564.5.
 upārjaka 576.10.
 upālambha, °abhiprāya 337.8.
 upāsaka 463.12.
 upekṣā 369, n. 1; °hetu 76, n. 7; uṣṭabrahmacarya 519.8.
 ūrnapakṣman (nyāya) 476.11.
 ūrdhvam 199.8.
 ūrapattira XVII, 14, 18, *voir* nirbhukta.

ṛṭiyate 297, n. 1 Add.
 ṛtu 562.6 (pratītyasamutpada); 567.4; viśamartupariṇāma 385, n. 1 (p. 356).
 ṛddhi 330, n. 2; °sampad 330.4; °prātihārya 371, n. 7.
 eka 128; °agramanasikāra 381.2; °indriyakṣana 74, n. 3; °kūraṇādihina 567.3; °kālatā 222.2; °kṣaṇavāgudāhāra 366.5, °cakṣurbhūta 441.10; °cittakḥapika 281, n. 1; °cittaprasāda, 337.9 (Vajracch. 117, n. 1); °jagadbāndhu 567.1; °putra 592.11; °rasatva 381.8; 536.3, °saṃtānapatita 584.3.
 ekatva (anyatva) 139.18; 202.9; 215.5; 341.2; 384.4; 574.7; *voir* avācātā.
 ekatvādayas 385.8.
 eti 5, n. 1; 7, n. 8.
 nikadañcika 97, n. 2.
 aikyasamjñā 562.14.
 aiśyaśanmañ 562.8.
 aihalaṅkika 368.10.
 odanasya parikriyā 79.4.
 aupacārika 70.5.
 aupadhika puṇya 310, n. 1; 487.1.
 aupapattibhāvika vipāka 544, n. 11.
 aupapattyāṃṣika skandha 228, n. 5; 544.6; 569.3.
 Anūkya 275.7.
 auśadha (nyāya) 372.6.
 kaṭa 89, n. 6.
 kaṭhinabhūvaḥ kāyasya 562.2.
 kaṭakataikāṇya 12, n. 6.
 kadali 41, n. 9.
 karatalasadrṣa (nyāya) 476.13.
 karaṇa, kartar, kriyā (karman) 65, XVII, 80; 466.12, XXIV, 17.
 karkeṣanādi 260.6.
 kartar 334.8; °karmakaranakriyā 250.14; °karmavicāra 190.7; °karmanor aikyam 576.11; °vāda 159.8 (cf. kūraṇa).
 karman VIII (karmakūrakaparikṣā); XVII (karmaphalaparikṣā); dēśni 305.12; karmābheda (°vibhāga 315.8) XVII, 4, 5; 574.15 (= upādāna); 334, n. 7 (karman et kleṣa). — °añjana 311.5; °abhisamākāra 296.5; °abhyupaga-

kriyā 79.6; 116; 163.8 (virati°), °ta utpā-
davādi 79.1.
kleśa 452.1; XVII, 33; XXIII, 1, 5;
°apratyūti 538.7; °upaśama 361.3;
°kṣaya 363, n. 3; °janmanirvṛti 527.7;
°taskara 519.12; °nirodha 335, n. 1
(p. 336); °prahāṇa 480 suir; 538.7;
°viśavṛkṣa 470.9; °vyādhi 246.13;
°svabhāva avidyā tṛṣṇā ca 566.10.
kracanaśabda 13.1: 526.6.
krathita 51, n. 2.
kṣaṇa, kṣaṇika, kṣaṇikatra 116.1; 172.6;
281, n. 1; 343, n. 4; 545.13, n. 6; 546,
n. 2; 547.15 (durīṣe): ekakṣaṇakṣaṇika
277, n. 1; indriyārthakṣaṇa, etc. 118,
n. 5; kṣaṇabhaṅga 4, n. 4; 173.12;
342, n. 4; kṣaṇikamarāṇa 174, n. 4;
kṣaṇalavamuhūrta .. 385.12.
kṣamate 500.13.
kṣaya, janma° XVIII, 4; kleśa° 363.3:
°dharma 566.5.
kṣānti 362, n. 8; 481.
kṣemaprāpta 472.6.
kṣīra .. dudhi XIII, 6.
kṣapusa 210.14; 259.3; 272.1; 343.4;
gaganakusumasaurabha 163.17.
khaḍga (nyāya) 68 Add.
khara 38.2; 51.6.
kharaviṣṇa 527.12.
gagana 538.11; °cūṭaphala 327.16; °māla-
tīlātā 362.14; °latā 470.5; °vidyusama
200.11.
gaṅgāśailamādhurya 5.2.
gaṇḍatas 593.6.
gaṇḍura 218, n. 4.
gatāgataparīkṣā II.
°gata, kāla° 33, n. 3; dr̥ṣṭi°, su°, katha°
31, n. 1; 94, n. 1.
gati 269, n. 4; °pratisaṅgādi 424.12; °vai-
citra 316.3; ekagatisiṅha, nānā° 574.3.
°gatika, narakādi° 574.3; pāṇca°.
gantṛgantavyagamana 58.12.
gandha 456.10.
Gandhasangandhā lokadhātū 333.6.
gandharvansgara 334.6; 340.4; 419.3;
°prākāra 323.11.

gamana 92.5; 306.1 (paramārtha°).
gami 94.4.
gamyamāna 92.5; 211.7; cf. utpādyamāna
153.14; jāyamāna 80.3.
gaḍaṇḍakārādi (nyāya) 476.2.
gaṇa 27, n. 1; cf. gaṇḍa 190.6; 215.16;
225.5.
gr̥hīṅga 155.2.
gopālānaganājana 260.14; 418.12.
Gautama XXVII, 30.
granthamātrādhyaṇanapara 492.1; cf. 48
Add.
graba 246.13; 247.3; 295.5; 528.5, Add.;
asad°.
grāma (nyāya) 519.12.
grāha (saṃgrahaṇa, sbhūṇiveṣa) 295.3;
XXIII, 13—15; 464.17; cf. graba.
ghaṭa iti jāṇam 71, n. 1; ghaṭotpāda pa-
ṭvinācavat 579.6; °ākṣa 376, n. 1;
°kāraṇa, °gaṇa etc. 218.17; °paśamu-
kūṭarathaprapaṇca 350.14.
ghaṭate 511.9.
ghaṭiyantra 351.7.
ghoṣa 377, n. 3; 422.11; °anugā kṣāntiḥ
362, n. 3.
cakṣus, °ādindriyaparīkṣā III, 9; 33.1;
120.4; sabhāga 32, n. 8; °mat 369.3;
°vijñāna 6, n. 5; 33, n. 1; 72.3; 74,
n. 6; III, 7; 250.13; 553; 567.7; prajñā°
261.7.
caturāṣṭicittacaritabheda 566.9.
candramāṇḍala (nyāya) 562.8.
carama bhava XXI, 18.
caritra 32, n. 8.
cākṣuṣa 72, n. 3.
cāturvīdhyā 233.14.
cāraka, saṃsāra° 220, n. 3; 269, n. 4.
Cāraka 360, n. 3.
citta (cetas, etc.) 303.5 (Hgr.); 11, n. 4;
45.7; 62.4; 65, n. 3; 74, n. 6; °ana-
vasthūtātā 62.4; °apratyūti 364.15;
°utpāda 2.7; °kṣaṇa (antya) 412.13;
°gocara XXIII, 7; °dhara, °latā, °vive-
katā, etc. 62.4; °saṃpāna 316.7; 334.7;
°samutthāna, °sahabhū 309, n. 2;
°sahabhūtarāga 133.9; °asthiti 361.

trāṅguī 72, n. 1.

trāṅguī XXVI, 6, 563.6, 564.3; 565.4;
566.10; °karmakleṣa 476.19; °kṣaya
525.4; °vaipulya 563.6; °samyojana
218.5; 328.6. bhava°, vibhava° 530,
n. 4; 555, n. 4.

tejoḍhātu 561.9; tejaḥsāmpartakalpa 548,
n. 3.

taimirika 30.3; 75, n. 3; 261.2; 274.3;
445.1; 528.6; voir ataimirika.

tailapātra 108.17.

tailavartikṣayaniuddhapradīpavat 588.7
(cf. Majjh. III, 245).

tras, uttrasyati, sam°, trāsa 344 11; sam-
trāsa 297.3; voir Wogihara parita-
syati.

tripadārtha 385.8.

trilakṣaṇi 145.11

triskandha, °pathadañcika 292, n. 4.

traikūlika 401.2

traidha 261.6.

traidhātuka 49.7, n. 3; 298.11. °bhava-
duḥkha 377.11.

trakacandra 367.9; 445 10, voir udaka°.

trakṣiṇiyabhūmi 49, n. 5.

dagdhirdhūnyor ekatvam 455.3.

daṇḍadanditayavahāra 97.12.

dattavipāka 318.4

darpaṇa (nyāya) 428 11; voir ādarṣa.

darṣana 75 13; 118, voir; 306 1; °mārga
319.7; 479, n. 4; 484.9; avadāta° 356 2

dāṇḍapāṇika 24, n. 3.

dāna 292, n. 4; °mānakriyā 309, n. 4.

daṇḍo bhūga 98.14; digmanāḍala 377.6

dīpa (nyāya) 428.11; 520.7, 588.1; °arci-
śām samāśānas XXVII, 22.

dirghabhrasvavat 458.14; 529.1; voir hra-
sva°.

duḥkha, °parikṣā XII. 227.4, n. 1; 475 11;
506.9; 563.10 (cf. fin); °adhivāsana 362,

n. 3 (p 363); °abhisamaya 481.12;

°ātmaka 558.1; °satya 475.11—476.15;

mātr(pitr)manāpasamāpā° 269.10;

°skandha, °rāci, °samūha XXVI, 9;

traidhātuka 481.12; sāmaśārika 537.9;

svayamkṛta, para°, etc. XII, 1; —

duḥkhe dharmasānakṣānti, etc, 479,
n. 4.

duḥkhā vedanā 555.4, n. 4

duḥkhatā duḥkha°, etc. 227, n. 1; 475,
n. 3.

duṇḍubhi 367.6.

durgativinipāta 338.2.

durgrahītā 249, n. 2, XXIV, 11.

durjāna 496.8.

durdṛṣṭā cūnyatā XXIV, 11

duṣṭa 296.7; pradusṭacūta 52, n. 5.

dūramgamā 353.1.

dūṣana 457.1.

drṣṭakriyā 115, n. 4

drṣṭa, °dharmavedaṇīya 302, n. 3; °dhar-
masukhavihāra 499.1, °cūnyādya 359.3

drṣṭi (°gata, °kṛta 374 7; 447.10), °parikṣā
XXVII, 1, n. 4 Add.; 359.2, 555.2,

°lambanahetu° 361.10; kāya°, sat-
kāya°, avakāya° 340 12, etc; sahetu°

272, n. 5; °carita 5, n. 10 Add; °pa-
ramārṣa 479, n. 6; °prakāśair °lam-
bate 571.7; °praskandha 337.12, n. 5,

°prahāṇa 592.2; kautukamaṇḍalaprā-
tisamyukta, etc, 594.3

deyadharma 309, n. 4.

deva 318, n. 8; °kula 310.4; °gatyaupa-
pattisamgrhītaskandha XXVII, 23;

°duḥkha, °puḍgala 281.3

deḥanā (°dharma°, cūnyatā°) XXIV, 10—12,
XXV, 24; 372.7; °abhiprāya 355.8;

°abhihāṇa 43 Add.; °ānupūrvī 369.11.

deha XVII, 33.

deśa (dveśa) 143, n. 1; 457.4; 464 6.

daurmanasya 557.11, 563.10; °syātā 178,

n. 4.

dravya 96.13; °antaratas 269, n. 2. °sat
28, n. 1; 116, n. 1; 263, n. 2

draṣṭar (= crotar?) 1951c; 197.2.

draṣṭavyam darṣanam draṣṭā XVI, 1.

dvaya 463.6 (dvaye carati); °prabhāvita

°niṣṛita, °aniṣṛita 359.14.

dvādaśāṅgaparikṣā XXVI.

dvicandra 58.3; 432 10; 445 1.

dhanaskandha, pañcama° 313.1

dharma 304 3; 351 12; 359 8, XVII, 11;

759.17 157, n. 1, 487. 592.1. rūpādi
118, n. 5 divau dharmau. . . 40, n. 4.
dharmāḥ kleśakarmajanamūddhānānā
528.2, dharmatā 418.11; °adharm-
mau VIII, 6; °anudarçānam (dharme)
60, n. 1. °anudharmapratipatti 488 3;
519 e (comp. kalānukūla, kṣendrūnu-
kṣudīn, yogānuyoga, etc), °kūya 6,
n. 2. Add., 373, n. 2; 118 14, °koṣa 1,
n. 5; °cakrapravartana 225 10, °cakras
(dharme) 50 2; 315 11; °cārin 301.7,
°cchanda XVI. 8, 294 12, °cattāddhi-
gama, °cattāṣṭṭa 378 2, 17. °deçānā
51 2; 75.13; 261 e. XXIV, 6. XV, 24.
510.6. 518 7. °dhātu 374.6; 518 6;
°dhātusthiti 40, n. 1; °nidhyāna-
kṣinti 362, n. 3; °paryaya 18, n. 6;
°prakṛti 361 12 °pratīcarana 12 Add.;
°buddhādarçana 160 4. °mātra 116 1,
352 1; °mātsarjya 295, n. 6, °yoga 511,
n. 2, °yātrika 275.6, °yādin 370, n. 3,
°yāpkeṭa 9, n. 7, 65 8 °śāndha 292,
n. 1. °śābhhāva 361 12
dharmānān dharmatā 40 1 etc, bhūtapra-
tyavekṣā 358.12, °śābhhāva 297 3
dhammī kathā 57, n. 1.
dharmatā XVIII, 7; 118.15. dharmānām
10 1, 261 12; °pratīlabdhā (?) 360, n. 3.
°çāla 309, n. 2.
Dharmodgata bodhisattva 380 4
dhātu °parikṣā V: 129.8. 318 e, anāraṇa°,
kīma° . . XVII, 12, 11. dharmā°
518.6 nirvāṇa° 53 3; piçāca° (?) 260 6;
prthivi° etc XV, 7. rajo° 380 3. °aṣṭ°
129.4 561 5 — 562.8 °samatikramana
320 2. °attva° 356 10 548 7
dharanipada 50, n. 3, 7, 162 4.
dhārayati 801 2
dhārā citta° 62.4, n. 5, aṣi° 62 6.
dharmaṇa 237 7 (matinayana)
dharmikā 178 4.
dhyāna 184 1, 381, n. 4, 381 1, 555, n. 4;
°yoga 511, n. 2, °lābhin 386 3. °sam-
vara 309, n. 3; °śaukhasparçayihāra
338 11
dhravasamjñā 562 15

naṣa °śya veçāntaraparitṛyāga 396 13; °ran-
gavat 445 8.
nadakalāpayogena 361.11.
nadisrotavat 566 6.
napuṣṭaka 563 10
nabbasiva haṃsarājyās 538 10
naraka 50 13; 208 3; 802, n. 3; 322.7;
nāraka dukkha 51 6
narakarnau 547 3.
na çāyatatas, nocchedatas 369 1—2
nāçyamāna 282 17.
naççapīṇaṇṇa 248 3.
nānā °artha 1, n. 6; °tiṇa (samjñā) XVIII,
7, 9; 874, n. 2, °dhātīyāçya 589 6
nāman 318, n. 7. 544 1 Add, 554 3. 504 11,
°mātraka 344 10
nāmadheya °mātra 58, n. 1
nāmarūpa XXVI, 2. 562.7. 563 3, °anukura
567 2, °asthī 197.7.
Nārayana 159 7
nigali karmasas 580 3
nigāta 135.7. 159 4 (atyanta°). 278 4;
329 12 (pradhāna°), 308 4, 369 6 523 10
nastitā 269 6; 275.1; °dṛsti 100.2. For
asti, astitā
nihsarana (nihsaranīya) 247, n. 1, 8;
461 12 530.7, 1017 Wogihara
nihsabhāva 329.15. 412 12, 195 7, °bhāva-
vādin 21 2
ni-kar-ana 108 2
nikriyatva 280, n. 1
niçpropañca 43 11
nikāya °antariya 10, n. 5; 145, n. 1,
812, 1 Add; cf 315.12; sarva° 269,
n. 5, 549 6
nigada 291, n. 2
nigamana 131, n. 2.
nītya 63, n. 8, 280, n. 4, 376 15; 396.15;
°lī karmānām 311 14, hetos 396.14;
°tiṇa ātmanas 376 3
nipāta 7, n. 5.
nimijyā 540, n. 6, 594, n. 7.
nimitta 65, n. 3, 458 9, °adhyāropa 361 9,
°anupalambha 598.11, °udgrahana 65,
n. 8; 848.9; °uparati 540 12; stri° 52.5.
°nimittaka 197 12, 460.1

nirāṅjana 195.2; 286.1.
 nirabhiṅgavya (vastu) 362, n. 3; 363, n. 1.
 nirahauṅkāra 347.12.
 nirupadhiṅgeṣa 519.7.
 nirupādāṅka 286.3.
 nirupādāna 289.18; 518.5.
 nirūpaṇa 343, n. 7; 456.9.
 nirodha VII, 17 *suiv.*; XXVI, 11 (punar-
 anutpatti); 170.3; ūryasatya 289.11;
 483.7; 516.3; upādāna° 349.10; pra-
 bandha°, lakṣaṇa° (?) 4, n. 4; prati-
 samkhyā°, 369.1; °samūpatti 48, n. 4;
 °śikṣāṅkāra 297.5; svarasa° 375, n. 4.
 nirodhaka 171, n. 3.
 nirodhatva 507.8.
 nirodhayati (?) 63.5.
 nirgama (gati) 4.12.
 nirnimitta, °tā 444.8.
 nirbhuktapatratravat 318.4; 322.2.
 nirmama 347.12.
 nirmala jñāna 177, n. 1.
 nirmāṇa (nyāya) 384.3.
 nirmita 45, n. 9; °bodhisattva 338.6.
 nirmitaka XVII, 31, 32; 47.1; 388.7 *suiv.*
 niryūṇayati 146.9.
 niryūha 298.13; niryūḥvati 298.14; 517.20.
 nirvartaka 83.4, 8.
 nirvāṇa °parīkṣā XXV, 4.1; 41.4; 287.12;
 298.7; 249, n. 1; 280.1; XVI, 4—10;
 301.3; 878.4; = cūnyatā 351.11; =
 samsāra (XXV, 19), bhāva *ou* abbāva
 (XXV, 4); apravṛttimātra (XXV, 9, 24)
 kleśajanmanor abbāva (XXV, 7; 530.7);
 525.4 (virūga); — pratyāsannavartin
 358.5; atyantaniṣṭha°, 806, n. 6; niru-
 padhiṅgeṣa° 519.7; °abbilāṣa 358.3;
 °koṭi 539.3; °dhātu 53.3; 366, n. 1; °pu-
 ragāmimārga 329.13; 441.5; °vat 343.8.
 nirvāpaṇavat 301.4.
 nirvikalpa (ka) 43 Add.; 65, n. 3, XVIII, 9;
 °prajñācūra 352.5.
 nirvīt °sahagata 296.14.
 nirvṛti 298.12.
 nirredhabhāgiya 362, n. 3.
 nivarana 218.5; 219.12; 218.5 (328.1) 292,
 n. 4.

nirvṛta XVII, 28; avidya° XXVI, 1.
 nirvṛtilakṣaṇa 424.11.
 niṣcaya °abbhāva 56—57.
 niṣceṣṭa 306, n. 6.
 niṣicyate nāmarūpam XXVI, 2; 562.3.
 niṣṭhāgamana 306, n. 6; 807.3.
 niṣyanda °phala 32, n. 8; 335, n. 1; punya°
 309, n. 4.
 nistitirṣu 294.9.
 nibhāṅgeṣacauragrāma 519.12.
 nīlārthasūtrāntapratīsarapatā, neya° 41.1
 Add.; 48.5, n. 5; 276.5; cf. 355.9; 594.9.
 nīlam.. nīlam iti 74.8.
 naiḥsvābhāva 264.13; 448.18; °darṣana
 134.13; 384.3.
 nairantarya (krama) 481.5; 588.1.
 nairayika duḥkha 51.12; bhaya 53, n. 5.
 nairātmya 358.10; ātma°, ātmīyaskandha-
 vastu° 346.2.
 nairmāpikī ṛddhi 330, n. 2.
 nairvāṇikā 148.5.
 nyāya °vid 35, n. 2; °cāstra 35.4.
 papḍita 135.13; °mānika 496.8; °vijñave-
 danīya 498.10.
 patane kāraṇam 222.16, n. 2.
 padam ūryūṇam 108.3.
 padī 5.4.
 padmapatratraṇa... 547 Add.
 padmarāgādisvabhāva 260.7.
 param nirodhāt... XXV, 21.
 para °anugraha 309, n. 4; °anugrahakam
 cetasa XVII, 1, 4; °arthānumāna 85,
 n. 2; °kṛta 227, n. 2; 567.2; °tantra-
 svabhāva 274.7 (cittacaitta); 528.12;
 °tra 78.11, XV; °pudgala XII, 6; °pra-
 siddhi 35, n. 2; °bhāva 266.1; °loka
 XXVII, 21; °lokāpavāda 356.6; °hita-
 vyāpāra 261.9.
 parata utpāda 76.4.
 parato ghoṣa 377, n. 3.
 paraspara °apekṣikī pravṛtti, siddhi 67.11;
 189.9; 200.5; 202.3; X, 11; 345.2;
 527.14; °sambhavana 492.11.
 parama satya 41.4; 287.12; °anuvicāra°
 93.10; °āttamanas 300.4; °ācṛṣakara°
 294.10; °ṛṣi 306.1.

paramatā 325, n. 3.
 paramārtha 57 s, 306 1, 494 s, °lakṣaṇā
 gūṇyatā 495 s; °sat 28, n. 1, °sattva
 71, n. 1; °satya 159 s, 373, n. 2; 374 s
 parikarman 308 s; 338 s
 parikalpa 447 s
 parikalpita 274.7; XV, 11, 374, n. 1, °sa-
 tyatva 370.11; °avabhāva 523 11
 parikriyā 79 4, 81 s
 pariccheda 65, n. 3. 456 7, 533 12.
 pariṇā 362 1, duḥkhasatya° 477 s
 parināmadṛṣṭicārta 5, n. 10 Add.
 parināmanāktīyam kāyasya 562 s
 parināmitya 68, n. 3
 paritṛṣyate 535 s
 parideva 557 11, 568 s
 parispandanavabhāva 523 12
 parivṛtā (ebhir eva skandhais) 338 s
 parivṛtitarūpa 313 1.
 paripāka 564 4, 566 2, mahābhūta° 356 4
 paripūrnatā vākyārthasya 95, n. 1; 171 2.
 paribodhayati 58 s
 paribhāva 313, n. 7.
 paribhogāvayaṇa punya XVII, 4—5
 parivāra 148 s (saṃskṛta°).
 pariveśitasarvadigmukha 294 s.
 parisaṃpīti vāgyūḥapā° 308 11
 parikṣāka 56, n. 1.
 paritāhetvipulaphalābhinirvṛttitas
 569 2; cf 312 s
 paryanta °karman, °karana XXIV, 89.
 paryavasthāna svabhāva° XXIV, 28, 26
 paryavasthānadyabhaya 46, n. 3 Add.; 468 11
 paścādyūta °pratyaya 77 s
 pāñcagatika saṃsāra 269, n. 4; 304 s,
 323 s.
 pātram saddharmasya 370 s
 pādātala 332 s
 pādah satkāyām 5, n. 6.
 pāpa °karmābhyanupagamakṣana 308 s;
 °bhikṣu 334 1.
 pāra 459 s, °avāravat 101 14; 458 12; °ga
 143 4; 472 s.
 pārami 143, n. 4.
 pāramitā daṣa 445 Add, °viṇuddhi 337,
 n. 2 prajñā°.

parināmitī rddhi 330, n. 2
 pārthagjanika karman 312 2.
 pāṣaṇam dadāmi 303 4
 pindasamjñā 562 11
 pītāpūtrayor ekatvam, etc. 31, n. 3, 376.3.
 pīdātma (upādānaskandha) 475, n. 3
 punya 309, n. 4; aupadhika 310, n. 1;
 487.1.
 pudgala 192 12; 197 s; 230 s, 288, n. 4;
 XVI, 2; 389 s; 492 s; 529 10, °dṛṣṭi
 248 s, °dṛṣṭika 357, n. 12, °prajñapti
 193 s, °pratisarana 48 Add, 268, n. 1,
 °vāda, °vādin 275.7, 276 2; 283 4; pu-
 ruṣapudgala.
 purānatā 546 s
 puroṣa 22 7 (Sūmkhya); °ādikāraṇin 400 1,
 °kāraphala 32, n. 3; 305 s, 335, n. 1,
 °pudgala 129 4; 180 4, XXIV, 4
 purogātapratyaya 77 s.
 pūṭikāya 297, n. 1.
 pūrva °anta (dṛṣṭi) 336 s; 571 s (Comp
 Majjh. II, 237), °aparakotiparikṣā
 XI; °aparasaḥakramā 221 7, °parikṣā
 IX
 prabhaktva 140 s, 255 13
 prthagjana 137, n. 3, 290 s, 319 s, 374 7;
 °lakṣaṇasiddha 343 10
 prthivīdhātu 33 2, 60, n. 5; 561 s.
 pauraṇa aneka° 51, n. 3
 prakṛti 63, n. 3, 264 12, XV, 8, 367 s,
 °prabhāṣvara 441 s, °cānta 448 1.
 prakriyā 2, n. 3, 344 s
 prajñapti (prajñāpyate) 137, n. 3, 189.18
 (=tha sūnd, vyavahāra); 459.4, XXIV,
 18 (upādāya); °kāraṇa 103 4, °sat 28,
 n. 1; upādāya° 285, n. 4, kṛtatraya°
 332 7.
 prajñāpyate 193 4, 214 11; 231 s, XXII,
 10; 378 s
 prajñā laukikā, āgamajā, satyābhisa-
 mayajā 137, n. 3, kṛtā, akṛtā 318,
 n. 3; grutamayā . 377, n. 3; hetu-
 bhūta 268, n. 1, °upāya 357 1; 377 s;
 470.10, °pāramitā 6, n. 2 Add; 379 s;
 °pāramitāniti 3 1, °pāramitasamatā .
 379 s; 381, pariṇuddha 363 11; alpa°,

manda° 478.1; nirvikalpa° 352.3; nair-
vedhika° 362, n. 3.
pranidhūna °upaçama 361.11.
prati 5, n. 2; 7, n. 7.
pratikulārarittra 475.12
pratikṣaṇa °vināçin, °vināçvara 351.16;
371.5; 460.7; 563.1.
pratigha 68.1.
pratiññ 16.7 (°abdhāva); 55, n. 4 (ekākinī);
°saṁvāsa 384.2; °anusūratā 19.4.
pratiniyaviṣaya 292, n. 4.
pratipakṣa °ndaya 363, n. 3.
pratipatti. a°; mithyā° 564.7.
pratipad madhyamā 56, n. 1 cte; voir
madhyamā.
pratipanna 49, n. 6; 295.6; 519.6; samyak°
541.4.
pratipannaka XXIV, 3; 481, n. 2;
487.3.
pratibimba 295.1; bimba°.
pratilyate 297.5.
prativahati 297.5.
prativijñapti 60, n. 5; 563.4.
pratividh 42, n. 1.
pratiçratkopama 215.5; 518.1.
pratisaṁkhyāna 536.5.
pratisaṁkhyāya upekṣā, nirodha 369.5.
pratisaṁdhi XVII, 17; upapattiyāyana°
567.1; bhava° 545.2; skandha° 423.12;
551.15.
pratisarati 248, n. 4; 571.7, n. 1 (dṛṣṭipra-
kārair ālambate).
pratisaraṇa 43, n. 5, Add.; 268.1; 533,
n. 2.
pratiśedhyasyābbhāve... 469.5.
pratiṭṭya 5.4; 9.4; — 55; 159.17; 189.4; °ja
55.3; 234.2; °bbhāva (?) 45.5.
pratiṭṭyasamutpanna 475.11; °tvāc chū-
nyatvam 591.6.
pratiṭṭyasamutpāda (samutpatti) XXVI
(dvādaçaṅgaparīkṣā; cf. 445 Add.); =
saddharma 592.10; 3.8—10; 5 sūtv., 145,
n. 1; VII, 15—16; 160.5; 215.1; 272,
n. 5; XX, 17—18; 491.15; XXIV, 18;
XXV, 3; 544.5; 545.7; 559.7; 592—4;
605; paramagambhīra° 169.4; °mātar

159.13; °vādin 368.7; °vyavasthā 284.5;
ādhyātmika 560—570; sāmvyāta 10.13;
catvāry aṅgāni 118.5; 566.8.
pratyakṣa 16.10; 33, n. 3; 70.5; 71, n. 1, 4;
73, n. 5; °jñānap nirvāṇa 373, n. 2;
°dharmaṭā 487.7.
pratyaya °parīkṣā I; 76, n. 7 Add.; 210,
n. 4, 6; °upanibandha 561.4; °hetavas
XV, 1; virodhi° 313.3.
pratyaya 346.13; para°, apara° 372.12.
pratyayas 5, n. 10 Add.
pratyākhyāya XXVII, 10.
pratyātmavedya 373, n. 2.
pratyāyana 56.2
pratyāñ 441.4; 465.3.
pratyudāvariate 297.6; XXIV, 12.
pratyupasthāna 174.10.
pratyekabuddha XVII, 18; XVIII, 12;
379, n. 1; °bodhi 553.3; °grāvaka° 561.13.
prathama cīttotpāda 2.7; °bhūmīsthita
469.1.
prāpīa VI, 8; °arciṣṭam saṁtāna XXVII,
22; °ndaya 523.1; °prabhāvat 529.3
prāptakirāṇa 346.11.
pradyotasya nirvāṇam 520.3.
pradhāna 5, n. 10 Add.
pradhānanuṣṭika 329.12.
prapañca 57.5; 350.15; XVIII, 5, 9, abhidhā-
nābhidheyādīlakṣaṇa 11.6; °attā 448.3;
°upaçama 4, n. 1; XXV, 24; °uparama
11.6; °jīla 491.2; °hata 448.4; niç°
494.16.
prapañcayati 224.7; 373.3; 448.3 (buddham).
prabandha 329.6; °uparama 271.11, n. 6;
°vicchitti 4.7, n. 4.
prabharatas 5, n. 10 Add.
prabhāva (bodhisattvādi°) 380, n. 2.
pramattādyavasthā 303.11.
pramāṇa 23, n. 3; 55.11; 59, n. 3, 5 (°āvaya);
75.6; 268.1; °prameyavyarāhara 68.5;
73.6; 74.7; 75.39; 190.6; 225.3.
prameya 59—61.
prayukta 317, n. 6 (?); voir mithyā°.
prayoga 22, n. 3; yoniças 63.2; samyak°
374.5; °stha.
pratopadharmaṭa 41.6; 238.1 Add.

pravacana 113.3, 246.7; 448.10, °vyavahāra
539.11; laukikalokottāra 594.9
pravāra, prāvarana 100, n. 1.
pravāha 545, n. 6
pravāsekasevīmūtra 378.9
pravṛtti 304.1; 369.10 (vācittayasa)
prasanga °sādhana, °vākya 23, n. 3, 86,
n. 8.
prasajjapratiseḍha 13, n. 2.
Prasannapadā 2, n. 4.
prasāda 2, n. 4.
prasiddha 260.15 avicāra° 67.4, sva°
para°, ubhaya° 35, n. 2; 370.9; °anu-
gata 60.7.
prasiddhi 870, n. 5; parasparāpekṣayā
173.1 °or siddhi; loka° 68.8; 71, n. 1;
178.1
praskandha 387.12.
prahāna karma° 837.12; kleṣa° 479.1,
521.3; bhava°, vibhava° 530.7. rāga°
468.1 dargana (pā)heya, bhāvanā
XVII, 15.
prahāna (= prayoga) 374, n. 4.
prahina °avidya 538.11, °kleṣa 451.5, °doṣa
268, n. 2.
prāna 323.1; prānino hanyanta 310.3
prātimokṣasamāra 309, n. 3
prātikārya 371, n. 7
prāpta 19.6
prāpti 3, n. 3; 9.3, VII, 10 sutt., 155.6,
X, 5; 541.5.
prāpya 368.7.
prāmānya 269.2
prāsaṅgika 23, n. 3
priyākaputra 481.6, 587.12.
prītyākāra samādhi 338.9.
phala 836, n. 1; °anuvartanā, °id.;
°dānapūrigraha 32, n. 8, °vipākasam-
moha 357, n. 12; °vyatikrama XVII,
15, 19; vipula° 312.10; 569.2 — (mār-
ga)phala 479.1 (kleṣānūpa prahānam),
XXIV, 3; 501.1; °avatāra 43.3; °dharma
488.1 (nirodhasatya); °pratipannaka,
°stha 487.3, 501.2.
phalaṃ pakvaṭṭidivat 454.1.
phenapiṇḍopama 41.8; 549.2

bandhana (samyojana) 280.8; 291.7; XVII,
28; °mokṣaparikṣā XVI
balavatpuruṣajcchatimātrana 547.15.
bāla 51.1, 137, n. 3, °prthagjana 287.5,
298.12, °pralāpa 12.3; °lāpini 41.7,
°lokabodhānurodhana 545.1.
bāhura suttanta 41 Add.
bāhya pratityasamutpāda, prthivībhūta,
rūpa
bimbapratibimbanyāya 845.5; 495.5, 540.1,
4; 544.7, 545.13, 591.1.
bija (et kārana) 72, n. 7, 305.5; et ankura
282.14 sutt., 876, °apamarda 85, n. 8,
°samtāna 108.4, 318.5
bijākura °vat 529.5, °sādharmya 816.8
buddha °or tathāgataparikṣā, °utpāda
70, n. 2. °jñāna 382.2, °darśana 160.4,
°dharma 289.3, 391.11, °dharmaṃmala-
mandala 442.1; dhisāgara 13, °pra-
mukho bhikṣusamghas 488.12, °bodhi
298.2, 517.3; °vacanasayāgamatvam
260.1, °ṣṣana 267.9
buddhi buddhaya 356.5, °nayana 184.12,
267.7 356.2, 373.3, °anālinvaṇa 366.5,
°padmākara 355.3, alpa° 185.1, vineya°
355.9
brhatphala 160.3
bodha XXIV, 32, vineyājana° °anurūpāna
bodhi 177, n. 1, °angottanāgaturāṅga-
dāti 442.2; °caryā 552.1, °maṇḍa 50,
n. 3, 594.10, buddha° 298.2, 517.9,
grāhaka° 358.3, pratyakabuddha°
594.10
bodhisattva (caryā) 306, n. 6, 431, n. 4,
489, n. 1, XXIV, 32.
buddha 29.3, 129.3, 421.2.
brahmacārin, °caryavāsa 49, n. 2, 297,
n. 6, XVII, 23.
brāhma brāhmana °vihāra punya satya
325, n. 3.
bhakti 309, n. 4.
bhaya 46.3.
bhava 173.4; 350.1, XXVI, 7—8 (= skan-
dhas); 76, n. 2; 568.7, 565.7 (= kni-
man), 424.11 (= samsāra), °agra, 371.1
agrika 486.5, °agravitarāga 318, n. 7

°āṅga 118.11; °arisenā 2, n. 1; °gati 200.7; °cāraka 220, n. 3; °tṛṣṇā 530; n. 4; 555, n. 4; °dṛṣṭi 272, n. 5; 590, n. 4; °nīḥsarapa 530.7; °pratīsaṃdhi 545.2 (carama, prathama 424.11); °saṃ-yojana 148.9; °saṃtati 451.3.
 bhavatra 307.3.
 bhavana 13.7; 116, n. 1; °dharmaka 412.3; °cīla 8, n. 3.
 bhaviṣṣu 8, n. 3.
 bhaviṣyaddhetu 76, n. 7.
 bhavya 45.7.
 bhūga 219.2, sa° 82; n. 8; 321.6; viṣa° 321.6.
 bhūjana °m ita 494.15; °loka 371.1; 448.15 Add.
 bhārahāra 288, n. 3.
 bhāva coir XXI (saṃbhavaribhavariparīkṣā) 116, n. 1; 189.18; XXV, 16; °abbhini-veṣa 247.1; °kalpanā 528.12; °jāta 261.1; 366.2; 475.2, °rūpa 267.5; 464.17; °sadbhāvakalpanā, vāda XXV, 8; 470.11; °āśana 247, n. 1; °avabhāva, °avabhāvāva 250.2; 495.6; 591.2.
 bhāvatā 541.1.
 bhāvanā 377.2, n. 3; 480, n. 1.
 bhāvaibhavaribhūva 270.3.
 bhāva 168.12; 312.7; °ī saṃjñā 82, n. 4; 161.4; °cī, °tra 82.12; 161, n. 4; 312.11.
 bhāva anyā (nyāya) 370.4.
 bhāvanasamīkṣa 187, n. 6.
 bhūta °tatatā 176, n. 3; °pratyaवेक्ष 358.12; °koṭi 8, n. 5 Add.; 6, n. 2 Add.
 bhūti 116, n. 1.
 bhūmi prathama° 489.1; apacārabhūti 120, n. 2.
 bhūmika nivasasamjñānāsamjñāyatana° etc. XXIV, 3.
 bhēdena kathyatām 290, n. 6.
 bhoktar XVII, 28, 30.
 bhoga °ndisaṃvartanīya 384, n. 8; °pa-īyeṣi 52.2; coir Abhidh. k. v. III, 23; °vaicitrya 316.12.
 bhautika rūpa (ghatādi) 132, n. 2; 285, n. 3.
 Manjuṣrī 295.12; 299.11; 374.5.
 °maṇḍa 50, n. 3 (bodhi°; vajra°); 128.2.

maṇḍala 442.1 (buddhadharmamāla°), vāyu° 448.17.
 matinayanatū 267.7.
 madamūrchāsamarthya 356.4.
 madhya XI, 2; °pāṭhaka (?) 489, n. 1; °stha 467.15.
 madhyamā pratipad 56, n. 1; 61, n. 3; 135, n. 4, 248.2; 276.10; 358.12; XXIV, 18.
 manana 381, n. 5.
 manasasamvarā 289.9.
 manasikāra kīṣyaklamatha° etc. 379.2; ekāgra° 381.2; tajja° 567.10.
 manasibhava 306.2.
 manaskūra 534.1; vedanā° 192.7; ayoniḥ° 452.7.
 manuṣya 562.10.
 manuṣya °gatistha XVII, 15, 16; °citta XVII, 12; °pudgala 281.4; °skandha XVII, 23.
 manovijñāna 72.2; 118, n. 5; 561.12.
 manda 498.4; °prasaja 498.1; °buddhita 448.1; °medhas 495.1.
 manyanā 381, n. 5.
 mamakūra 295.2; 340.6; cf. 562.11.
 maraṇa 174.10, n. 4, Add.; XVII, 19; 567.2; 568.2; °kīlasamayā 298.1; °bhava 547.2; māraṇāntika 544.5.
 marīci 188.14; 348.9-12; XXIII, 7; 549.2.
 mahāgraha 295.5.
 mahādharmaścaṇḍa 294.10.
 mahāpuruṣapudgala 431.2.
 mahābodhicāryāsthiraṣṭhānasthita 552.1.
 mahābhūtaṇi 176, n. 3; 197.2; 356.5.
 mahāyāna 297, n. 6; 351.12; °mahāyāna-śāsthiyāra 442.1.
 mahārtha 23.1; °cī 469.2.
 mahāvākya 23, n. 1.
 mahācāliśayamāna 470.11.
 mahāsukha 373, n. 2.
 mātipratīsaṃyoga 567.4.
 mātiṃmarānasamīkṣa 269.10.
 mātikā (āyāya) 359.11.
 mānakriyā 309, n. 4.
 mānādhiṇā.... 55.4.

mānava 562 10

mānasam karma 306 s.

Māndhātā 574 n.

māyā 449 13 (on māyopama?), °ādivijñā-
nagamya 177 s.; °upama 448.4; °kūra
46, n 2; °kūrituraga 237 s.; °nātaka
463 10, °nirmatā stri 463 11; °yuvati
43 s., °lakṣaṇasavabhāva 567 s.; 568.15;
°atī 46, n 2.

maṇa 49, n 4, 299 12, 380 s, 442, n. 3,
451 s, 487 7

mārga VIII, 6; XXIV, 18, āryasatya 488 15,
laukika 184 1, etc. s.ipsārīka 180 s,
°bhāvanā 469.15

mālotīlātā 411.5

māthya °kalpanā 341 11 °drṣṭi 239 s, 318,
n 8, 479, n. 8 de 478, 495 13, °prati-
patti 564 7, °pranyukta 463.2, 466 16,
°prabhāna 448.17, °vimukti 148 4.

mukhapratibimbaka 109 s; 568 s 1017
bimba

mundakajaṭā 157, n. 4.

mudīā (nyāya) 428 11.

mum 177 s 219 1, 368 s. 498 s.

muṣṭi 293, n. 6.

mūrchā 356 4 552, n 4.

mūla °ndakādivat 212 s

mūlotpāda VII, 4, 148 s.

mīgatṛṣṇābhya 261, n 2.

mīga (nyāya) 378, n 2.

mīdabhāna 376.1.

mīrā 41 4 237.12, XIII, 2, 359 s, °aitha
44 s, 12, 347 s, °savabhāva 45 s, 50 4

megha 377.4

maitra 78 11, 308 s, 305 1

maitrī 309, n 4, 325, n. 3, 343, n. 7

Maitreya 6, n 2, 593 s.

mokṣa XVI, 276 s, 290 10, 349 15

moṣadbhāman, °dharmaika 41 s, 238 4

moha 50, n 6, 462 4, 189 17 (mohana),
XXIII, 1, 457.5; °ja manaskāra 452 s,

°puruṣa 464 s, °prabhāna 463 s

mohaniya 463.2

mauna 309, n 3, maunin (?) 358, n. 5

maula utpāda 148, n 4, karmapatha 308 s

mleccha (nyāya) 370 4.

ya ubhayoh samo doṣo... 34, n. 1, 172,
n 4

yaṁgūmin 49.7.

yajña 292, n 4

yat kimcid etat 37, n. 6 et Add., 397, n. 2

yathūkai māḥsepata 544 7.

yathādarṣanam 476.1

yathābhūta °parijñāna 135 s.

yathāvat 593 4

yathāvadavasthita °tattvadarṣana 571 s,

°padārthatattva 441 10, °sarvāpa 378 s

yantra °kṛta ūrya 366 s, °dhīrikāvat, °vā-
iana, °hasi 238 4, °yuvati 46 s

jad idam 237 11, 300 1

yukta °āgamābhyaṁ 42, n. 2, °pratisa-
iana 268, n. 1, °vidhura 67 1

yugapad 237 3

yuvatistannu 547 4

yuvā na jīryate XIII, 5

yoga °avacara, dbauma°, jhāna° 541, n 2

yogūcāra (yogin) 541 s.

yogin 340 11, 346 s, 348 s, 469 11, 495 4,
541, n. 2

yoni °vaicitrya 316 13; °cō manasikāras

377, n 8, °cāh prayukta 63 s

yautaka (dharma°) 275, n 7

rakti 457 s

raja-kavastradhāvana (nyāya) 485 n.

rajodhātu 380 s.

raja °uragaparikṣayavat 220 s, °saipa-
bhayādivat 523 1

rajjate, rājana, rājaniya 457 s, 468 1.

ratna 489.7

ratha °aṅga 346 s, 504 s, °cakravat 446.1.

raçmi avasiri 332 s

rasa 457.1; °cakṣurnyāya 114, n 2

rasana 192 7.

1 āga, °raktaparīkṣā VI, 52, n 3, 178,
n 2, 457 4, 472 s, °nā 291 7, °koti

464 11, °dveṣamohā 563 s (= samskā-

ras), °nibhāsana 464 s, °paridāha 50 s,

°paryavānaddha 52 s, °paryavasthita

52 7, °prabhāna 463 s, asad° 52 s,

chanda° 52 7, vitarāga

rājabhāryā 463 17.

1 ātri 366 1 Add.

rāhu °grahavigrahodgraha 442.3; °ciras
66.2.

rūḍhiḥabda 10, n. 2.

rūpa IV; 309, n. 2; 348.9; 456.9; 544.3;
XXVI, 4; bāhya, saṃtānika, anāstava
118, n. 6; bhautika 71.6; 128, n. 2;
126.1; 285, n. 3; °pariccheda, °maryāda
129, n. 3; °prasāda 126, n. 1 Add.

rūpadraya 265, n. 4.

rūpaṇād rūpyate 348, n. 7; 456.9.

rūpīndriya 78, n. 3; XX, 3; 469.15.

rodha 525.2.

lakṣaṇa 59—61; 64, n. 1; V, 1 svīr.;
527.14; °anyathāva 263.2; °vikalpa
261, n. 2; °hetu 76, n. 7; saṃskṛta°
148, n. 4 (aun°); sva°; śīmānya°;
sūptvīa 85.6.

lakṣaṇa 59.9; 63.9; 75.2; V, 4; 827.14.

lakṣya lakṣaṇa 63.9; 181.19; 213.6; 225.2.

layana 156, n. 2.

lāpāyana 568, n. 7.

lākṣapika 545, n. 6.

lekhasaṃskṛtāti 560.11.

loka 44.12; 158.10; 258.16; 370.6; 418.9;
492.6; 536.10; 588.7; antavān etc. 536.6;
XXVII, 21; °anuvartanā 549.7; °niruttī,
°prajñapti 22, n. 1; °prasiddhi 68.6;
74, n. 1; 177.7; vivāda 370; °vṛttānta
370.12; °vṛddha 69.4; °vyavahāra 28.1;
74, n. 4; 260.9; °saṃvṛti 26.2; 67.9;
493.1; 495.6; rūra° (?) 419.8.

lokāyatika 360.4.

lokottara padārtha 501.4; pravacana 594.9;
°mārgajñāna 184.4; 219.12; skandha
48, n. 1; 292, n. 4.

lohakumbhi 51.8.

laukika 56, n. 1; 370.3; 505.8; °avaśāsa-
darśana 356.3; °jñānāpekṣayā 220.7;
375.10; tattva 375.10; padārtha, vya-
vahāra 67.3; 68.7; 172.15; 173, n. 8;
490.3; 501.4—5; prajñā 157, n. 3; pra-
pāṇca 350.16; pravacana 594.9; mārga
184.1; 335, n. 1 (p. 336); viparyāsa.

vanavṛkṣanyāya 195.2.

vandhyā °putra, °sūnu, 287.14; 578.8 (cf
ātmaz); °duhitar 350.19 — grāmagau-

ratā 591.3; cf. 382.14; °cādayo bhāvāḥ
528.5.

varanābhāvamātra 129, n. 3.

varāgra buddhajñāna 532.2.

varṇa °saṃsthānādi 579.2.

vastu 262.4; 368, n. 1; 456.5; °dharma
31.12; °mātra 65, n. 3; 274.7; 275.1;
°sat 28, n. 1; °savarūpa 351.5; 368.12.

vastuka 220.7.

vāc XVII, 4, 307.10; 361.10 (°apavṛtti);
373.9; °udāhāra 366; °saṃvara 289.14.

vācyaścaṅkapaṇa 350.14.

vāta °ayana 196, n. 1; °gagana 588.11.

vāyu °dhātu 561.10; °maṇḍala 371.1;
448.17.

vāryam apuṇyasya... 357.7.

vāraṇa yantra° 298.4.

vāraloka (?) 419.8.

vāsa 1.4.

vāsana 247, n. 1; 588.8; 589.6.

vāsanbandhara 71, n. 1.

vimṣatīcīkhaṇa... 294.7.

vikalpa 65, n. 3; 368, n. 1; 374.1; °jñā-
vāsana 589.9; bhāva° 262.2; lakṣaṇa°
261, n. 3.

vikalpayati, vikalpita 295.4; 54, n. 2.

vikṣepa 502.4.

vicarati (?) 390.11.

vicāra °asabhaḥ 56, n. 1; 71, n. 1; cf.
64.4.7; tattva° 158.12; coir avicāra.
vicikitsā 293.2.

vijñapti XVII, 4; 262, n. 2; 309.1; 392.8,
444.15; 523.11; 557.2.

vijñāna 60, n. 5; 65.3 Add.; 74.6; III, 7;
267.11; 593.14; XXVI, 2; °adicituṣṭaya-
119.9; °āṇḍa 180.6; °nīpatīkṣaṇa
118, n. 3; °dhāra 561.12; 562.7; °bija
566.11; 567.5; °śāda 274, n. 8; 445.1;
528, n. 2; °śābhaḥ 563.3; cakṣurādī°
567.7, etc.; manu° 72.9, etc.; puṇyopaga
564.9; pratiscraṇa 43 Add.

vijñānavāda 274, n. 3; 276.2; 445.1; 528.
n. 2.

vijñapana 51, n. 1; 565.7; cf. 368.3; vijñā-
pita 52.14.

vitāṣa 51.8; °śa, °khyāti 283.4.

vitarati 297 s.
 vitarka 461.11.
 vitamra, °tāmrika 274.1; 373.2.
 vitiṣṭhate 380.1.
 vitti = vedanā.
 vidyā (magique) XXIV, 11.
 vidyācaranassampad 487.
 vidvān (tattvadarśi) XXVI, 10.
 vidharman 182, n. 8.
 vidhāraka 304 s.
 viraṇṇa 375, n. 4.
 vināṣa (jātipratyaya, akāraṇa) 29, n. 5,
 173, n. 8, 174.1, 223.1, 271.11, 418.1,
 418.11, 418.12, 418.13, 418.14,
 418.15, 418.16, 418.17, 418.18,
 418.19, 418.20, 418.21, 418.22,
 418.23, 418.24, 418.25, 418.26,
 418.27, 418.28, 418.29, 418.30,
 418.31, 418.32, 418.33, 418.34,
 418.35, 418.36, 418.37, 418.38,
 418.39, 418.40, 418.41, 418.42,
 418.43, 418.44, 418.45, 418.46,
 418.47, 418.48, 418.49, 418.50,
 418.51, 418.52, 418.53, 418.54,
 418.55, 418.56, 418.57, 418.58,
 418.59, 418.60, 418.61, 418.62,
 418.63, 418.64, 418.65, 418.66,
 418.67, 418.68, 418.69, 418.70,
 418.71, 418.72, 418.73, 418.74,
 418.75, 418.76, 418.77, 418.78,
 418.79, 418.80, 418.81, 418.82,
 418.83, 418.84, 418.85, 418.86,
 418.87, 418.88, 418.89, 418.90,
 418.91, 418.92, 418.93, 418.94,
 418.95, 418.96, 418.97, 418.98,
 418.99, 418.100.
 vinivartanam śābhaṣya 471.9.
 vinayaṇa (hinamadhyaṅga, °anugraha,
 °ānuraṅga, °bodhānurodhena) 177 s,
 377.2, 385.1, 385.12, 371.11, 444.4,
 547.11.
 vipakvaṇṇa 326 s.
 viparivartanādharmatā 271.11.
 viparita, n°, ardhā° XXIII, 17—18.
 viparyaya XXIII, 6, 13.
 viparyāsa °parikṣā XXIII, 52, n. 7, 30 s,
 460. Add., asat° 51.1, saṃjñā° 52.9,
 °prahāna 475.13.
 vipāka 30, n. 2; 52, n. 7; 305.7; 319.11;
 °kāla XVII, 6, °dāna °nāyama 303,
 n. 4 °phala 302.7, 335, n. 1.
 vipratipanna 496.12.
 viprajñata (vijñapti) 317, n. 4, 444.15,
 523.11.
 vipralabdha 343.1.
 vibhaya 281, n. 1 (°yākarana).
 vibhava ad., XVI, 8 (285, n. 2, vibhavaṭṭa
 287.1, s), XXI (sambhavaṭṭaṇṇapa-
 rikṣā) 11, 418.13, 330.7; °tṛṇā 530,
 n. 4 (soif de la disparition de la dou-
 leur?), °dṛṣṭi 273, n. 5.
 vibhāvayati 190.4; 198.11.
 vibhāvan 270 s.
 vimati 298.4.
 vimukti °mārga 480; mithyā° 148.4.
 vimokṣa 246.1, °mukha 43.7, 246.8.
 vīraṇa 80, n. 5.
 virati XVII, 4—5, °kriyā 183.7.

virūga (= nirvāṇa) 525.4; °koṭi 464.11.
 virūṣātara mahimāṇḍala 346.10.
 virodhaḥcodanā 15 s.
 vīromayati 388 s.
 vivadati 370.9.
 vivāda 47, n. 5; 135.14, 270.15 s.11.
 vivikta 443 s.
 viśuddhi 337, n. 2, °pratijñāsamvāsa 334.3.
 viṣeṣa °adhigama 501, n. 1, artha° 65 s.
 viṣeṣaviṣeṣanavyavahāra 80.7.
 viṣa °vrkṣa 184.11, 294.7.
 viśabhūga (karman) XVII, 17.
 viśamaḥetu 10.11.
 viśaya 71, n. 1, °pratijñāṇapūṭlakṣaṇam
 vijñānam 343.12.
 viśpanda XVII, 4; 307, n. 6.
 viśamyoṅgaṇa 333, n. 1 (p. 386).
 viśamvāda 288.4.
 viśamvādayati 19.5; 357, n. 12.
 viśakti 328 s.
 viśaṅgamā iva 357.7.
 viśāṇaparamatā 323, n. 3.
 vīṣkapada (nyāya) 360.7.
 vitarāga 318, n. 7.
 vithigata 331 s.
 vipsā 5, n. 9.
 vīddha 35, n. 2; loka° 69.4 Add.
 vedanā (vedana, vitti) 60, n. 5; 118, n. 5, 6
 (°utpattikṣāna), 520.7, 554.7, XXVI,
 5—6, sukhā, etc 555.4, n. 4.
 vedanāvedaka 225.3.
 vepate 205, n. 2.
 vācitra gatyādi° 316.13.
 vaidya (mahā°) 246.15; 248.3, 357, n. 5,
 379.1.
 vāpāṇīya, viparītatva XXIII, 14, 16.
 vāyavadānika dharmā 539.2.
 vāyākarana (nyāya) 359.11.
 vairāgya 57.14.
 vyaktavarnocchāraṇa 307.10.
 vjāngya 29, n. 4.
 vyāṇa 43.5 Add. (pratīsarana), °hetu
 76, n. 7.
 vyāpadeṣa 72, n. 5, 7, 71, n. 1 (asādhā-
 ranena).
 vyavādāna 50.4, 275.1, 375.4, samkleṣa° 45.8.

vyarasthāna 578.7.

vyarahāra XVII, 24 (laukika); 35, n. 4; 68.5; 74, n. 4 (pramāṇaprameya°, hetuphala°, etc.); °sāmketa 352.4; °satya 336.2; 444.4; 490.3; XXIV, 10.

vyākaraṇa 514.2.

vyākhyāna °kārikā 385.1.

vyādhi °vaçāt 372.6.

vyūpārakaraṇānupapatti 329.16.

vyūlagrāhaka 497.2.

vyutpatti 69.3; 571.3. = vyutpāda 74.2

vyutsarga 169.16; 190.1.

vyomacūtataruvāt 454.7.

vrihādīḥ 220.1.

çakti 82.12; 96.13; 116, n. 1.

çabda 29, n. 2; 71, n. 4; 456.2; çabdās (les note) 24.3; 69.9

çama 348.1.

çamatha 297.7.

çamaḥ (?) 496.2.

çaraṇānubhūta 441.10.

çaritra °ceçṭi 307.10; roir çilāputra.

çalyatas 599.6.

çavabhūta 262.5; 448.9.

çāçāçrūga 523.10.

çānta 48.5; VII, 16, XVIII, 9; 378.3; °tas 363, n. 1; Jñi° 225.9; prakṛti° 536.3

Çāntamati 361.1; 366.1; 539.3

çābdavyavahārās 103. n. 2.

Çāradvatiputra 108.1.

Çāriputra 6, n. 2.

Çārvata XV, 11; XVII, 10; 397.2; 572.10;

°ādīdṛṣṭi XXVII, 1, 15—20, °ucche-davāda 377.12; °grāha 272.14; °lokādya dṛṣṭayas 571.11; °vāda 423.13; 576.6.

çāsana 371.13

çāsanaṛtha 214.8.

çāstra 3, n. 3; 327 Add.; 549, n. 2; Nyāya° 35.1.

çiromanigrahaṇa 497.2.

çilāputraçaritra 66, n. 2.

çiva 4.1; 11.9; 588.3.

çi 304.7.

çīla 309, n. 3 (samādāna°, dharmatā°);

°viçuddhi 337.3; °vrata 479, n. 1; 555.8.

çukraçonitasamparka 460.13

çuci, nitya XXIII, 21, 22.

çubhāçubha °viparyāsa 350.9; XXIII, 1.

çūnya (= pratiṭya samutpanna) XIII, 7; 248.4; XXIV, 1; 348.11; 403.1; 503.10.

çūnyatā (°tra) = sarvabhāvasvabhāva° 350.16; IV, 8; 128.4; 176.10 (asamskṛta); XIII, 2, 8; 248.4; 249, n. 1 (darghita); 264.13 (= naiḥsvābhāvyā); 445.1 (kal-pitasvabhāvasya); XXIV, 7 (°artha. °prayojana), 11 (dardṛṣṭā), 18 (= prati-tyasamutpāda cf. 591.6); °ālambana of jñāna 533.16; °karuṇāgarbha dharmā 360.2; °dṛṣṭi 247.2; °patisaṃyanta su-tanta 41 Add.; °vādin 503.3; 521.3; °vāsana 247, n. 1; °samādhi 363, n. 1.

çaikṣa 374.7.

çailaparvata 90.10

çoka 335, n. 1; 557.6; 568.9.

çobhana 592.5.

çramaṇa 143.7; °dharmā 388.13.

çrāvaka 378.7; 379, n. 1; °pratyekebud-dhānām... 351.13; °bodhi 363.3

Çrīlābha 5, n. 10.

çrutacinābhāvanā 294.12; 377.18.

çrutavān 444.11.

çlokākṣaraṇapadodāharavāt 547.17.

çāçāyatana 126, n. 1; 197.3; XXVI, 8; 565.1.

çaddhātu 129.3.

çodaça kṣaṇa 479.1.

samyamaka 308.4

samyamati 308.8.

samvara 299.3, 14; 399, n. 3.

samvāsa (pratiṭya) 334.2

samvṛti 54.10; 63.3; 264.4; XXIV, 8, 10; 363.14; °marāṇa 174, n. 4; °satya 357, n. 12; 369.11; °satyaparibhrasta 344.11; dāḥkhādi° 284.4.

samvayavahāra 74.7.

samçayanīçayavāt 101.14; 547.2

samsaraṇa 226.3; 302.5; 374.2.

samsargaparīkṣā XIV.

samsartar 218.7.

samsāra XVI, 1—3; 276.2; 280.7; 531.3;

°aṭavikāntāra 399.16; °atikrama 516.3;

°avasthāyām 528.2, °kāntārasarīt 442.2,
°lakṣya 219.10; °cāraka 220, n. 3, 269,
n. 4 °nirvāṇe XXV, 19, °prabandha
585.7; °mūlāḥ samakūṛas XXVI, 10;
°gatrū 2, n. 1, anavarāḥṣṭra, anūdi,
218.4, XXVII, 19; pāncagatikā, 218.3,
jātyajātamarāṇa° 218.5.
samscāvā 294.12.
samskaroti XXVI, 10.
samskāra °parikṣā XIII, 116, n. 1, 280,
n. 1 (174 Add) XXVI 1, 10; 280.1
(= sattva, skandhāḥ); 563.2 (= rāga-
dīpeshamohā), 548.2; 566.9 (et karman),
°duḥkhatā 476, n. 3, °prabandha 546,
n. 6; °vidhvamsana 174.11, kṛtopacita°
548.9, puṇyopaga, etc 564.8.
samskṛta °parikṣā VII; °parivāra 148,
n. 4; °lakṣana 145, n. 1 Add., 174,
n. 4, 222, n. 5, 545, n. 6.
saṃsparga XXVI, 3—5
sambhāṣana 371, n. 7
sakāraṇa 228.4
sakādhāgāmin 319, n. 3, 481.1
saktiṣya 280.12
samkalpa (= vitarka) XXIII, 1
samkucita 46, n. 3.
samketa 492.11; °mātra 28, n. 1; vov
dharma°, vyavahāra°.
samkramaḥ karmanah XVII, 16, 355.1,
hetuphalasya 355.1.
samkramati 108.4 (bhyam ankure)
samkṛtamanam hetoh XX, 9
samkṛtānti 108, n. 2, 215, n. 2, 283, n. 4
(°vādin); 550.11 (lekha°), 569.2 (na
samkṛtāntitas)
samkleṣa 34.5, 137.5; 275.1; 361.10; 375.5,
431.8, 469.14, 470.9, °vyavadānamban-
dhana 45.8.
samkhyābahuṭva 316.4
samgati 70, n. 2, 554, n. 6
samgāyati 338.12
samgītī 166, n. 4
samgrahavastu 305.2
samgha 268, n. 1, 325, n. 3, XXIV 4—5;
487, n. 8, 488, n. 4, cṛāvakabodhi-
sattva° 338.8

samghātakṛiyā 566.2, cf. 38, n. 2.
saṃjitapūṣpa 54, n. 1.
samcodana 371, n. 7.
saṃjñānti 52.10, 297.5
saṃjñā 48.8; 66, n. 3, 348.9, °graha 54.4;
°bhūta (?) 95.2, °manasikāropacama
361.5, °mātra(km) 95, n. 3, 221.2, 389.5,
°vaṣaṇa 544.1, °viparyāsa 52.9, °ve-
dayitānirōdha 40, n. 4, aikya°, pinda°,
etc 562.15, sattva° 178, n. 2; sukha°
562.15, bhāvmī 161.4; etc.
saṃjñin 300.8
satatasamitam 308, n. 4, cf. 377.8
satattva 214.7
satkāya 363.2 (= akāya), °draṣṭi 294, n. 2,
349.11, 361.9 (°upacama), 362.4 (°pa-
ṇyū), cf. 379.12.
satkāryavāda 210.12, 376.9
satprakṛya 2.4
sattāka 324.12, vov ātmabhāva°.
sattva 290, n. 1, XVI, 1, 4, 855.4, °citta-
samtāna 334.7, °dhātu 356.10, 498.7,
°rāṣi 537.13; °loka 371.1; 448.17,
°vāda 594, n. 5, °saṃjñā 178, n. 2
satya 238.7 (adj.), XXIV, 8—10, °anuloma
362, n. 8, °dvayavyavasthā, °vibhāga
27.1, 495.9, 499.3, ūryasatya
śadāpiarudita 379.4
śadṛcākṣaṇānuvṛti 545, n. 6
śadāra sthāyitā 265.1.
śaddharma XXIV, 4, 12, 487.9, 498.7,
592.5, °koṣa 1.4; °amṛtarnas, dhārā,
etc. 377, °tattvāmrtabhaiṣajya 379.1,
°vyasanasaṃvartaniya 496.5
śadbhūta 180.10, 471.6.
śanidāna 451.7
śadhātu (= samānadhātuka) XVII, 17.
śamtati, śamtāna 86, n. 3; 281.3, 283.1,
310.4, XVII, 7—10, 12, XXVII, 16,
22, cf. 545, n. 6, °viccheda 85.3;
udayavyaya° XXI, 5, eka° 584.5,
citta°; bhava° 481.3; sattvacitta°
316.7, 334.7, skandha° 588.2, svn°
335, n. 1 (p. 336)
śamtāpa hrdaya° 557.10
śamdhyā 262.5; 504.5. — bhāṇita 41 Add.

samdhāvati 218.6.
 samdhukṣaṇa 204.3.
 sanmūrga 184.13.
 sapta arka 366.6.
 sapratyaya 452.7.
 sabhāgam karma XVII, 17; 321.4; cakṣus
 82, n. 8.
 samatā 373—4.
 samatikramati 109, n. 2; 296.10.
 (sam)anantarapratyaya 76, n. 7; 85, n. 3
 Add.; 554, n. 2.
 samanupaṣyati 143.2; 292.12, 15.
 Samantabhadra 833.7.
 samanvāgama 149, n. 4; 819.3.
 samanvāharanākṛtya 567.10.
 samanvābhāra 118.9; XXVI, 4; 353.6 Add.
 samaprasaṅgītā 173, n. 7.
 samaya 594.3; sva° 67.1.
 samala (?) 496.2.
 samavasarati, °sarapa 51.1.
 samavasthita 509.3.
 samādhānaṣṭā 809, n. 3.
 samādhi 184.1; 281, n. 1; 361, n. 5; 363,
 n. 1, 3; °vara 200.6; voir ānūjya,
 vimokṣasamukha.
 samāna 51, n. 5; 837.11.
 samānajatīya XVII, 12.
 samāpatti 65, n. 3.
 samāropa 296.8; XVI, 10; skandha° 347.2;
 samāropya 264.4.
 samāhita 148.3; 366, n. 1; 472.6.
 samāhita 540, n. 6.
 samuccinna kuṣalamūla 818.9.
 samuccheda °marapa 174, n. 4.
 samutthūna 309, n. 2.
 samutthāpaka 308.1; 310.3.
 samutthāpayati (karma) 565.3.
 samutpāda 5.4; 503.11 (= anutpāda).
 samudaya °prabhāpa 297.4; °satya 5, n. 10,
 Add.; 476.16—19; 482.10.
 sapparka 220.1.
 sampratisat 71, n. 1 (akārāpa, aṣṭaya).
 samprayukta 306.9; prati° 594.3.
 sampravṛtti 103, n. 4.
 sambaddhakakṣa 470.9.
 sambandhaketu 76, n. 7.

sambandhin 193.5.
 sambhavaribhavaṇaparikṣā XXI.
 sambhavin 8, n. 3.
 sambhāra 357.1; 488, n. 3; 538.11.
 samminjita 540, n. 6.
 sammūrchita 552.4.
 sammoha 461.7; phalavipaka°, tattvārtha°
 357, n. 12.
 samyak °dṛṣṭi 373, n. 2; °nirodha 560.2;
 °prayukta 974.13; °sambuddhadharmas
 374.9.
 sarpa 220.8; 249, n. 1; XXIV, 11; 497.1;
 523.1; °bhṛānti 480, n. 1. — Voir ala-
 garda.
 sarvagata 116, n. 3; 196.4.
 sarvacetovaṇcitāparamapārami 149, n. 4
 sarvatraga 292, n. 4.
 Sarvasaṁvarapaṇṣkambhin 225.7.
 sarvavādinā 522.16.
 sarvāstivāda 263, n. 2. — Voir atita, anya-
 thātva.
 savikalpa(ka) 48 Add.; 65, n. 8.
 sayetaragaviṣṇavat 139.14; 224.4; 547.4.
 sasrabhāva 24.2; 54.12: 55.2; 160.2; 188.10;
 242.15; 261.4; 275, n. 2; 326.3; 507.11
 (°cā, °vāda, °bhāva).
 sahākarin 312.9; 390.3.
 sahaja sparṣa° (vedanā) 118, n. 7.
 sahajāta °pratyaya 77.3.
 sahabhāva (sahacarya) VI, 3—4, 10; 140.3;
 223.6; 547.4; cf. 287.3.
 sahabhū 309, n. 2; °hetu 118, n. 7.
 sahabhūta 139.8.
 sahetudṛṣṭi 272, n. 5.
 sahetuka 335.4; 371.2; 452.7.
 sahotpannatva 118, n. 7 (cf. janyajanaka-
 bhāva).
 sahotpādaniyama °, n. 10.
 sāmvṛta 10, n. 6; 27.10; 85.6; 180.2; 261.6;
 591.1.
 sāmsārika duḥkha 537.3.
 sāksātkāra (kriyā) 297.3; °nirodha° 297.3;
 arthasāksātkāritva 71, n. 4.
 sāksātkarman 477.11.
 sāmkleṣika dharmas 539.1.
 sāmhāta 93, n. 2; cf. 566.8.

svavikalpasambhūta 51.3.

svasaṃvitti (°vedana) 61.11; 62, n. 6; 63, n. 3; 65, n. 3; 114.1; VII, 9; 373, n. 2.

svasaṃtāna 335, n. 1 (p. 336).

svātantrika 23, n. 3.

svātmani kriyāvirodhāt, vṛttivirodhāt 114, n. 1; 232.13.

svādhyāyadīpamudrāpratimudrānyāya 428.11; 544.5; 551.14.

svābhāvika 326.6; 507.4; siddhi 189.15; 206.3.

svābhāvya XXIV, 21, 24.

svāsaṃbhava jñāna 378.10.

haṃsarājā iva 538.10.

himsyate 456.10, n. 8.

hrasvadīrghavat 10, n. 4; 252.12; 458.14.

hetu (*logique*) 28, n. 2; 35, n. 2; vādi-
prativādinīccita 55, n. 2; hetupratyaya

77.1; 76, n. 7; 83.4; °uccheda XXI, 16;

°upanibandha 560.5; °kṣaṇa 423.3,

°pratyayasūmagrī 8.6; 529.4; °praty-

yopādāna 259.1; °phalabhāva 302.4;

°bhāva 423.3; °bhūtā prajāṇā 268, n. 1;

°sadr̥ṣaṃ phalam 43 Add.; 569.12;

a°, eka°, viśama° 5, n. 10 Add.; 10.11;

sahabhū° 118, n. 7; ārambaṇahetu-

dr̥ṣṭi 361.10.

hetutas 5, n. 10 Add.

Table des Matières.

1-77

Avant Propos

1	प्रत्ययपरीक्षा	1
2	गनागनपरीक्षा	10
3	चतुर्दीगन्धपरीक्षा	10
4	स्वप्नपरीक्षा	10
5	धानपरीक्षा	17
6	समागतापरीक्षा	24
7	संस्कृतपरीक्षा	24
8	कर्मकारपरीक्षा	24
9	पूर्वपरीक्षा	24
10	धर्मोन्मथनपरीक्षा	24
11	पूर्वार्कोदितपरीक्षा	24
12	दुःखपरीक्षा	24
13	संस्कारपरीक्षा	24
14	संमर्शपरीक्षा	24
15	न्यायपरीक्षा	24
16	बन्धनगोत्रपरीक्षा	24
17	कर्मफलपरीक्षा	24
18	आत्मपरीक्षा	24
19	कालपरीक्षा	24
20	नामपरीक्षा	24
21	संभवविभवपरीक्षा	24

22	तथागतपरीक्षा	431
23	विपर्यासपरीक्षा	451
24	धर्मसत्यपरीक्षा	475
25	निर्वाणपरीक्षा	519
26	द्वादशाङ्गपरीक्षा	542
27	दंष्ट्रिपरीक्षा	571
	Additions et Corrections	595
	Index des Kārikās	611
	Index des stances	617 et 622
	Fragments canoniques en prose	623
	Sūtras, Śāstras, Ācāryas	625
	Kalyāṇamitras	630
	Index général	631

